

SZABOLCS OTTÓ

KÖZTISZTVISELŐK

AZ ELLENFORRADALMI

RENDSZER

TÁRSADALMI BÁZISÁBAN

1920-1926

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Szabolcs Ottó

KÖZTISZTVISELŐK
AZ ELLENFORRADALMI
RENDSZER
TÁRSADALMI BÁZISÁBAN
(1920–1926)

A könyv az első világháború után elszegényedett magyar köztisztviselőknek az ellenforradalmi rendszerben játszott szerepét vizsgálja. Eddig ismeretlen s ma is nehezen hozzáférhető levéltári, illetőleg szociográfiai és történeti statisztikai forrásanyagokkal bizonyítja a magyar közigazgatás és a dzsentr-kérdés összefüggéseit, ismerteti a régi köztisztviselő-réteg társadalmi összetételét, politikai és társadalmi szerepét, újabb adatok egész halmazát szolgáltatva az ellenforradalom politikai történetének átfogó feldolgozásához.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

SZABOLCS ÖTTŐ

KÖZTISZTVEISELŐK
AZ ELLENFORRADALMI
RENDSZER
TÁRSADALMI BÁZISÁBAN
(1920—1926)

SZABOLCS OTTÓ

KÖZTISZTVEISELŐK
AZ ELLENFORRADALMI
RENDSZER
TÁRSADALMI BÁZISÁBAN
(1920—1926)

(Tisztviselőkérdés Magyarországon az első világháborút
követő infláció és a szanálási válság éveiben)

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST 1965

LEKTORÁLTA: PAMLÉNYI ERVIN

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1965

PRINTED IN HUNGARY

A Magyarország felszabadulása óta eltelt közel két évtized gazdag magyar történelmi irodalma igen sok vonatkozásban feltárta a munkásosztály és a parasztság történetét az ellenforradalmi rendszer idején. Ezek a kutatások és 25 év torzításainak korrigálása olyan nagy feladatot róttak a történelemtudomány művelőire, hogy érthetően nem tárhatták fel azoknak a rétegeknek a történetét, amelyek – kisebb vagy nagyobb mértékben – befolyást gyakoroltak az alapvető osztályok küzdelmére, s hozzátartoznak a magyar társadalom képéhez. Ezeknek a „köz-bülső” rétegeknek politikai állásfoglalása adott esetben jelentős szerepet játszott és játszott az erőviszonyok alakulásában, a társadalmi életben elfoglalt helyük pedig szinte meghatározólag hatott az ellenforradalmi-fasiszta rendszer sajátos társadalmi légkörének kialakulására.

Az alapvető osztályok története fő kérdéseinek feltárása után egyre élesebben felvetődött az a szempont, hogy teljes részletességében mutassuk meg a magyar ellenforradalmi rendszer genézisét. Így került előtérbe a középrétegek története kutatásának igénye. Balázs Béla 1958-ban megjelent *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében* c. könyvében már megkísérelte felvázolni azokat a jellemző vonásokat, amelyek Magyarország utóbbi évszázadának történetében a középrétegek sajátos történelmi alakulásán és szerepén nyugodnak. Ez a szintetizáló jellegű munka még jobban megvilágította a részletmunkálatok, az egyes rétegek története kutatásának szükségét, amint azt a Magyar Tudományos Akadémia 1958. évi nagygyűlése is leszögezte. Ez az igény adott indítékot e munka szerzőjének, hogy a Horthy-korszak középrétegei egyik legjelentősebb csoportjának, a magyar közhivatalnokoknak a szerepét vizsgálja meg az ellenforradalmi rendszer fenntartásában.

Ennek a könyvnek az alapja egy 1958–59-ben írott és 1961-ben megvédett kandidátusi disszertáció. A sajtó alá rendezés során igyekeztem felhasználni a disszertáció megírása óta eltelt évek e témára vonatkozó publikációit, amelyek inkább alátámasztották, s csak igen csekély mértékben módosították a kézirat felfogását. Köszönettel tartozom Incze Miklósnak, Pamlényi Ervinnek, Ránki Györgynek és Szakács Kálmánnak, akik nagy segítségemre voltak munkám végleges kiformálásában.

Budapest, 1964. március

Szabolcs Ottó

EREDETE

Történészek, falukutatók, szociológusok, publicisták – köztük nem kis számban dilettánsok – egész sora foglalkozott a XX. század első négy, de különösen harmadik és negyedik évtizedében a dzsentri kérdéssel; elsősorban a magyar köztisztviselő réteg eredetével, sajátosságaival, és az ebből levonható társadalmi konzekvenciák elemzésével. Ennek a fél évszázadnak szépirodalmi termékei Tolnay Lajostól Móricz Zsigmondig a dzsentri birtokos- és tisztviselőréteg sajátos felfogásának, életviszonyainak gazdag, sokrétű leírását adják. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy ez a kérdés ennyire foglalkoztatta a kor társadalomtudósait és íróit, s hogy az elsősorban e kérdéssel foglalkozó műveken túl alig lehet találni olyan új- vagy legújabbkori átfogó történelmi vagy szociográfiai munkát, amely a XIX. vagy XX. század magyar társadalomfejlődését elemezve, ne szentelne valamelyes tért a dzsentri-tisztviselő kérdésnek. Ezek a munkák felfogásban, módszerben, értékelésben lényegesen eltérnek egymástól, sőt gyakran homlokegyenest más-más eredményre jutnak. Egyben azonban rendszerint mégis egységesek, abban ti., hogy a magyar köztisztviselői kar kialakulásának körülményeit elemezve, mind létszámát, mind szellemét a magyar társadalom egyik sajátos kóros kinövésének tartják.

A magyar köztisztviselő réteg zömében a XIX. század második felében, döntően az 1867-es kiegyezés után alakult ki, többségében a földjüket veszített birtokosok, különösen középbirtokos és kisbirtokos nemesség gyermekeiből. A magyar birtokos nemesség aránya a XVIII. század végén az ország lakosságához viszonyítva sokkal nagyobb volt, mint bárhol másutt Európában. Míg Franciaországban minden 180, Alsó-Ausztriában minden 152, Felső-Ausztriában minden 353, Csehországban minden 828 lakosra jutott egy nemes, addig Magyarországon minden 20–21. lakos nemes volt.

Az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc bukásában is meghozta azt az eredményt, hogy ha Európa nyugati részeitől elmaradva is, de felszabadította a jobbagyságot. Ettől az időtől kezdve rohamos tempóban megindult a magyar középbirtokos nemesség elszegényedése. „A tőkés viszonyok kialakulása tehát a birtokos nemességet is felbomlasztja. Felső rétegei mint polgári birtokosok több-kevesebb zökkenővel beletagozódnak az alakuló kapitalista társadalomba, míg alsó rétegei, a deklasszálódás rémétől hajtva új életformák után kutatnak, s követve tradícióikat, az állami és vármegyei hivatali pályák felé törekednek.”¹

A kapitalista jellegű államgépezet kiépítése az 1867-es kiegyezés után fejeződött be. Ugyanezekre az évtizedekre tehető az elszegényedett középbirtokos nemesség beáramlása a közhivatalokba. 1867 után a továbbépülő magyar polgári államszervezetnek nagyszámú új tisztviselőre volt szüksége. A tisztviselőlétszám nagyméretű növekedése, új állami bürokrácia létrehozása minden kapitalista államszervezet kiépítésének természetes velejárója.² Mégis lényeges különbség tapasztalható a nyugat-európai és pl. a balkáni országok vagy Magyarország köztisztviselői kara kialakulásának forrásai tekintetében.³ Magyarországon éppen az új állami bürokrácia kiépítésének korszakára esett a volt közép- és kisbirtokos nemesség tömeges elszegényedése, s új egzisztencia keresése.

A polgárság gyengesége, a parasztság elmaradottsága és elnyomottsága lehetővé tette az erőviszonyok olyan alakulását, hogy a köztisztviselő posztokat többségében a dzsentri elemek sajátították ki. „Az 1867-es kiegyezés osztálykompromisszuma a Habsburgok és a liberális középbirtokosok, illetve a nagybirtok és a burzsoázia között, vezetett arra, hogy a dzsentri lett a magyar osztályuralom kormányzó rétegévé. Ez vezetett a városi polgárság politikai alárendeltségére és a magyar parasztság elszigeteltségére. A parasztság elől a 67-es kiegyezés zárta el a társadalmi és politikai felemelkedés útját, ez volt az oka annak, hogy a magyar ‚középosztály‘ lényegében mint félf feudális, bürokratikus úri kaszt, merevedett meg és nem a városi polgárság és a parasztság feltörekvő rétegei foglalták el a helyét.”⁴

A dzsentri réteg elszegényedésének, közhivatalokba való özönlésének és mentalitásának számos sokrétű — bár nem minden részletében, s különösen nem minden következtetésében elfogadható — leírását találjuk.⁵ A kiegyezés után az elszegényedett középbirtokosok előtt nyitva állott az út, hogy bekapcsolódjanak a kibontakozó kapitalizmus vérkeringésébe, a magyar ipar és kereskedelem felvirágoztatásába. A dzsentri szemléletének lényegéből következően nem tette ezt meg. Úri gőgjük, nemesi életfelfogásuk nem engedte, hogy a szemükben annyira lebecsült ipari vagy kereskedelmi pályákon helyezkedjenek el. Minden törekvésük az volt, hogy a földbirtok elvesztésével megszűnt úri jólétüket, kiváltságos helyzetüket ismét biztosítsák maguknak. Ha ez nem sikerül, legalább a látszatot, a külsőségeket megtartják. Így ír erről a folyamatról Szekfű Gyula: „A volt privilégizált osztályok görcsösen ragaszkodnak az ‚úri‘ pályákhoz, s inkább végképp leszállottak fokról fokra csúszva a társadalmi létrán, sem hogy hirtelen kiragadják magukat megszokott körükből és az ipari produkció vagy kereskedelem szolgáltatába álljanak. A tönkrement agrárcsaládok fiai városokba tódultak, s ott megszállották az állami, megyei, városi hivatalokat, le egészen az írnokságig, mert ezen helyeken korlátolt látókörük és világot nem ismerő felfogásuk szerint továbbra is ‚urak‘ — más nyelven ily értelemben le nem fordítható szó! — maradtak.”⁶ A közigazgatási hatalom birtokában, az úri élet külsőségei csillogásától elkápráztatott dzsentri hivatalnokok gyakran a hatalom tényleges birtokosainak képzeltek magukat.⁷ A népen gőgösen, lenézően uralkodtak. Ez az „uralkodás” és az „úri” társadalomhoz tartozás, az uralmon levő nagytőkés-nagybirtokos osztályok tagjival való rokoni kapcsolatok, egy bizonyos fokú szimbiózis, a bűvös úri körökön

belül mind ezt az illúziót erősítette. Még Gidófalvy dr., a gazdálkodó birtokos életforma védője is „hamis csillogásnak” nevezi ezt az illúziót.⁸ A régi kiváltságos nemesi élet változatlan folytatásának képzeltek ezt az új körülmények között. Egyet kell érteni Szabó Zoltánnal: „A két kor között a váltás nem hozott a dzsentrikben szemléletváltozást. Csupán az úriság alapjának fölcserélését jelentette, s nem áttérést az úriságból egy másik életformába. A hivatalba, a közigazgatásba, mint urak mentek be és úrként maradtak benne, a hivatal életüknek nem értelme lett, hanem csak kerete.”⁹

A kiegyezés után az állami bürokrácia megnövekedett szükségletei találkoztak az elszegényedett volt birtokos nemesek és azok gyermekei elhelyezkedési törekvéseivel. Ebből a találkozásból aztán az következett, hogy az állami hivatalnokok számának növelését igen gyakran nem a közigazgatás tényleges szükségletei, hanem a jó családi kapcsolatokkal rendelkezők – s melyik dzsentri nem rendelkezett jó kapcsolatokkal! – elhelyezkedési törekvései szabták meg.¹⁰ Már akkor nem kis mértékben érvényesültek pártszempontok elhelyezésüknél. Jelentős mértékben épp a dzsentri hangja befolyásolta a dualizmus korának politikai közvéleményét. Tisza Kálmán adott különösen nagy teret ennek a politikának, az állami hivatalnokok létszámának a szükségletet nagymértékben meghaladó emelésével.¹¹ De a dualizmus egész korszakának politikai küzdelmeire jellemző a köztisztviselői állások szaporítása, a dzsentri tisztviselőréteg megnyerésére való törekvés az egyes politikuskok, pártok és hatalmi csoportok részéről.

A magyar köztisztviselő réteg eredetét vizsgálva tehát azt kell tapasztalnunk, hogy kialakulásában többségében az elszegényedett birtokos nemességből tevődött össze, magával hozva annak mentalitását, életformájának külsőségeit. Az eltelt évtizedek alatt a köztisztviselő dzsentri kiegészült más társadalmi osztályokból és rétegekből, de ez sem gondolkodásmódját, sem életstílusát, sem politikai hovatartozását lényegesen nem változtatta meg.

*

A világháború utáni magyar tisztviselő- különösen köztisztviselő réteg arculatát egész sor tényező alakította ki, formálta. E tényezők találkozása hozta létre azt a sajátos köztisztviselő típust, amelyre az ellenforradalmi rendszernek szüksége volt. Az első, tehát legdöntőbb tényezője a tisztviselőréteg sajátos összetételének a magyar köztisztviselő réteg szociális származása, amely már eleve determinálta ezt a réteget arra, hogy társadalomszemléletében, gazdasági és politikai felfogásában konzervatív legyen, s minden olyan kormánypolitikának bázisául szolgáljon, amely a társadalmi viszonyok konzerválását tűzi zászlajára.

Már bemutattuk, hogy a múlt század második felében tömegmértékben kialakult magyar köztisztviselői réteg elsősorban az elszegényedett birtokosok, a dzsentri soraiból verbuválódott, ennek illusztrálására elég akár a tisztí címtár múlt század végi köteteit vagy az 1920-as évek első köteteit átlapozni. Rámutatunk, hogy a dzsentri elemek ily méretű térhódítása a közhivatalok területén egyik oldalról az elkésett magyarországi kapitalista fejlődésre, a polgárság gyenge-

ségére, másik oldalról a különösen a XIX. század második felében földjét tömegesen elvesztő dzsentri réteg megélhetési törekvéseire vezethető vissza.

Nincsenek arra vonatkozólag egészen megbízható adataink, hogy az 1920-as évek köztisztviselői között milyen mértékben domináltak a dzsentri származású elemek. Az bizonyos, hogy mind a megyei és a városi, mind a központi közigazgatási apparátusban ebben az időben a tisztviselők lázasan keresik nemesi származásuk bizonyítékait, s legtöbbször meg is vélik azt találni. Ami a társadalmi elmaradottság sajátos kóros terméke volt a magyar történelem múlt félszázadában, azt most politikai koncepcióként konzerválni igyekeznek, a nemesi származás ismét büszke előnnyé válik, társadalmi rangot jelent. A nagyrészt a régi nemesi vármegyéből kinőtt polgári megyei apparátus természetes öröklője a családi tradícióknak a tisztségviselésben, a megyeházák ódon falai közé elsősorban az altiszt és a kishivatalnoki pozíciókon keresztül tör be a kispolgárság. A városháza falai között is a múlt árnyéka húzódik meg, amíg a Tiszántúlon a „cívisek” leszármazottai és a gazdag parasztság egy legfelső rétegének képviselői együttesen dölyfösködnek a város dzsentri uraival a hivatalokban, addig a Dunántúlon jóval sűrűbben találkozhatunk a történelmi nevekkal a városházi tisztviselők között. S hihetetlen, hogy még a központi apparátusba is oly bőven jutott a dzsentri ivadékokból, a „jobb” minisztériumok fogalmazói karában szinte kötelező volt a „jobb” név. S nemcsak a felső posztokat szállta meg a dzsentri, a minisztériumok tisztviselői névjegyzékét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy egyre inkább szétáradtak az alsó pozíciókra is – egészen az írnokságig. Talán sok volt az eszkimó és kevés a foka, s az előző évtizedek során sok-sok dzsentri fiatal áramlott a földtől a hivatal felé, s akinek nem jutott magasabb, rangosabb hivatali hely, kénytelen volt megelégedni az alacsonyabb beosztással, vagy kevésbé „előkelőnek” tűnő hivatallal, hacsak nem akart tradícióival szakítani. „A dzsentry jóval nagyobb tömegének eltartója, befolyásának súlypontja a század végén a hivatal, amely akárcsak a föld, nem a szakszerű termelés, ill. intézkedés eszköze, hanem a nép feletti hatalom – bár megkopott – jelvénye. Az államapparátust a földbirtokos családok szoros érdekszövetségének, az úri atyafiságnak sűrű hálózata fonta be; a minisztériumok felét harmadát, a megyei közigazgatás háromnegyedét, a bírói és katonatiszti kar jelentős részét a dzsentry töltötte meg.”¹²

A polgári történetírók egy része szerette hangoztatni, mennyire feltűnő „hogy a gentry legsajátosabb területén: a vármegyei tisztviselő karban és az úgynevezett előkelő minisztériumok fogalmazói karában a régi nemesi családok mennyire teret vesztek”.¹³ Ha a köztisztviselői kar összetételét a szülők foglalkozása szerint vizsgáljuk, valóban igaz, hogy míg a XIX. század 70–80-as éveinek köztisztviselőinek nagyobb része birtokos családból származott, az 1920-as évek köztisztviselői kis részének voltak a szülei földbirtokosok. De ez nem arra mutat, hogy a köztisztviselői kar összetétele lényegében megváltozott, hanem csupán arra, hogy a földbirtokos réteg tömegeiben a XIX. század második felében vesztette el birtokát és nem a XX. század első felében. Az 1920-as évekre már kialakult a tisztviselői réteg második és harmadik generációja, olyan tisztviselők tömegei, akiknek már az apjuk, sőt esetleg a nagyapjuk is köztisztviselő, pap vagy más intellektuelnek

tartott foglalkozást űzött, de ha ezeknek a családfáját egy-két generációval visszafelé kutatnánk, kiderülne, hogy ugyanabból a dzsentri rétegből származnak. Hanák Péter kutatási adatai a nemesi származás túlsúlyáról tanúskodnak a megyei apparátusban. Ha a budapesti tisztviselők származási összetételét vizsgáljuk az 1920-as években, akkor is arról bizonyosodunk meg, hogy erősen túlozza a tényleges helyzetet az az állítás, mely szerint a dzsentri réteg lényegesen háttérbe szorult volna a köztisztviselői pályákon, hiszen még a központi igazgatási és a fővárosi-községi tisztviselők jelentős részénél is kimutatható a dzsentri eredet. Kisebb mérvű tévesztés valóban található, mégis az a jellemző, hogy most már a dzsentrinek nem az első, hanem a második vagy harmadik generációja foglalja el a közhivatali posztokat. Erről tanúskodik magának Laky Dezsőnek, a kiváló polgári statisztikusnak az 1928. évi összeírás adatait összesítő alábbi táblázata is.¹⁴ (Táblázat 12. lapon.)

Laky Dezső ezzel a statisztikával azt kívánta bizonyítani, hogy „megdől az a téves hit, mintha a közszolgálati tisztviselői alkalmazást kínai fal venné körül, vagy legalábbis különös nehézségekkel járna a közszolgálati alkalmazáson kívül álló szülők gyermekeinek oda bejutása”. Néhány sorral később azonban maga is megállapítja: „Másképp az is bizonyos, hogy a közületi alkalmazást elsősorban azok gyermekei nyerték, akiknek atyja maga is közszolgálati tisztviselő volt, vagy a gazdasági élet egyik vagy másik ágába illeszkedett be tisztviselői minőségben legalábbis régen, nyugdíjazása előtt. Ha a szorosán vett közszolgálati tisztviselők 28,9%-os arányszámához hozzáadjuk a katonatisztek 1,3%-os arányszámát, továbbá az iparforgalmi foglalkozásokhoz tartozó tisztviselők 5,7%-át, a magán-tisztviselők 2,9%-át és a nyugdíjasok 13,8%-át, végül is 52,6%-ot kapunk, amivel azt igazoltuk, hogy *a székesfővárosi közületi tisztviselőknek abszolút többsége maga is tisztviselő ember gyermeke.*”¹⁵ Köztudomású, hogy a vidéki köztisztviselői helyeken még kevesebb volt a polgári és különösen a munkás és paraszt származású elemek száma, mint Budapesten.

Ha utána számolunk az itt közölt statisztikában a budapesti köztisztviselői kar származási százalékainak, úgy látjuk, hogy a tisztviselő származású 52,6%-kal szemben 11% az úgynevezett segédszemélyzet gyermekeiből lett tisztviselők száma. Ezek nagy többsége a hivatali segédszemélyzet, altisztek, portások, szolgák gyermekeiből verbuválódott, s rendszerint a tisztviselői pálya alsó határán, a segédhivatalokban, alsó beosztásokban helyezkedett el. A segédszemélyzetből származottak közül is csak 2,4% került ki az ipari segédszemélyzetből – ide sorolták a munkásokat – tehát a fővárosi köztisztviselőknek legfeljebb 2,4%-a lehetett munkásszármazású. De ez a 2,4% sem feltétlenül munkásszülők gyermeke, ide sorolták ui. az ipar és bányászat segédszemélyzetének egyéb kategóriáit is. Tehát a munkásszármazásuk arányszáma a valóságban 3%-on is alul volt. Még nehezebb kimutatni a paraszti s különösen a szegényparaszti származású tisztviselők tényleges arányszámát, ezeket az egyéb kategória 0,3%-ot kitevő segédszemélyzetébe sorolták. Ha feltételezzük, hogy ez a 0,3% mind szegényparaszti származású (bár valószínűleg csak kisebb hányada valóban az), és az egyéb foglalkozású kategória 9,1%-ába soroltak 10%-át kubikus és vándormunkás gyermek-

A közületi alkalmazottak megoszlása az atya foglalkozása szerint Budapesten, 1928-ban

Az atya foglalkozása	Bírák és ügyészek	Tisztviselők	Tanszemélyzet	Tisztviselők			Altisztek, szolgák	Együtt
				férfi	nő	össz.		
<i>Bányászat</i>								
tisztviselő	—	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,0	0,2
segédszemélyzet	—	0,1	0,0	0,0	—	0,0	0,1	0,1
<i>Ipar</i>								
önálló	4,6	10,6	11,8	11,0	10,1	10,7	13,0	11,3
tisztviselő	0,7	0,6	0,6	0,5	0,6	0,6	0,1	0,5
segédszemélyzet	0,3	2,9	0,9	2,0	3,3	2,4	9,2	4,3
<i>Kereskedelem</i>								
önálló	4,7	5,8	4,1	5,6	4,9	5,4	1,8	4,3
tisztviselő	0,3	0,9	0,9	0,8	0,9	0,8	0,0	0,6
segédszemélyzet	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	0,1	0,3
<i>Közlekedés</i>								
önálló	—	0,0	—	0,0	—	0,0	—	0,0
tisztviselő	1,8	4,8	2,3	4,0	4,5	4,1	0,3	3,0
segédszemélyzet	—	2,4	0,5	2,2	1,2	1,9	2,4	2,1
<i>Közigazgatás</i>								
tisztviselő	14,7	18,2	16,2	16,2	21,3	17,6	1,3	12,9
segédszemélyzet	0,3	4,4	1,1	3,2	4,3	3,5	4,6	3,8
<i>Igazságügy</i>								
önálló	4,0	1,0	1,5	1,2	1,3	1,2	0,0	0,9
tisztviselő	9,5	2,2	2,2	2,7	2,3	2,6	0,1	1,9
segédszemélyzet	0,3	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1
<i>Tanügy</i>								
tisztviselő	9,1	6,3	16,6	8,7	8,7	8,7	0,5	6,3
<i>Közegészségügy</i>								
önálló	2,8	2,5	1,8	2,6	1,6	2,3	0,0	1,7
tisztviselő	—	0,0	—	0,0	—	0,0	—	0,0
segédszemélyzet	0,3	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
<i>Véderő</i>								
tisztviselő	1,2	1,2	1,3	1,0	1,8	1,3	0,1	0,9
segédszemélyzet	—	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	4,0	1,2
<i>Egyéb</i>								
önálló	7,0	2,3	3,5	3,4	2,5	3,2	0,5	2,4
segédszemélyzet	—	0,4	0,2	0,3	0,3	0,3	11,9	3,7
Nyugdíjas	7,0	13,7	15,3	12,0	16,0	13,8	4,8	11,2
Magántisztviselő k. m. k.	1,6	3,0	2,5	2,9	2,8	2,9	0,3	2,1
Vagyonából élő	2,8	3,7	2,2	4,1	1,4	3,4	0,6	2,6
Gyámoltásra szoruló	—	0,2	0,2	0,1	0,3	0,2	1,6	0,6
Egyéb foglalkozás	12,5	9,6	6,7	10,3	6,0	9,1	40,0	18,1
Ismeretlen	14,1	2,4	6,5	4,2	2,7	3,0	2,5	2,8

nek tekintjük, akkor is a köztisztviselőknek legfeljebb 5%-a volt munkás- és parasztszármazású. Ezzel szemben az 52,6%-os tisztviselői származásán kívül 19,6% volt az ipar és kereskedelem önálló és a tőkepénzükből élők, tehát a nagy-, közép- és kistőkések gyermekeinek, 9,8% az ügyvéd, orvos és pedagógus gyermekek

arányzáma. A földbirtokosok, papok stb. gyermekei pedig az egyéb foglalkozásúak 9,6%-ában foglaltak helyet.

A bírók és ügyészek szociális összetétele még rosszabb, ami a közölt statisztikákból kiviláglik.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy *az 1920-as évekre a köztisztviselői réteg régi dzsentri túlsúlya megmaradt* oly módon, hogy még a két – három – négy generációjú dzsentri származású tisztviselők képezték a köztisztviselői réteg gerincét. Bár a köztisztviselői kar – ha nem is nagymértékben – a kis- és középburzsoa rétegek és a hivatali segédzsemyezet gyermekeiből némileg feltöltődött, de *tovább is elzárva maradt a munkásosztály és a parasztság gyermekei előtt*. Természetes, hogy az ilyen összetétel befolyásolta, meghatározta a köztisztviselői réteg gondolkodásmódját, szokásait, életstílusát.

Lényegében e réteg származása határozta meg még a XX. század első felében is *a köztisztviselői kar gondolkodásmódját, szokásait, alakította ki a sajátos magyar köztisztviselői mentalitást*. Mikor többségében az elszegényedett középnemességből létrejött a nagy és állandóan növekedő létszámú köztisztviselői réteg, a földjüket vesztett birtokosok nem új életet akartak kezdeni, mikor állami állást vállaltak, hanem éppen fordítva, régi életüket akarták az új körülmények között folytatni, s földjüket vesztvén, csak a közszolgálatban láttak lehetőséget régi életformájuk megtartására. Így az új pályára is magukkal vitték régi gondolkodásmódjukat, ízlésüket, viselkedésüket, célkitűzéseiket. A más rétegekből a közszolgálat sáncái mögé bekerült köztisztviselők pedig nemhogy ellensúlyozták volna a köznemesi származású tisztviselőket, hanem maguk is asszimilálódtak, mindenben őket igyekeztek utánozni. Ez a mentalitás, ízlés és szokások, a magyar tisztviselőkar sajátos életfelfogása és életformája aztán apáról fiúra öröklődött, s csak nagyon lassan változott. Alapjában az 1920-as években is megmaradt. A köztisztviselő réteg asszimiláló erejére jellemző, hogy néha a köztisztviselői karba bekerült más származású tisztviselők ennek az életformának és felfogásnak erősebb védői lettek, mint maguk a dzsentri származású köztisztviselők. A beáramlás különben is lassú volt (sohasem vált oly tömegessé, hogy siker reményében megkísérelhesse szétfeszíteni az adott kereteket). Egyébként is a beáramlók elsősorban az asszimilálódni vágyó kispolgárság soraiból kerültek ki, s a bejutás feltétele is rendszerint már az előzetes asszimilálódás volt. Hiszen a dzsentri köztisztviselő réteg alapvető konzervativizmusa határozta meg a társadalmi szokások szabályokká merevedésének azt a légkörét, amelybe az adott társadalom keretei között nagy áldozatok és erőfeszítések árán csak betörni lehetett, de széttörni semmiképpen sem. Így alakult ki egy sajátos, zárt kaszt – a magyar úri társadalom.

HELYE A MAGYAR TÁRSADALOMBAN

A magyar társadalmat még a XX. század első évtizedeiben és az ellenforradalmi rendszer éveiben is merev elkülönülés jellemezte, amelynek alapján a társadalom két egymástól merőben idegen csoportra bomlott: az úri emberek és a nem úri

emberek csoportjára. Még senkinek sem sikerült tudományosan meghatározni az úri társadalom ismérveit, az „úriság” jegyeit, pedig könyvtárra menő az e kérdéssel foglalkozó irodalom.¹⁶ Azért nehéz a pontos cezurát meghúzni, mert az úri ember Magyarországon nem határozható meg önmagában, hanem csakis mint társadalmi viszony; a magyar úri és nem úri társadalom szimbiózisában. Ennek az „úri embernek” semmi köze sincs külföldi analógiáihoz, a legismertebbhez sem, az angol gentlemanhez.¹⁷ A magyar úr nem nemes tulajdonságok önmagában való hordozóját jelenti, hanem egy társadalmi együttélés részese, egy társaság befogadott tagja. E téren látszólag a társadalmi osztályok meghatározó jegye, a termelőeszközökhöz való viszony sem igazít el bennünket — hiszen termelőeszközök tulajdonosait és azokkal nem rendelkezőket egyaránt találunk mind az úri, mind a nem úri társadalomban. Valami kaszthoz hasonló csoportosulásnak látszik, de nem áttörhetetlen keretekbe merevedve, hiszen önmagában a származás sem volt föltétlen perdöntő a hovatartozás tekintetében. Ha nehezen is, a magyar úri társadalom kereteit egyesek alkalmanként áttörhették. Nehezíti a meghatározást e fogalom nagyfokú viszonylagossága: egészen másnak látszott fentről és másnak lentről, az úri társaság mást jelentett az arisztokrata és mást a falusi zsellér szemében. Az úri társadalom kifelé valami nagy egységet mutatott, zárt rendnek tűnt, de belülről nézve nagyon is heterogén volt. Az úri társadalom a szivárvány összes színeiben pompázott, a nagybirtokos arisztokratától a falusi tanítóig, s bár sohasem foglalták szabályzatba, mégis mindig pontosan tudták, kinek ki az úr. A kisvárosi úrikaszinó még egyaránt befogadta a főszolgabíró, s a tanítót, de az utóbbi számára a sűrű bokacsapkodás és hajlongások kényszere szinte szolgálabb alázatot írt elő, mint ha e bűvös körön kívül lett volna. Az úri világon belül divó per te — még kijárt a vezető tisztviselő és a földbirtokos részéről a jegyzőnek — ha lekezelő hangsúllyal is —, de nem illette meg a pedagógust. Másképp ítélték meg a jegyzőt, ha a földbirtokos rétegből „csúszott le”, mint ha alulról „kapaszkodott fel”. Ez a társaság ha elnézte is, de sohasem felejtette el, s mindig éreztette származásukat a befogadottakkal. A származás sem volt minden. A dzsentriszármazású magasrangú tisztviselő nem föltétlen fogadta el partnerének hasonló származású, de alacsony beosztású társát.

Az úri társadalomhoz tartozás legjellemzőbb jegyeit mégis talán általában a származás, a vagyon és a tanultság együttesében határozhatjuk meg. Hanák Péter az úri szemlélet kialakulásával kapcsolatban arról ír, hogy „... az objektív gazdasági adottságok, politikai tényezők és hagyományok hatására a magyar nemességben lassan megrögződött és nemzedékről-nemzedékre öröklődött az a tudat, hogy az úri lét egyedüli formája a földbirtoklás és a hivatalviselés, a társadalmi értékrendszer mértékegységei a föld, a rang, a származás.”¹⁸

A XX. században amilyen mértékben a föld kicsúszott e réteg alól, s ahogy fiai előtt egyre összeszűkülte a hivatalok kapuja, s más megélhetési formák után kellett nézni, úgy kezdtek az úri világ keretei is kitágulni, magukba ölelve a nemesi és nem nemesi származású értelmiséget, különösen annak felső rétegét. Az úri társadalom zömét azonban továbbra is a földbirtokosok és a dzsentri tisztviselők alkották, de felső rétegeibe utat törtek a fináncnöke urai — az alsóba, az „alsóbb”

rétegekből feltört értelmiségiek. A nemesi-dzsentrí úrszemlélet maradt azonban továbbra is az ideál, őket igyekeztek görcsösen utánozni a felülről és az alulról jöttek egyaránt. Az úri társadalom dzsentrí hangadó rétege helyzeténél fogva a legkonzervatívabb volt, s mivel ők voltak az urak, a társadalom vezető és kivételes kasztjának törzsanyaga, ők diktálták a társadalmi érintkezés formáit. Ők nem akartak senkihez sem asszimilálódni, megkívánták, hogy hozzájuk hasonuljon mindenki, aki körükbe akar jutni. S akik igényt tartottak erre, azok görcsösen próbálták utánozni a magyar úri életforma külsőségeit, s belemerülve az úri világ kohójába, azzá a szerencsétlen ötvözzetté válni, amit a korabeli Magyarországon úriembernek neveztek. Egyet kell érteni Hanák Péterrel, hogy: „A magyar ‚középosztály‘ tömörítő magva, baljós csillaga a lesüllyedt dzsentrí volt.”¹⁹ Ez az úri világ s ennek a társadalmi fejlődéstől elzárkózó szelleme a magyar társadalom rákfeneje, gazdasági és politikai maradiságunk egyik lényeges tényezője volt.

Az úri társadalom tagjának lenni nagy kiváltság volt ebben a korban. Az úri társadalmon kívül állók, elsősorban a munkások és parasztok de facto az ország másodrendű állampolgárai voltak, kimondatlanul korlátozott jogokkal és életlehetőségekkel.

A magyar köztisztviselő réteg épp származásánál, társadalmi kapcsolatainál és pozíciójánál fogva az úri társadalom bűvös körébe tartozott, s mint ilyen, élesen elkülönült a néptől, amelyet igazgatni, s amely fölött törvénykezni hivatalába tartozott. Az úri társadalomba való tartozás abba az illúzióba ringatta e réteget, hogy társadalmilag a nagybirtokosokkal, az arisztokratákkal vagy a fináncoligarchiával egyenlő. E képzelt magaslatról lenézte a népet, csak saját úri társadalmában érezte otthon magát, a még földbirtokos vagy tőkés rokonok és barátok, vagy a hasonszórú úri tisztviselők között. Számára a nép teljesen idegen volt, a falusi parasztságot miként a vidéki birtokos rokonai, lenézte és megvetette, a munkásosztályra pedig – különösen 1919 óta – rettegéssel és ellenségesen tekintett.

A köztisztviselő réteg sem volt természetesen egységes, a segédhivatali díjnok és a kormányfőtanácsos között nagyobb volt a társadalmi különbség, mint a díjnok és a fűszereségéd, sőt mint a díjnok és a szakmunkás között. De a köztisztviselő úri-tisztviselői szelleme összekötötte ezt a réteget, s nagy távolságra tartotta a dolgozó osztályoktól.

Sokkal jobb kapcsolatai voltak e rétegnek mint egésznek a kisburzsoáziához és az értelmiség egyes csoportjaihoz. Részben az e rétegekből jött tisztviselők biztosították a kapcsolatokat, részben a közép- és kistisztviselők e rétegekéhez hasonló életszínvonala, összeházasodás, a hasonló szórakozások, s gyakran anyagi függés a szabótól, a fűszerestől stb. A kapcsolatok ellenére azonban a köztisztviselői réteg e rétegekkel gondolkodás, érzelmek és életforma tekintetében teljesen nem azonosult, megtartotta sajátos zártságát. Ezt látta a kommunista író-politikus is, amikor keserűen megállapította: „... az intelligencia nálunk inkább, mint bárhol másutt elszakadva élt a nép nagy többségétől”.²⁰ Ily társadalmi körülmények között nem csodálható, hogy a köztisztviselő réteg az úri társada-

lomban vele együtt élő nagybirtokos és fináncsőkes ellenforradalmi vezető rétegek mellé állt, s az ellenforradalom stabil bázisát szolgáltatta.

ELSZEGÉNYEDÉSE

A dzsentrí szellemű köztisztviselő réteg az ellenforradalmi rendszer első éveiben már messze eltávolodott múlt századi őseitől. Ahogyan elvesztette viszonylagos gondolkodási és cselekvési függetlenségének anyagi alapját: a földbirtokot, úgy vált gondolkodásban és cselekvésben egyre kevésbé önállóvá, a hajdani ellenzéki vagy ellenzékieskedő magyar úri tisztviselő egyre inkább az uralkodó osztályok, sőt a mindenkor kormányok kiszolgálójának szerepébe süllyed. Habitusának

Az értelmiségi és hivatalnok jellegű népesség ház- és földbirtokviszonyai 1910-ben és 1920-ban

1910-ben											
Foglalkozás	Foglalkozási ágak	Összfétszám	Háza van (cs. ház)	Házrésze van (cs)	Házrésze, földrésze (cs.)	Háza és földbérlete (cs.)	Földje és bérlete van	Háza vagy házrésze nincs, de			Se háza, se házrésze, se földje, se bérlet
								föld (cs.)	bérföldje		
									(cs.)	és bérlet	
III. Közszolg. és szab. fogl.	önálló tisztv., díjnok	411 243	33 320								
1920-ban											
I. Őstermelés	gazdasági tisztviselő	14 281	287	182	288	4	7	216	44	5	13 248
	erdészeti tisztviselő	1 480	24	21	31	1	2	33	13	1	1 354
II. Bánya-, kohóipar, hitelügy, közlekedés	bánya- és kohóipari tisztviselő	3 528	50	36	33	3	—	18	17	1	3 370
	ipari tisztviselő	52 223	886	527	629	5	12	481	15	4	49 664
	kereskedelmi és hitelügyi tisztviselő	88 393	1 367	973	1142	23	30	961	39	12	83 546
	közlekedésügyi tisztviselő	51 796	1 189	739	1107	30	21	584	58	10	48 058
III. Közszolg., szab. fogl.	önálló tisztv., díjnok	256 550	7 394	4793	7416	169	184	5695	697	134	230 068
IV. Véderő	tiszt és tisztv.	18 400	376	302	388	1	4	296	31	7	16 995
V. Nyugdíjas, birtokos, magánzó	tőkepénzes, életjáradékos	196 825	17 517	4796	13927	195	263	418	290	45	155 655

egykori büszke, dacos külsőségeit is elvesztette, a meggyőződéssel hajbókoló tisztviselő szolgálai alázatát öltötte magára. Anyagilag az államtól függve, erkölcsileg is csupán a rendszer függvényévé vált. Ahhoz még volt ereje, hogy a vezető társadalmat külsőségeiben a maga képére gyúrja, s diktálja a társadalmi illem játékszabályait, de arra nem, hogy a legkisebb kérdésben is szembeszegüljön uraival. Ez a réteg 1920-ra már vagyonának maradványait is szinte teljesen elvesztette, úgyszólván kizárólag az államtól kapott fizetéséből élt. Elszegényedésének üteméről és méreteiről jellemző képet kapunk, ha az 1910-es és 1920-as évek közötti vagyoni viszonyokat összehasonlítjuk²¹ (lásd a lenti táblázatot).

Az 1910-es népszámlálás és az 1920-as népszámlálás adatainak összehasonlítása meglepő képet mutat. Míg 1910-ben 411 243 köztisztviselő és szabadfoglalkozású értelmiségi volt az országban, s ezek közül 33 320-nak volt háza vagy házrésze,

(A családtagok vagyona is benne van az adatokban)

1910-ben

Földbirtok										Földbérlet								Földbérlet nincs	
0—	1—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200—1000	1000—	Földje nincs	—1	1—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200—1000		1000—
5 010	7978	12 534			1885	2439			728	1161			1215		117		144		

1920-ban

153	143	48	52	66	22	19	12	1	13 765	21	28	2	3—	1	2	2	1	14 221	
24	22	7	8	3	1	—	2	—	1 413	1	8	4	3	1	—	—	—	1463	
36	9	—	3	1	3	—	—	—	3 476	8	12	—	—	—	1	—	—	3507	
759	193	60	33	34	19	9	15	4	51 097	10	13	3	4	2	1	—	2	1	52 187
1 276	587	179	140	109	71	35	41	7	85 948	30	34	11	6	10	3	—	8	2	88 289
1 034	362	108	103	67	24	15	9	—	50 074	62	23	14	11	6	1	2	—	—	51 677
5 094	3489	1432	1136	1147	549	314	321	37	243 121	372	373	146	137	81	33	18	16	8	255366
233	121	61	49	72	68	38	48	5	17 705	4	14	6	7	1	3	7	—	1	18 357
10 650	4667	1245	685	539	270	177	207	27	178 403	419	231	35	46	31	11	9	9	2	196032

29 846-nak földje és 3365-nek földbérlete, addig 1920-ban 256 550 köztisztviselő és szabad foglalkozású értelmiségi él az ország területén, s ebből 12 187-nek van háza vagy házrésze, 13 510-nek földje és 1184-nek földbérlete. Míg tehát 1910-ben köztisztviselők és szabad foglalkozású értelmiségiek 8,1%-ának van háza vagy házrésze, 7,2%-ának földje és 0,82%-ának földbérlete, addig 1920-ban már csak kb. 4,7%-nak van háza vagy házrésze, 5,5%-ának földje és kb. 0,46%-ának földbérlete. A köztisztviselői és szabad foglalkozású réteg elszegényedésének üteme tehát 1910–1920 között nagyon gyors. Házingatlanainak majdnem felét, földbirtokainak kb. 25%-át és földbérletének közel felét elveszti. Különösen mutatja az elszegényedést, ha megnézzük egyes birtokkategóriák változását. Ebből láthatjuk, hogy az 5-től 50 holdig terjedő birtokok száma mintegy felére, az 50-től 100 holdig terjedő kevesebb, mint harmadára, a 100-tól 1000-ig terjedő birtokok száma közel negyedére csökkent. Tehát magukon a birtokosokon belül is átcsoportosulás ment végbe. Részben a birtokaik egy részét elvesztők szerepelnek az alsóbb kategóriákban, azonban csak látszat, hogy a kisebb birtokos tisztviselők kevésbé mentek tönkre.

A budapesti háztulajdonosok megoszlásáról 1920-ban már részletesebb statisztika áll rendelkezésünkre. Ez mutatja, hogy a budapesti 14 558 magánháztulajdonos közül csak 386 volt állami és 137 fővárosi tisztviselő és 845 tartozott a nyugdíjasok, tőkésék, járadékosok kategóriájába. Ez utóbbiaknak minden valószínűség szerint csak egy része volt nyugalmazott tisztviselő. A köztisztviselők és a fővárosi tisztviselők további elszegényedését mutatja, hogy 1925-ben az állami tisztviselők közül Budapesten már csak 270-nek, a fővárosi tisztviselők közül pedig csak 116-nak volt háztulajdona. Tehát 5 év alatt az állami tisztviselőknek 30%-a, a fővárosi tisztviselőknek 14%-a elvesztette háztulajdonát.²²

A köztisztviselői kar további elszegényedésére utal az eladósodás mértéke. Csak egy jellemző adatot közlünk: a Pénzügyi Központ által a közszolgálati alkalmazottak számára 1920–30-ig folyósított kölcsönök összegét.²³

Az év végén fennálló kölcsönök

Év	száma	összege 1000 K-ban	Év	száma	összege P-ben
1920	1 957	7 000	1925	48 472	9 575 600
1921	4 379	21 521	1926	51 162	10 696 920
1922	5 722	40 390	1927	49 544	10 524 050
1923	10 865	4 470 700	1928	52 500	12 764 050
1924	31 843	69 469 300	1929	53 000	17 403 200
1925	48 472	119 695 000	1930	55 000	17 779 300

A köztisztviselői kar azonban a Pénzügyi Központtól felvett kölcsönökön túlmenőleg is erősen eladósodott. Az eladósodás mértékére némi fényt derítenek a szellemi munkások 1928. évi összeírásának számadatai. A kérdőív adósságra vonatkozó rovatát minden valószínűség szerint sokkal kevesebben töltötték ki, mint ahány köztisztviselőnek a valóságban volt adóssága, hiszen az eladósodás bevallása nem jó fényt vetett az adatszolgáltatóra. Ennek ellenére a budapesti köztisztviselőknek mintegy egyharmad része ismerte be, hogy jelentős tartozásai vannak.

A budapesti közalkalmazottak adósságai 1928-ban²⁴

Megnevezés	Bírák és ügyészek	Tisztviselők	Tan-sze-mély-zet	Tisztviselők			Altisztek és szolgák	Együtt
				férfi	nő	össz.		
Nincs tartozása	67,9	63,3	77,4	63,0	76,9	66,9	72,0	68,3
Van tartozása, P								
— 150	0,3	2,9	1,2	1,7	3,3	2,1	5,8	3,2
151— 200	0,4	2,6	1,4	1,9	3,2	2,3	4,2	2,8
201— 300	1,3	3,5	1,6	2,8	3,5	3,0	5,2	3,7
301— 400	1,5	3,3	2,2	3,2	2,5	3,0	3,2	3,0
401— 500	1,7	4,1	1,9	4,1	2,2	3,5	2,7	3,3
501— 700	2,5	3,4	2,1	3,6	1,6	3,0	1,7	2,7
701— 1 000	7,3	5,7	3,8	6,4	2,5	5,3	1,7	4,3
1 001— 1 500	3,2	2,7	1,6	3,0	1,1	2,5	0,9	2,0
1 501— 2 000	2,4	2,8	1,8	3,1	0,9	2,5	0,9	2,0
2 001— 2 500	1,2	0,7	0,5	0,8	0,2	0,6	0,4	0,6
2 501— 3 000	1,9	1,0	0,8	1,3	0,3	1,0	0,2	0,8
3 001— 5 000	2,8	1,2	1,0	1,6	0,2	1,3	0,3	1,0
5 001—10 000	2,1	0,9	0,8	1,2	0,2	0,9	0,3	0,7
10 000—	2,9	0,6	0,4	0,9	0,1	0,7	0,1	0,5
Ismeretlen	0,6	1,3	1,5	1,4	1,3	1,4	0,4	1,1

A köztisztviselői kar további eladósodását mutatják a felvett fizetési előlegek is. A fizetési előlegek kiadásának mértéke természetesen korlátozott volt. Az utalványozó hatóságok kezét megkötötték a költségvetések és a jogszabályok. Nem lehetett egy költségvetési évben bizonyos hitelkereten túl új fizetési előlegeket engedélyezni. Ezért csak az „önhibáján kívül” váratlanul szorult helyzetbe került közületi alkalmazottak az érvényben levő jogszabályok szerint—családi viszonyaikhoz képest egy vagy két hónapi fizetésének megfelelő kamatmentes előleget vehetnek igénybe, melyet legfeljebb 12 hónap alatt vonnak le egyenlő részletekben a fizetésekből.²⁵ Az ellenforradalmi rendszer a köztisztviselők szempontjából egyik legkonszolidáltabb évét, 1928-at véve is azt látjuk, hogy a köztisztviselők mintegy 15%-a vett fel fizetési előleget.

A fizetési előleg nagysága	Tisztviselők			Altisztek és szolgák	Együtt
	férfi	nő	össz.		
Fizetési előleget nem vett igénybe	84,3	90,4	85,3	88,3	86,2
— 50 P	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1
51— 100	0,3	0,4	0,3	1,4	0,7
101— 150	0,8	1,5	1,0	2,5	1,4
151— 200	1,8	2,3	1,9	3,0	3,2
201— 300	3,1	2,5	2,9	2,9	2,9
301— 400	3,3	1,8	2,9	0,5	2,2
401— 500	2,2	0,4	1,7	0,2	1,3
501— 750	2,9	0,3	2,2	0,1	1,6
751— 1000	1,3	0,1	1,0	—	0,7
1001—	0,5	—	0,4	—	0,3
Ismeretlen	0,3	0,2	0,3	0,8	0,3

A köztisztviselői kar elszegényedését tapasztaljuk a lakásmegoszlás vizsgálatakor is. Jellemző, hogy 1925-ben, amikor a köztisztviselők helyzete némileg javult, Budapesten még mindig 1058 állami tisztviselő, 14 vármegyei, 265 városi tisztviselő-, 74 bírósági, 106 igazságügyi tisztviselő-, 1463 tanár-családfő albérlésben lakik, sőt az ágyrajárók között is 108 állami, 2 vármegyei, 39 városi tisztviselő.²⁷

Mindezekből nyilvánvaló, hogy az 1920-as években a köztisztviselő réteg egyik napról a másikra, az államtól kapott fizetésből élt. Az adminisztráción kívül semmihez sem ért, nem hajlandó és nem képes semmiféle fizikai munkára vagy kereskedelmi tevékenységre. Számára tehát csak az *ellenforradalmi rendszer szolgálata biztosított megélhetést*, mégpedig az az államrend, amelyre ennek a köztisztviselő gárdának épp úgy szüksége van, mint annak őré.

KIVÁLTSÁGAI

A köztisztviselői pálya kiváltságos helyzetét biztosította a vele járó kényelmes élet, rövid munkaidő, a hosszú fizetési szabadságidő, a nyugdíj, s a sok egyéb, állami tisztviselőknél járó kedvezmény.

A köztisztviselői „úri” életformához hozzájárult a munkaidő rövidege és kötetlensége. Nem lehet pontos képet adni a hivatali munkaidő, az elfoglaltság méreteiről, hiszen az városonként, hivatalonként változott, gyakran irányt e téren nem annyira a rendeletek, mint a helyi hagyomány, a szokások vagy a hivatalfőnök erélye vagy érdektelensége szabott. Szinte évenként jöttek a munkaidőt, a túlórákat stb. szabályozó rendeletek, de ezek lényegében nem változtatták meg a köztisztviselők kialakult munkastílusát.

A köztisztviselők általában de. 9–10 órára mentek be hivatalukba, s délután 1–2 óráig tartózkodtak ott. A rendszerint hosszúra nyúlt ebéd után otthon vagy a vendéglőben kiolvasták az újságot, elbeszélgettek, sokan aludtak egyet.

Délután 2–3–4 óra hosszát ismét a hivatalban töltötték, s ezzel befejezték az aznapi munkát. A tisztviselők egy része még ennél is kevesebb időt töltött hivatalában, délután vissza sem ment, vagy csak a déli órákra érkezett oda. Sok panasz hangzott el arra vonatkozólag, hogy az állami tisztviselők alig találhatók meg hivatalukban és ha a fél nagynehezen mégis egyszer ott találja, akkor udvariátlanok, sőt gorombák, nem törődnek az ügyfelekkel. A sok panaszt és támadást még több tiltakozás és ellentámadás követte, de a helyzet lényegesen nem változott meg a 20-as években. Bár az 1924. évi fizetésrendezéskor a hivatali munkaidőt is szabályozták, ez a szabályozás, illetve a munkaidő felemelése a legtöbb hivatalban csak papíron maradt.

Az állami tisztviselők másik kedvezménye a hosszú fizetett szabadságidő volt, amely szintén nem annyira rendeleteken, mint inkább a szokásjogon, a hivatalok vázolt szellemén nyugodott. A közületi alkalmazottaknak nem volt ugyan törvényben biztosított kedvezménye a nyári szabadság ideje, miniszteri rendeletek azonban évenként szabályozták, hogy a tisztviselők, valamint altisztek és szolgák és az egyéb alkalmazottak mekkora szabadságidőt kérelmezhetnek – és rendszerint nem is hiába. „A fizikai munkát végző elemekkel, valamint a magán-tisztviselőréteggel szemben a közületi alkalmazottaknak a nyári szabadságidő élvezetében jelentkező privilégiuma kétségtelenül jelentős előny” – mutatott rá Laky Dezső az 1928. évi szellemi munkások összeírása értékelésekor.²⁸ S hogy ezzel az előnnyel mily mértékben éltek, mutatja az alábbi táblázat.²⁹

A budapesti közalkalmazottak szabadságidejének megoszlása 1928-ban

	Bírák és ügyészek	Tisztviselők	Tanszemélyzet	Tisztviselők			Altisztek, szolgák	Mind-össze
				nő	férfi	össz.		
Szabadságon nem volt	4,3	17,3	49,2	19,8	35,0	24,0	21,4	23,2
Szabadságon volt								
– 14 napig	0,7	15,7	3,2	12,9	11,3	12,3	60,4	26,4
15–28 „	0,7	38,8	3,4	28,0	33,5	29,6	16,8	25,9
29–42 „	57,9	26,3	7,0	28,7	8,1	23,0	0,8	16,5
43–	35,7	1,5	36,7	10,2	11,6	10,6	0,1	7,5
Ismeretlen	0,7	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5

A statisztikai felmérés értékelésekor Laky megállapítja: „Az a tanulság, hogy a Statisztikai Hivatal felvétele szerint az alkalmazottaknak megközelítőleg negyedrésze nem lett volna szabadságon az észlelést megelőző évben, annyira váratlan, hogy szinte kételkednünk kell amiatt, vajon ebben a részében a felvétel teljes mértékben hibátlan-e. Arra gondolunk, hogy a székesfővárosi közületi alkalmazottak a szabadságidőt nem vették mindig helyes értelemben, s azok az alkalmazottak, akiknek szolgálati beosztásukból jár – pl. a tanszemélyzet – nyári szünidő, azt nem fogták fel mindig szabadságidőnek, és nem is tettek róla jelentést a Statisztikai Hivatal felvétele során. Mások talán úgy vélekedtek,

hogy azt a szabadságidőt, amelyet Budapesten töltöttek el, s amelynek folyamán néha, vagy többször is belátogattak hivatalukba, szintén nem lehet normális szabadságidőnek tartani...³⁰

Mindebből valószínűnek látszik, hogy a közalkalmazottak jelentősen több szabadságidőt vettek igénybe, mint amennyi az itt közölt táblázaton fel van tüntetve. De a táblázat is képet ad arról, hogy a tisztviselők 65,1%-a, az ügyészek és bírók 58,6%-a 15–42 nap közötti fizetéses szabadságot vett igénybe, az ügyészek és bírók 35,7%-a pedig 43 napon felüli fizetett szabadságot kapott. Mindez olyan országban, ahol az ipari munkásoknak egyáltalán nem járt fizetéses szabadság. De Laky megjegyzése némi fényt derít a hivatali munkastílusra, a munkafegyelemre is.

A köztisztviselők másik igen jelentős privilégiuma a biztos állás, a hivatali „szamárlétrán” való felkapaszkodás és a nyugdíj. Állami tisztviselőt állásából ebben az időszakban fegyelmi ítélet nélkül – kivéve a B-listásokat – nem bocsáthattak el. Ha súlyos fegyelmi ítéletet kapott, legfeljebb nyugdíjazták vagy végkielégítést vett fel. A politikai okokból való fegyelmi és elbocsátások 1925-tel fejeződtek be, utána viszonylag kevés köztisztviselőt mozdítottak el állásából. Míg a magántisztviselőket, magánalkalmazottakat, munkásokat nem védték jogszabályok, munkaadók minden további nélkül utcára teheték, anélkül, hogy kötelesek lettek volna végkielégítést adni, az állami alkalmazottakat a legszigorúbb szabályok védték. S míg a megöregedett munkások és magánalkalmazottak egy része az utcára került, vagy családjá könyörületére szorult, a közalkalmazottakat biztos nyugdíj várta. Így vált a köztisztviselői pálya biztonsága és nyugdíjassága folytán nagy vonzerővé, s így biztosítottak a köztisztviselők a maguk számára kiváltságos helyzetet a társadalom többi rétegei között.

Az itt sorolt privilégiumokat számos más előny egészítette ki a kedvezményes utazástól, az ösztöndíjakig. S a kiváltságosok helyzetéből eredő elkülönülést csak fokozta az, hogy a rendszer urai fennen hirdették, hogy az országban minden a középrétegek – különösen a köztisztviselők – vezető szerepének visszaállítása érdekében történik. A sok előny, a kedvezések hangoztatása a köztisztviselőkben azt az *illúziót* keltette, hogy *ők az ország vezető rétegét képezik*, kezükben van az ország irányítása. Ez az *illúzió* pedig nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a köztisztviselők mint társadalmi réteg – *különleges szerepet kapjanak az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában*.

Az itt elmondottak, *a köztisztviselő réteg származása, mentalitása, társadalmi kapcsolatai, az államtól való szoros anyagi függése, kiváltságai, illúziói együttesen predesztinálták arra ezt a réteget, hogy felsorakozzon az ellenforradalom mögé*. Az uralkodó osztályoknak nem kellett hívni a tisztviselőket, ott találjuk már augusztus elején a köztisztviselők egy részét az ellenforradalom különböző csoportjaiban, különösen nagy számmal a szegediek horthysta táborában. Hogy mégis tisztviselőprobléma volt ezekben az években, s az ellenforradalmi rendszernek gondot okozott a tisztviselőkérdés megoldása, annak okát a világháborút követő helyzetben kell keresnünk. Az ország kisebbé vált területén a szükségletet mintegy háromszorosan meghaladó tisztviselőréteg zsúfolódott össze, amelyet

a nehéz gazdasági körülmények között az ország csak nagyon siralmasan tudott ellátni. A konszolidáció múlhatatlanul szükségessé tette a köztisztviselők létszámának lényeges apasztását. Ugyanakkor az ellenforradalom szilárdan akart támaszkodni erre a rétegre. Tehát saját bázisát kellett megtizedelnie. Ez az ellentmondás végigkíséri az ellenforradalmi rendszer első hat évét, éppen azokat az éveket, melyeket jelen munkánk felölel. Mivel az ellenforradalmi rendszer létrejöttében, megszilárdulásában és fenntartásában nagy jelentőséget tulajdonítunk a magyar köztisztviselő rétegnek — hangsúlyozzuk, nem a közalkalmazottakról, csak a köztisztviselőkről van szó! — munkánk további részében megkíséreljük részletesen elemezni ennek az ellentmondásnak keletkezését és alakulását.

II. HOGYAN VETŐDÖTT FEL A TISZTVISELŐKÉRDÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A KÖZTISZTVISELŐK LÉTSZÁMÁNAK ALAKULÁSA

A köztisztviselői apparátus számbeli fejlődésének aránya már az I. világháborút megelőző évtizedekben lényegesen felülmúlta az ország lakossága számbeli növekedésének arányát, s különösen felülmúlta a reális szükségleteket. A dualizmus időszakában — mint arra már rámutattunk — a szükségletek figyelmen kívül hagyásával szaporították az állami tisztviselőket, s ez a tendencia az I. világháborút megelőző évtizedekben jelentékeny mértékben tovább erősödött.¹ Meggyőző képet kapunk erről, ha összehasonlítjuk az állami tisztviselők számának növekedését 1904 és 1914 között:

<i>Az állami és államvasúti tisztviselők létszáma</i>	1904-ben	Az 1914–15. évi költségvetés szerint ²
Fizetési osztályba tartozók	24 000	30 751
Államvasúti fizetési rendszerűek	15 603	24 381
Tiszteletdíjasok, kezelők, díjnokok	10 470	17 362
Tisztviselők összesen	50 073	72 494
Altisztek, szolgálók, napszámosok	164 451	242 934
Állami alkalmazottak összesen	214 524	315 428

Tíz év alatt tehát 43,6%-kal nőtt az állami tisztviselők létszáma, az államvasúti tisztviselőké pedig 56,3%-kal. Az I. világháború és az azt követő események még tovább növelték a köztisztviselők számát. A háború alatt igen sok tisztviselő katonai szolgálatot teljesített, s részt vett a világháborúban. Nem állnak pontos adatok rendelkezésünkre a hadbavonult köztisztviselők számára vonatkozólag, de arányairól képet nyerhetünk a szellemi munkások 1928. évi összeírásának adataiból. Eszerint az 1928. évben összeírt szolgálatot teljesítő köztisztviselők 44,6%-a részt vett a háborúban.³ Tíz évvel a háború befejezése után tehát még mindig a közalkalmazottaknak közel fele azokból tevődött össze, akik részt vettek a világháborúban. Ebből hozzávetőlegesen számítva is az következik, hogy — annak ellenére, hogy a közszolgálati tisztviselők közül számosan közszolgálati nélkülözhetetlenség címén már a világháború előtt megvolt a háború esetére való felmentése — a köztisztviselőknek lényegesen több, mint fele vonult hadba. A háború éveit alatti, az így keletkezett üres helyek gyors betöltése érdeké-

ben a hadbavonult köztisztviselők pótlására azok a „középosztálybeliek” is betódultak a közhivatalokba, akik az előző években nem tudtak az áhított biztos állami tisztviselői helyekre bejutni. A középosztálybeli családok további elszegényedése csak növelte a közhivatalba aspirálók számát, az pedig, hogy szinte rátermettség, képességek vizsgálata nélkül vették fel a jelentkezőket, lehetőséget adott a leggyengébben képzett egyedeknek is a közhivatali elhelyezkedésre. Ezekben az években lepték el a tisztviselői pályát a nők, különösen a szegényedő „középosztály” nőtagjai. Akik a hadbavonultak helyére kerültek, természetesen a háború megszűnésével nem akartak megszerzett egzisztenciájukról lemondani. Az őszirózsás forradalom után, a polgári kormányzat ismét jelentős számú új tisztviselőt alkalmazott anélkül, hogy a régieket elbocsátotta volna. A Tanácsköztársaság igyekezett a tisztviselőkérdést rendezni, a megbízhatatlan tisztviselők fokozatos elbocsátásával, sorozatos szolgálati állományon kívül helyezésük megkezdésével, de a rendelkezésre álló idő kevés volt a probléma megoldásához. A proletárdiktatúra után pedig az ellenforradalmi rendszer első dolgainak egyike volt az 1919. március előtti állapotok helyreállítása. Az ellenforradalmi rendszer hatalomrakerülésekor a köztisztviselő kérdés súlyosabb volt, mint bármikor azelőtt.

*

Az I. világháború után a háborút veszített és gazdaságilag tönkrement, területileg kevesebb, mint harmadára, lakosságát tekintve alig több, mint harmadára csökkent országra sokkal nagyobb területre és lakosságra szabott, s már eleve is túlméretezett állami bürokrácia nehezedett, melyet az ország sem munkával, sem megfelelő fizetéssel ellátni nem tudott. Míg a trianoni békeszerződés alapján az ország területe 282 840 km²-ről 92 883 km²-re, népessége pedig 18 264 553 főről 7 980 143 főre csökkent, az állami alkalmazottak száma 331 920 főről mindössze 209 083 főre esett.⁴ Míg az ország területe a réginek 36,36%-ára, lakossága pedig 43,68%-ára csökkent, az állami alkalmazottaknak a száma a régi létszámnak 62,98%-át tette ki.⁵ 1913-ban, az utolsó békeévben az ország minden 55,05 lakosára, 1920-ban már minden 33,8 lakosára egy állami alkalmazott jutott. Ha a nem termelő munkát végző állami alkalmazottak: az állami tisztviselők arányát nézzük, még szomorúbb képet nyerünk.

Az állami tisztviselők létszáma költségvetés szerint⁶

	1914 – 15	1921 – 22
Közigazgatási tisztviselők	35 753	44 397
Állami üzemi tisztviselők	13 133	14 969
Közigazgatási tiszteletdíjasok	2 851	1 954
Közigazgatási kezelők és díjnokok	10 915	5 108
Állami üzemi kezelők és díjnokok	2 397	3 337
Állami tisztviselők összesen:	65 049	69 765

Az ország területe kereken harmadára, lakossága jóval kevesebb, mint felére csökkent, ugyanakkor az állami tisztviselők száma nem fogyott, hanem 4716 fővel növekedett. Ha megvizsgáljuk az egykorú fogalom szerint állami tisztviselő-kön értett, stabil állású, kinevezett és véglegesített állami hivatalnokok létszámát akkor az arányok további eltolódását tapasztaljuk. „Azt mutatják ezek az adatok, hogy a 18 milliós Magyarország közigazgatásának, vasúti közlekedésének és gazdasági üzemeinek az irányítására elég volt 48 886 főnyi tisztviselőcsereg is. Sőt, amint megállapítottuk, már ez is túl nagy szám volt. De a nyolcmillióra csökkent maradványország adminisztrációját már 59 366 főre növekedett tisztviselőgárda intézte.”⁷ Eszerint tehát a stabil állami tisztviselőgárda létszáma 10 450 fővel növekedett. Ha csupán ezt a számot fogadjuk el, s mi is csak azokat a kategóriákat soroljuk az állami tisztviselők sorába, akiket az akkori statisztika – a tiszteletdíjasokat, kezelőket és díjnokokat is csak segéd tisztviselőknak, a tisztviselőgárda és a segéd személyzet közötti átmeneti kategóriáknak vesszük – úgy azt látjuk, hogy *míg 1914-ben Magyarországon minden 377 lakosra, 1921-ben már minden 134,4 lakosra jutott egy állami tisztviselő.* Ezek a számok mutatják, hogy a kétségkívül improduktív munkát végző állami alkalmazottak, az állami tisztviselők száma a háború előtti utolsó békeévhez viszonyítva a háború utáni első évben az ország lakossága arányához képest megháromszorozódott. Az állami tisztviselők sorából azonban – ellentétben az idézett korabeli polgári statisztikával – nem rekeszthetjük ki azokat a tisztviselőelemeket, akik a közigazgatásban és állami üzemekben az ott foglalkoztatott tisztviselők legalsó kategóriáit képezték, de nem voltak abban a szerencsés helyzetben, hogy sikerült bejutniuk a végleges, kinevezett állami tisztviselők közé. Ezek létszámát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a tisztviselők alsó kategóriáiban 1914 és 1921 között nem növekedés, hanem jelentős csökkenés következett be. Létszámuk az 1914–15-ös költségvetés szerint 16 163, az 1920–21-es költségvetésben azonban már csak 10 399. Az állami tisztviselők összetétele tehát a háború előttihez képest eltolódott a felső kategóriák javára, 1914-től 1921-ig a tiszteletdíjasok, kezelők és díjnokok aránya az állami tisztviselők gárdáján belül 25%-ról 15%-ra esett. Tehát míg a tisztviselők legalacsonyabban fizetett kategóriái megcsappantak, a felsőbb kategóriák megnövekedtek. Ez természetesen az amúgy is túlterhelt állami költségvetés további igénybevételét jelentette, hisz a díjnokok, kezelők és tiszteletdíjasok a végleges és kinevezett tisztviselők legalsó csoportjainál is lényegesen alacsonyabb fizetést kaptak.

Az 1921–22-es adatok így nem tükröznék hű képet az állami tisztviselői kar létszámáról és a tisztviselők és díjnokok stb. összetételéről, mert e kimutatásban nem szerepel a valóságban tisztviselői funkciót betöltő és az államtól kapott fizetést élvező alkalmazottak néhány csoportja: az ideiglenes tisztviselők, ideiglenes kiegészítő tisztviselők stb. Az e kategóriába tartozók csak annyiban tekinthetők ideigleneseknek, hogy fegyelmi eljárás nélkül is bármikor elbocsáthatók voltak – szemben a kinevezett és véglegesített tisztviselőkkel – s egy sor, az állami tisztviselők által élvezett kedvezményben nem részesültek. Természetesen „ideiglenes” és „kiegészítő” mivoltuk fizetésükben is megmutatkozott. De nem ritka

eset, hogy valaki az állam vagy főváros szolgálatában 10–15 évig volt ideiglenes vagy kisegítő tisztviselő.

A tisztviselők e csoportjának számáról pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, de számuk 8–10 ezerre tehető. Ezt a lényeges nagyságú réteget az állami tisztviselők számbavételénél semmiképp sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az állami tisztviselők 1921. évi összlétszámát vizsgálva, az alábbi képet kapjuk:

Kinevezett és véglegesített állami tisztviselő	59 366
Állami tiszteletdíjas, kezelő és díjnok	10 399
Összesen	<u>69 765</u>
Kisegítő és ideiglenes tisztviselők feltehető száma kb.	8 000
Együtt	<u>77 765</u>

Az itt közölt végösszeg közelíti meg leginkább az állami tisztviselői kar 1921. évi valószínű létszámát. A kereső népesség száma Magyarországon az 1920. évi népszámlálás szerint 3 752 714. A két számadatot összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy az I. világháború után a kereső lakosság mintegy 2%-a állami tisztviselő.

Az állami tisztviselői kar megnövekedésének forrásait kutatva érdekes képet kapunk, ha összehasonlítjuk a szabad foglalkozású értelmiségiek és állami tisztviselők első világháború előtti és utáni létszámát. A háború előtt Magyarországon 26 286 önálló szabad foglalkozású értelmiségi és 65 049 állami tisztviselő volt. Ezzel szemben a háború után a szabad foglalkozású értelmiségiek száma 16 875-re csökkent, az állami tisztviselőké pedig kb. 77 765-re növekedett. Ezek a számok arra mutatnak, hogy valószínűleg számos értelmiségi egzisztenciát elnyelt az állami bürokrácia.

Az állami alkalmazottak összlétszámának alakulását vizsgálva feltűnő az az eltolódás, ami a tisztviselők és a hivatali segédszemélyzet, de különösen a tisztviselők és az állami üzemek munkásai és egyéb alkalmazottak számának arányai között következett be:

	1914–15	1921–22
Állami végleges és kinevezett tisztviselők, kezelők, díjnokok	65 049	69 765
Állami segédtsztek, altisztek és szolgák	93 949	93 097
Állami munkások és egyéb alkalmazottak	172 922	46 221
Állami alkalmazott összesen:	331 920	209 083

Az állami tisztviselők létszámának növekedésével egy időben a segédszemélyzet száma nem növekedett, sőt – ha lényegtelen mértékben is – csökkent.⁸ Az állami üzemek munkás- és alkalmazott-létszáma viszont kb. negyedére csökkent. Míg

1914-ben az állami alkalmazottak kb. 55%-át tették ki a termelő munkát végző állami üzemi munkások és alkalmazottak, 1921-ben már csak kb. 22,1%-át. Az állami alkalmazottak rétegén belül tehát a termelő munkát végzők aránya 1914-től 1921-ig kevesebb, mint a felére esett.⁹

Az állami tisztviselőréteg nagyarányú relatív növekedésének egyik jelentős forrása – a magyar és a szomszédos államok uralkodó osztályainak sovínisza politikája következtében – a szomszédos országokból Magyarországra menekült köztisztviselők nagy számában keresendő. A menekültek, s köztük különösen a köztisztviselők létszáma sokkal nagyobb volt, minden előzetes becslésnél és várakozásnál.¹⁰ Minden menekült köztisztviselőt igazoló eljárás alá vontak, s csak igazolásuk után kezdődhetett meg a reaktiválási eljárás. Akik a román, csehszlovák vagy más külföldi hatóságoknak hűségesküt tettek, azok ellen külön „felügyeleti vizsgálat” indult. Ez hosszadalmas tortúrát jelentett, s akit az eljárás alá vontak, az a befejezésig nem kerülhetett állami állásba, tehát fizetést sem kaphatott. Már 1919-ben rendeletet hoztak, hogy csak az a menekült közszolgálati alkalmazott kaphat fizetést, aki beosztást nyert Magyarországon.¹¹ Az 1920. évi április 28-i minisztertanácsi ülés elhatározza az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) felállítását. Az OMH eleinte a Békeelőkészítő Iroda B. csoportjának keretében működött. 1921. március 1-én felállították a Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltséget.¹² Megszabták, hogy kiket szabad és kiket nem lehet a Kirendeltségnek az ország területére bocsátania.¹³ Ennek ellenére – elsősorban a sovínisza uszítás következményeként – a beözönlés oly nagy méretű volt, hogy 1921. július hó 23-tól 1921. évi október 31-ig a beköltözést megtiltották.¹⁴ Majd a tilalmat 1922. év március 31-ig, később több részletben 1923. december 31-ig, majd 1924. június 30-ig ismét meghosszabbították.¹⁵ E rendelkezésekben megszabták, hogy kik képeznek kivételt a beköltözési tilalom alól. A rendelet kimondja: „A most említett feltételek valamelyikének igazolásán kívül minden beköltözni szándékozó kimutatni tartozik azt is, hogy magyar területen életviszonyainak megfelelő lakással rendelkezik és *megélhetése az állam megterhelése nélkül biztosítva van.*”¹⁶ [Kiemelés tőlem – Sz. O.] Mindezek ellenére a menekültek legnagyobb csoportját a közszolgálati alkalmazottak – ezek közül is a köztisztviselők és családtagjaik – képezték. Bethlen István miniszterelnök így nyilatkozott erről 1923. május 6-án Párizsban a jóvátételi bizottság ülésén mondott beszédében: „Több mint 322 000 menekült van körünkben... Ezek nagy része az állam alkalmazottja volt, s az összeseknek eddig csak kis százaléka tudott alkalmazáshoz jutni.”¹⁷

Az OMH jelentése szerint 1918. évi október hó 30-tól 1924. évi június hó 15-ig a menekültek foglalkozás szerint a következőképpen oszlottak meg:¹⁸

Állami	15 835
Fővárosi, hatósági, községi	5 772
Vasúti	19 092
Egyéb közszolgálati alkalmazott	3 554
Önálló iparos vagy kereskedő	5 347

Ipari vagy ker. alkalmazott	24 472
Gazdálkodó (földbirtokos)	10 376
Ügyvéd	341
Orvos vagy gyógyszerész	280
Bányamunkás és tisztviselő	5 733
Magánzó	8 323
Tanuló v. főisk. hallgató	86 375
Háztartásbeli	160 371
Egyéb ism. fogl.	4 129
Összesen:	350 000

A kormány kimutatása az 1924. évi állami költségvetést terhelő menekült állami alkalmazottak számarányáról:¹⁹

Megnevezés	A menekült		Az összes menekült 1924. évi áll. költségvetést terhelő alk. száma
	1924. évben tényleges szolgálatot teljesítő áll. alk. száma	nyugdíjasok és özvegyek száma	
Csehszlovák Köztársaság területéről	10 072	5 280	15 352
Román királyság területéről	11 048	6 603	17 651
Osztrák Szövetségi Köztársaság területéről	789	316	1 105
Egyéb területekről	807	477	1 284
Összesen:	22 716	12 676	35 392

Az OMH és a kormány hivatalos kimutatása között 8861 személy az eltérés. A valóságban mindkét kimutatásnál nagyobb volt a menekült állami alkalmazottak száma. A kormány kimutatásában ugyanis csak az 1924. évig reaktivált, vagy állami nyugellátást élvező közalkalmazottak szerepelnek, azok nem, akik más pályán helyezkedtek el, s az államtól fizetést nem húztak. Az OMH kimutatásába viszont csak azokat vették fel, akik 1924. évi június hónapig a hivatalnál jelentkeztek. Akik az OMH megkerülésével tartózkodtak az országban, azok ebből a statisztikából kimaradtak. Egyes becslések szerint a menekült közalkalmazottak száma még az OMH itt közölt kimutatásánál is 20%-kal magasabbra tehető. Mindenesetre az itt közölt adatok is mutatják, hogy döntő többségükben azok menekültek az ország területére, akik megélhetésüket közvetlenül az államtól várták. Az OMH kimutatása szerint a menekült 99 125 kereső közül 44 253 közalkalmazott. Ha a tanulók és a háztartásbeliek kategóriája alatt szereplőket a 99 125 kereső családtagjaiként vesszük és arányosan elosztjuk ezen belül a közalkalmazottak és a többi csoport között, akkor megkapjuk a menekült köztisztviselő családok tagjainak feltételezhető összlétszámát, 44 253 kereső és 118 186 eltartott családtagot, együtt 162 439 főt. Ha ehhez még hozzáadjuk a

már említett, hozzávetőlegesen 20%-os többletet, a menekült köztisztviselők száma 194 926-ra tehető.

Feltehető a kérdés, hogy csupán a sovinizta uszításban keresendő-e az oka a köztisztviselők ilyen hatalmas arányú beáramlásának? Ha igen, miért épp erre a rétegre hatott ily mértékben ez a propaganda, miért hatott alig a társadalom más rétegeire, különösen a munkásokra és parasztokra?

A kérdés megoldásának kulcsa magukban a köztisztviselőkben, gondolkodás-módjukban rejlik. Bár az új országok kormányai felajánlották, hogy aki felkészül, s záros határidőn belül megtanulja az illető ország nyelvét, helyén maradhat, mégis a köztisztviselőknek csak kis része vállalkozott erre. Ha nem is volt indokolatlan a félelmük attól, hogy a helyi sovinizmus erősebb lesz az új kormány ígéreténél, az ilyen nagy arányú „menekülés” oka elsősorban mégis a magyar köztisztviselők mentalitásában keresendő. Beszéltünk már arról, mennyire uralkodni kívántak azokon, akiknek igazgatására lettek rendelve, milyen mélyen lenézték a népet. Kétszeresen így volt ez a nemzetiségi vidékeken. Az úri magyar tisztviselők nem csupán a nemzetiségi lakost tartották mélyen alattuklevőnek, hanem azt a nemzetet is, amelynek tagja volt. Ritka kivétel volt az a tisztviselő, aki nemzetiségi nyelvet megtanult s egyáltalán ismerte azok életét, akik felett felfogása szerint uralkodott. A nép gyűlölete tehát nemzetiségi gyűlölettel párosult.

A világháború után e tisztviselők zöme el sem tudta képzelni, hogy a lenézett nemzetet szolgálja. Különbösen sem érezte biztonságban magát, tartott tőle, hogy nem sokáig fogják megtűrni hivatalában. Választhatott volna ugyan más pályát, erre azonban köztisztviselő alig volt hajlandó. El sem tudta máshogyan képzelni az életét, mint az állam „szolgálatában”, az állam eltartottjaként. Bármely más foglalkozás – eltekintve attól, hogy általában semmihez sem értett – a társadalmi deklaszálódást jelentette az „úri” szemlélet szerint. Mindez oda vezetett, hogy lakhelyüket elhagyva tízezrével özönlöttek a köztisztviselők a kis ország területére. Ennek következtében a tisztviselőkérdés még súlyosabbá vált. Az állam csak rendkívül lassan tudta elhelyezni a menekült köztisztviselőket, addig pedig sokuk szükséglakásokban, barakkokban tengődve, végleg elkeseredve, résztvevője lett mindenféle jobboldali szélsőséges kilengésnek. Vagyis a menekültek megnövelve a tisztviselők amúgy is túlméretezett létszámát, megnövelték az állami vezetők gondját, ugyanakkor azonban erősítették az uralkodó osztály bázisát, ezen belül is a legjobboldalibb árnyalatokat. Nem kis mértékben éppen belőlük kerültek ki a területi revízió, az ellenforradalmi agresszió megszállottai.

A NYUGDÍJASOK KÉRDÉSE

A tisztviselőkérdést igen súlyosbította, s az államháztartást személyi vonalon megterhelő kiadásokat lényegesen növelte az *állami nyugdíjasok* számának hatalmas emelkedése is. Az állami nyugdíjat élvezőknek – nyugdíjasoknak, özvegyeknek és árváknak – a száma 1913-ban kereken 63 000 volt. Ez a szám 1920-ra

lényegesen nem változott meg, az ország nagyságának jelentős kisebbedése ellenére sem. Az 1920. évi népszámlálás szerint az állami nyugdíjasok száma 60 617, a 4017 hadi- és rokkantsági segélyt élvezővel együtt 64 634 volt. A nyugdíjasok száma a következő évek során rohamosan emelkedett, 1924-re elérte a 98 644 személyt.²⁰ Az 1924–25-ös költségvetési évre az állami alkalmazottak száma az 1921–22. évihez képest 21 651 fővel csökkent, 1924-ben tehát 187 432 állami alkalmazottat tartanak nyilván.²¹ Ha ennek a csökkenésnek a mértékét összehasonlítjuk, az állami nyugdíjasok létszámának 38 027 főnyi növekedésével, azt tapasztaljuk, hogy az állam budget-jét terhelő közszolgálati alkalmazottak száma nemhogy csökkent, de 16 376 fővel növekedett, s 1924-ben az állam már 286 076 tényleges szolgálatban levő vagy nyugállományú alkalmazottat volt kénytelen ellátni. Az állami nyugdíjasok közül legnagyobb ütemben a tisztviselők létszáma emelkedett, az 1920-as létszámot: 17 700-at véve alapul, ezekben az években közel megháromszorozódott, amihez „hozzá foghatót — jegyzi meg az 1930-as népszámlálás magyarázata — az anyagi és szellemi javak termelőinél sehol sem lát-hatunk”.²²

Az állami nyugdíjasok számának ilyen mértékű növekedését, s ezzel az államháztartás újabb igen súlyos megterhelését nem kis mértékben a sovíniszta politika eredményezte. A szomszéd országokból menekült magyar köztisztviselők nyugdíjterheit az állam magára vállalta. A magyar kormány már 1924-ben, a Nemzetek Szövetségéhez intézett memoranduma²³ szerint 44 000 menekült közalkalmazottat tart el évi 47–48 millió aranykorona kiadással. A következő évi memorandumban már évi 58 120 000 aranykoronáról beszél. 1926-ban statisztikai kérdőíveken igyekeznek pontos képet kapni azokról a menekült közszolgálati alkalmazottakról, akiknek eltartását a magyar állam vállalta. Az összeírás szerint 1926 júniusában 15 971 menekült nyugdíjas és özvegy, továbbá 27 815 olyan tényleges állami alkalmazott van, aki a háború befejezésekor olyan állomáshelyen szolgált, amely a háború után nem tartozott Magyarországhoz. A Nemzetek Szövetségéhez 1926-ban küldött harmadik memorandum szerint a szomszéd országok területéről ájtött, a magyar állam által fizetett reaktivált vagy nyugdíjas köztisztviselők a következőképpen oszlottak meg:

Állam	A menekült nyugdíjasok és özvegyek száma	Az 1926-ban tényleges szolgálatot teljesítő menekült alkalmazottak száma	Az összes menekült alkalmazottak, nyugdíjasok és özvegyek száma
Csehszlovák Köztárs. ter.-ről	5 280	10 072	15 352
Jugoszláv kir. területéről	3 295	5 103	8 398
Román kir. területéről	6 603	11 048	17 651
Osztrák Szöv. Köztárs. ter.-ről	316	789	1 105
Egyéb területekről	477	803	1 280
Összesen:	15 971	27 815	43 786

A kérdőívből az is megállapítható, hogy a menekült közalkalmazottak részére a magyar állam által fizetett nyugellátás fejenként átlag évi 1505 aranykoronát tesz ki. A sovinizta politika következtében vállalt nyugdíjteher tehát a magyar államnak ebben az időben évi 65 897 930 aranykoronájába (átszámítva 95 541 052 pengőjébe) került.

Az állami alkalmazottak, s közöttük elsősorban az állami tisztviselők létszámának ily hatalmas arányú növekedése az államot gazdasági erején felüli anyagi teherrel súlyosbította, hisz családtagjaival együtt kb. 1 144 304 személy élt ezekben az években az államtól húzott jövedelemből.²⁴

Vagyis ezekben az években Magyarországon hozzávetőleges számítás szerint minden hetedik lakos állami alkalmazott vagy vele egy háztartásban élő családtag volt. Ilyen fokú túlméretezettség arra kényszerítette a kormányt, hogy sürgősen foglalkozzék az állami alkalmazottak – különösen tisztviselők – létszámának apasztásával. Sürgőssé tette e kérdés rendezését az is, hogy a létszámcsökkentést a Népszövetség szorgalmazta s Magyarország szanálásának egyik feltételeként jelölte meg. A létszámapasztást az a körülmény is sürgette, hogy az államháztartás rendkívül súlyos megterhelése miatt ezekben az években az állam tisztviselőinek és alkalmazottainak nem tudott megfelelő fizetésről gondoskodni, s az infláció és a szanálási válság éveiben megkezdődött és gyors ütemben folyt e réteg életszínvonalának hanyatlása, szinte legendává vált a tisztviselő nyomor. Sokan épp a létszámapasztástól várták a közalkalmazottak fizetésének megjavulását, jelszóvá vált: „Kevesebb, de jobban fizetett köztisztviselőt!” Így 1920 és 1925 között egymást követték a létszámredukálási kísérletek. Ezek azonban a rendszer jellegéből és az ország belső erőviszonyaiból következően felemásak voltak és csak kevés sikerrel jártak. Nyilvánvalóvá vált a rendszer egyik ellentmondása: nem képes sem a létszám jelentősebb mértékben való csökkentésére, sem a fizetések nagyobb arányú emelésére. Nem képes a köztisztviselők felesleges részét elbocsátani, mert ha ezt a réteget jelentős mértékben megnyirbálja, saját bázisát gyengíti. Ugyanakkor viszont nem tud kellő életszínvonalat biztosítani nekik, lényeges fizetésjavítás helyett alig képes többet nyújtani, mint buzdító szavakat és ígéreteket.

A KÖZTISZTVISELŐK RÉTEGEZŐDÉSE

A hatalmasra duzzadt köztisztviselő réteg, amely megteremtette a magyar „úri társadalom” légkörét, kifelé egységes tömbnek mutatkozott a „nem urak”, a nagyrészt kétkezi dolgozók világával szemben. Valójában sokrétű volt, megbontották a társadalmi konvenciók, a származási, hatalmi, anyagi ellentétek. A magyar dzsentri réteg hagyományai kialakították azokat a szabályokat, amelyek a legfinomabb nüanszokat is megkülönböztették az egyes hivatalok és foglalkozások vélt előkelőségi foka szerint. A dzsentri örökölte annak a tudatát, hogy a föld birtoklása adja a hatalmat a birtok népei fölött, s akié a föld, azé a hivatal is, ami viszont alapja a még szélesebb körű hatalomnak. S mikor már földbirtok nincs mögötte, akkor a hivatal önmagában adja meg az előkelőséget, mivel

hatalmat ad. Tehát a minél szélesebb körű hatalmat nyújtó hivatalokat keresték, azokat, amelyekben a kiterjedt döntési és intézkedési lehetőség minél kevesebb kötöttséggel és adminisztrációval jár együtt. Éppúgy voltak hagyományosan elit hivatalok, akárcsak elit fegyvernemek vagy ezredek. Az elit jelleg nem a hivatali kötelesség elvégzésének minőségéhez kötődött, hanem a hivatali posztokat elfoglalók tradicionális előkelőségétől függött. Ez a tradicionális előkelőség visszanyúlt a múlt századba, szinte a polgári jellegű államapparátus kialakulásának idejére, amikor is a beözönlő dzsentri a bizonyos fokú szakmai hozzáértést, s az általa lenézett finansiális érzéket és ismeretet megkövetelő tisztviselői helyeket engedte át elsősorban a cseh és osztrák származású régi honorácioroknak, vagy azok leszármazottainak. A magyar úri társadalom kohójában néhány generáción belül a régi nem magyar és nem dzsentri származású honoráciorok tisztviselő utódai is úri-dzsentri szemléletű tisztviselőkké váltak, de az igazi dzsentri tisztviselő csak kivételes esetben került azokra az állami hivatali posztokra, amelyeknek elfoglalását a honorácior származásuk természetesnek tartották.

Ma már nehéz áttekinteni, s különösen meghatározni az egyes köztisztviselői beosztások közötti cezurákat. Ezért csupán a feltűnőbb különbségeket mutatjuk be, közel sem a teljesség igényével.

A magyar dzsentri és gentroid rétegnek a XX. századra életeleme az állami hivatal és a hadsereg tisztikara. Mindkettőből elsősorban az, amelynek nemesi hagyományai vannak, a hadseregből a lovasság, a hivatalból a vármegye és a központi kormányzat érdemi ügyintéző része; akkori szóval a fogalmazói kar. A vármegye különleges világ volt; a nemesi vármegye úri hagyományainak hordozója, mind tisztviselőinek összetételét, mind szellemét illetően. A vadászgató főispán, az ügyeket lezser nagystílúséggel s mégis bürokratizmussal irányító alispán, a megyeháza ódon falai között tenyésző urambátyám szellem. Ennek a megyei tisztviselőrétegnek szinte egyetlen támasza és társasága a megye földbirtokossága. A szoros családi kapcsolatokon kívül a közös gondolkodásmódnak, életstílusnak, a társadalmi érintkezésben megnyilvánuló szálai fűtétek össze. Ez a vármegyei közigazgatási apparátus sokkal közvetlenebbül és nyíltabban volt a földbirtokosok érdekeinek képviselője, mint a köztisztviselők bármely másik csoportja. A szoros összetartozás érzése az egymás közötti egyenlőség látszatát keltette a vármegyeházán belül, amely – itt még inkább, mint a köztisztviselői apparátus más csoportjaiban – a k. u. k. tisztektől átvett, s e körökben szinte társadalmi konvencióvá merevedett tegeződés külsőségében kapott formát. Ez a rétegen belüli látszategyenlőség azonban a hivatali beosztás, a származás és a családi kapcsolatok alapján létrejött kiválasztódást takarta, demokratikus külső volt csupán a vezető klikk és közvetlen – önkéntes vagy kényszerű – kiszolgálóik között. Hanák Péter már idézett Somogy megyei adatait támasztja alá dr. Hesslein Józsefnek 1917-ben a Nyugatban megjelent tanulmánya, amely szerint: „A magyar vármegyék tisztikara ma is egy, vagy két család tagjaiból alakul, szolgabíró, jegyzőt, polgármestert ma is a megye első földbirtokosa nevez ki.”²⁵

Az ellenforradalmi rendszer első éveiben minden valószínűség szerint – az előkapart nemesi előnevek ellenére – a dzsentri a megyei közigazgatási apparátus-

ban tért vesztett. Ha nem is lényeges mértékben, de valamelyest csökkentették a dzsentri vármegyei hivatali monopóliumát a háború alatt bejutott tisztviselők, s azok, akik az ellenforradalomban szerepet vittek.²⁶ Ez azonban a megye dzsentri-földbirtokos szellemén mit sem változtatott. Sőt az ellenforradalomnak a nemzeti múlt retrográd hagyományaihoz visszanyúló politikája, a volt nemesi szellemet idealizáló s külsőségeiben mesterségesen életrekeltő „neobarokk” épp e szellem megmerevedésének, s mesterséges ápolásának kedvezett.

Felfogását és hangulatát tekintve a vármegyéhez legközelebb állt az állami hivatalok fogalmazói kara. Amíg a megye tisztviselője csak egy megye urának, addig a miniszteriális ügyintéző egy ország urának érezte magát. Olyannyira, hogy egyes művelt megfigyelők szemében már az állami bürokrácia „félelmes nagyhatalommá”, az „állam kisajátítójává” magasodott.²⁷ Az állami hivatalokban „bizonyos iskolákat abszolvált, a bizonyos szervezett állásokat betöltő, a bizonyos feladatokat intéző emberek osztályát” látta.²⁸ Ennek az állami hivatalnokrétegnek (melyet az idézett szerző tévesen nevez osztálynak) ha nem is sikerülhetett az állam irányítását, de sikerült közigazgatását kézben tartania és vezető rétegeinek légkörét megszabnia. Ugyanakkor a megyei és a központi igazgatási és törvényhozási bürokrácia között állandó áramlás volt, mégpedig a megyétől a főváros irányába. Jellemző, hogy 1910-ben a képviselők 1/6-a viselt régebben hosszabb-rövidebb ideig megyei állást, s ha a pótválasztások eredményeit is vizsgáljuk, kiderül, hogy tulajdonképpen 1/3-a volt korábban megyei tisztviselő. Ugyanakkor jellemző az, hogy a községi jegyzők közül csupán ketten, a városi tisztviselői apparátusból csak néhányan lettek tagjai a képviselőháznak.²⁹ Ha a minisztériumok vezető tisztviselői és fogalmazói karát vizsgáljuk, hasonló képet kapunk.

A minisztériumok között jelentős különbségek voltak az előkelőség szempontjából. A dzsentri tisztviselő szemében azok voltak „szalonképesek”, amelyek valami módon összefüggtek a nemesi-tisztviselő hagyományokkal, elsősorban tehát a közigazgatási jellegűek: az igazságügy, a külügy — amelyet hagyományosan elsősorban az arisztokrácia tartott a kezében —, s bizonyos mértékig a belügy, a földművelésügy. Távol állott a dzsentri tisztviselő gondolkodásmódjától a kereskedelemügy — hiszen szemében a kereskedelem még ilyen fokon, a felső irányításában is nem „úrhoz méltó” foglalkozásnak, kupeckedésnek tűnt, s különben is szakértelmet követelt — s a közoktatásügy, hiszen gyermekkel való bajlódás semmiképp sem „úri dolog”, nem dzsentri ideál. A legkevésbé úriak, a maguk számára nem kívánatosnak a MÁV, a posta és a takarékpénztárak hivatalnoki posztjait tekintették. A magyar köztisztviselői karnak kb. egyharmad része dolgozott az ún. „előkelő” hivatalokban. A rendelkezésünkre álló 1925-ös kormánykimutatás szerint kíséreljük meg a hivatali apparátust e három fokozat szerint csoportosítani (lásd a túloldalon).³⁰

Ez a hozzávetőleges csoportosítás azt mutatja, hogy valóban a miniszteriális tisztviselőknek kb. 1/3 része dolgozott az akkori „úri” társaság szemében „előkelőnek” tartott minisztériumokban, főhatóságokban.³¹ A táblázat azonban sok tekintetben csalóka képet mutat, hiszen pl. az egyik „lejelölkelőbb” hivatal a Belügyminisztérium 3160-as tisztviselői létszámában szerepel 1171 detektív is.³²

„Előkelő”		„Kevésbé előkelő”		„Legkevésbé előkelő”	
á l l a m i h i v a t a l					
A tárca megnevezése	Tisztv. létsz.	A tárca megnevezése	Tisztv. létsz.	A tárca megnevezése	Tisztv. létsz.
Miniszterelnökség	28	Pénzügy	5 297	Posta	5670
Belügy	3160	Kereskedelem	857	Takarékpénzt.	532
Földművelésügy	1898	Vallás- és köz- oktatásügy	4 110	MÁV	2896
Népjólét és munka- ügy	332				
Igazságügy	2511				
Honvédelem	98				
Külügy	312				
Közig., Bíróság	18				
Orsz. Földbirtok- rend. Bíróság	9				
Kormányzóság	20				
Áll. mezőgazd. bir- tok	102				
Selyemhernyó- tenyésztés	1				
Összesen:	8489		10 264		9098

Mindössze: 27 851

Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a VKM rendkívül magas számú tisztviselői karának többsége nem pedagógus szakember, hanem jogász volt. Ez a tény enyhítette a tárca megítélését az „úri társaság” részéről, hiszen a jogvégzettség – szemben a pedagógus végzettséggel – az úri társadalom ideáljához tartozott.

A hagyományos magyar nemesi „úri” műveltség két pilléren nyugodott – a mezőgazdálkodási ismereteken és a jogvégzettségen. Az „úriság” ismérve általában az érettségi letétele, s az annak nyomán kijáró tartalékos tiszti rang és párbaj-képesség. A magyar arisztokrácia és a dzsentrí szükségesnek tartotta a magasabb jogi vagy államtudományi végzettség megszerzését annál is inkább, mivel az arisztokrata közéleti szereplésre, a dzsentrí pedig hivatalra készült. Egy időben azt tartották: „a magyar jogász nemzet”. Ha a nemzet nem is, a felső és középső tisztviselőréteg elsősorban jogász képzettségű volt, szinte függetlenül attól, melyik tárcánál, s milyen jellegű ügyeket intézett. Ha a budapesti tisztviselő- és értelmiségi réteget vizsgáljuk, még kevésbé látható a jogász-hivatalnok értelmiség túlsúlya, de szembetűnő a magyar értelmiség hivatalnok jellege.³³ (Táblázat a túloldalon.)

Zentay Dezső statisztikai összeállításából is kitűnik a magyar értelmiség egészségtelen megoszlása. A szerinte értelmiséginek vett 45 443 összeírt közül 19 617-en a törvénykezés, közigazgatás, igazságszolgáltatás és az egyház kötelékében szolgálnak. Ezzel szemben a közegészségügy csupán 4520 értelmiségit dolgoztatott, közöttük csupán 2376 orvost, s az 5333 igazságszolgáltatási tisztvi-

*A budapesti tisztviselő- és értelmiségi rétegek
megoszlása 1920-ban*

Foglalkozási főcsoportok	Létszám
<i>Törvénykezés</i>	
Országgyűlési képviselők, főrendek	60
Tisztviselők és díjnokok	83
	143
<i>Közigazgatási szolgálat</i>	
Állami tisztviselők	9 018
Állami díjnokok	1 222
Vármegyei tisztviselők	163
Vármegyei díjnokok	33
Fővárosi tisztviselők	2 501
Egyéb közigazgatás	136
	13 073
<i>Igazságszolgáltatás</i>	
Bírák	625
Ügyészek	97
Bírósági ügyészégi tisztviselők	817
Közjegyzők	29
Ügyvédek	2 350
Ügyvédségéd és jelölt	407
Egyéb igazságszolgáltatás	1 008
	5 333
<i>Egyházi szolgálat</i>	
Püspökök	6
Lelkész, s. lelkész, hitoktató	362
Szerzetesek, apácák	532
Egyházi tisztviselők	160
Egyéb egyházi szolgálat	8
	1 068
<i>Tanügy</i>	
Óvónők	353
Elemi iskolai tanítók	3 200
Polgári iskolai tanárok	1 294
Felsőbb leányiskolai tanárok	19
Tanítóképzőintézeti tanárok	1 035
Felsőbb iskolai tanárok	701
Szakiskolai tanárok	921
Magántanítók, tanárok	4 026
Tanügyi tisztviselők	257
Egyéb tanügyi szolgálat	676
	12 482

Foglalkozási főcsoportok	Létszám
<i>Közegészségügy</i>	
Orvosok	2 376
Gyógyszerészek	220
Gyógyszerészsegédek	502
Állatorvosok	104
Szülésznők	639
Egyéb közegészségügyi szolgálat	679
	4 520
<i>Irodalom, művészet</i>	
Tudósok, írók	216
Hírlapírók	776
Festők	629
Szobrászok	126
Ének- és zeneművész	452
Színészek	1 366
Egyéb irodalom és művészet	262
	3 827
Magánmérnök	671
Magánvegyész	40
Egyéb értelmiség	4 286
Összesen:	45 443

selővel szemben csupán 104 állatorvos van. Nem kapunk azonban kedvező képet akkor sem, ha az országos számadatokat vizsgáljuk:

A közszolgálat és a szabadfoglalkozások körébe tartozó értelmiségi foglalkozású keresők száma Magyarországon 1910-ben és 1920-ban

Foglalkozás	1910	1920
<i>I. Törvényhozás</i>	202	223
<i>II. Közigazgatási szolgálat</i>	34 135	32 422
ebből: állami tisztviselők	13 063	15 465
állami díjnokok	2 189	2 041
vármegyei tisztviselők	4 106	1 925
vármegyei díjnokok	1 096	449
városi tisztviselők	7 201	5 736
városi díjnokok	1 580	1 282
községi körjegyzők	5 313	2 485
segédjegyzők	3 099	735
egyéb közs. tisztv. és díjnokok	3 795	2 304
<i>III. Igazságszolgáltatás</i>	25 557	12 832
ebből: bírák és ügyészek	2 893	1 894
igazságügyi tisztviselők	5 125	3 001
igazságügyi díjnokok	2 166	629
ügyvédek	6 743	4 556
ügyvédsegédek, jelöltek	4 364	764
ügyvédi írnokok	3 376	1 551

<i>IV. Egyházi szolgálat</i>	21 025	8 408
ebből: lelkészek	11 413	3 342
segédlelkészek	1 996	827
<i>V. Tanügy</i>	56 399	39 502
ebből: kiseddóvó intézetek	2 307	1 730
elemi iskolák	32 547	19 548
felső-, nép- és polgári isk.	2 770	2 969
óvónő- és tanítóképzők	542	385
felsőbb leányiskolák	442	43
középiskolák	3 859	2 936
főiskolák	937	635
szakiskolák.	1 372	1 450
nevelők, korrepetitorok	5 445	4 133
<i>VI. Közegészségügy</i>	25 092	14 183
ebből: orvosok	5 565	4 653
gyógyszerészek	1 949	1 168
gyógyszerészsegédek	2 283	1 477
állatorvosok	1 285	653
szülésznök	13 031	5 081
<i>VII. Tudományos és egyéb társulatok</i>	3 555	4 211
<i>VIII. Irodalom és művészet</i>	5 304	5 570
ebből: szerkesztők, hírlapírók	1 214	1 063
festő- és szobrászművészek	787	1 047
ének- és zeneművészek	796	593
színészek	2 007	2 293
<i>IX. Egyéb szab. fogl. ért.</i>	3 212	3 707
ebből: magánmérnök és vegyész	1 409	973
Közszolg. és szabad foglalkozású értelmiség		
összesen:	181 788	121 058

Még meggyőzőbb képet kapunk a jogász túlsúlyról, ha megvizsgáljuk az egyetemi hallgatók összetételét, s a diplomát nyertek számadatait. Magyarországon az 1899–1900-as években a hittudományi karoknak 1510, a jogi karoknak 5536, az orvosi karnak 667, a bölcsész karoknak 1116, a gyógyszerész karnak 168, a műegyetemnek 1570 hallgatója volt. A 10 567 egyetemi hallgatónak tehát több, mint fele jogász volt. Tíz év múlva az 1909–10-es tanévben sem sokat javult a helyzet. A hittudományi karok 2134, s a jogi karoknak 6147 hallgatójával szemben csupán 2186-an jártak orvos-, 1448-an bölcsész, 391-en gyógyszerész karra és 1508-an a műegyetemre. 1920-ra már tapasztalható lényeges eltolódás a nem jogi karok javára. Az 1919–20-as tanévben a teológiai karoknak 524, a jogi és államtudományi karoknak 2028, az orvosi karnak 2787, a bölcsész karoknak 1107, a gyógyszerész karnak 117, a műegyetemnek 3442 hallgatója volt.³⁴ 1920-ban azonban csak időlegesen szorultak vissza a jogászok az egyetemeken, 1928–29-re a 13 880 egyetemi hallgató közül 1086 teológus és 5120 ismét jogász. Zentay Dezső az egyetemi hallgatók létszámviszonyainak és összetételének elemzésekor már 1930-ban megállapította: „Ha mármost végignézzük az egyes karok hallgatóságának a létszámát és összehasonlítjuk a tíz év előttivel, elsősorban a jogászfújóság újabb előretörése érdemel figyelmet. Az összeomlás idején már harmadára csökkent a számuk, de azóta újra megközelítették a háború előtti orموkat.”³⁵

A joghallgatók visszavonulása az egyetemeken az 1919–20-as és az utána következő néhány évben szoros összefüggésben van ezeknek az éveknek köztisztviselő túltermelésével, azzal, hogy a tisztviselő ifjúság ezekben az években kénytelen volt más egzisztencia után nézni, hiszen reménytelennek tűnt elhelyezkedni a közhivatalokban. S hogy mennyire csupán a gyakorlati szükség szorította ezt a fiatalságot más értelmiségi pályák felé, azt mutatja a jogi karokra való visszaáramlás a következő években.

A jogvégzettek domináló szerepét még élesebben szemlélhetjük, ha megvizsgáljuk, hogy a XX. század első két évtizedében milyen pályákon hányan szereztek diplomát Magyarországon.³⁶

A doktori oklevelet és egyéb képeztést nyert személyek száma, 1900–1923

Év	Hittudomány és kánonjog	Jogi	Államtudományi	Orvostudományi	Bölcsészettudományi	Gyógyszerésztudományi
	doktori oklevelet nyert					
1900	11	410	185	167	34	7
1910	12	942	355	267	120	18
1920	9	262	440	257	56	—
1921	13	479	582	442	75	1
1922	8	541	560	463	112	3
1923	8	504	601	539	149	4

Év	Közgazdaságtudományi	Műegyetemi	Jogi és államtud. államvizsgát tett	Gyógyszerészmesteri	Közgazd.-tudományi	Műegyetemi	Középisk. tanári
	doktori oklevelet nyert			oklevelet nyert			
1900	—	—	173	86	—	225	95
1910	—	—	187	154	—	214	339
1920	—	14	161	59	—	262	244
1921	—	3	130	113	—	382	163
1922	—	3	161	112	—	400	152
1923	—	7	124	194	—	446	170

Ez a kimutatás élesen rávilágít a jogász túlsúlyra a diplomások között. Míg az 1920-as években évenként átlagosan kb. 1200-an nyertek jogi vagy államtudományi diplomát, addig csak kb. 400–500-an lettek orvosok, 300–400-an mérnökök. Az évenként végző orvosok, mérnökök, gyógyszerészek és középiskolai tanárok együttes száma is alig éri el a jogot végzettek számát. Ez a szembetűnően egészségtelen megoszlás, a magyar úri-tisztviselő jogászi szemléletét tükrözi. Természetesen a közigazgatási apparátus nagy jogász túlsúlya nagyban ártott az ügyintézés szakszerűségének. Az államapparátusban ezekben az években mér-

női, tanári és más szakképzettséget megkívánó posztokon is jogászok ültek. Nem csoda, hogy oly sok volt a panasz az ügyintézés bürokratizmusára és dilet-tantizmusára.³⁷

A jogvégzettek hallatlan aránya még sokáig erősen deformálta az egész magyar értelmiség összetételét. A szellemi munkások 1928. évi összeírása 19 639 jogász, 5086 teológus mellett csupán 5135 bölcsész, 7458 orvos, 701 gazdász, 6833 mérnök végzettségű egyént talált az országban.³⁸

Ahol a jogvégzettség az úrhoz illő tanultság elsődleges kritériuma, ott elsősor-ban a legsajátosabban jogi képzettséget megkövetelő hivatalok, beosztások képe-zik a tisztviselői előkelőség ismérvét. Így a hivatalok ranglétrájának legmaga-sabb fokán a jogi apparátus; a bírák és az ügyészek 2096 létszámú csoportja állott, kiemelkedően magas fizetéssel és kiemelkedően nagy társadalmi meg-becsüléssel; következő fokán az előkelőbbnek tartott főhatóságok fogalmazói kara, majd a kevésbé „előkelő” minisztériumok érdemi ügyintézői és csak sokkal alacsonyabb fokán a MÁV és a posta tisztviselői.

Csalóka képet rajzolnánk azonban, ha az állami központi apparátus tisztviselői között kialakult társadalmi különbségeket csupán az egyes hivatalok konvenció-kon alapuló rangsorára korlátoznánk. Nem kevésbé húzott cezúrát a köztiszt-viselők között a hivatali beosztás, s az ezzel járó hatalom és életszínvonal.³⁹ A tisztviselők fizetésének alakulásával és fizetés szerinti megoszlásával tanulmányunk későbbi fejezetében részletesen foglalkozunk. Itt csupán azt említjük meg, hogy a budapesti központi igazgatásban dolgozó tisztviselőknek kb. 85%-a havi 300 pengő alatt kereső kistisztviselő volt, s a fennmaradó 15% tette ki a kormány-hivatalok arisztokráciáját. Ha az egész magyar közapparátust vizsgáljuk, hasonló képet kapunk.⁴⁰(Lásd a 42–43. lapon levő táblázatot.)

Az állami rendszerű fizetési osztályokba sorolt 24 719 közigazgatási alkalmazott közül 19 505-en a havi 400 pengő összfizetésen (fizetés és lakáspénz együtt) aluli VIII–XI. fizetési osztályokban voltak. Közöttük 14 825-en (IX–XI. fizetési osztálybeliek) havi 300 pengőnél kevesebbet kerestek. Hogyha az állami rendszerű fizetési osztályba sorolt 19 505 kishivatalnokhoz hozzáadjuk az 581 gyakornoki, 939 kezelői, 3554 napidíjas, 7154 kezelő, gyakornok, 546 tiszteletdíjas beosztású hivatalnokot, akkor azt tapasztaljuk, hogy az I. csoportban levő közigazgatási tisztviselők között 5214 közepes és felső beosztású tisztviselővel szemben 32 239 alacsony beosztású társuk található. Ettől lényegében kevésbé eltérő arányokat tapasztalunk a III. és IV. csoport rangosztályaiba, illetve állami rendszerű fizetési osztályokba sorolt állami üzemi tisztviselők esetében. A III. csoportban 513 jobban dotált hivatalnokkal szemben 3919 kistisztviselőt találunk, a IV. csoportban 863:8875 a magasabb és az alacsonyabb beosztású tisztviselők aránya. Az V. államvasúti fizetési osztályba sorolt tisztviselők között 1155 maga-sabb beosztásával szemben 14 559 kishivatalnokot találtunk.

Ezek a hozzávetőleges számítások is világosan mutatják a kistisztviselők nagy többségét az állami hivatalokban. Ez a kistisztviselő tömeg nagyrészt napról napra él, a szegénység, a szűkös fix fizetés fillérkuporgató, garasbeosztó körülményei között görcsösen igyekszik fenntartani saját kiváltságos „úr”

I. Állami rendszerű fiz. osztályba tartozó közigazg. tisztv. és egyéb alkalm.		II. Bírák és ügyészek		III. Rangosztályokba tartozó tisztv. és hozzájuk tartozó alkalm.		IV. Állami rendszerű fizetési osztályokba tartozó üzemi tisztv. és egyéb alkalm.		V. Államvasúti rendszerű fiz. osztályba tartozó üzemi tisztv. és egyéb alkalm.	
Fizetési osztály, alkalmazás	Szám	Fizetési csoport	Szám	Rangosztály, alkalmazás	Szám	Fizetési osztály, alkalmazás	Szám	Fizetési osztály, alkalmazás	Szám
Tiszt. díjasok	546			Legénység		Egyéb alk.	4		
Szerződéses				őrm.-től		I–II. o. szak-		<i>Főösszesítés</i>	
alk.	43			felfelé	7 120	tisztv.	440	I.	52 512
Egyéb alkalm.	2 174			Legénység		I–II. o.		II.	2 096
Fegyveres le-				őrm.-től lefelé	10 717	altisztv.	4 853	III.	28 138
génység				Mindössze:	28 138	Mindössze:	16 311	IV.	16 311
őrm.-től felfelé	2 720							V.	31 901
őrm.-től lefelé	6 033							Együtt:	130 958
Mindössze:	52 512								

voltának látszatát, s semmiképpen sem a hasonló életszínvonalú, de más társadalmi osztálybeli kisemberekhez, hanem a saját úri tisztviselő rétegének irigyelt magasabb beosztású és életszínvonalú csoportjai felé orientálódik. „Valamennyi kétségbeesett erőfeszítéssel kapaszkodik osztályához, amelybe tartozott, a látszatokhoz, amely a lelket egyedül tartja benne. Lényegében nincstelen proletár, de ezt sokan nem hajlandók beismerni és tudomásul venni... Formátlan, gomolygó, oszladozó massa, de azért szellemileg, társadalmilag hű a kasztjához, annak közösségébe tartozónak érzi magát.”⁴¹ S nem a hasonló életszínvonalra, azonos sorsra ítélték között keresi társait, hanem azon fáradozik, hogyan határolja el magát tőlük, hogyan kárpótolja magát legalább illúziókkal.

Így különült el egymástól a közigazgatási hatóságok fogalmazói és nem fogalmazói kara. Makkai is arról ír, hogy átléphetetlen különbség van fogalmazásbeliek és nem fogalmazásbeliek között, a hivatalokat előkelőség és nem hasznosság szerint szemlélik. „Az alapbaj: a hamis úri ideál és a közszolgálat szellemének egyéni értelmezése.”⁴² A fogalmazói és nem fogalmazói szak tisztviselőinek éles elkülönülését még a húszas években is élesen mutatja, hogy az úri tisztviselő körökben szokásos, társadalmilag szinte kötelező tegeződés azonnal megszűnt, ha egy fogalmazói kari tisztviselő egy hasonló fizetésű számvevőségi kari társával érintkezett. Ez a különös úri szemlélet olyan szélsőségekké is fajult, hogy mikor egy számvevőségi tisztviselő letegezte fogalmazói kari társát, az a társadalmi konvenció ilyen fokú megsértésére párbajkihívással felelt.

Bármilyen csábító is lenne annyi író és szociológus előd után ismét megrajzolni, most már marxista–leninista nézőpontból az úri központi igazgatási apparátus légkörét, vissza kell térnünk alapkérdésünkhöz, a tisztviselők megoszlásának rövid összefoglaló leírásához. A megyei és a központi apparátus áttekintése után hátramaradt a hivatali réteg harmadik nagy csoportja, a városi és falusi tisztviselők.

A városi tisztviselők egyik nagy csoportját Budapest székesfőváros hivatalnokai alkották. S ahogy a városok vezetésébe már korán betört a polgárság, a városháza, a kerületi elöljáróságok és a városi intézmények légköre is némileg polgári volt, szemben az állami főhatóságokon és a megyeházákon lomhán terpeszkedő dzsentrizmus szellemmel.

Míg az állami hivatal a dzsentrizmus utolsó menedéke, a városháza a budapesti nagyburzsoázia, a jómódú törtető ügyvédek fellegvára, az üzlet, a meggazdagodási lehetőségek, sok feltárt és még több fel nem tárt panama színtere volt. Amíg az állami hivatalok az államrendszert hűségesen és buzgón szolgáló tisztviselőinek többsége távol tartotta magát a pártpolitika ingoványaitól – annál is inkább, mert állami tisztviselőknek meg volt tiltva a pártokba való belépés, csakúgy, mint a katonatiszteknek –, a városháza a legélesebb pártpolitikai küzdelmeknek a színhelye. A város felett dölyfösködő városatyák, a közgyűlés többsége, a városháza hangadói mindig megnyerendő, vagy kényszerrel megszerzendő tömegbázisuknak tekintették a városháza és környéke kistisztviselőit. Már 1900-ban a Szabadelvű Párt egyik fellegvára a városháza. Az egykori megfigyelő megállapítása szerint „velük vonul be a fővárosi városházára az első szervezett keresztény

politikai párt”.⁴³ Hamvas József – egykor maga is városi tanácsnok – könyvében felsorolja a Szabadelvű Párt városi vezérkarát, melyben „számos kiváló keresztény és nemzeti szellemű tanár, tanító, orvos, ügyvéd, köztisztviselő, iparos, kereskedő, minden irányú szakember van”. 1919 őszén, már az ellenforradalom első hónapjaiban a városháza a Wolff Károly által vezetett Keresztény Községi Párt kezébe került. A Keresztény Községi Párt és támogatói a községi választásokon a 240 mandátumból 167-et szereztek meg. Az új vezetésnek első dolga volt a közgyűlés átalakítása. Az új közgyűlésben a jogászok számaránya 40%-ot ért el, azonban természetesen ott egyetlen munkás képviselő sem foglalt helyet. Wolff programja szerint az első feladat a hivatalnok apparátus megtisztítása. Szerinte „a világszerte észlelhető társadalmi válság a krisztusi eszméktől való eltávolodás eredménye. A materialista gondolkodás megfertőzte a lelkeket... A lelkeket fel kell szabadítani az áldatlan elnyomás alól, és a fejlődést a keresztény kultúra alapjára kell visszahelyezni... Ennek az átalakító munkának az elvégzésére vállalkozott a keresztény párt.”⁴⁴ Wolff szerint „Az új szellemet pedig elsősorban a tisztviselői karba kell bevinni, de érvényre kell juttatni a gazdasági, társadalmi és kulturális életben is, hogy a főváros egész közléte megreformáltassék...”⁴⁵ „Hogy az új szellem fennakadás nélkül fecskendezhessék be a városházára, a tanács tagjai ‚barátságos’ levelet kaptak, amely felhívja őket, lépjenek be a Keresztény Községi Pártba. A tanács tagjai – egy-két kivétellel – a felszólító levél – és a terror – hatására beléptek a pártba és alávetették magukat Wolffék akaratának. Egyidejűleg, fokozva a kisemberek rémületét és a jövőtől való félelmét, elbocsátották az ideiglenes alkalmazottak 25%-át. Előléptetési feketelistát készítettek.”⁴⁶ A tömegesen elbocsátott alkalmazottak helyére „megbízhatókat” állítottak. „A fasizmus ellenforradalmi sötétségéből egymás után tűntek fel a haszonleső, karriervadászok, akik felhasználva az ‚idők szavát’ a ‚kiöregedett’ túl demokratikus Városháza élére akartak állani.”⁴⁷

Ezután „évekig nagy többségben végre szinte teljesen egyedül maradt a budapesti városházán a Keresztény Községi Párt”.⁴⁸ A városházán a félelem, a pártpolitikai pozíciók hajhászása, a helyezkedés, a közérdek semmibe vevésének, a bürokráciának a légköre uralkodott, amint arra 1925-ben Barcs Marcell egy vizsgálat alkalmával rámutatott: „A többségi párt szerint itt hevernek azok a bilincsek, amikkel a lélek szabadságát kötötték volna béklyóba. Ide lerakta a bilincseket, de nem azért, hogy eltakarítsa, hanem, hogy mások kezére tegye azokat, elsősorban a tisztviselők kezére. Ezekről Wolff Károly azt követeli, hogy ne a főváros iránt való kötelességüket teljesítsék becsületos munkájukkal, hanem a többségi párt szolgálatába álljanak.”⁴⁹ Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, hogy „világnézeti ellentétek foglalkoztatták állandóan a közgyűlést. Pártszakadások, kisebbségi érzékenységek, az új fővárosi tisztviselők bírálata, a régi tisztviselők, tanárok, tanítók elbocsátása, mind olyan kérdések, amelyek szinte minden közgyűlési vitában szenvedélyesekké fokozódtak.”⁵⁰

A várospolitikai és a városi tisztviselői apparátus kiválasztásának pártpolitikai érdekek alá rendelése ellenére már jellegénél és elvégzendő feladatainál fogva is a fővárosi tisztviselői kara messze szakszerűbb volt az állami tisztviselői kárnál,

lényegesen jobban hasonlított a modern burzsoá adminisztrációkhoz. Míg az államapparátusban — mint ahogyan előbb részletesebben bemutattuk — a jogászok domináltak, a fővárosi egészségügy orvosok, a községi vállalatok és a műszaki városfejlesztés pedig mérnökök „tömeges” beállítását tette szükségessé. Amíg a minisztériumokban a szakemberek alkalmazását gátolta a hagyományos jogász műveltséget ápoló dzsentri-szellem, a városháza polgáribb légköre ugyanezt — részben az I. világháború előtti gyakorlatból adódóan is — természetesnek vette. 1922-ben 289 jogvégzett tisztviselővel szemben 31 bölcsész, 287 orvosi, 164 műszaki, 83 gazdasági, 87 egyéb főiskolát végzett, 267 nyolc közép-, 56 öt-hét közép-, 97 egy-négy középiskolát végzett tisztviselője van a fővárosnak. Ugyanakkor a fővárosi kistisztviselők között 275 polgári, 438 kereskedelmi és ipariskolát végzetten, 17 tanítói oklevéllel rendelkező és 61 csupán elemi iskolát végzett tisztviselőt találunk.⁵¹ Ezek közül a fogalmazói szakon 198-an, az árvaszéknél 28-an, ügyészi beosztásban 18-an, statisztikusként 10-en, a könyvtárban 14-en, a levéltárban 7-en, a számvevőségen 193-an, a pénztári szakon 65-en, az adóhivatalban 192-en, végrehajtóként 76-an, kezelőként 500-an, a kórházakban tisztviselőként 44-en, a közéletvezetésnél 79-en, a köztisztaság irányításában 13-an, a gazdasági szervezetben 25-en, az erdészethöz 3-an, a kertészeti szakon 13-an, az állatkerti szakon 3-an, a közegészségügyi szakon 71-en dolgoztak. Ehhez járult 218 fővárosi közkórházi, 9 tüdőbeteggondozói, 6 szeretházi orvos, a vegyészeti szak 23, az állategészségügyi szak 50 orvosa és tisztviselője.

A városházi tisztviselők már korán kiverekedtek maguknak a központi államigazgatás tisztviselőinél magasabb fizetést. (A kérdéssel munkánk későbbi részében bővebben foglalkozunk.) A fővárosi hivatal, a városháza épp olyan arisztokratikus helyet foglalt el Budapest nagyszámú tisztviselői társadalmában, mint az állami tisztviselők között a minisztériumok. A főváros tisztviselői között a fizetések éppúgy cezúrát húztak, mint az államiaknál, az I–VI. fizetési osztályokba tartozó 415 tisztviselővel szemben itt is megtaláljuk a VII–XI. fizetési osztályokba tartozó kistisztviselők 2171-es tömegét.

Ahogyan a megye társadalmának kiváltságos rétegét képezte a megyei közigazgatási apparátus, s azon belül is különösen dzsentri tisztviselő része, ugyanúgy a kisvárosi és falusi élet társadalmi elitjének magvát a köztisztviselők képezték. Amennyire a kisváros és a falusi élet zártabb, a konvenciókhoz szorosabban ragaszkodó volt a nagyvárosnál, annyira a falu társadalmának kasztrendszer is még élesebben és áttörhetetlenebbül megszabta a határokat a társadalom egyes csoportjai között. Az a szoros együttélés, ami a kisváros vagy a falu életét jellemezte, egy kisebb közösségen belül csak még kínosabbá és nap mint nap nyilvánvalóvá tette a magyar vidéki élet társadalmi tagozódásának maradi és megcsontosodott szokásait, szemléletét. A falu és kisváros társadalma felett messze magasló földbirtokos, az 1920-as években már csak szórványosan volt megtalálható. A földbirtokos rendszerint csupán a megye vezető tisztviselőit tekintette partnerének, társadalmilag elsősorban azokkal érintkezett. Még gazdatisztjei is „inkább megyei tisztviselőkként és a szomszédos város állami tisztviselőivel, helyőrségének tisztjeivel érintkeztek”.⁵² A nép, a parasztság szemében oly egységes „úri”, „nadrágos

emberek” társadalmi rendszerint a legkisebb városban is klikkekre bomlott. A megyeházától társadalmi, származási összetételében és légkörében szemmel láthatóan különbözött a vidéki városháza. „A kettő közötti különbség első pillanatra felismerhető. Amíg a városháza a legújabb megyeházaknál is feltalálható patinával szemben vagy új, kicsit rikító, azonban világosabb és hozzáférhetőbb épület, vagy pedig elmaradt városokban sötétebb, kényelmetlenebb, dohosabb és feltétlenül csúnyább a vármegyeházánál, éppen úgy a városi tisztviselői kar is a megyeinek egyöntetű gondolkozásával és viselkedésével szemben két, egymással olykor birokra kelő elemet termelt ki önmagából.”⁵³ A városi tisztviselők egy része a szükségleteknek megfelelően a széleskörű képzettséget képviselte (a városi mérnök, orvos stb.), a másik részének a vagyona és a város virilis vagy „tekintélyes” polgárainak a befolyása biztosította a helyét a városházán. Ennek a kicsinyes, de mohó magyar városi módos-polgári hegemoniának volt a következménye, hogy a „tradicionális” magyarországi protekcionizmus a városházákon talán még erősebben élt, mint a megyeházán. A megyei apparátusba vagy központi közigazgatás szolgálatába való bejutáshoz a megfelelő származáson kívül gyakran egy tekintélyes ajánlólevél is elég volt. Sokkal nehezebben lehetett helyet kapni a városházán, amelynek hivatalnoki állásaiért gyakran körömszakadtáig tartó harc folyt a jómódú, befolyásos polgárcsaládok között. Ezek a polgárcsaládok adták azután jórészt a városháza háttérét, társadalmi bázisát. Ezek sajátították ki társadalmi érintkezés szempontjából a város tisztikarát. A vezető klikkekbe bejutni nem tudó tisztviselők, bírók, ügyvédek, orvosok és más értelmiségek szolgáltatták a városi vezetés ellenzékét, mögöttük rendszerint ugyanannak a rétegnek egy másik része állt, amelyből az uralmon levő klikk került ki.

A vidéki tisztviselők alsó rétege az egész országot behálózó jegyzői apparátus volt. A kis falvak egy részében a jegyző az egyetlen „hivatásos” tisztviselő, s ő, a tanító és a pap képviselik a falu „nadrágos társadalmát”. A jegyzőktől 1900-tól kezdve megkövetelik az érettségit, s ezzel megadják a tartalékos tiszti minősítést, a párbajképességet: a belépőt az „úri társadalomba”. Azt várják tőle, hogy az úri társadalom helyi megbízottja legyen a falusi parasztság fékmentartására. A jegyző tehát lefelé úr, az úri társadalomban pedig befogadott, legalacsonyabb posztján megtűrt elem. S míg a falusi értelmiség másik két csoportja a pap és különösen a tanító gyakran talál kapcsolatot a falusi lakossággal, s nehéz anyagi viszonyai, valamint a parasztság nyomorúságának naponkénti tapasztalása nem egy esetben az érzelmi azonosuláshoz is elvezeti, addig a jegyző – még ha a falu valamelyik jobb módú parasztgazda családjába nőszül is – nem azonosul a parasztsággal, föléljük rendeltnek tekinti magát. S míg a papi vagy tanítói pálya felemelkedést ígér a parasztoznak, addig a jegyzőség inkább a középrétegek lecsúszott elemeinek a gyűjtőhelye. Mindenesetre a legutolsó helyet az úri társadalom peremén a tanító foglalja el – a paraszt szemében még úr, felülről nézve azonban legfeljebb csak úrféle. A parasztság felfelé törő egyedei csupán három lehetőség között választhattak: ha nélkülözni tudták őket a parasztgazdaságban, elmentek kispapnak és az egyház pénzén tanultak; ha a szülőknek volt egy kis kitartása, tanítóképzőbe iratkoztak be. A harmadik út hosszabb, keservesebb volt: altiszti vagy más

hivatalnoki segéderő posztokon át juttatni el fiaikat a magántisztviselők táborába, hogy unokáikat már a köztisztviselő társadalom is befogadja.⁵⁴ Ám az „úri társadalom” nem felejtette el, hogy ki honnan jött, s a sok mellőzés, megaláztatás gyakran nagyon keserűvé tette a parasztszármazású pap vagy tanító életét. Az a tény, hogy a tanító úriemberekhez nem méltó foglalkozást űz „piszkos falusi parasztgyerekeket tanít és nevel”, hogy alig havi 100 pengős, a legkisebb tisztviselőnél is alacsonyabb a jövedelme, s ráadásul származása is kétes, a tanító szinte kivetett helyzetét eredményezte az „úri társadalomban”. A parasztgyerekből lett papot még inkább elismerték egyenrangú félnek – ha társadalmilag nem is érintkeztek vele – mert az egyházat szolgálta, a tanítónak azonban nemigen járt ki még az úri kaszthoz tartozás külsőséges jele, a „te” sem.

Íratlan előítéletek, szokások szabályozták a magyar kisváros és falu társadalmi életét. De általában talán sehol a világon nem volt a külsőségeknek, a konvencióknak, a hamis csillogásnak olyan jelentősége, mint a magyar úri társadalomban. A magasabb és alacsonyabb rangnak az érintkezési formákban megnyilvánuló finom nüanszai, a cím és a rangkórság, az osztálygőg és a sznobizmus olyan csodálatos keveréke, mint a magyar dzsentri szellemű úri világban majdnem egyedülálló. A hivatal kötelez: de nem a hivatali munka jó elvégzésére, hanem társadalmilag. Aki bizonyos hivatali posztra eljut „címet kutat, előnevet keres, igyekszik nevét történelmire magyarosítani, ha nincs magyar neve, pecsétgyűrűt rak az ujjára és hovatovább nemzeti öszejöveleteken vesz részt, hogy évszázados nemességének illúziójában éljen”.⁵⁵ „A magyar középosztálynak különös szenvedélye, hogy arányon felül költekezzen és többnek látszasson, mint ami. Díjnoki sorban élő fiatalemberek mozisztárnak öltözködve sétálnak.”⁵⁶ Nem volt nagyobb sértés, mint ha valakit a kijáró megszólításnál véletlenül alacsonyabbal illettek. A jegyző még tekintetes, a polgármester már nagyságos, a miniszteri tanácsos már méltóságos, a miniszter már kegyelmes úr, s jaj volt annak, aki eltévedt a címek és rangok hierarchiájában. A címek és rangok utáni hajsza, sóvárgás elhomályosította a magyar köztisztviselő réteg gondolkodásmódját, a valóságos értékek helyébe ál-értékek léptek. Cím- és rangkórság nehezedett az amúgy is kóros magyar társadalomra. S egyet kell érteni Makkai Jánossal abban, hogy az ellenforradalmi rendszer csak tovább rontotta a magyar társadalom e kóros kinövését, hogy „A neobarokk érzésvilág húsz esztendő óta csak rontott e tekintetben a régi helyzeten”.⁵⁷

Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, hogy a magyar köztisztviselői réteg szinte idegen testként élt a magyar nép tömegében. Különböző rétegekre bomlott, azonban „annak, aki letről az egészet egyetlen úri világnak látja; mégis igaza lehet”.⁵⁸ Érdekei csoportokra bontották, s a bűvös kör társadalmilag mégis összetartotta, olyan erővé kovácsolta, amely – ha egyes egyedei ki is törtek belőle – a társadalmi konzerválódás forrása lett, s mindenféle haladásellenes politika kész potenciális bázisát szolgáltatva. Erre az apparátusra támaszkodott az 1919-ben hatalomra került ellenforradalom is – s ez a réteg okozta az ellenforradalmi rendszer egyik ellentmondását; olyan gondját, amit csak fél évtized alatt tudott úgy ahogy megoldani; a magyar köztisztviselő apparátust

régi életszínvonalára emelni, s a tisztviselő túltermelést e rétegnek a rendszertől való elfordulása nélkül levezetni.

Hogy az 1919 után jelentkező tisztviselőproblémát megérthessük, a következő fejezetekben igyekszünk részletesen bemutatni a köztisztviselők jövedelmének, életszínvonalának alakulását az ellenforradalmi rendszer első fél évtizedében, az infláció és a szanalási válság éveiben.

A JÖVEDELMEK KÉRDÉSE

A köztisztviselők fizetése 1920-ig

Az első világháború előtt a köztisztviselőket viszonylag magas jövedelmük a bérből élő rétegek között anyagilag is kiváltságos helyzetben tartotta. Az I. világháború előtt a magyarországi tisztviselők jövedelme – a réteg egészét tekintve – a bérből, illetve fizetésből élők közül a legnagyobb volt, s élvezőinek polgári jómódot biztosított.

A kinevezett és véglegesített állami tisztviselők tizenegy fizetési osztályba voltak osztva, minden kategórián belül 3, illetve az I., II. és III. fizetési osztályon belül egy, a IV., V. fizetési osztályon belül két fizetési fokozat volt rendszeresítve. A fizetések és a minden tisztviselőt – a fizetés pótlékaként – megillető lakáspénz nagysága fizetési osztályonként és csoportonként volt megállapítva, az I. fizetési osztály havi 4253 korona 32 fillérijétől a XI. fizetési osztály harmadik fokozata 212 korona 66 fillérijéig. Már ebből is kitűnik, hogy az egyes főcsoportokba tartozó, állami tisztviselők fizetése között is milyen nagy volt az eltérés, az I. fizetési osztályban levő tisztviselő mintegy hússzorosát kapta a XI. fizetési osztályba tartozónak.

A valóságban azonban még ennél is nagyobb különbségek voltak, egyrészt, mert az állam jelentős számú ki nem nevezett tisztviselőt foglalkoztatott, s ezek fizetése mélyen alatta maradt a kinevezett s véglegesített tisztviselőkénak, másrészt, mert a magasabb beosztású tisztviselők rendszerint tetemes összegeket kitevő mellékjövedelmeket is húztak, az alacsony beosztású tisztviselők pedig nagyobb mellékjövedelmekre alig tehettek szert.⁵⁹

A tisztviselők legjobban fizetett csoportját a fővárosi hivatalnokok képezték. Igaz, hogy a legmagasabb beosztásokban az állami fizetési osztályokban nagyobb a fizetés, de a tisztviselők zömét kitevő VI–XI. fizetési osztályokban a fővárosi tisztviselők élveztek magasabb jövedelmet. A fővárosi fizetési rendszer I. fokozata 3100,77 pengőre átszámított fizetésével szemben a VI. fizetési osztály 852 pengő 71 fillérje áll, amíg ugyanebben a fizetési osztályban dolgozó állami társaik „csupán” 811 pengő 99 fillért kaptak. Ez a különbség a ranglétrán lefelé haladva csak növekedett a X. fizetési osztály 1. fokozatában már 319 pengővel szemben 387 pengő 59 fillért találunk. A végleges tisztviselők legalsó kategóriájában az állami tisztviselők 212 pengő 66 fillér fizetésével szemben a fővárosiaknál 261 pengő 63 fillért kaptak.⁶⁰ Mintha a főváros tisztviselői a nagyobb fizetésekkel kár-

pótolták volna magukat azért a hátrányért, amit az állami hivatal „előkelőnek” számító társadalmi rangja jelentett számukra.

A magántisztviselők között az „arisztokráciát” a nagybankok tisztviselői képezték. Hogy miért nevezzük e réteg arisztokráciájának a banktisztviselőket, arról meggyőző indokot nyújt, ha összehasonlítjuk a banktisztviselők és a kereskedelmi és ipari vállalatok tisztviselőinek 1914. évi fizetését. (Táblázat a túloldalon.)⁶¹

A táblázatok összehasonlításából kitűnik, hogy a banktisztviselők fizetése általában lépést tudott tartani a köztisztviselői fizetésekkel, a kereskedelmi és ipari vállalatok tisztviselői viszont, bár hasonló, sőt egyes esetekben magasabb fizetéssel kezdték pályájukat, mint a bank- és köztisztviselők, az évek folyamán lényegesen lemaradtak a fizetésben. Legelőnyösebb helyzetben a fővárosi és állami tisztviselők voltak, mert azon túl, hogy fizetésük a legjobban fizetett banktisztviselőkéhez hasonló volt, még lényeges kedvezményeket is élveztek, és – ami ennél többet jelentett – a köztisztviselői kinevezés biztos nyugdíjjal járt, míg a magántisztviselők nyugdíja a tőkésék kényétől-kedvétől függött.

Ha a többi bérből élő réteg 1914. évi jövedelmét vizsgáljuk, nyilvánvaló lesz a tisztviselők kiváltságos helyzete. A munkások között a legmagasabb fizetést az autószerelő, gépmunkás és vasöntő szakmunkások kapták, heti 53,63, 53,69, illetve 54,13 pengőt. Ezzel szemben a munkásosztály alsóbb rétegei alig kerestek néhány pengőt hetente, pl.: téglagyártó munkásnő 8,37, férfi segédmunkás 17,44, női segédmunkás a textilgyárban 8,14, mintakészítő alsó kategóriája 11,40, kézi-szabó munkásnő a felszabadulása után 11,63 pengőt stb. Kiváltságos fizetést élveztek a női konfekció gépészei és vasalói 65,12, a hentesiparban a virslisek keverői és füstölőmunkásai 60,47 és a nyomdai mintakészítő munkások egy vékony rétege, legmagasabb keresetük idején heti 66,10 pengővel. Tehát a munkások egy igen kis, legjobban fizetett rétegének a fizetése elérhette a havi 300 pengőt, ezzel szemben legalsó és legnagyobb rétege csupán havi 35–40 pengőt keresett.⁶²

A vidék munkások egyes kategóriáinak a fizetése még alacsonyabb volt. A munkások fizetésének igen sokféle csoportjából nehéz az átlagbért kiszámítani, és aligha tévedünk, ha azt kb. heti 20–30 pengőre becsüljük. Ha ezt az átlagos munkakeresetet, tehát kb. havi 100–150 pengőt összehasonlítjuk egy kb. átlagnak vehető IX. fizetési osztály 2. fokozatában levő állami tisztviselő 376,99 pengős, vagy ugyanebben a fokozatban levő fővárosi 445,73 pengős fizetésével, vagy a kb. a banktisztviselők átlagának megfelelő 10 évi szolgálattal rendelkező közép-bank-tisztviselő havi 358,52 pengő jövedelmével, azt látjuk, hogy az állami, fővárosi és banktisztviselők havi fizetése a legdurvább számítással is kb. háromszorosa volt a munkásfizetéseknek. Az iparban dolgozó tisztviselő fizetése és a munkás fizetése között a szakadék már kisebb, hozzávetőlegesen mintegy kétszerese a tisztviselő fizetése a munkásénak.

Más alkalmazotti kategóriák fizetését vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy azok inkább a munkásfizetéseket közelítették meg. Pl. az igen jól fizetett elsőrangú fogtechnikussegéd heti keresete 63,95, a manikűröse 13,95, a kórházi ápolónőé 11,63 pengő. Mindez a tisztviselőrétegnek a bérből élők közötti kiváltságos helyzetét bizonyítja.

A banktisztviselők fizetése 1914-ben pengőre átszámítva

Nagybankok			Középbankok			Kisbankok		
beosztás	szolg. év	fizetés	beosztás	szolg. év	fizetés	beosztás	szolg. év	fizetés
Kezdő tisztviselő		182,17	Kezdő tisztviselő		69,77	Kezdő tisztviselő		69,77
Tisztviselő	5	276,16	Tisztviselő	4	213,17	Tisztviselő	5	290,70
Számfejtő		478,69	Tisztviselő	10	358,52	Tisztviselő	10	406,98
Oszt. vez. v. fiókfőnök		581,40	Tisztviselő	15	455,43	Tisztviselő	20	627,90
Cégvezető		910,47	Tisztviselő	22	600,78	Cégvezető		697,87
Gép-gyorsíró, kezdő		69,77	Cégvezető		804,27	Igazgató		930,23
Gép-gyorsíró	5	256,78	Helyettes igazgató		1027,13	Ügyvezető igazgató		1162,79
Gép-gyorsíró	10	307,17	„ „		1298,45			
			Igazgató		1453,49			
			„		1937,99			

A kereskedelmi és iparvállalatok tisztviselőinek fizetése 1914-ben, pengőre átszámítva

Szolgálati idő	Fizetés	
	férfi tisztv.	nőtisztv.
1 év	155,03	116,28
2 „	184,10	131,78
3 „	213,17	133,72
5 „	281,—	139,53
8 „	290,70	160,85
10 „	319,77	193,79

Ezek a fizetések szabták meg az egyes társadalmi rétegek életszínvonalát. Illyefalvi szerint 1914 júliusában egy 5 tagú munkáscsalád egy heti szükségletei a következők voltak:⁶³

Élelmiszer	19,36
Tűzelés és világítás	3,19
Háztartási cikkek	2,02
Ruházkodás	8,12
Lakás	12,06
Egyéb	4,60
Összesen:	49,35

Egy 5 tagú munkáscsalád havi szükségletének kielégítésére tehát kb. 220–230 koronára volt szükség 1914-ben. Ezek szerint egy átlagfizetésű munkáscsaládban legalább két személynek dolgoznia kellett ahhoz, hogy a minimális életszükségleteket kielégíthessék, hogy pusztán létüket fenntarthassák, hisz Illyefalvi számításában sem nagyobb háztartási kellékek pótlása, sem kulturálódás stb. nem szerepel. Ezzel szemben a tisztviselőcsaládokban ha egy családtag dolgozott, akkor is a munkáscsalád életszínvonalánál magasabb nívót voltak képesek elérni. A tisztviselők legalsó kategóriáját az alig néhány szolgálati évvel rendelkező fiatalok képezték, kik mire eljutottak a családalapításhoz, rendszerint eljutottak a X., IX. vagy esetleg a VIII. fizetési osztályba. (Természetesen a családalapítás is előfeltételezte, hogy elérjék ezt a fizetést.) Itt pedig, ha a családfőn kívül más nem is dolgozott – 5 tagú családdal számolva – akkor is kétszer magasabb életszínvonalon élhettek, mint a hasonló létszámú munkáscsalád, ahol 2 személy dolgozott. Ez a mechanikus összehasonlítás természetesen nem veheti figyelembe a munkás és a tisztviselőcsaládok társadalmilag megkövetelt életformája közötti különbséget. A tisztviselőcsaládok életformájára rányomta a bélyegét a köztisztviselő réteg bölcsője; a magyar úri társadalom. A birtokos osztályból származó tisztviselőcsaládok, ha a régi életmódot és életszínvonalat nem is tudták tartani, de legalább a látszatot igyekeztek megőrizni. Amint már láttuk, a nem birtokos osztályból kikerülő köztisztviselők meglepően gyors asszimilációval igyekeztek utánozni a „köztisztviselő” életmódot és életformát. A köztisztviselők legalsó rétegét képező kistisztviselők és a magántisztviselő réteg életformája pedig a „köztisztviselői életforma” és a kispolgári életforma szimbiózisa. Így a „jobb” köztisztviselő családoknál elengedhetetlen volt a legalább 3–4 szobás lakás, a háztartási alkalmazott, az úri szórakozások és vendéglátások, öltözködési és viselkedési normák külsősége. Mindez pedig igen sok pénzt emésztett fel s – mivel a köztisztviselő családok nagy részében csak a családfő dolgozott – a viszonylag magas jövedelem ellenére is egyik hónapról a másikra éltek, tartalékok gyűjtésére nem volt módjuk, sőt sokan eladósodtak. Mindenesetre az I. világháború előtti fizetés még elég volt – ha beosztással is – a „köztisztviselő” életforma fenntartására, a polgári jómódra. Ezt bizonyítja a FANsZ egykori kimutatása.⁶⁴

Az összeállítás szerint egy négytagú tisztviselőcsaládnak havi 301,72 pengőre volt szüksége ahhoz, hogy egy háztartási alkalmazottal, háromszobás lakásban,

Budapesten, közepes „polgári jómódban” éljen. Vidéken lényegesen kevesebbre volt szükség hasonló színvonalú megélhetésre, a lakberek lényegesen alacsonyab-
 bak voltak – különben is sok vidéki tisztviselő lakott saját házában, a pestiek
 közül lényegesen kevesebb – végül pedig a háztartási alkalmazottak bére vidéken
 alacsonyabb volt, mint a fővárosban. Ha a fővárosi tisztviselőkre vonatkozó
 táblázatot vesszük alapul, akkor azt látjuk, hogy 1913-ban egy tisztviselőnek
 kb. 5–10 évi szolgálat kellett ahhoz, hogy négytagú családját a megkívánt szín-
 vonalon fenntarthassa. Lényeges az eltérés e tekintetben is az állami, fővárosi,
 bank-, és magántisztviselők között. Míg az állami tisztviselőnek a X. fizetési osz-
 tály 1–2. fokozatába, a fővárosi tisztviselőnek a XI. fizetési osztály 1. fokozatába
 kellett eljutnia, mire kétgyermekes családját eltarthatta, addig a banktisztviselők
 7–8 évi, az iparban dolgozó tisztviselő pedig 8–10 évi szolgálat után tehetta.
 Ez az oka annak, hogy a tisztviselők ritkán nősülnek korán, rendszerint csak a
 30. életévük körül. Az összeállítás viszont azt is megmutatja, hogy a tisztviselők
 egy nem is kis része családjá fenntartásán kívül képes volt fizetéséből nagyobb
 vásárlásokat eszközölni, családi házra, külföldi utazásokra, szebb bútorokra
 stb. gyűjteni.⁶⁵ A FANSSz 1921-ben összeállításokat készített a fővárosi tisztvise-
 lőknek 1913-as és 1921-es megélhetési költségeiről. Az összeállítás szerint egy
 tanácsjegyző évi 5200 koronás fizetéséből 1913-ban a következőképpen gazdál-
 kodhatott.⁶⁶

<i>Bevétel:</i> fizetés	évi 5200 K
<i>Kiadás:</i>	
<i>reggeli</i> (tejeskávé vajas zsemelével) (2 liter tej 50 f, 5 zsemle 16 f, kockacu- kor 15 f, 1/8 vaj kb. 20 f) összesen 1 korona	évi 365 K
<i>ebéd:</i> pl. 1 kg marhahús 1,40 K, zöldség 6 f, főzelék 30 f, 1/2 kg liszt 16 f, zsír vagy vaj 1/8 kg 20 f, túró, cukor, dió 20 f, összesen 2,50 K	évi 912 K
<i>vacsora:</i> ugyanennyi	évi 912 K
<i>fűtés:</i> (50 q fa, à 2 K, 25 q szén à 2,4 K)	évi 150 K
<i>ruházat:</i> egy-egy öltözet felnőtt à 100 K, gyermek à 50 K	évi 300 K
<i>cipők:</i> à 20 K	évi 100 K
<i>kalapok:</i> à 20 + 8 + 2 × 6 K	évi 40 K
só, paprika, egyéb fűszer	évi 100 K
szappan	évi 50 K
cseléd bére	évi 200 K
fehérnemű kopás	évi 100 K
egyéb apróság	évi 200 K
Egy 4 tagú család 1 évi szükséglete: 3429 K ⁶⁷	

A FANSSz összeállítása szerint tehát egy tanácsjegyzőnek amellet, hogy négy-
 tagú családját eltartja, marad évi 1771 koronája, tehát tetemes összeg teltett a
 tisztviselőcsalád szórakozási és kulturális igényeinek a kielégítésére. A FANSSz
 számítása minden pontatlansága ellenére is némi képet ad egy fővárosi tisztviselő-
 család világháború előtti viszonylagos jómódjáról és kiváltságos helyzetéről.

1914 júniusában a zürichi tőzsdén 104,28 volt a magyar (akkor még osztrák – magyar) korona havi középárfolyama. Július 27. volt a hadüzenet napja, s augusztusban már csak 92-vel jegyezték. Ezzel kezdetét vette a korona romlása, értékének hanyatlása, melynek következtében a világháború végére eredeti értékének csupán kb. 1/3-ára esett. Az augusztus havi árfolyamot nézve 1914-ben 92,00, 1915-ben 80,37, 1916-ban 62,78, 1917-ben 41,68, 1918-ban 37,37, 1919-ben 8,24 a korona értéke a svájci frankhoz viszonyítva. Ha az élelmiszerek és egyéb közszükségleti cikkek árának alakulását vesszük, még siralmasabb képet kapunk.

A közszükségleti cikkek árának emelkedése már 1915-ben messze túlhaladta a korona romlásának mértékét. Míg a korona jegyzési értéke 1915-ben az 1914. évihez képest csupán kb. 14%-ot esett, addig a húsarak hozzávetőlegesen számítva több, mint kétszeresére, a zsír háromszorosára, a tojásé másfélszeresére emelkedett. A következő években pedig egyre nagyobb úr tátong a korona árfolyama s valóságos vásárlóértéke között.⁶⁸

Természetes, hogy ilyen körülmények között a bérből élő rétegek csak azon esetben tarthatták volna meg régi életszínvonalukat, ha a jövedelmük az árak növekedésével arányosan emelkedett volna. A köztisztviselői fizetések azonban az 1914–1918-as években alig változtak. Így a háború előtt viszonylagos polgári jómódban élő köztisztviselők a háború éveiben fokozatosan, de igen nagy ütemben elszegényedtek, jövedelmük a háború utolsó éveiben már minimális létszükségletük kielégítésére sem volt elegendő.

A világháború évei alatt a kormány, bár beszerzési előlegek, segélyek stb. formájában számos alkalommal siet a köztisztviselők segítségére, de ezzel csupán pillanatnyi kérdéseket old meg és nem tudja megakadályozni a köztisztviselők életszínvonalának nagymérvű esését.⁶⁹ Majd csak a Tanácsköztársaság hoz bátor és generális megoldást, melynek teljes végrehajtására azonban a proletárdiktatúra vérbefojtása miatt már nem kerülhetett sor.

A proletárdiktatúra teljesen új fizetési rendszert vezetett be, hogy megszüntesse a tisztviselőnyomort, s a társadalmi egyenlőtlenségeket. Egycsapásra megoldotta azt a kérdést, amit a Monarchia 4 éven keresztül nem volt képes megoldani. Az új bérrendszerről szóló törvény kibocsátására 1919 júniusában került sor.⁷⁰

A generális fizetésrendezést a Forradalmi Kormányzótanács CXX. sz. rendelete mondotta ki. A rendelet értelmében minden közalkalmazott (állami, vármegyei, városi és községi) egyenlő munkabért kapott. Megszüntette a rendelet a köztisztviselők különböző csoportjainak a fizetése közötti szakadékot. A fizetések mértéke kizárólag a szakértelem és a szolgálatban eltöltött idő lett. Áttértek a munkásokéhoz hasonló heti fizetési rendszerre.

Az I. munkabérosztályba tartoztak a szakképzettséget nem igénylő állásban levő alkalmazottak. A II-ba a szakképzettséget igénylő állásban levők, a III-ba a szakképzettséget megkívánó önálló munkakört betöltők, valamint a segédmunkát ellátó nagyobb irodák vezetői, a IV-be a népbiztoságok osztályainak, valamint a kijelölt egyes hatóságoknak, hivataloknak és intézményeknek a vezetői,

valamint nagyobb szakkézettséget igénylő munkálatokkal megbízott munkások. Az V-be tartoztak a népbiztosságok csoportjainak és főosztályoknak, valamint a kijelölt nagyobb hatóságoknak, hivataloknak, intézményeknek a felelős vezetői, továbbá a különleges magasabb rendű szaktudást igénylő feladatokkal vagy fontosabb szervezési munkálattal az érdekelt népbiztosságok által megbízott munkások. A rendelet hatálybalépésével az összes mellékjárandóság, pótlék, segély megszűnt.⁷¹

A tisztviselők fizetése a Forradalmi Kormányzótanács CXX. sz. rendelete szerint

A 17. év betöltéséig 150 K, a 17. év betöltése után	I.	II.	III.	IV.	V.
	munkabérosztály				
Az 1— 2. szolg. évben	170	220	270	—	—
A 3— 5. „ „	230	270	320	—	—
A 6—10. „ „	270	320	380	430	520
A 11—15. „ „	300	370	450	520	600
A 16. „ „ évtől kezdve . .	320	400	500	600	650

A rendelet, ha nem is adta vissza a háború alatt rosszabb anyagi viszonyok közé került tisztviselőknek kiváltságos jövedelmüket, a megélhetéshez szükséges fizetést biztosította. Egyúttal megszüntette az egyes tisztviselők fizetése közötti hatalmas különbségeket, a legmagasabb fizetés még négyszeresét sem érte el a legalacsonyabbnak (— a régi több, mint hússzorosa volt). Kiküszöbölte a protekciót és a véletlenszerűséget, mércének egyedül a szaktudást és az eltöltött szolgálati időt állította, megszüntette a köztisztviselőknek a társadalom egyéb rétegeihez képest kiváltságos helyzetét, a tisztviselők fizetését a szakmunkásokéhoz hasonló színvonalra emelte, nem a tisztviselők életszínvonalának leszállítása, hanem a munkások életszínvonalának felemelése révén.

A Forradalmi Kormányzótanács LXXXIII. sz. rendelete értelmében az üzemek, gyárak, közlekedési és egyéb vállalatok alkalmazottai a következő munkabéreket kapták:

	I.	II.	III.
	munkabérosztály korona hetenként		
18 éven alul	180	200	
3— 4 évi szolgálat	200	250	
5— 8 „ „	250	300	
9—12 „ „	300	400	450
13—15 „ „	325	450	500
16—20 „ „	350	500	600
20 éven felüli szolg.	400	550	650

A rendelet eltörli a munkások és tisztviselők közötti fizetési különbséget, amint az indokolásban leszögezi: „A Forradalmi Kormányzótanács mindenkit, aki munkája után él, munkásnak tekint és eltörli azt a megkülönböztetést, amely korábban tisztviselők és más alkalmazottak között fennállott. Megszűnik tehát a különbség a tisztviselők és munkások bérei között is úgy, hogy csupán a szak-képzettség kisebb vagy nagyobb foka, továbbá a vezetésre való alkalmasság lehetnek azok a tényezők, amelyek a munkabér nagyságát befolyásolják. Ezenfelül még csupán a munkában eltöltött évek száma vehető tekintetbe.”⁷² A szakmunkások, állami tisztviselők és magántisztviselők béreinek színvonalára emeli a Tanácsköztársaság a pedagógusok bérét is, a Forradalmi Kormányzótanács XCI. sz. rendelete értelmében a „tanítóalkalmazottakat a jobban díjazott szakmunkások bérében részesíti”⁷³, amint az alábbi táblázatból látható:

Szolgálati idő	Heti munkabér koronában
A szolg. első két évében	300
3— 5 évi szolgálat esetén	350
6— 7 „ „ „	400
8—10 „ „ „	430
11—13 „ „ „	460
14—16 „ „ „	490
17—20 „ „ „	520
20 évi szolg. időn felül	550

A Tanácsköztársaság e három bérszabályozó rendeletével a bérből élők egyenlő megélhetési színvonalra helyezte, s ezzel lényegében megteremtette a munkások és köztisztviselők között a társadalmi korlátok lerombolásának legfontosabb feltételét. Megszüntette a köztisztviselők kiváltságos anyagi helyzetét biztosító, a munkások bérénél lényegesen magasabb fizetést, ugyanakkor a világháború alatt a pusztta megélhetéshez is kevés fizetésüket az ország nehéz gazdasági körülményei között is felemelte. Hatalmas jelentőségű lépése volt ez a proletárdiktatúrának, teljes jelentőségét csak akkor érthetjük meg, ha elgondoljuk, hogy egy gazdaságilag tönkrement, négy évi véres háború elvesztése után tartalékaiból kifogyott, idegen csapatok által támadott, területe jelentős részét elvesztett ország hatalmas gazdasági nehézségei között teremtett módot arra, hogy a bérből élő dolgozók életszínvonalát lényegesen megemelve elkezdje a társadalmi különbségek ilyen módon való felszámolását is. A Tanácsköztársaság bukása miatt ez a rendelet csak részlegesen valósult meg, nem volt idő teljes végrehajtására. A győztes ellenforradalom első tetteinek egyike pedig az volt, hogy a proletárdiktatúra sok nagyszerű vívmányával együtt az alkalmazottak bérrendezését is eltörölje.

A Peidl-kormány 6 napos tiszavirág uralma alatt 1919. augusztus 5-én tartott ülésén már elhatározta mindazoknak az intézkedéseknek az eltörlését, melyet a Tanácsköztársaság hozott a háború alatt nehéz helyzetben levő közzszolgálati alkalmazottak megsegítésére. Az augusztus hó 16-án tartott minisztertanács rendeletbe foglalta a közalkalmazottakat segítő rendelkezések eltörlését. Az 1919.

évi 3988. ME számú rendelet 1. §-a kimondja: „Mindazok a rendeletek, amelyek a tanácsköztársaság tartama alatt, vagyis az 1919. évi március hó 21-ike és 1919. évi augusztus hó 1-e közötti időben, a közszolgálati alkalmazottak (vagyis az összes állami, vármegyei, városi és községi alkalmazottak, továbbá az államvasúti, posta- és távirda és postatakarékpénztári alkalmazottak, valamint az összes tanárok, tanítók és óvónők) illetményeivel kapcsolatban kiadattak, tekintet nélkül arra, hogy ezek a rendeletek a tanácsköztársaság hivatalos lapjában közzétettek-e vagy sem, 1919. évi július hó végével hatályon kívül helyeztetnek.” Az 1. § eltörli a proletárdiktatúra rendelkezéseit, a második pedig megmondja, hogy mit ad helyette:

„Az 1919. évi augusztus hó 1-től kezdve átmenetileg, a köztisztviselők illetményei egységes elvek szerint újból rendeztetnek, az összes közszolgálati alkalmazottak részére ugyanolyan módon és – eltekintve a havi drágasági segélyre nézve a 3. §-ban említett kivételektől – ugyanolyan összegű (mennyiségű) illetményeket és mellékjárandóságokat kapnak, mint az illetők 1919. évi március hó 21-ike előtt tényleg kaptak.”⁷⁴

A Friedrich-kormány – ha nem is merte azt visszamenőleges hatállyal tenni – jelentékenyen leszállította a tisztviselők fizetését.⁷⁵ A sors iróniája, hogy a magyar köztisztviselői kar jutalma azért, mert segített Peidl és kormánya elkergetésében, a hatalomra tett Friedrich-kormány által végrehajtott fizetéscsökkentés volt. Annak a Friedrichnek a nevéhez fűződik ez az intézkedés, aki néhány év múlva a köztisztviselők fizetése felemeléséért folyó küzdelem egyik vezéralakjának tűntette fel magát.

A Peidl- és a Friedrich-kormány azzal, hogy a tisztviselők fizetését az 1919. márciusi összegre szállítja le, a magyar köztisztviselői kar anyagi romlását teljessé teszi.

Az ellenforradalmi rendszer első éveiben jellemző a köztisztviselők életszínvonalának hallatlan esése, ahogy maguk nevezték, „a tisztviselőnyomor”. Ezekben az években a korona hatalmas mértékű romlását, s az árak roppant ütemű emelkedését meg sem közelítette a bérek emelkedése.⁷⁶ Az ország lakosságára nehézesztendők szakadtak. Különösen sokat nélkülöztek a bérből élő rétegek, ezen belül is a nagyipari munkások és a fix fizetésű tisztviselők, akiknek a jövedelme egyre kevesebbet ért, nem tudta követni az árak emelkedését, s lassanként már a létminimumnak is csak tört részét képezte. Valamivel jobb helyzetben voltak a kisipari munkások, akik helyi munkabéremeléseket érthettek el, s mellékjövedelmekre is szert tehettek, valamint a magántisztviselők egyes kategóriái, akiknek fizetését nem szabályozta a szoros állami költségvetés és mezőgazdasági munkások, akik bérüknek jelentős részét természetben kapták. Közülük sem sújtotta hasonló mértékben az infláció a kisiparosokat és kiskereskedőket, ezek egy része sikerrel tartott lépést a növekvő inflációval, sőt gyakran az árak emelkedését is ki tudta használni. Ennek ellenére az önálló kis egyszisztenciák közül ezekben az években sokan mentek tönkre, s süllyedtek a proletariátus, agrárproletariátus soraiba, másoknak sikerült közülük az alacsonyabb tisztviselői posztokon elhelyezkedni.

A köztisztviselői fizetések hatalmas méretű leromlása mellett ez a réteg tovább is élvezett bizonyos előnyöket a többi bérből élő rétegek között. Az összes kiváltások közül az első világháborút követő években legtöbbit a bevezetett természetbeni ellátás rendszere jelentette.

A természetbeni ellátás rendszerének voltak némi előzményei. Egyes hivatalok és intézmények már a világháború utolsó éveiben, de különösen 1919-ben tekintettel az élelmiszerbeszerzési nehézségekre, alkalmanként élelmiszerbeszerző kollektívákka alakultak, s ezek gyakran valóban megkönnyítették a tisztviselők számára, hogy nehezen kapható élelmiszerekhez jussanak, néha kedvezményes áron.⁷⁷ Nem ritkán azonban egyes elemek spekulációját takarták ezek a kedvezményezések. Mindenesetre, akár az előbbi, akár az utóbbi célt szolgálták, csak elszórt jelenséget képviseltek a tisztviselők és alkalmazottak egyre nehezebb és drágább ellátása területén. A beszerzés egyre nehezebbé vált, az árak rohamosan emelkedtek, s a fizetések és egyéb jövedelmek egyre nagyobb mértékben értéktelenedtek el, mindez általános elégedetlenséget váltott ki, ami arra készítette a kormányt, hogy a tisztviselők általánossá vált követeléseinek engedve, bevezesse a közalkalmazottak természetbeni ellátását. A KANSz már 1919 őszén harcot indít a köztisztviselők természetbeni ellátásának rendszeresítéséért.⁷⁸ A minisztertanács 1919 novemberében határozatot hozott a köztisztviselők természetbeni ellátásáról, rendszeres élelmiszersegélyek kiutalásáról. Ezzel kezdetét vette a köztisztviselők rendszeres élelmiszer segélyezése, mely 1924 júniusáig tartott és a számtalan segély közül a legfontosabbat jelentette e réteg számára, mert enélkül fizetéséből élni sem tudott volna.

A minisztertanács 1919. november 24-én megszabja a köztisztviselők fejenkénti természetbeni segélyét.⁷⁹ Mikor pedig az élelmiszerhiány nagyméretű növekedése folytán a köztisztviselők nem minden esetben jutnak hozzá az élelmiszerekhez, 1920. február 29-én olyan intézkedés lát napvilágot, hogy a kormány a lisztből, burgonyából és cukorból a mindenkori fejkvóta szerint járó mennyiséget első sorban a közszolgálati alkalmazottak részére fogja biztosítani.⁸⁰ Így a közalkalmazottak 1920 februárjától kezdve kétszeres előnyhöz jutottak a többi bérből élő rétegek rovására: először, mert kedvezményes ellátást kaptak, másodsor, mert az állami élelmiszerkészletek elosztásánál elsőbbségeket élveztek. 1920. március havától kezdve a természetbeni ellátás címen adott kedvezményes élelmiszerek mennyiségét felemelték, s annak ellenére, hogy az így kapott élelmiszerek ára is magasabb lett, egyre távolodott a kedvezményes ár a piaci ártól. Az így előállott kedvezmény összege 1920 márciusában mintegy fejenkénti 680–700 koronát tett ki, amennyiben a köztisztviselő a maximális mennyiségű kedvezményes élelmiszersegélyt igénybe tudta venni. A kedvezményes élelmiszer a család összes tagjai, sőt a háztartási alkalmazott után is járt. Egy négytagú család 1920 március, április, május, június hónapban havonta a természetbeni élelmiszerellátás által a következő lapon kimutatott maximális előnyhöz juthatott.⁸¹

Mennyiség	Áru	Kedv. ár	Ha maximális áron venné		Piaci áron	
			egys. ár értéke, á	ára összesen	egys. ár értéke, á	ára összesen
24 kg	kenyérliszt	16,80	3,20	76,80	26,—	624,—
9,6 kg	főzőliszt	14,40	10,90	104,64	30,—	288,—
48 kg	burgonya	22,—	4,—	192,—	10,—	480,—
3,2 kg	zsír	51,20	125,—	400,—	190,—	608,—
3,2 kg	cukor	10,88	45,—	114,—	150,—	480,—
1 q	fa	20,—	130,—	130,—	130,—	130,—
		135,28		1027,44		2610,—

Tehát egy köztisztviselő 38,32 koronás áron havonta annyi élelmiszerhez jutott, amennyit ha maximális áron veszi, csak 294,35, ha piaci áron 2910 koronáért vásárolhatott volna meg. Egy négytagú tisztviselőcsalád tehát 1920 márciusától kezdve havonta a kedvezményes élelmiszerellátással 2474,72 korona előnyhöz jutott, illetve jutott volna, ha ezt a rendelkezést maradéktalanul végrehajtják. De 1920 márciusától kezdve a köztisztviselők – az előző hónapokhoz hasonlóan – csak részben tudják megkapni a megállapított mennyiségeket. A parlament 1920. március 24-i ülésén Fáy Gyula interpellál az 1920. évi 2000. ME sz. rendelet végre nem hajtása ügyében. A közalkalmazottak kedvezményes élelmiszerkiadásának biztosítására külön kormánybiztos kiküldését javasolja. A kormány kénytelen beismerni tehetetlenségét e téren. A miniszterelnök azzal védekezik, hogy az eddiginél többet nem képesek adni. Nagyatádi Szabó közlélmzési miniszter beismeri, hogy aratásig nem tudják biztosítani a megállapított mennyiségek kiadásához szükséges élelmicikkeket.

Ilyen körülmények között magának a természetbeni ellátás módszerének fenntartása vált vita tárgyává. A köztisztviselők képviselői a természetbeni ellátás mellett kardoskodtak, a vitát egyelőre br. Korányi pénzügyminiszter nyilatkozata zárta le, aki maga is a további természetbeni ellátás mellett foglalt állást.⁸²

A természetbeni ellátás lebonyolítására még 1920-ban létrehozták a Magyar Köztisztviselők Fogyasztási Termelő és Értékesítő Szövetkezetét (MKFTÉSz). Az MKFTÉSz jelentékeny apparátussal és tőkével, s még nagyobb propagandával látott munkához. 1920 szeptemberében a szövetkezet élére a kormány egy kiszolgált táborno kot, Schnetzler Ferenc volt hadügyminisztert állította. A szövetkezet az előírt élelmiszerek és tüzelőanyag szétosztásán kívül számos más árucikk eladásával is foglalkozott textilneműektől kezdve bútorig. Schnetzler szerint 10 – 15 %-os kedvezményt jelentenek a szövetkezet árai 1920/21-ben. Az MKFTÉSz 1921-ben éli fénykorát. 1921 utolsó hónapjában Schnetzler szerint mintegy 760 000 személyt láttnak el rendszeresen.⁸³ A KANSz adatai – melyek 770 000 személy ellátásáról számolnak be, 1922 februárjában – megerősítik ezt⁸⁴ Az államháztartás helyreállításáról szóló törvényjavaslat már 800 000-re becsüli az 1922 elején a szövetkezet által ellátott közalkalmazottak, illetve családtagok számát.⁸⁵ Az MKFTÉSz ellen egyre több panasz merül fel. Az elosztóhelyeken nagy a bürokrácia, hosszú ideig kell sorbaállni, míg sikerül megkapni a természetbeni ellátás

egy részét. A Gólya és Lónyai utcai elosztóhelyeken egymást követik a botrányok, a lopások és sikkasztások, hamisított lisztet, romlott élelmiszert adnak. Mindent elkövetnek a lopások és hamisítások eltussolására, de egyre szélesebb közvélemény alakul ki az MKFTÉSZ vezetésével szemben. A helyzetet súlyosbítja, hogy a vidéki, különösen a Pest környéki tisztviselők és egyéb közalkalmazottak nem kapják meg az őket megillető természetbeni ellátmányuknak még azt a töredékét sem, melyet a budapestiek megkaptak. Ennek ellenére a szövetkezet 1924 nyaráig fennáll, amikor is 19 187 773 818 korona 16 fillér passzívummal szanalják.⁸⁶

A természetbeni ellátás minden hibája ellenére az egyre elértéktelenedő fizetésekből és javadalmakból megélni nem tudó köztisztviselőknek jelentős segítséget nyújtott különösen Budapesten, ahol az élelmiszerárak magasabbak voltak, s a beszerzési lehetőségek is egyre nehezebbé váltak. A KANSZ számításai szerint egy budapesti köztisztviselő család esetében a természetbeni ellátás 1924. május havában 71,76 aranykorona, egy vidéki köztisztviselő család esetében 48,93 aranykorona előnyt jelentett.⁸⁷

Ha nem is jutott hozzá minden köztisztviselő a rendeletben előírt ilyen összegű juttatáshoz, mégis ez a jelentős segítség a köztisztviselőket már kissé kiemelte a bérből élő rétegek közül, különösen a sokkal rosszabb helyzetben levő munkásosztállyal szemben jelentett ez indokolatlan kedvezményt, hiszen a szintén bérből élő ipari munkások semmiféle rendszeres természetbeni ellátásban nem részesültek.

Még jelentősebb előnyökre tettek szert a fővárosi tisztviselők.

A természetbeni ellátás legnagyobb segítséget Budapesten jelentett, de egyúttal itt volt a legnehezebb. A fővárosi tisztviselők ellátását a fővárosi tanács külön megszervezte, hogy ezzel is fenntartsa a fővárosi tisztviselők hagyományos kiváltságos helyzetét különleges előnyök nyújtásával. A főváros alkalmazottainak ellátását szolgálta a Fővárosi Alkalmazottak Ruházati és Háztartási Árúraktára (FARHA). 1921 májusában a főváros a raktárat megvásárolja 3 408 530 koronáért és a Népjóléti Központ alá rendeli.⁸⁸ Ugyanekkor úgy rendelkezett, hogy a fővárosi tisztviselők részletfizetés mellett hitelbe vásárolhatnak a FARHÁ-ból maximálisan egy évi fizetésüknek megfelelő összegért. Határozatot hozott negyedévenként 1 000 000 korona hitelösszeg megtérítésére is.⁸⁹ Ebből a részletfizetési akcióból a főváros pedagóguskarát és segédszemélyzetét kirekesztették. Több, mint egy évig tartott, míg a pedagógusok, valamint a tűzoltó és altiszt személyzet elérte a méltánytalan intézkedés megváltoztatását.⁹⁰

Jellemző, hogy a fővárosi tisztviselők a FARHÁ-tól felvett hiteleknek döntő részét sohasem fizették vissza.⁹¹

Talán egyetlen a budapesti tisztviselők rétege volt, amely a nagy propagandával beharangozott „ínségakcióból” tényleges előnyhöz jutott. Budapesten az inségakció élén az ún. népgondozó tanács állott, Horthyné védnöksége alatt. A népgondozó tanács tagjai: Csernoch hercegprímás, Prohászka, Raffay püspök, Ullmann Adolf, Bethlen Istvánné. A budapesti akció közvetlen irányítását Vass József vette a kezébe, és a dolgozó nép pénzét szinte kizárólag a Horthy-rendszer

kiszolgálói: a rendőrök, katonatisztek, állami tisztviselők, az ún. középosztály felszegélyezésére fordította.⁹² Az ínségakciót a legantiszociálisabb módon hajtották végre, míg a főváros végsőkig elnyomorodott munkásai számára legfeljebb morzsákat nyújtott, a köztisztviselőket segítette ruhával, élelmiszerral s egyéb segélyekkel.

A budapesti tisztviselők segítésének másik módja a tisztviselőkonyhák felállítása volt. Már 1919-ben kiterjedt „tisztviselőkonyha” akció folyt a fővárosban.⁹³

A legkülönbözőbb tisztviselő- és egyéb konyhák működtek. Külön konyhái voltak az egyes minisztériumoknak, a népjóléti minisztériumnak tisztviselőkonyhái, az Országos Menekültügyi Hivatalnak (OMH) étkezdéi a Király és Nagykorona utcában, valamint pályaudvari konyhái; a fővárosi tanácsnak, s a főváros különböző jótékonyági intézményeinek a tisztviselők és középosztály részére rezervált étkezdéi. „Vass Budán egymás után állítja fel a többszáz személyes polgári étkezdét, ahol a dolgozók megadóztatása útján kicsikart pénzen – saját maga által összeállított ‚polgári igényeknek’ megfelelő étlap szerint étkeztették Horthy katonatisztjeit, rendőreit, tisztviselőit.”⁹⁴ Balázs Béla idézi Vass egyik jelentéséből a miniszter indokát a külön tisztviselőkonyhák felállítására: „Ily körülmények között – írja Vass – természetesnek látszik az, hogy a középosztálybeliek... szégyenérzet nélkül és esetleg inzultusoktól félve, nem vállalkozhattak arra, hogy a tömegekkel összekeveredve ezen segítséget igénybe vegyék. Ebből tehát a jövőre nézve azt a konzekvenciát kell máris levonnom, hogy az alsóbb néposztályok ezen reggeliztetésének akcióját külön kell választanom a magasabb osztályok akcióitól.”⁹⁵

A számos élelmezési akció, kedvezményes és ingyenes ebédek, reggelik, uzsonnák stb. más társadalmi rétegek rovására segítették ezekben az években az ún. középosztályt, különösen a budapesti tisztviselőréteget.

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülése idejére a köztisztviselőknek nyújtott rendszeres és rendszeresített alkalmi segélyek tarka hálózata alakult ki. A tisztviselők számos mellékjárandóságot kaptak (segélydíj, személyi pótlék, segélypótlék, korpótlék, jogi pótlék, képesítési pótlék, szaktanulmányi pótlék, működési-, helyi-, tiszti- és családi pótlék, háborús segély és háborús pótlék, havi drágasági segély, egyenruha- és kenyérátalány, jutalék, osztalék, eladási vagy beszerzési jutalék, irodaszer átalány, természetbeni járandóság stb.). Az 1915. évi XII. tc. óta a nyílt vagy leplezett segélyek e rendszere egyszerűen fizetékiegészítést jelentett, azt a célt szolgálta, hogy a köztisztviselők legalább valamelyest lépést tarthassanak a fokozódó drágasággal. Amint az előző fejezetben ígylektem bemutatni, a Károlyi rezsim, majd a Tanácsköztársaság igyekezett javítani a közalkalmazottak egyre rosszabbodó anyagi helyzetén. A közalkalmazottak felszegélyezése az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülése után – az említett próbálkozások ellenére – visszaesett, s ez is hozzájárult helyzetük nagyarányú romlásához. Ajtai Sándor pénzügyminisztériumi tanácsos 1919 novemberében így panaszkodik cikkében: „A múltnak még egy tanulságára kell rámutatnunk. A szervezett destrukció kormányának gondja volt rá, hogy az elpazarolt milliár-

dokból a közszolgálati alkalmazottaknak is némi részt juttasson. Nagyobb összegű drágasági segélyt adott. ”⁹⁶ Jellemző, hogy az ellenforradalmi pénzügyminisztérium egyik vezető tisztviselője a két forradalom vívmányainak kötelező lebecsülése, rágalmazása idején kénytelen a polgári forradalom példájára hivatkozni.

A segélyek közül a legkorábbi múltra tekinthetett vissza a háborús segély, mely nem azonos a hadbavonultak hozzátartozói számára nyújtott segéllyel. A háborús segélyt 1916 januárjától „a háború hosszú időtartama folytán” szükségessé vált fizetéskiegészítésként kapták a közalkalmazottak. A háborús segély akkor is fennmaradt, amikor maga a háború megszűnt.

A legjelentősebb összeget képviselő és az 1924. évi fizetésrendezésig folyamatosan fenntartott segélyezést a havi rendkívüli segély képezte. Az 1921. II. tc. szabályozza először általánosan a rendkívüli segély összegét, majd az 1921. évi XLVI. tc. 1. §-a meghosszabbítja, s egyben összegét 100%-kal emeli. Ettől kezdve a rendkívüli segélyek kiutalását a kormány rendszeresen meghosszabbítja, általában 6 hónapos időközökben.

A segélyek harmadik rendszeresített formája a havi drágasági segély volt. Ezt 1918-tól kezdve minden köztisztviselő kapta a fizetés mértéke szerint, bár nem egyenlő arányban növekedve a fizetéssel.⁹⁷

A rendszeres segélyezés egy másik formáját a beszerzési előlegek jelentették. Már a világháború alatt lényegében 1915-től a köztisztviselők jelentős összegű beszerzési előlegeket kaptak, eleinte alkalmanként, majd a háború után rendszeresen. Ezek az előlegek egyre kisebb mértékben kerültek visszafizetésre, s az idők folyamán csak nevükben tartották meg az „előleg” jelleget, lényegében rendszeres segéllyé váltak.

A fent említett rendszeres segélyeken kívül az egy vagy több alkalommal adott nem rendszeres segélyek egész sora jellemzi a közalkalmazotti jövedelmeket. Minden évben szokásos volt a karácsonyi segély, melynek összege 1920-ban 200 000 koronát tett ki, fejenként 200 K-tól 1000 K-ig terjedő összegben. 1921-ben adnak virágvasárnapi segélyt, átmeneti segélyt, nyaralási segélyt stb. Ettől az időtől kezdve többé-kevésbé megszereződik az átmeneti segély is. Az 1920-as évek elején az infláció idején többször felemelik a személyi pótlék összegét, a közlekedési pótlékot, a családi pótlékot, a tisztviselői különdíjakat stb. Mindezekon kívül számos, egy alkalommal az összes tisztviselő számára, vagy a tisztviselők egyes kategóriái részére kiutalt segély volt, s e már amúgy is rendkívül bonyolult jövedelemrendszer az egyes személyeknek kérvények alapján kiutalt segélyek egészítették ki.

A fővárosi tisztviselőinek külön segítséget nyújtott a Fővárosi Segélyalap (FSA). Az FSA 1885-ben alakult a „Fővárosi alkalmazottak s ezek özvegyei és árvái javára”. Az FSA a világháború után lényegében már átalakult a főváros segélyező egyesületévé, mely ekkor már nem a befolyó ezrelékekből, hanem a főváros által különböző címen adott összegekből és a felvett kölcsönökből látta el segélyekkel a fővárosi tisztviselőket.⁹⁸

A segélyezési és fizetéskiegészítési rendszer rendkívül bonyolultsága és esetlegessége a korrupció, a protekció és hízelkedés melegágyává vált. Egyes tisztviselők

az átlagosnál jóval magasabb jövedelmet értek el, összeköttetéseik, ügyességük révén a segélyek, pótlékok és kölcsönök összevisszasága adta lehetőségek kihasználásával.

A fizetések 1920 után

Az itt ismertetett ellátási és segélyezési módok, bár a köztisztviselőket kiváltságos helyzetbe juttatták, mégis csupán cseppek voltak az elszegényedés tengerében. Az egymást váltogató ellenforradalmi kormányok hangzatos ígéreteken és a köztisztviselők egyre romló életszínvonalát toldozó-foldozó segélyeken kívül alig voltak képesek tenni valamit a helyzet valóságos, lényegesebb megjavítására.

A tisztviselői fizetések Magyarországon az első világháború előtt természetesen a tisztviselői jövedelmek döntő részét tették ki, s egy közepesen fizetett tisztviselő havi fizetése elegendő volt — mint már azt az előbbieken kifejtettük — a polgári jómód fenntartására. Az első világháború után, különösen az ellenforradalom hatalomrajutását követő esztendőekben, a helyzet e téren fokozatosan megváltozott, a tisztviselői, különösen a köztisztviselői fizetések egyre kevésbé bizonyultak elégségesnek a polgári jóléthez, sőt egyáltalán a létfenntartáshoz, s ezzel egy időben a tisztviselők jövedelmének egyre kisebb részét képezték. A háború alatt az időközben nyújtott segélyek és fizetésemelések, mint egyik pénzügyminiszter maga megállapította, nyomtalanul úsztak el „a lavinaszerűen emelkedő drágaság hullámain”.⁹⁹ Szabó Ervin már 1917-ben rámutatott arra, hogy a köztisztviselő- és a munkásjövedelmek csökkentek a legnagyobb mértékben a háború éveiben.¹⁰⁰ A fizetés címén kapott összeg értéke 1920-ban olyan alacsonyra süllyedt le, hogy a Magyar Köztisztviselők Lapja panaszkodik: „A kedvezményes élelmet gyakran nem tudták megvenni a köztisztviselők, mert nem volt annyi pénzük sem...”¹⁰¹ Horthy Miklós már 1920 februárjában megígérte: „az állami tisztviselők nehéz helyzetét ismerve, minden örömmel azon leszek, hogy segítsék rajtuk.”¹⁰² De ez csak ígéret maradt. Már márciusban arról panaszkodik a Magyar Köztisztviselők Lapja, hogy „a keresztény kurzus nem hozott keresztényi szeretetet, a dözsölő jómóddal együtt van a koldus szegénység”.¹⁰³ Az egymást felváltó kormányok mind sietnek ígéretet tenni a közalkalmazottak helyzetének javítására. A közalkalmazottak egyre kevésbé hittek ezekben az ígéretésekben. „Az új kormány programjával kapcsolatban ismét hallottuk annak elismerését — írja a Népszava —, hogy a köztisztviselők helyzetén segíteni kell. De a közalkalmazottak bizalma is kevés a kormány várható intézkedései iránt. A közalkalmazottak jogosan aggódnak, vajjon az illetékes hatósági tényezők felismerték-e most már a kérdés fontosságát?! Hogy tudni fogják-e, hogy a közalkalmazottak egzisztenciális igényeinek kielégítése ma a legfontosabb és legsürgetőbb kormányzati feladatok közül való...”¹⁰⁴ Majd a későbbiek folyamán így ír: „Az a silány pénzösszeg, amelyet ma akármelyik közalkalmazott, akár a magasabb rendfokozatban is a havi gázi és úgynevezett pótlék címén kap, a legszegényesebb igények kielégítésére sem elég, a hó elején néhány nap alatt elfogy és ebből nem lehet a kedvezményes élelmiszer vásárlásokat sem megfizetni ... A közalkalmazottak ma már testileg,

lelkileg összetörve, lerongyolódottan és kifosztottan várják a kapitalizmus könyörületét.¹⁰⁵ A tisztviselői fizetések és jövedelmek reálértékének csökkenése már 1920 decemberére katasztrofális méreteket öltött, s annak ellenére, hogy összegük mintegy 9–10-szeresét tette ki az I. világháború előttinek, értékében annak kb. 19–20%-ára csökkentek.

Dálnoki Kováts Jenő számításai szerint a különböző társadalmi rétegek fizetése és jövedelme 1913–20 között a következőképpen alakult:¹⁰⁶

Dátum	Nap-számos	Kézműipari szakmunkás	Gyári szakmunkás	Katonatiszt	Köztisztviselő	Magántisztviselő
1913–14.	100	100	100	100	100	100
1914. XII.	105	105	100	185	100	100
1915. XII.	120	135	122	185	163	111
1916. XII.	138	203	155	185	163	126
1917. XII.	247	478	281	185	163	175
1918. XII.	397	810	458	271	183	282
1919. XII.	735	946	648	444	313	453
1920. XII.	2919	2703	2253	896	921	970

A cikk szerzője a fenti fizetésemelkedési táblázat értelmében párhuzamot vont a drágaság jelzőszámai és a jövedelem jelzőszámai között, s így az egyes foglalkozásokban az életszínvonal süllyedésének következő mutatótábláját kapta:¹⁰⁷

Dátum	Nap-számos	Kézműipari szakmunkás	Gyári szakmunkás	Katonatiszt	Köztisztviselő	Magántisztviselő
1913–14.	100	100	100	100	100	100
1914. XII.	86,8	86,8	82,6	153,0	82,6	82,6
1915. XII.	63,2	71,0	64,2	97,4	85,8	58,4
1916. XII.	49,5	73,0	55,8	66,5	58,6	45,2
1917. XII.	50,5	97,1	57,7	38,0	33,5	36,0
1918. XII.	46,2	94,4	53,4	31,6	33,0	32,9
1919. XII.	30,2	38,9	26,1	18,2	12,9	18,6
1920. XII.	62,2	57,5	47,9	19,1	19,6	20,6

A fenti kimutatás nem minden esetben ad hű képet, mert mechanikusan minden év XII. hónapjában mutatja a fizetések reálértékének alakulását, így elleplezi a Tanácsköztársaság alatti kedvezőbb helyzetet. Ennek ellenére megdöbbentő képet ad a tisztviselők, különösen a köztisztviselők 1920. évi életszínvonaláról.

A megélhetés 1921. január végéig tovább drágult, majd némi javulás, s az év közepére valamelyest kedvezőbb helyzet állott elő. Az olcsóbbodás ellenére a jövedelmek nem estek tovább, sőt a tisztviselők esetében még valamit emelkedtek,

így 1921. május végére az idézett tanulmány alapjául felvett számítás szerint a megélhetés jelzőszámai a következőképpen alakultak:

Gyári szakmunkás	66,9
Kézműipari szakmunkás	80,3
Napszámos	89,7
Katonatiszt	32,0
Köztisztviselő	30,3
Magántisztviselő	28,8

Ilyen körülmények között a létminimum alá szállt a köztisztviselők fizetése. A FANSSz számításai szerint egy tanácsjegyző jövedelme 1921 márciusában már a pusztá létfenntartásra sem elegendő, amint az alábbi költségvetés mutatja:¹⁰⁸

Törzsfizetése	5 200 K
Háborús segélye	2 900 „
Pótlékai	9 600 „
Családi pótléka (feleség, 2 gyermek)	2 400 „
Összesen:	20 100 K

Ebből a jövedelemből a következő kiadásokat fedezi:

<i>Reggeli:</i> tea (rum nélkül), egy db kenyérral (20 dkg egy személynek), 1 kg 3,5 K, naponta 2,80 K, kb.	1 000 K
<i>Ebéd:</i> üres főzelék. Csak a kertészeti cikkeket számítva 2 kg à 12 K	4 320
Vasárnaponként 1/2 kg hús	3 500
Hetenként négyszer tészta, 1/2 kg liszt, 1 tojás	2 000
<i>Vacsora:</i> minden nap sült krumpli	—
50 q fa vagy szén (kedvezményes ár) à 150 K	7 500
Só (maximális ár)	500
Szappan	600
Ecet	100
10 kg dió	500
5 kg mák	300
Összesen:	20 320 K

Ez a kimutatás egyrészt túlzó, mert nem veszi fel a rendkívüli segélyek s egyéb alkalmi segélyek összegét, másrészt viszont nem a legrosszabb állapotot tükrözi, mivel 1921 márciusában a helyzet 1920 decemberéhez képest némi javulást mutatott. Az összeállítás így is megmutatja, hogy a legszűkösebb megélhetésre is alig volt elegendő az infláció éveiben a közalkalmazottak fizetése.

A közalkalmazottak jelentős része a példának felhozott tanácsjegyzőnél is kevesebb fizetést kapott, sőt a legalsóbb kategóriák, a X. bérosztályba sorolt ideiglenes tisztviselők kénytelenek voltak megelégedni ennek a fizetésnek kb. a felével. A FANSSz 1921. évi számítása szerint egy véglegesített kishivatalnok sem volt képes a legszerényebb keretek között sem megélni a fizetéséből.¹⁰⁹

Nőtlen kishivatalnokok évi költségvetése 1921. márciusban

Egy kezelő fizetése	2 000 K
Lakáspénze	900
Pótlék	450
Háborús segély	1 700
Egyéb pótlékok	9 600
Összes fizetés tehát:	14 650 K

A természetbeni ellátás fejében kapott élelmiszert a FANSz szerint a kistisztviselőnek el kell adnia és ha ez rendszeresen sikerül (havi 80 dkg zsírt à 180 K-ért, 30 dkg cukrot 100 K-ért, 10 kg krumplít á 4 K-ért), az egész évi adagjáért 2400 koronát kap. Ha ezt hozzáadjuk a fizetése fejében kapott 14 650 koronához, egy kistisztviselő évi összes jövedelme 17 050 korona. Kiadásai ezzel szemben a FANSz számvetése szerint:

Bútorozott cselédszoba a külvárosban (havi 300 K)	3 600 K
Reggeli kávémérésben: tea v. kávé, 1 db kenyér à 64 K, kb.	2 160 „
Ebéd, leves és főzelék, hús nélkül, tészta, à 204 K, kb.	7 200 „
Vasárnap feltét a főzelékre	4 400 „
Vacsora, üres főzelék kenyérrel à 10 K, kb.	3 600 „
Szappan	200 „
Összes kiadás tehát:	21 160 K

Cigaretára, fűtésre, világításra, közlekedésre és kulturális kiadásokra nem is gondolhat a költségvetés szerzője. Ha túlzónak értékeljük is a FANSz költségvetését, mégis képet ad a köztisztviselők sivár, rendkívül szegényes életviszonyairól.

A FANSz valóban a közepes kistisztviselői fizetést vette alapul, hiszen a fővárosi fizetések 1921-ben minden kiegészítéssel együtt 10 000–54 000 K között mozogtak.¹¹⁰

Az 1921–22. évek folyamán többször javították kisebb mértékben a közalkalmazottak fizetését, de ezek mind csak toldozás-foldozásnak bizonyultak, lényeges változást nem jelentettek. 1923 januárjában megpróbálták az igen komplikált fizetési rendszert némileg egyszerűsíteni. Eltörölték az összes addigi pótlékokat és segélyeket, s helyette egységes illetményrendszert léptettek életbe.¹¹¹ Az egységes fizetésen kívül fenntartották a kedvezményes természetbeni ellátás rendszerét, s az azt helyettesítő készpénzváltásigot is, melyet továbbra is havonként állapítottak meg. Az új egységes fizetési rendszer a kormány olyan elvi döntése alapján működött, mely szerint: „minden hónap utolsó minisztertanácsi ülésén kell a következő havi illetményeket az állami köztisztviselők és egyéb alkalmazottak részére megállapítani olyképpen, hogy az illetmények állandó arányban tartassanak a koronának az 1923. július havi fizetésrendezés idejében fennállott értékével.”¹¹² Az előző két évben a köztisztviselői fizetések sohasem tudták utolérni a korona vásárlóértékének romlását, a fizetésjavítások rendszerint késtek, mire a tisztviselők hozzájutottak, már egyáltalán nem jelentettek emelést. A bonyolult fizetésrendszer csak megnehezítette az adminisztrációt s megláttotta az

illetmények időben való kézhezvételét, a rohamos infláció közepette pedig minden nap késedelem jelentős értékvesztést jelentett. Ezért vált szükségessé a fizetések havonkénti rendszeres újramegállapítása és a fizetésrendszer egyszerűsítése. Ezt a két célt szolgálta az 1923. júliusi fizetésrendezés, mely nem jelentett lényeges változást a köztisztviselők életszínvonalában, mivel a fizetéseket, ill. azok reálértékét alig növelte, de mindenesetre lehetőséget adott volna arra, hogy együtt haladjon az árak emelkedésével. De a fizetések emelkedése rendszerint továbbra is lemaradt az árak emelkedése mögött. A közalkalmazottak fizetése az új rendszer szerint a legmagasabb színvonalat 1923 októberében érte el. 1923 októberében a köztisztviselők az 1923 júliusára papírkoronában megállapított fizetés 300%-át kapták, a kedvezményes áru természetbeni ellátás meghagyása mellett.¹¹³ Az októberre folyósított fizetéssel a Magyar Köztisztviselők Lapja és a KANSz híradása szerint a köztisztviselők — 1919 óta először — meg voltak elégedve.¹¹⁴ Az árak ugyanis 1923 augusztusában és szeptemberében lassabban emelkedtek a köztisztviselők fizetésénél. Ennek ellenére a fizetések még a viszonylag kedvező 1923. októberi fizetést alapul véve is csak mintegy 16–53%-át tették ki az 1913. évi fizetések aranykorona értékének:¹¹⁵

Beosztás	Fizetési osztály	Az 1923. okt. fizetés %-a az 1913. októberi-nek aranykorona értékében
Államtitkár	III.	16
Államtitkár	IV.	20,9
Min. tanácsos	V.	27,7–21,6
„ oszt. tanácsos	VI.	22,1–23,4
„ titkár	VII.	26,2–27,7
„ segédtitkár	VIII.	29,3–31,8
„ fogalmazó	IX.	39,6–42,8
„ segédfogalmazó	X.	44,8–46,9
Számtiszt	XI.	49,8–53,3
Irodai segédtszt	XI.	49,8–53,3

Egy másik számítás szerint 1923 októberében az 1913. évihez képest aranykorona értékben még alacsonyabb volt az állami tisztviselők fizetése (táblázat a 48. lapon).¹¹⁶

Természetesen a fenti adatok csak akkor tükrözik reálisan az állami tisztviselői réteg javadalmazását, ha az aranykoronába átszámított fizetésekhez hozzáadjuk a természetbeni ellátás kedvezményes értéke és piaci ára közti különbséget aranykoronára átszámítva, amint azt a 69. lapon levő táblázat mutatja.

1923 októberében tehát a nőtlen állami tisztviselők jövedelme aranykoronában sehol sem érte el a „békebeli” fizetést, Budapesten a békebelinek 11,05%-a és 98,8%-a, vidéken 10,7%-a és 70,4%-a között mozgott. Más volt a helyzet egy négytagú tisztviselőcsalád esetében. A természetbeni ellátás kedvezményének aranykorona értékre való átszámítása után (mivel minden családtag részesült

Az állami tisztviselők fizetése 1923 októberében

Fizetési osztály	Havi békebeli fizetés aranykoronában	Az 1923. okt. havi fizetés átszámítva papirkoronában	Az 1923. okt. havi fizetés átszámítva aranykoronában	Az 1923. okt.-i %-a az 1913. októberinek
II.	2000	1 200 000	196	10
III.	1333	1 080 000	176	13
IV.	1160	900 000	147	13
V.	883	720 000	117	14
VI.	533	540 000	88	17
VII.	400	450 000	73	18
VIII.	300	369 000	60	20
IX.	216	306 000	50	23
X.	166	252 000	41	25
XI.	116	198 000	32	28
Kezelő	91	168 000	25	30
Díjnok	69	126 000	21	30
Műszaki alk.	16	168 000	25	34
Kezelő altiszt	83	138 000	23	26
Altiszt	54	126 000	20	38
Napidíjas	68	108 000	18	26

természetbeni ellátásban) a négytagú állami tisztviselőcsalád jövedelme Budapesten az 1913. októberinek 13,4%-a és 169,8%-a, vidéken 12,2%-a és 127,6%-a között mozgott.

A táblázat alapján a fizetések erős nivellálódását az arányoknak az alsóbb kategóriák javára történő eltolódását figyelhetjük meg. Ez a tendencia már mérsékeltebben az alapfizetéseknél is megmutatkozik, de az egyforma mértékű természetbeni ellátással még fokozódik. A másik szembevetendő jelenség az eltolódás a budapesti és vidéki állami tisztviselők fizetése között – mely egyes kategóriákban igen jelentős volt. (Különösen jelentős, ha a négy főnél nagyobb családokat is vizsgáljuk.)

Gyakorlatban az állami tisztviselők életszínvonala alacsonyabb volt, mint az aranykoronában itt felvázolt összehasonlításból kitűnik. A főképp alsóbb kategóriákban jelentős százalékos kedvezményes ellátást ugyanis nem minden esetben kaptak meg, a helyette nyújtott készpénzváltás összege pedig közel sem érte el a kedvezményes áru élelmiszer szabadpiaci és kedvezményes értéke közötti különbséget. De az állami tisztviselői életszínvonalat azért sem tükrözi teljesen hűen ez a számítás, mert az aranykorona értéke nem fedezte egészében a vásárlóértéket, a kettő között lényeges eltérés tapasztalható. A KANSz 1923. október 17-i Elnöki Bizottsági ülésén havi 600 aranykoronában állapították meg a köztisztviselői létminimumot. Ez a megállapítás erősen túlzott, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az állami tisztviselők legfelsőbb rétege sem érte el 1923 októberében ennek a „létminimumnak” felét sem; alsó határa pedig annak 10%-a körül mozgott.

Az állami tisztviselők összfizetése és segélye 1913-ban és 1923-ban aranykorona értékben

Fizetési osztály	Az 1913. okt. havi fizetés értéke aranykoronában	Az 1923. okt. havi fizetés értéke aranykoronában	A természetbeni ellátás értéke aranykoronában 1923. októberben		Egy egyedülálló áll. tisztviselő jövedelme 1923. okt.-ben				Egy 4 tagú áll. tisztviselőcsalád jövedelme 1923. októberben aranykoronában			
			Buda- pesten	vidé- ken	Budapest	vidéken	az 1913. évinek %-a Buda- pesten	az 1913. évinek %-a vidé- ken	Buda- pesten	vidéken	az 1913. évinek %-a Buda- pesten	az 1913. évinek %-a vidé- ken
II.	2000	196	33,24	17,99	229,24	213,9	11,5	10,7	267,73	244,88	13,4	12,2
III.	1333	176	33,24	17,99	209,24	193,99	15,8	14,5	246,73	224,88	18,6	16,8
IV.	1160	147	33,24	17,99	180,24	164,99	14,6	14,2	218,73	195,88	19,0	16,8
V.	883	117	33,24	17,99	150,24	124,99	17,0	14,1	188,73	165,88	20,2	18,3
VI.	533	88	33,24	17,99	121,24	103,99	22,9	19,5	159,73	136,88	25,6	25,6
VII.	400	73	33,24	17,99	106,24	90,99	26,5	22,7	144,73	121,88	36,2	30,4
VIII.	300	60	33,24	17,99	93,24	77,99	31,0	25,9	131,73	108,88	43,9	36,2
IX.	216	50	33,24	17,99	83,24	67,99	40,0	31,4	121,73	98,88	56,3	45,7
X.	166	41	33,24	17,99	74,24	58,99	44,1	35,5	112,73	89,88	73,9	54,1
XI.	116	32	33,24	17,99	65,24	49,99	56,7	43,1	103,73	80,88	89,4	69,7
Kezelő	91	25	33,24	17,99	58,24	42,99	61,7	47,2	96,73	73,88	106,3	81,2
Díjnok	69	21	33,24	17,99	54,24	38,99	78,5	56,5	92,73	69,88	134,3	101,2
Műszaki altiszt I.	116	25	33,24	17,99	58,24	42,99	50,2	38,1	96,73	73,88	83,4	63,7
Műszaki altiszt II.	108	23	33,24	17,99	56,24	40,99	52,0	37,9	94,73	71,88	80,3	66,5
Kezelő altiszt	83	23	33,24	17,99	56,24	40,99	67,7	49,4	94,73	71,88	114,0	86,7
Altiszt	54	20	33,24	17,99	53,24	37,99	98,8	70,4	91,73	68,88	169,8	127,6
Napidíjas	68	18	33,24	17,99	51,24	25,99	73,9	38,1	89,73	66,88	132,0	98,3

4 tagú tisztviselőcsalád jövedelmének megállapításánál a családi pótlékot sem az 1913-as, sem az 1923-as fizetés esetén nem vettem tekintetbe, mivel ez az arányokon lényeges mértékben nem változtat.

A MELLÉKÁLLÁSOK KÉRDÉSE

A köztisztviselők nagy többségének nyomorával szemben kirívó ellentétben állott a vezető tisztviselők vékony rétegének jómódja. Ezek a vezető tisztviselők a különféle fizetéseken, segélyeken és juttatásokon kívül jelentős, néha fizetésük többszörösét kitevő mellékjövedelemre tettek szert különböző mellékállások révén. Jelentős részüknek gyakran 2–5 mellékállása is volt, iparvállalatok, bankok, részvénytársaságok stb. igazgatóságaiban és felügyelőbizottságaiban.¹¹⁷ Bár az 1896. évi 1196. számú szolgálati szabályzat és az 1897. évi XX. tc. 4. §-a kifejezetten megtiltotta az állami tisztviselőknek, hogy ilyen jellegű mellékfoglalkozásokat vállaljanak,¹¹⁸ mégis az 1920-as évek elején a vezető tisztviselők többsége nem engedélyezett állásokat töltött be. 1922-ben pl. 75 volt és aktív miniszternek 396 (személyenként átlag 5) 131 volt és aktív államtitkárnak 505 (személyenként átlag 4) 227 min. tanácsosnak 557 (egynek átlag 2–3) 105 min. oszt. tanácsosnak, titkárnak és fogalmazónak 2186 (egynek átlag 2), 82 MÁV tisztviselőnek 94, 193 más állami középtisztviselőnek 252, 115 egyetemi, műegyetemi tanárnak 253, 64 főispánnak és volt főispánnak 128, 53 fővárosi tisztviselőnek 113 (átlag egynek 2), 26 megyei tisztviselőnek 31, összesen 1079 köztisztviselőnek 2529 tiltott (egynek átlag 2,3) állása 95 képviselőnek 195 (átlag 3,2) állása volt.¹¹⁹

Természetesen a kistisztviselők és kisemberek is megpróbálták mellékkeresettel könnyebbé tenni az életüket. Pl. A Tanítók Segélyező Bizottsága hirdetést adott fel 1920 márciusában: „Tanítók, tanárok, tanítást, nyelvoktatást, könyvtárrendezést, mindenféle munkát elvállalnak”.¹²⁰

Mily nyomorúságos perspektíva ez a részvénytársasági igazgatósági és felügyelőbizottsági tagságokhoz képest. S még ez sem jutott mindenkinek. Sajnos, ezekből az évekből nem áll rendelkezésünkre kimutatás, hogy a kistisztviselők hány százaléka tett szert mellékjövedelemre. A szellemi munkások 1928-as összeírásának anyagából lehet erre valamelyest visszakövetkeztetni. Eszerint az összeírás szerint az alábbi arányban volt a budapesti tisztviselőknek és pedagógusoknak mellékállása, a megjelölt jövedelemmel.¹²¹

A budapesti közalkalmazottak mellékfoglalkozása 1928-ban

	Tisztviselők	Bírák és ügyészek	Tan-személyzet	Tisztviselők			Altisztviselők	Együtt
				férfi	nő	összesen		
A) Mellékfoglalkozása nincs	95,1	96,8	86,2	91,3	98,2	93,2	95,8	93,9
B) Mellékfoglalkozása van:								
Házfelügyelő, házgondnok	0,0	—	—	0,0	—	0,0	2,9	0,9
Magántisztviselő	1,2	0,9	0,9	1,5	0,1	1,1	0,1	0,8
Orvos	1,2	—	0,2	1,2	0,2	0,9	—	0,7
Tanár	0,3	0,1	3,8	1,5	0,1	1,1	—	0,8
Tanító	0,1	—	5,4	1,4	0,8	1,3	—	0,9
Egyéb ismeretlen	2,1	2,2	3,5	3,1	0,6	2,4	1,2	2,0
Összesen:	4,9	3,2	13,8	8,7	1,8	6,8	4,2	6,1

C) Mellékfoglalkozást folytat								
Irodában	1,6	1,5	5,0	3,0	0,4	2,3	0,3	1,7
Iskolában	0,4	0,4	4,8	1,7	0,7	1,4	0,0	1,0
Otthon	1,5	0,7	3,3	2,4	0,5	1,9	3,2	2,3
Egyéb ismeretlen h.	1,4	0,6	0,7	1,6	0,2	1,2	0,7	1,1
D) Mellékfoglalkozás utáni havi jövedelem nagysága								
— 50 P	1,4	—	2,8	2,2	0,4	1,7	2,1	1,8
51— 75	0,4	—	3,1	1,2	0,2	1,0	1,1	1,0
76— 100	0,9	0,4	3,3	1,8	0,5	1,4	0,4	1,1
101— 150	0,6	0,4	1,5	1,0	0,2	0,8	0,1	0,6
151— 200	0,5	1,0	0,9	0,9	0,1	0,6	0,0	0,5
201— 300	0,5	0,1	0,5	0,6	0,1	0,5	0,0	0,3
301— 500	0,4	0,4	0,5	0,5	0,0	0,4	—	0,3
501—1000	0,1	—	0,1	0,1	—	0,1	—	0,1
1001—	0,0	—	0,1	0,0	—	0,0	—	0,0
Ismeretlen	0,1	0,9	1,1	0,4	0,3	0,3	0,5	0,4

Fentiekből megállapítható, hogy a tisztviselők zömének nem jutott mellékállás, s míg a főtisztviselők egy csoportja tekintélyes jövedelemre tett szert, a kistisztviselők nagy többsége kénytelen volt ezekben az években szűkös fizetéséből tengődni. Annak ellenére, hogy a magas kategóriájú tisztviselők alapfizetése nagyobb mértékben csökkent a háború előttihez képest, mint az alacsony fizetésűeké, a vezető tisztviselők egy része mellékjövedelmekkel biztosítani tudta megélhetését, míg az alacsonyabb beosztású állami tisztviselők mellékjövedelmek hiányában ezekben az években valóban nyomorogtak.

TERVEK, KÍSÉRLETEK A TISZTVISELŐKÉRDÉS MEGOLDÁSÁRA

Érthető, hogy ilyen körülmények között tele volt a sajtó — különösen a polgári sajtó — panaszokkal, a tisztviselőnyomort hangsúlyozó cikkekkel, riportokkal, keserű hangú élcekkel. A nagy részben irreális, néha fantasztikus tervek egész légiója születik ezekben az években a tisztviselőkérdés megoldására.¹²² Egyesek a kivándorlást ajánlják, mások a tisztviselők földhöz juttatását.¹²³ Czetler Jenő egyetemi tanár, a Gazdaszövetség igazgatója szerint az elbocsátott tisztviselőket kis üzemek és bérletek révén kellene keresethez juttatni, csináljanak falusi szövetkezetet a kapott földből, kertészetet, méhészetet.¹²⁴ Buday Barna az OMGE főtitkára egyedüli kielégítő megoldásnak a tisztviselők mintaközségekbe való tömörülését tartja.¹²⁵ Szilády Zoltán 1921 augusztusában megjelent könyve kifejti, az államnak segítenie kell a tisztviselőket, hogy földet vehessenek, ill. bérelhessenek, ott legalább barakklakást építhessenek, s nekifogjanak gazdálkodni. Vannak ellentmondó javaslatok is. Hegedűs Lóránt a GyOSz elnöke, a Kereskedelmi Bank igazgatója, később pénzügyminiszter a köztisztviselő kérdés megoldására a szabad pályákra való átcsoportosítást ajánlja, hozzáteszi, hogy ha

az nem lehetséges, vándoroljanak ki.¹²⁶ Ez a tanács felháborodást vált ki; még Buday László is így ír róla: „Az a hetyke szó, amely a magyar értelmiség súlyos válságára nem tudott más megoldást ajánlani, mint a kivándorlást, meggondolatlanságában is komoly problémát vet fel, mely probléma, sajnos, a munkáselem feje felett is lebeg, s amellyel más háborúvesztes államokban aggodalmasan foglalkoztak már.”¹²⁷ Ugyanakkor Szávay Gyula a Baross Szövetség főtitkára, a Kereskedelmi Kamarák Országos Irodájának igazgatója siet kijelenteni, hogy a magánkereskedelem és magánipar lesz a legkevésbé alkalmas a köztisztviselők befogadására.¹²⁸ Balkányi Kálmán az OMKE igazgatója hozzáteszi, a kereskedelem egyelőre pang, nem ragyogó perspektíva. „Szedjék le a kereskedelemről a béklyókat, biztos sok tisztviselő is elhelyezkedik e téren.”¹²⁹

A sok javaslatból és ötletből a gyakorlatban nagyon kevés valósult meg. Egymás után indították a legkülönbözőbb átképző tanfolyamokat, és foglalkoztató akciókat, amelyek rendszerint eleve kudarcra voltak ítélve, s amelyeket nem is annyira megoldásnak, mint inkább szépségflastromnak szántak. Buday László idézett könyvében megjósolta a sikertelenséget, nyíltan megmondta azt, amit a tanfolyamok indítói is tudtak, ti., hogy szemfényvesztés az egész. „Igen valószínű — írja —, hogy a tisztviselők gyakorlati pályák felé terelése csak kis hányadában sikerül, s a részben tartott, részben tervezett átképző tanfolyamoknak nem lehet számottevő eredménye, mert a gyakorlati pályák ma már több rátermettséget, előképzettséget kívánnak, s valóban azok komolyságát becsülnők le, ha azt hihetnők, hogy a tisztviselő íróasztala mellől rögtön kész emberként mehet oda.”¹³⁰ Aki csak valamelyest ismeri a húszas évek magyar köztisztviselőjének mentalitását, összetételét, a kor politikai és gazdasági viszonyait, valamint az ipari és kereskedelmi pályák munkalehetőségeit, világosan látja ezeknek a terveknek a képtelenségét. Még részben sem adhatták a tisztviselők problémájának megoldását, csupán a demagógiát voltak hivatva szolgálni.¹³¹ Már eleve életképtelen üzemeket, szövetkezeteket hoztak létre elsősorban a menekült köztisztviselők keresethez juttatására.¹³² Sem a menekült, sem az állástalan, sem az állásban levő, de fizetéséből nyomorgó köztisztviselőn a valóságban nem segítettek ezek a próbálkozások.

Ilyen körülmények között nem lehet azon csodálkozni, hogy a háború előtt annyira áhított köztisztviselői pályáknak átmenetileg nem volt nagy vonzereje. Míg a háború előtt a megüresedett tisztviselői állások betöltéséhez rendszerint a jelentkezők tömege között lehetett válogatni, s egy-egy megüresedett helyért a jobbnál jobb összeköttetéssel rendelkező jelöltek tülekedtek, az 1920-as évek elején a nagy tisztviselői munkanélküliség ellenére is megtörtént, hogy a megüresedett helyekre nem tudtak új tisztviselőt találni. Pl. 1922-ben Szegeden az elment díjnokok helyére hónapokon keresztül nem tudtak másokat szerezni, annak ellenére, hogy az eddigi fizetések 3–4-szeresét ígérték (1000 korona helyett 3–4000 koronát). 1923 márciusában Miskolc város számvevőségi hivatala több számvevői állásra hirdetett pályázatot. Április közepéig vártak, de egyetlen pályázó sem jelentkezett. A Számvevőségi Tisztviselők Országos Egyesülete 1922. május 23-án ülést tartott. A jegyzőkönyv tanúsága szerint megdöbbenve tapasztalták, hogy minden nap több tisztviselő hagyja el a számvevőségeket, s nincs utánpótlás. Szerintük

a megoldás a fizetések felemelése. 1922 április elején ankétot tartottak a Kultuszminisztériumban. Az ankét résztvevői megállapították, hogy a tanítók száma egyre apad, mert „gazdasági pályákon keresnek elhelyezkedést inkább”. Az első világháború előtt – amint arra az előbbieken már rámutattunk – az egyetemet (elsősorban jogi kart) végzett ifjúság jelentős részének az áhított köztisztviselői pályán való elhelyezkedés volt a törekvése. Hogy ez mennyire megváltozott a húszas években, jellemzően mutatja az Orsz. Statisztikai Hivatal által az ifjúság között végzett közvéleménykutatás. A Magyar Statisztikai Közlemények (79. k. 13*1.) így ír az eredményről: „Az elhelyezkedni nem tudó képzett ifjúság legnagyobb hányada, 28,8%-a magántisztviselő, 18,7%-a tanító, tanár óhajt lenni, köztisztviselői pályára kimondottan csak 6,6% törekszik.”

A tisztviselők itt bemutatott, az 1920-as évek elejére jellemző helyzetéből természetesen következnek, hogy ezekben az években állandósultak általában a tisztviselői, de különösen a köztisztviselői mozgólódások, követelések helyzetük megjavítására. Az 1920-tól 1924-ig, sőt 25-ig alig telt el nap, hogy valahol a tisztviselők valamilyen csoportja ne gyűlésezett volna, ne küldött volna memorandumot, küldöttséget a kormányhoz, a parlamenthez, a kormányzóhoz, valamelyik miniszterhez, vagy legalább Budapest főpolgármesteréhez. A köztisztviselő réteg összetételéből és szelleméből következett, hogy ezeknek a mozgalmaknak az élén nem a haladó szervezetek és elemek álltak, hanem a rendszert mindenáron kiszolgáltatni kívánó reakciós „nemzeti” szervezetek, a KANSz és a FANSz. Ezek a mozgólódások természetesen nem vezethettek semmiféle eredményre. Az egymást váltó kormányok nem tudták megoldani a köztisztviselő kérdést, anyagi eszközeik sem voltak a köztisztviselők életszínvonalának lényeges emeléséhez. Kisebbedményeket tettek csupán, nem a szükséges mértékben és mindig késve.

A reakciós tisztviselőszervezetek pedig gondoskodtak arról, hogy kenyértörésre ne kerüljön a sor, a köztisztviselők érdekei harcoss védőinek mutatták magukat, de amikor a köztisztviselők közül egyesek cselekedni akartak, bölcs mérsékletre intették, s ha kellett, kényszerítették őket. Vezetőik és a melléjük álló politikusok a közalkalmazottak nyomor elleni harcát saját céljaikra igyekeztek felhasználni. Botrányt botrány követett. A köztisztviselők nagy részének mégis voltak illúziói, de csak azért, mert akarta, hogy legalább illúziói legyenek a küzdelem kimenetelére vonatkozólag.

*

1919 augusztusában alakult meg a Közalkalmazottak Nemzeti Szövetsége (a KANSz), amely rövidesen a köztisztviselői kar nagy részét tömöríti. Megalakulásának időpontja, a köztisztviselői apparátus összetétele és felfogása együttesen határozta meg ennek a szövetségnek a szellemét. A régi köztisztviselői szervezeteket néhány hónap alatt vagy betiltják, vagy elsorvasztják, mert nem elég megbízhatóak, „bűnösök” voltak a rendszer számára. A KANSz három hónapi működése után már 260 000 tagot számlált. Rövidesen magában foglalta majdnem a teljes köztisztviselői és közalkalmazotti apparátust.

1920 februárjában arról írt a Magyar Köztisztviselők Lapja, hogy a tisztviselők nem akarnak felfordulást, hanem rendet, békét és munkát. De nem bírják tovább az éhezést, nélkülözést és helyzetük bizonytalanságát.¹³³ Ezután egymást követték 1920-ban a KANSz-nak a Nemzetgyűléshez írott memorandumai ugyanebben a hangnemben.¹³⁴ 1921-ben a köztisztviselők legharcosabb elemei felvetik a sztrájk szükségességét. A KANSz leszereli és békés mederbe tereli ezt a mozgalmat. A köztisztviselők különböző mozgolódásai egymást érik, de most már szinte valamennyi „hivatalos” vezetéssel.¹³⁵

Az állami tisztviselőkhez hasonlóan, a fővárosi tisztviselők is megkíséreltek hangos szóval érvényt szerezni igényeiknek. Ezeknek a mozgalmaknak az élén a Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége (FANSz) állott.

1917-ben alakult meg a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége (VÁOSz), mely a főváros tisztviselőinek valóságos érdekvédelmi szervezete volt, s mint ilyen az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság alatt a haladó erők politikájának volt részese. A VÁOSz a Tanácsköztársaság alatt segítette a város ügyei zavartalan menetének biztosításában, s nem segítette az ellenforradalmárokat. Ezért a Tanácsköztársaság bukása után a VÁOSz működését azonnal betiltották.¹³⁶ 1919 őszén a megszüntetett VÁOSz helyett megalakult a FANSz, mely az ellenforradalmat aktívan támogatta. A FANSz első dolga volt, hogy saját kebelén belül fegyelmi bizottságokat alakított, külön tisztviselő, altisztviselő, oktatási, üzemi osztályi fegyelmi bizottságokat, s megszürtte a volt VÁOSz tagokat. Ez a szervezet képviselte a fővárosi tisztviselőket bérkövetelések alkalmával. S természetesen csak szólamokban lépett fel kellő eréllyel a fővárosi alkalmazottak jogainak kiharcolásáért.

A tanárok és tanítók helyzetének megjavításáért folytatandó harc a Magyar Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetségére, szellemében az előbbiekhöz hasonló szervezetre volt bízva. Aki pedig bármit is megpróbált tenni, egyéni úton fellépni e reakciós „Nemzeti Szövetségek” nélkül, annak a sorsa meghurcolás, állásvesztés stb. lett. Ezt egyetlen, önmagában nem lényeges, de a megtorlásra jellemző példával illusztráljuk: 1922. február 21-én „Megszüntették a bírák különrádijait” címen cikk jelent meg a Pesti Napló hasábjain. A cikk a bírói kar egyik meg nem nevezett tagjának igen mérsékelt hangú véleményét idézi. A Magyarország c. lap is beszámol február 21-én a különrádijak megszüntetéséről és a bírók rossz anyagi helyzetéről. Az Új Nemzedék másnap hasonló cikket közöl. Az igazságügyminiszter ahelyett, hogy segítene a bírák panaszán, bizalmas vizsgálatot indít, keresi azt a bírót, aki a lapokat informálta, hogy bosszút álljon. Még 1922. február 22-én az alábbi „bizalmas, saját kezeibe!” feliratú levelet intézi a Budapesti Ítéltábla elnökéhez:

„Tapasztalatom az utóbbi időben, hogy az ítélőbírák és egyéb igazságügyi alkalmazottak anyagi helyzetének, előmenetelének stb. megjavítása és a panaszolt sérelmek orvoslása érdekében időszakos lapokban sűrűn jelennek meg oly közlemények, amelyek a bírói és egyéb igazságügyi tisztviselői kar névszerint meg nem jelölt tagjaira mint forrásra hivatkoznak.

Mínthogy ez az eljárás sem a bírói állás méltóságával, sem általában az alkal-

maztatási viszonyból származó fegyelemmel össze nem egyeztethető... felkérem Méltóságodat, szíveskedjék a sajtómozgalom vezetőinek személyéről bizalmasan tájékoztatni és a vizsgálat eredményéhez képest a szükségesnek mutatkozó további intézkedésekre is kiterjedő véleményes jelentést tenni. Általában szíveskedjék Méltóságod nyomtatékosan odahatni, hogy az ítélőbírók és egyéb igazságügyi alkalmazottak esetleges panaszait és sérelmeiket mindenkor elsősorban elém terjesszék és tartózkodjanak azoknak a sajtó útján ilymódon való és az ügy érdekeit sem szolgáló tárgyalásától, mert a szükséges fegyelem hiányára mutató ilyen jelenségek megismétlődése esetén minden esetben fegyelmi úton felelősségrevonás iránt fogok intézkedni.”¹³⁷

A levél értelmében azonnal vizsgálatot indítanak. A vizsgálat kideríti, hogy a Budapesti Királyi Törvényszéken 1922. március 7-én az alábbi sokszorosított körlevelet terjesztették:

„Felhívás.

A bírósági titkár, jegyző és joggyakornok kartársakhoz!

A napról napra fokozottabban ránk nehezedő drágasági viszonyok és a megélhetési lehetőségek kérdése kényszerítenek arra, hogy a bíróknak a napokban megindított mozgalmával lehetőleg egyidejűleg ismét az illő fórum elé vigyük nyomorunkat, s a most már teljesen lehetetlenné vált helyzetünk feltárásával vívjuk ki kérésünk teljesítését.

Ezért felhívunk benneteket, szíveskedjete az e tárgyban folyó évi március 19. napjának d. e. 11 óráján a Markó u. 27. sz. I. em. 11. számú főtárgyalási termében tartandó országos értekezleten lehetőleg teljes számban megjelenni, s esetleges akadályoztatás esetén az értekezlethez való csatlakozástokat képviselőitek, avagy levél útján az értekezleten, illetve dr. Brenner Alajos bírósági titkárnál (Markó u. 27. sz. I. e. 23.) bejelenteni.

Budapest, 1923. évi március hó 7. napján.

A Vezetőség”¹³⁸

A sajtóban 1922. február 21 – 22. megjelent cikkek, a bírók márciusi mozgalma és gyűlése következményeképpen megindult fegyelmi vizsgálatot tartanak, s kihallgatják a Pestvidéki Törvényszéken dr. Kolokovics József bírót, dr. Tronbauer Árpád tanácselnöki címmel, dr. Bigner József és dr. Vass Lajos ítélőtáblai elnöki címmel felruházott bírókat, a budapesti törvényszéken dr. Szitár Ferenc kir. törvényszéki tanácselnököt, dr. Kis (Kós) László I. és II. ker. járásbírót, dr. Gerbhard Károly és dr. Kisatky István ítélőbírákat és még egy sor igazságügyi alkalmazottat, akik részt vettek az ülésen. Bigner és Vass fegyelmi elmarasztalásával végződött az ügy, bár egyik sem ismerte el kezdeményező szerepét, csak azt, hogy közreműködtek a szervezkedésben, azért ilyen úton, „mert nincs nagy bizalmuk az egyesület működéséhez”.

Ez az egy példa is elegendő annak bemutatására, hogy a rendszer urai hogyan fogadták a tisztviselők mozgalmát, ha az a legkisebb mértékben is megkísérelt kicsapni a „nemzeti mozgalmak” által megszabott, az ellenforradalmi kormányzattal teljes lojalitást vállaló, megengedett mederből. A „nemzeti szövetségek” nagy demagógiával folytatott mozgalmi lényegében a tisztviselők követeléseinek békés mederbe való terelését jelentették, s így nem hozhattak komolyabb eredményt.

MEGTORLÓ INTÉZKEDÉSEK

Hatalomra kerülésük után az ellenforradalmároknak első gondolata a bosszú volt. A fehérterror végigszágulott az országon. Pusztító dühvel irtotta elsősorban a kommunistákat, de nem csak őket, hanem mindenkit, aki a proletárdiktatúra mellé állt, vagy akár csak szimpatizált vele. Amennyire természetes volt az ellenforradalmárok szemében, hogy a munkások és agrárproletárok zöme a Tanácsköztársaság mellé állt, annyira érthetetlen volt, hogy az állami tisztviselők között is akadtak – az állami iskolák pedagógusai között különösen szép számmal – olyanok, akik vállalkoztak a proletárdiktatúra szolgálatára. Irgalmatlan dühvel szervezett hadjáratot indítottak a köztisztviselők leghaladóbb része ellen.¹ Elég volt az, hogy valaki akár a legkisebb előléptetést elfogadta a Tanácsköztársaság idején, csupán egyetlen szóval elismerte a proletárdiktatúrát, vagy egy rendeletét végrehajtotta, de elég volt egy rosszindulatú besúgás, egy feljelentés is ahhoz, hogy az illető egzisztenciája tönkremenjen, hogy évtizedekre megbélyegezzék, meghurcolják.

Az ellenforradalmi rendszer vezetői siettek a tisztviselői kar „megtisztításával”. Már 1919 augusztusában rendeletet adtak ki, hogy „... rövid határidőn belül minden ellátásra való igény nélkül el kell bocsátani az 1918. évi október óta kinevezett vagy alkalmazott tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat, amennyiben 1918. évi október hó 31. óta kerültek első ízben közszolgálati alkalmazásba”.²

A rendelet a továbbiakban kimondta azt is, hogy a tényleges szolgálat kötelékéből el kell bocsátani „azokat a köztisztviselőket és egyéb közszolgálati alkalmazottakat, akik 1918. évi október 31-től a mai napig hazafiatlan, társadalomellenes vagy közerkölcsbe ütköző magatartást tanúsítottak, akiknek a magatartása azonban nem esett olyan súlyos megítélés alá, amely az illetőnek a szolgálatból való elbocsátását vonta volna maga után”.³ Azokat is menesztették a törvény értelmében, „akikkel szemben a szabályszerű fegyelmi eljárás még nem indított meg, vagy nem volt befejezhető, vagy nem végződött hivatalvesztésre szóló jogerős határozattal”.⁴ Ennélfogva a fentiek értelmében végeredményben bárkit elbocsáthattak, azokat pedig feltétlenül, akik a két forradalom idején lettek állami tisztviselők.

Megalakultak az igazoló bizottságok s ezzel kezdetét vette az állami alkalmazottak legjobbjainak meghurcolása.⁵ Minden hivatal, intézmény, üzem, iskola stb.

élére visszakerültek a régi, a Tanácsköztársaság alatt nagyjából elbocsátott reakciós vezetők, s ezek feladatává vált a fegyelmi alá vonandók névsorának összeállítása.⁶ Akik pedig erre a listára kerültek, azok semmi módon sem menekülhettek meg a gyakran hosszú ideig elhúzódó fegyelmi vizsgálatról, s az ügyet rendszerint csak formailag lezáró fegyelmi büntetéstől, amely azonban igen gyakran elbocsátás volt.⁷ A fegyelmi évekig – legtöbbször esetben az egész ellenforradalmi rendszer alatt – végigkísérte a tisztviselőt, leggyakrabban bezárta előtte az állami hivatal kapuját, s csökkentette annak a lehetőségét is, hogy más munkaterületen boldoguljon; sokszor évekig nem tudott elhelyezkedni, még akkor sem, ha fegyelmi enyhe büntetéssel vagy éppen felmentéssel végződött, vagy ha 1927–30 között esetleg rehabilitálták is. A fegyelmi eljárás a tisztviselőket anyagi romlásba döntötte. Megindításakor állásából felfüggesztették, s a fegyelmi vizsgálat befejezéséig, ill. az ügy ítélettel való lezárásáig fizetésének csak egyharmad részét kapta, s ez nem volt elegendő a megélhetésre. Ha valaki fellebbezett az ítélet ellen, akkor amíg ügyét felül nem vizsgálták, ismét csak egyharmad fizetést kapott. Ezért gyakori, hogy a kétségtelenül igazságtalan ítéletek ellen nem fellebbeznek, de magánlevelet írnak a hivatal vezetőjéhez, a miniszterhez, a fegyelmi bizottság vezetőjéhez stb., melyben tiltakoznak az ítélet ellen s megmagyarázzák, hogy azért nem fellebbeznek, mert az anyagi összeomlás szélén állnak, éhenhalás fenyegetné őket, ha továbbra is csak egyharmad fizetést kapnának.⁸

A fegyelmi vizsgálatok igen nagyszámú tisztviselőt érintettek, az elbocsátásra ítélték között igen sokan vannak, akik csak véletlenül vagy személyes bosszú folytán kerültek bele a névsorba. A fegyelmi vizsgálatban részt vettek a legreakciósabb társadalmi szervek, melyeknek véleményezése igen súlyosan esett a latba. Az aktákban minden „vádolt” anyaga mellett ott találunk egy-két aláíratlan, géppel írott papírcsíkot, az illető politikai jellemzését. A vizsgálatok anyagából kiderül, hogy ezeket a jellemzéseket az „illetékes társadalmi” szerv (ÉME, KANSz stb.) adta, melynek képviselője ott ült minden fegyelmi bizottságban, szava igen nagy súlyt képviselt, s az ítélet és a jegyzőkönyv az ő aláírása nélkül nem volt érvényes.⁹

A KANSz, a közalkalmazottak ún. érdekvédelmi szervezete memorandumot szerkesztett „A közszolgálati alkalmazottak elbocsátása szempontjai”-ról. A memorandum első pontja szerint az elbocsátás okai lehetnek „házafiatlanság, destruktív felfogás, ha valaki jelenleg is szabadkőműves, aljasságból elkövetett fegyelmi vétség, közérkölcsebe, vagy jellembe ütköző tevékenység, munkakerülés”.¹⁰ Azt is el kellett bocsátani tehát, aki szabadkőműves eszméket vall vagy „destruktív”, ezt pedig a közszolgálati alkalmazottak állítólagos „pártatlan” és „politikamentes” érdekvédelmi szervezete állította fel mércének. A megbüntetett vagy elbocsátott közalkalmazottak nagy része sohasem volt kommunista, legfeljebb kötelességteljesítő tisztviselő vagy pedagógus, s mint ilyen, végrehajtotta a Tanácsköztársaság helyes rendelkezéseit. Ez azonban elegendő volt arra, hogy utolérje az ellenforradalom bosszúja, meghurcolják, egzisztenciáját tönkretégyék.

A kommunistákat vagy kommunista gyanúsakat internálták és börtönbe zárták, ezeknél a fegyelmi eljárás már legfeljebb formális volt, s automatikusan

állásvesztést jelentett. A budapesti államügyészség már 1919. augusztus 14-én felszólította a minisztériumok vezetőit, hogy a Tanácsköztársaság alatt működést kifejtett kommunistákat írják össze, „hogy letartóztatásukról intézkedni lehessen”. Az államügyészség átiratában hangsúlyozza, hogy azok névsorát is össze kell állítani, „akik ugyan nem követtek el konkrét bűncselekményeket, de magatartásuk miatt közveszélyesek ... a végből, hogy internálásuk iránt intézkedjen”.¹¹ Néhány nap múlva hasonló felhívást küldött a budapesti rendőrfőkapitány is az összes minisztériumokhoz s más közhivatalokhoz.¹² Az internált köztisztviselők jelentős számára és az internálások időtartamának hosszúságára enged következtetni az a körülmény, hogy 1921-ben külön intézkedést kellett hozni „az állam biztonsága érdekében internált tisztviselők és egyéb alkalmazottak” illetményei folyósításának mértékére vonatkozólag. A pénzügyminiszter intézkedése megállapítja, „a különböző minisztériumok az állam érdekében internált közszolgálati tisztviselők és egyéb alkalmazottaknak az illetményeket különböző módon folyósítják”. Van, ahol teljes fizetést kapnak, van ahol egyáltalán nem utalnak ki számukra illetményt. Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter intézkedik, „hogy akik ellen nincs eljárás”, azok fizetésük 50%-át kapják.¹³

1919/20-ban zsúfoltak a börtönök, nem tudják a letartóztatottakat hová elhelyezni. Erre utal többek között dr. Kirchner igazságügyminisztériumi osztályfőnök egyik levele a budapesti főügyészséghez 1920. március 22-én: „A székesfővárosnak napról-napra növekvő kriminalitása azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a budapesti fogházakban letartóztatottak elhelyezése a fogházak állandó túlszűfolttsága következtében rövid idő múlva lehetetlenné válik. Különösen nehezíti a bajt a vizsgálati foglyok és előzetes letartóztatottak nagy száma ... Egyedüli megoldásnak mutatkozik a folyamatban levő bűnügyek mielőbbi befejezése ...”¹⁴ Egyre több az új letartóztatás, a vizsgálatok pedig lassan folynak. Jellemző a helyzetre dr. Váry Albert főállamügyész 1919. október 20-án az igazságügyminiszterhez írott levele: „... Nem kis akadály volt a fogvatartásra a hely hiánya. Az egyetlen gyűjtőfogházban, hol az 1000 létszám helyett 2500 fogoly volt, lehetetlenné vált a további fogvatartás, vagy foglyok további odaszállítása. Ezenkívül hiányzik az internálási tábor, ahova elhelyezhetnők a bűncselekményekkel nem gyanúsítható, de egyébként a közre veszélyes bolsevistákat ...”¹⁵ A vizsgálatok lassúságára utal egy másik levél is, melyben az igazságügyminisztériumi államtitkár 1919 decemberében sürgeti a Budapesti Büntetőtörvényszék elnökénél a vizsgálatok meggyorsítását. „Az úgynevezett kommunista bűnügyekben a budapesti államügyészség vezetőjétől azt a jelentést vettem, de közvetlenül is meggyőződtem róla, hogy az eljárás — bár erre nézve 4039/1919. ME sz. rendelet mindenirányban a legnagyobb sürgősséget feltételezi — az előkészítés szakaszában nem mindenkor halad azzal a gyorsasággal, amit a megsértett jogrend helyreállítása s a megtorlás elvének a közhangulat által erőlyesen követelt gyors és példás érvényesülése érdekében kívánatos volna.”¹⁶ Úgy látszik hiába sürgették, az eljárások nem voltak elég gyorsak, nehezen tudtak legalább látszólagos indokokat és bizonyítékokat összeállítani.

A világ haladó közvéleménye felháborodva tiltakozott a magyarországi fehér-

terror politikai üldözései ellen, 1920 januárjában többek között Anatole France, Pierre Renaudel tiltakoznak az Arbeiter Zeitungon keresztül a gyilkosságok és üldözések ellen. Herczeg Ferenczel az élükön egy sor, az ellenforradalmat szolgáló író és újságíró közösen válaszol a tiltakozásokra, mentegetőznek, de az üldözéseket ők sem tudják letagadni.¹⁷

A tömeges fegyelmi vizsgálatok sok ezer állami alkalmazottat, többségében köztisztviselőt és különösen sok pedagógust érintettek. A hivatalos jelentések szerint csak a fővárosi tanácsnál több, mint 1000 tisztviselőt és pedagógust voltak felelősségre.¹⁸ Egyes kutatók szerint ez a szám azonban a kétezret is meghaladta.¹⁹ Vidéken is hasonló módon folyt a boszorkányüldözés.

A fővárosnál a fegyelmi alá vont tisztviselőknek kb. felét már ekkor elbocsátották. Ha valakit felmentettek vagy kisebb büntetésre ítélték, az sem jelentette azt, hogy az illető megmenekült az elbocsátástól. A későbbi években a B-listázások, a különböző racionalizálások és létszámcsökkentések során állásukból menesztették az 1919/20-ban fegyelmi alá vont, de akkor felmentett vagy kisebb büntetéssel sújtott tisztviselők nagy részét is. Az 1921. XXXIV. tc. 4. §-a erre törvényes keretet is adott, amennyiben felhatalmazta a tanácsokat, hogy nyugdíjazzák mindazokat a tanerőket, akik a Tanácsköztársaság alatti ténykedésükért egyáltalában fegyelmi előtt álltak.²⁰

A felfüggesztések és a fegyelmi vizsgálatok méretei a fővárosnál oly nagyok voltak, hogy nemcsak a felfüggesztések történtek előre nyomtatott űrlapokon, hanem a vádiratok, az úgynevezett „előadói” és „ülési előadói” ívek is előre nyomtatott vádszövegekkel készültek, melyből csupán a meg nem felelőt kellett kihúzni. Sőt, az ítéleteknek is előre gyártott űrlapja volt: többféle vád többféle ítélettel – a megfelelőt esetleg egy-két gépelt vagy kézzel írott mondattal egészítették ki. A fővárosi tanács rendeletében megjelölteken kívül fegyelmi vizsgálat alá vonták mindazokat, akiket az igazoló bizottságok nem igazoltak. 1919 szeptemberében kerületenként „Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége kerületi igazoló bizottságai” működtek. Ezek igen sok tisztviselőt utaltak fegyelmi vizsgálat elé.

E helyütt nincs módunk a fegyelmi vizsgálatokat részletesen bemutatni. A nagy számban rendelkezésünkre álló anyagból az alábbiakban csupán néhány ügyet ragadunk ki, amelyekben – mint cseppben a tenger – tükröződnek e vizsgálatok.

Dr. Gerő Andor 30 éves törvényszéki jegyzőt a budapesti törvényszék fegyelmi bizottsága hivatalvesztésre ítélte, „mert 1918. év november havában belépett a bírósági jegyzők szabad-szakszervezetébe, s annak felbomlásáig tagja maradt... 1919. március 29-től május 3-ig a vörös őrség újpesti szervezeténél mint igazságügyi megbízott működött, május 3-tól június 19-ig pedig a vörös hadsereg kőbányai szervezeténél mint vádbiztos vállalt állást”. A fegyelmi tárgyaláson bebizonyosodott, hogy ezek az állások régi beosztásával – az ügyészségi megbízott hatáskörével – azonosak voltak, az ítéletet ennek ellenére nem enyhítették.²¹ Dr. Hajdú József budapesti kir. büntetőtörvényszéki jegyzőt 1920. május 29-én ugyancsak a fegyelmi bizottság ítélte állásvesztésre, mert „1918 novemberében belépett a bírósági jegyzők és gyakornokok szabad-szakszervezetébe és egy alkalommal

a Tanácsköztársaság alatt az Igazságügyminisztériumban dr. Engel József igazságügyi népbiztos beszéde közben közbekiáltott „túlvilági boldogsággal buzdítják az embereket”. Petri Elek püspök levélben igazolja, hogy Hajdú vallásos ember és egyházi adóját 1919. évre kétszerezve fizette. Hajdú szakszervezeti belépési nyilatkozatát is előkeresik barátai, melyre ráírva találják, „hogy politikai kötelezettség nélkül” lépett be.”²² Csak hosszú utánjárás után változtatják ítéletét feddésre. Greguserik Elek és Major Emília Pest vidéki járásbírói díjnokokat minden konkrét vád híján azért bocsátják el fegyelmi úton, mert „mindkettő magaviselete olyan volt, amellyel a proletárdiktatúra vezetőségének bizalmát teljes mértékben kiérdemelték, s emellett bizonyíték az, hogy a forradalmi törvényszéknél való szolgálat-tételre is alkalmasnak találtattak, s itt hosszabb ideig tényleg működtek is”.²³ Hozzá kell tennünk: mint díjnokok! Lendvay Béla elemi iskolai tanítót elbocsátják, mert a Tanácsköztársaság alatt a II. ker. Medve utcai községi iskola vezetését vállalta és „szociális érzelmű volt”.²⁴ Sok utánjárásra 1923-ban az ítéletet enyhítik azzal a kikötéssel, hogy öt évig mint tanító és nevelő sehol sem alkalmazható. A tanító nem nyugszik meg az ítéletben, ügye még 10 év múlva, 1930-ban sem záródik le. A fővárosi tanács fegyelmi bizottsága Csizmarik Józsefet állásvesztésre ítéli a következő indokkal: „a proletárdiktatúra alatti magatartása nem irányult közvetlenül a tanácskormány megszilárdítására, mégis minthogy a fővárosi szemétfeldolgozó üzem munkástanácsának tagjaival való barátságos viselkedése a telephez beosztott több hivatalnokkal együtt való mulatozása — és általában a komoly időkhöz nem illő, hivatalos állásával össze nem férő magatartása alkalmas volt arra, hogy az üzemi munkások fegyelmeire is demoralizáló hatással legyen”.²⁵ Azt lehetne hinni, hogy valami magasabb beosztású vezető hivatalnokról van szó, hogy ilyen súlyosan esett latba, hogy a Tanácsköztársaság alatt a munkástanács néhány tagjával inni ment. Csizmarik alacsony beosztású ideiglenes hivatalnok volt a fővárosi szeméttelen. Sok utánjárással sikerült ítéletét feddésre változtatnia. Bornemissza Ferencné elemi iskolai tanítónőt 1920. január 29-én intésre ítélik, mert „bár a proletárdiktatúra Magyarországon való megvalósításának módszerét elítélte, de egy magánbeszélgetésben azt mondta, hogy a kommunista eszmék, ha a proletárdiktatúra Magyarországon meg is bukik, 50–60 év múlva az egész világon el fognak terjedni”.²⁶ Kovács György járásbírói altszétet 1920. június 7-én a fegyelmi bizottság azért ítéli 500 K pénzbüntetésre, mert „a proletárdiktatúra alatt ... a bírósági tisztviselőkkel szemben nem tanúsította a köteles tiszteletet, ami a hivatali rend és fegyelem fenntartása érdekében szükséges”. S mi volt ez a súlyos tiszteletlenség? „A bírósági tisztviselőket, sőt dr. Dumtsa Antal kir. járásbíróit is „elvtárs”-nak szólította, a Feit Ábrahám részére tulajdonjog bekebelezése iránti kérvényben a telegkönyvi hatóságot „Tisztelt elvtársak”-nak címezte”!²⁷ Nem kevésbé súlyosan toroltak meg vidéken minden, a proletárdiktatúra melletti megnyilatkozást. Láng Gyula mezőberényi áll. polgári iskolai tanárt azért ítélték állásvesztésre, mert ő volt kiszemelve a soha meg nem alakult forradalmi törvényszék elnöki tiszteire, s mert tagja volt a helyi direktóriumnak.²⁸ Darvas Béla szarvasi tanítót „felekezeti izgatás” címén távolították el az iskolából, állították törvényszék elé,

s ítélték 7 hónapi börtönre, mert Szarvason 1919. február, március és április hónapokban különböző alkalommal „nyilvánosan, szóval a keresztény hitfelekezet ellen gyűlöletre izgatott azzal, hogy az egyházakat a proletárság elnyomására és a kapitalista társadalom támogatására létesített intézményeknek tüntette fel”.²⁹ Biró Sándor orosházi áll. polgári iskolai tanárt azért, mert a helyi pedagógus szakszervezet elnökségét elvállalta, előbb a román megszálló hatóságok csendőrei letartóztatják és internálják, majd 4 hónap múlva hazatérése után állásából azonnal elbocsátják. Kétévi utánjárás után csökkenti a kultuszminiszter büntetését, „mert a nevezett terhére felhozható vétség a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabását indokolttá nem teszi”.³⁰ Albert István sásdi tanítót állásvesztésre ítélik és alkalmaztatását öt évre megtiltják, mert a Sásd és vidéke című lap 1919. március és július között néhány, a proletárdiktatúrát helyeslő cikkét jelentette meg.³¹

A fegyelmi eljárások sokszor évekig elhúzódnak. Sokan évtizedekig fellebbeznek az ítéletek ellen. Pl. Anday Károly, a VII. ker. Egressy úti polgári iskola igazgatóhelyettesét a proletárdiktatúra is meghagyja vezető munkakörében. A tantestület tagjai közös levélben igazolják, hogy „a vezetést nem szívesen vállalta el... A kommunizmust sohasem dicsérte, állandóan panaszkodott, az elítélő bírálatokat állandóan helyeselte... Az érkező rendelkezéseket a tantestülettel együtt csak külsőségekben és a nyilvánosság előtt szükséges látszat kedvéért intézte el... A tanulóknak az istentiszteletre való járást többször is lelkükre kötötte...” stb. Ennek ellenére csupán azért, mert az igazgatóhelyettesi megbízást a Tanácsköztársaság alatt is megtartotta, a sok mentő tanú dacára is először állásvesztésre ítélik, majd nyugdíjazzák. 1926-ban már negyedszer, majd ismét 1927-ben, 1928-ban, 1944-ben kéri rehabilitálását.³² Dénes László a VIII. kerületi Dugonics utcai elemi iskola tanítója a Vörös Hadseregben szolgált. A fizetését itt is és otthon is megkapta. Bár egyiket visszaküldte, az mégis ürügyül szolgál arra, hogy 1919 decemberében állásából elbocsássák. 1920. július 6-án a VKM az ítéletet enyhíti. 1920. május végén az egyik Prónay különítményes csapat nyílt utcán elfogja és a Nádor lakatnyába hurcolja. Itt két hétig kínozták, majd átadták az ügyészségnek, ahol vizsgálati fogság címén 4 hónapig fogva tartották. Közben a Prónay csapat lakását teljesen kifosztja, minden ingóságát, még a gyermekei ruháit is elrabolja. 4 hónap múlva elejtik a vádat — mivel Dénes valóban semmit sem követett el. Dénes feljelentést tesz, a HM vizsgálatot indít s megállapítja, hogy a Dénes feljelentésében foglaltak megfelelnek a valóságnak, „de minthogy a tettes kiléte megállapítható nem volt...”, az ügyet lezárja. Dénes többször fellebbez, míg 1928-ban azzal intézik el a kérdést, hogy „az ügy elévült”.³³

Hiába akart volna bármely állami alkalmazott megmenekülni, elbújni a győztes ellenforradalom bosszúja elől, akire egyszer rásütöttek a politikai megbízhatatlanság Káin-bélyegét, annak nem volt több helye az állami szolgálatban. Országos nyilvántartást állítottak össze tárcánként a kommunizmussal rokonszenvezőkről, s a belügyminiszter 1025/1920-as rendelete értelmében állandó megfigyelés alatt tartották azzal az indokolással, hogy „az állami és a társadalmi életben a világháború következtében beállott nagy megrázkódtatások, a gazdasági téren bekö-

vetkezett óriási eltolódások, a társadalmi osztályok vagyoni, hatalmi és érvényesülési viszonyaiban tapasztalt jelentékeny változások fokozottabb mértékben kötelességévé teszik az államhatalomnak, hogy az állami eszme és a társadalmi rend ellen izgató egyéneket a köznyugalomra veszélyes elemeket figyelemmel kísérje, működésüket ellenőrizze, szükség esetén megfékezze. Ezen célból a belügyminisztérium rendőri főosztálya összegyűjti mindazon személyek adatait és az eddigi működésükre vonatkozó adatokat, akik az állami eszme és a társadalmi béke szempontjából gyanúsak, s a múltban kifejtett tevékenységükkel, a proletárdiktatúra alatt vállalt hivatal vagy tisztség betöltésében tanúsított viselkedésükkel reászolgáltak arra, hogy e nyilvántartásba felvétessenek.”³⁴

Az 1919–20-as fegyelmi ítéletek rendkívül sok tisztviselőt és pedagógust érintettek, s amint a bemutatott példák is érzékeltetik, távolról sem csak kommunistákat. Az úgynevezett kommunista fegyelmi ítéleteknek tehát – amint az itt példának hozott néhány esetből is látható – a célja nem a túlméretezett állami bürokrácia csökkentése, hanem a tisztviselők és pedagógusok haladó részének üldözése volt.³⁵ Célja a bosszú és a megfélemlítés, s a köztisztviselői kar megrostálása minden olyan elemről, amelyik nem mutatkozott elég állhatatosnak az ellenforradalom kiszolgáltatásában. Az elbocsátottak státusait nem szüntették meg, helyükre az ellenforradalom bizalmát élvező új tisztviselők kerültek. (Az első nagyobb akció, amelyet a létszámcsoökkentés jelszavával hajtottak végre az úgynevezett B-listázás volt.) A fegyelmi ítéletek embertelen módszerei, a nyilvánvaló igazságtalanságok nagy felháborodást keltettek még azokban a tisztviselő körökben is, akiket nem érintett. A felháborodás évekig nem ült el. Később a közvélemény nyomásának hatására 1927–30 között felülvizsgálták a 8–10 évvel azelőtti fegyelmi ügyeket. Természetesen ilyen hosszú idő múlva már nehéz volt bebizonyítani valakinek az igazát. Nem is az volt a cél, hanem a jó kapcsolatokkal rendelkező, s 10 év alatt a rendszer melletti hűségükről tanúságot tett egyes tisztviselők és pedagógusok rehabilitása és a közvélemény elaltatása.

Hosszadalmas tárgyalások és viták között folytak le a felülvizsgálások, sok semmitmondó enyhítéses határozattal. Így ír erről az egykori polgári szerző az ellenforradalmi rendszer várospolitikáját dicsérő könyvében: „Minden ilyen ügyben újabb fegyelmi vizsgálatot kellett tartani, hosszú hónapokon át a késő éjszakai órákba nyúló tárgyalásokon tisztázta ezeket az ügyeket a tiszt ügyészség.”³⁶

A bemutatott példák is képet adnak arról, hogy milyen könyörtelenül állt bosszút az ellenforradalom a tisztviselők között is. Bár sokan igazán „ártatlanul”, egyéni bosszú, kicsinyes karrierizmus alapján kerültek a fegyelmi bizottságok sújtó pallosa alá, mégis egészében a köztisztviselő réteget a leghaladóbb elemeitől fosztották meg. Ebben a reakciós magyar köztisztviselői karban amennyiben egészségesebb mag akadt még, azt az 1919–20-as években az ellenforradalom többségében kiirtotta. Ennek következtében ez az ellenforradalmi érzelmű, az uralkodó osztályok „természetes” bázisát képező réteg e hajsza után „megtisztítva” még alkalmasabbá vált a neki szánt szerepre, az ellenforradalom korlátlan szolgálatára.

A B-LISTÁZÁSOK

Amíg a kommunistagyanús, kompromittált, az ellenforradalmi rendszer számára megbízhatatlan tisztviselőket bocsátották el, a rendszer társadalmi törekvése – a megbízható államapparátus létrehozása – látszólag egybeesett azzal az érdekekkel, hogy a nehéz helyzetben levő államháztartás kiadásait személyi rovaton csökkentésük. Azonban – amint arra már rámutattunk – hiába tették kenyérnélkülivé tisztviselők és pedagógusok ezreit, az állami költségvetés terhei nem csökkentek a kis országba beözönlő állami tisztviselők elhelyezésének gondja ekkor még elhomályosította a köztisztviselő leépítés elodázhatatlanságát.³⁷ Nem sokáig lehetett azonban struccpolitikát űzni, rövidesen szembe kellett néznie a Bethlen-kabinetnek a lehetetlenül nagyra duzzadt államapparátus létszámcsökkentésének szükségességével.

„Az 1922. évi I. tc. 24. § és az 1922. évi IV. tc. 3. § elrendelte, hogy mindazokat a közszolgálati, állami, államvasúti, vármegyei, városi, községi, hitfelekezeti stb. alkalmazottakat, akiknek illetményei az 1921/22. évi állami költségvetési előirányzatban létszámfeletti állások, alkalmazások költségvetési címek alatt irányoztattak elő, valamint azokat az ilyen közszolgálati alkalmazottakat, akiknek illetménye az egyes tárcák rendes költségvetési címénél ugyan elő vannak irányozva, de akinek állásai az illetőnek a szolgálat kötelékéből való kivonása esetében végleg be volnának szüntethetők, amennyiben 1922. június 30-ig más rendszeresített közszolgálati állásokra el nem helyeztetek, vagy a pénzügyminisztérium részéről sem nyertek valamely munkakörben foglalkoztatást, 1922. június 30-ig végelbánás alá kell vonni.”³⁸

A rendelet szerint tehát a létszámfeletti állományban alkalmazott és a felesleges munkaköröket betöltő tisztviselőket kell elbocsátani. Nem politikai, hanem financiaális-adminisztratív és munkaköri ismérveknek kellett volna eldönteni, hogy kit menesztenek, s kit nem. Először találkozott szembe az ellenforradalmi rendszer azzal – a következő években egyre súlyosabbá váló problémával –, hogy kénytelen a saját tömegbázisában oly lényeges szerepet betöltő és nagy súlyt képviselő köztisztviselői apparátust megnyirbálni. Ekkor még megkísérelték a rendeletet oly módon végrehajtani, hogy a kecske is jól lakjon és a káposzta is megmaradjon. Kidolgozták a B-listázás részletes szempontjait, s a valóságban egyáltalán nem a létszámfeletti állások vagy a felesleges munkakörök betöltői kerültek elbocsátásra, hanem elsősorban azok, akik a „kommunista fegyelmiket” megúszták, de a gyanú foltja valahogy mégis rajtuk ragadt. Nem csoda, hogy nem a törvény előírásai szerint hajtották végre a B-listát, hiszen a létszámfeletti állások jelentős részén „menekült” köztisztviselők ültek. Ezek a régi pozíciójukba visszavágyó, zömükben a szélsőséges sovinizmustól megfertőzött és a végsőkig elkeseredett menekültek az ellenforradalmi államapparátus szélsőjobboldali táborában helyezkedtek el. Akiket az első B-lista során elküldtek, azok pedig rendszerint a jobboldali beállítottságú köztisztviselő gárda baloldalán állottak.

A miniszterek az I. B-lista végrehajtási utasításában általában már ilyen értelemben intézkedtek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter pl. elrendelte: „A mi-

nisztertanácsai előterjesztésnek a kommunista fegyelmi vétség miatt elítéltekre vonatkozó részét olyképp kívánom végrehajtani, hogy az ún. tanácsköztársaság alatt tanúsított magatartásukért fegyelmileg elítélt összes alkalmazottakat létszám-
 apasztási állományba helyezem.”³⁹

A valamennyi főispánnak kiküldött „titkos”, „kizárólagosan saját kezéhez” jelzésű „szempontok” már kimondják: „Eltávolítandók lesznek továbbá a megbízhatatlanok, mert minden állami rend bomlásának első és egyben legveszedelmesebb szimptomája, ha a közalkalmazottak magukat azzal kifejezetten szembe helyezik, provokatív, agresszív magatartásukkal, a polgárságnak és a népnek a fegyelmezetlenség rossz példáját adják.”⁴⁰

Ugyanebben a szellemben intézkedtek a megyei és városi hatóságok is.⁴¹

A B-listázás szempontjai determinálták végrehajtásának módszereit is. A B-listákat titkosan, a hivatali vezetők előterjesztése alapján, a nyilvánosság teljes kirekesztésével állították össze. A B-listák jóváhagyására miniszterközi bizottság működött. A bizottságba minden miniszter delegált egy tagot, az terjesztette be a minisztérium javaslatait, s személyekig lemenően a bizottság döntött. A bizottság elnöke Dr. Balasy Antal helyettes államtitkár volt. A bizottságot végleges döntési joggal ruházták fel, döntéseit csak a minisztertanács változtathatta meg.⁴²

Az 1922. évi első B-listázás kapcsán 11 126 állami alkalmazottat bocsátottak el. Ezek közül 4377 tisztviselő, 3616 pedagógus és 2918 hivatali segédszemélyzet volt.

Az I. B-listázás adatai

Minisztériumok és azok nagyobb szolgálati ágazatai szerint	Tisztviselők	Tanárok	Tanítók, tanítónők, óvónők	Kezelési tisztviselők	Altisztek	Egyebek	B-listások összes száma	B-listás menekültek száma	A PM által foglalkoztatottak száma
Miniszterelnökség	1			3	2		6		4
Külügy Min.	11			7			18		
Igazságügy Min.	2			10	1	34	47	18	
Keresk. Min.	103			34	21		158	5	22
MÁV	559			1608	2532		4 699	1475	
Posta, Távirada	424			66	204	181	875	53	107
Postatakarékpénztár	48			6	8		62		
Vasgyárak	78				81		159	89	23
Belügymin.	21			19	7		47		
„ Vármegyék	227			101	5		333	333	251
„ Városok	116			54	4		174	174	49
„ Községek	278			23			301	301	9
Földműv. Min.	97			22	17		136	58	
Honvédelmi Min.				25	1		26		
VKM	52	710	2906	43	14		3 725	1069	496
Népjóléti Min.	14			4	1		19		
Pénzügymin.	261			60	20		341	151	8
Összesen:	2292	710	2906	2085	2918	215	11 126	3726	969

Ha a B-listázottak számadatait vizsgáljuk tárcánként és a beosztásuk szerint, akkor képet kapunk arról, hogy az elbocsátás többségében nem a központi állami bürokráciát, hanem a pedagógusokat, a kezelési és a segédtisztviselőket, vasutasokat és vasúti tisztviselőket érintette.

A B-listázottak egyik legnagyobb csoportját tenát a pedagógusok tették ki, mégpedig elsősorban az oktatói személyzet alsó kategóriái: a néptanítók és az óvónők. A Magyar Tanítók Országos Szövetsége memorandumában rámutat: „felháborító a létszámcsökkentés akkor, amikor Magyarországon sok helyen egy tanárra 200 növendék esik. A B-listázás módja is felháborító”.⁴³

A 11 126 B-listás közül több mint 8000-et azonnali hatállyal elbocsátottak, mintegy 2500 csupán azoknak a száma, akiknek méltányosságból néhány hónap haladékot adtak, hogy megpróbálkozzanak új állást keresni. Igen sok tisztviselő 1922 júniusában egyik reggel borítékot talált az asztalán azonnali hatállyal érvényes elbocsátó levéllel. A levél szerint 8 napon belül köteles nyilatkozni, hogy végkielégítésre vagy nyugdíjra tart-e igényt. Június 30-ával váltak érvényessé a felmondó levelek, s a B-listások ezt a néhány napot is kötelesek voltak hivatalukban tölteni. A KANSz 1922. július 5-i memorandumja így ír a B-listázások módszereiről: „A végrehajtás körül keletkezett sérelmeket orvosolatlanul hagyni nem engedtetik. Máról-holnapra elbocsátottak 7–9 gyermekes családapákat. Július második felében értesítették őket, hogy a hó végével beszüntetik illetményüket.”⁴⁴ Az 1922. évi B-listázások végrehajtásának embertelen módszerét 1923-ban a második B-listázás nyilvánosságra kerülésekor Bethlen miniszterelnök is elismerte, s megígérte, hogy az 1923-as elbocsátásoknál körültekintőbben járnak el: „Nem ismételjük meg a B-lista hibáit, mikor egyik percről a másikra tudták meg, hogy B-listán vannak és mehetnek.”⁴⁵ Kállay pénzügyminiszter is beismerte 1923. június 9-i politikai beszámolójában az 1922-es B-listázás hibáit, de szerinte „a már elintézett B-listát nem volna célszerű megbolygatni”.⁴⁶

Az 1922. évi B-lista, „amit nem volna célszerű megbolygatni”, a valóságban a létszámredukció ügyét kevéssé szolgálta. Az 1922–23. és 1923–24. évi állami költségvetésben szereplő állami alkalmazottak számának összehasonlítása bizonyítja, mennyire nem járult hozzá az 1922. évi B-lista a köztisztviselői létszám lényeges csökkenéséhez. Az 1922–23. évi állami költségvetésben az állami alkalmazottak létszáma 208 390, az 1923–24. évben 198 874 volt. Ha ezen belül megnézzük az állami tisztviselők arányát, azt tapasztaljuk, hogy a csökkenés mértéke csak kb. 1/3-át teszi ki a B-lista alapján elbocsátottak számának.⁴⁷ Míg tehát 1922-ben a B-listák alapján 11 126 állami tisztviselőt bocsátottak el, az állami költségvetésben a tisztviselők létszáma csupán 4262 személlyel csökkent.⁴⁸ Ez csak úgy történhetett, hogy a B-listázottak helyére új tisztviselőket vettek fel, illetve – annak ellenére, hogy az 1922-es B-listán szereplők mintegy 1/3 része menekült köztisztviselő volt –, újabb menekült köztisztviselők reaktíválódtak.

Az 1922. évi B-listázás tehát egyáltalán nem jelentette a túlméretezett adminisztráció leépítését, s a költségvetés deficitjének lényegesebb csökkentését. A mintegy 40 milliárdos deficit, a túltengő állami adminisztrációval kapcsolatos hazai

és külföldi felháborodás mind sürgetőbben arra készíti a kormányt, hogy foglalkozzék az államapparátus tényleges leépítésének kérdésével. Bethlen miniszterelnök, az 1922. augusztus 31-i minisztertanácsan elismeri ugyan, „hogy a központi hatóságok kebelében igen nagy túltengés van úgy a tisztviselők létszáma, mint a felesleges ügyosztályokat illetően”, de még nem akar egy újabb létszámredukció eszközéhez nyúlni. „Nem központilag várná ezen anomáliák mielőbbi szanálását, hanem minden egyes miniszter saját maga minisztériumában tegye meg haladéktalanul a szükséges intézkedéseket arra nézve, hogy a legközelebbi költségvetés keretében már a felesleges ügyosztályok megszüntessenek, a felesleges fő-, ügy- és alosztályok összevonassanak és felesleges új ügyosztályok szervezésétől pedig tekintsenek el.”⁴⁹

A minisztertanács — ekkor még — „teljesen magáévá tette a miniszterelnök úr érvelését”.⁵⁰

Az első B-listázás után az államapparátus további megnyirbálása igen kényes kérdésnek bizonyult. A kommunista fegyelmik és az I. B-listázással „megtisztított” köztisztviselő réteghez Bethlen nem szívesen nyúlt hozzá. Minél jobban magához láncolni akarta őket, nem pedig megtizedelni.

1923-ban az újabb — most már tényleges — létszámapasztás elodázhatatlanná válik. A Kállay Tibor pénzügyminiszter által kidolgozott, s október 28-án benyújtott törvényjavaslat szerint nagyarányú elbocsátásokat határoznak el. Az 1923. évi XXXV. tc. elrendeli az állami tisztviselőlétszám 20%-os csökkentését. A B-listázást — vagy ahogy a hivatalos iratok emlegetik: racionalizálást — úgy kellett végrehajtani, hogy a kifizetett munkabér összege — a tisztviselő, díjnok, napibéres, napidíjas bérek — 20%-kal csökkenjen.⁵¹ Kállay Tibor pénzügyminiszter szerint 1923 márciusában még mindig 203 000 tisztviselője (értsd: alkalmazottja) volt az országnak, „ez egy nagy birodalom adminisztrálására is elég”.⁵² Ezt a számot figyelembe véve, 20%-os leépítés esetén kb. 40 000 állami alkalmazottat kellett volna elbocsátani. Ezzel szemben a kormánykimutatás szerint a második B-lista 14 813 állami alkalmazottat érintett.⁵³ A valóságos létszámapasztás tehát mélyen alatta maradt az előirányozottnak.

Az elbocsátottak összetételét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a fegyveres alakulatok tagjait eleve kizárták a B-listázásokból. Már a törvényjavaslat 5. §-a kimondja, hogy a létszámcsökkentés nem terjed ki a honvédségre, csendőrségre, vámőrségre, folyamőrségre, az államrendőrség tisztviselőire és altisztjeire, a pénzügyintézetek és a bírói és ügyészi karra, az országos büntetőintézetek és bírósági fegyházak őrszemélyzetére. Ugyanakkor kimondja azt is, hogy a leépítés a menekült tisztviselőket csak 20%-nál kisebb mértékben érintheti.⁵⁴

Most kerültek első ízben nagyobb létszámú elbocsátásra a megyei és városi alkalmazottak, ismét súlyosan érintette az állami üzemi alkalmazottakat és — Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi miniszter minden ellenkező kijelentései dacára — a pedagógusokat. Az 1923. évi megyei tisztviselői létszámapasztások egybeestek a közigazgatási szervezeti változtatásokkal. Az 1923. évi XXXV. tc. 10–11. §-ának rendelkezései értelmében 15 csonkán maradt vármegye eddigi önálló közigazgatása megszűnt, ennek következtében a vármegyék száma nyolccal,

a járáások száma pedig a vármegyékben összesen ötten fogyott.⁵⁵ Ennek a szervezeti változásnak a keretében 8 alispáni, 8 vármegyei és 9 járási árvaszéki hivatal szűnt meg. 1922-ben a vármegyei háztartási költségvetésben szereplő állások száma 3218 volt. 1923-ban 463 megyei alkalmazottat B-listáztak, tehát 2755 maradt a megyei állások száma. A megyék korlátozásában tehát, ahol a közigazgatás itt feltüntetett átszervezése arra jelentősen módot adott, kb. 14%-os volt a létszám- apasztás.⁵⁶ Magyarország összes városainak az 1923. évi létszám- apasztás előtt 13 226 alkalmazottja volt. Elbocsátottak összesen 1596-ot, maradt 11 630 alkalmazott. Az apasztás a városi alkalmazottaknál tehát 12%-os volt. A városok össz- lakosságát tekintve az 1923. évi racionalizálás előtt 188, a második B-lista után minden 215 lakosra jutott egy városi alkalmazott. A városokon belül nagyobb mértékű volt az apasztás a rendezett tanácsú városoknál. Ezeknek 4351 alkalmazottja közül 673-at menesztettek, a csökkentés itt 15,4%-os. Az alkalmazottak aránya a lakossághoz mérten ezekben a városokban valamivel jobb az átlagnál. A rendezett tanácsú városokban az 1923-as racionalizálás előtt minden 220 lakosra, azután pedig minden 234 lakosra jutott egy állami alkalmazott. A törvényhatóságú városok esetében az apasztás mértéke 10,4%-os, tehát míg a B-lista előtt minden 173 – utána minden 192 lakosra jutott egy városi alkalmazott.⁵⁷ Ha az elbocsátások összetételét vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy elsősorban a segédszemélyzetet és a városi üzemi és intézményi alkalmazottakat, állami munkásokat érintette. Budapesten pl. a közigazgatási tisztviselők 23,6%-át, a segédszemélyzet 17,7%-át, egyéb alkalmazottak 8,8%-át menesztették. Magyarország 11 „szabad királyi” városában pl. összesen 107 közigazgatási tisztviselőt, 260 altisztet, kezelőt stb., és 410 egyéb városi üzemi alkalmazottat racionalizáltak. Az elbocsátott 1596 városi alkalmazott közül összesen 223 volt közigazgatási tisztviselő, a többi kisebb részt a segédszemélyzet köréből – mintegy 400 személy – nagyobb részt a városi intézményi és üzemi dolgozók köréből került ki.⁵⁸

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a racionalizálás a városokban nem szolgálta elsődlegesen a kitűzött célt: a közigazgatási bürokrácia csökkentését, hiszen az elbocsátottaknak csupán 14%-a volt közigazgatási tisztviselő.

Az 1923. évi B-listázások kapcsán került sor első ízben a falusi közigazgatási alkalmazottak létszámának apasztására. 241 községben redukálták a községi alkalmazottak számát. Sok üresedésben levő állás tette viszonylag könnyűvé a feladat végrehajtását. 317 állást szüntettek meg, de a valóságban csak 154 községi alkalmazottat – 32 jegyzőt, 44 segédjegyzőt, 78 egyéb alkalmazottat – bocsátottak el. A második B-lista ismét igen súlyosan érintette a pedagógusokat, annak ellenére, hogy Klebelsberg igyekezett megnyugtatni a közvéleményt: „A mostani létszám- apasztás kapcsán sikerült a pénzügyminiszter útján kieszközölnöm, hogy az óvónőket és néptanítókat és a polgári iskolai tanárokat kikapcsoljuk a létszám- apasztásból ... A pénzügyminiszter úr készséggel hozzájárult ahhoz, hogy éppen a népes iskolafajtáknál, tehát az óvodáknál, népiskoláknál – és most már szerencsére ide tartoznak a polgári iskolák is – alkalmazott tanerők a létszám- csökkentésből elvileg kikapcsolhatnának. Azt a 20%-ot tehát, amelyet a kultusztárcának

— sajnos — le kell adnia, a személyzetnek csak egy része után számítjuk, vagyis a mai 7203 alkalmazott 20%-aként 1440 alkalmazottól kell a kultusztárcának megválnia.”⁵⁹ Igyekezett olyan közhitet kelteni, hogy a kultusztárca 20%-os létszámapasztását a minisztériumi létszám csökkentésével érik el. Ezzel szemben az az igazság, hogy a VKM belső apparátusából a két B-lista alapján összesen 312 alkalmazottat bocsátottak el, ezzel szemben 4748 volt a B-listázott tanerők száma. Tehát az elbocsátott pedagógusokhoz képest csak kb. 6,2% volt a miniszteriális B-listás alkalmazottak száma.

Klebelsberg ígéretei ellenére az 1923. évi B-lista során számos tanítót, óvónőt és polgári iskolai tanárt tettek az utcára. Számuk csak Budapesten kb. 600–700 volt. Menesztettek Budapesten 245 tanítót, 84 polgári iskolai tanárt, s kb. 300 óvónőt. Kállay Tibor pénzügyminiszter már 1922 decemberében megmondta: „apasztjuk a létszámot elsősorban az üzemi személyzetnél és a tanítósnál”.⁶⁰

Eredményeiben tehát az 1923. évi B-lista — amint azt megyei, városi, községi viszonylatban előbb, a pedagógusoknál pedig most láttuk — az 1922. évihez hasonlóan elsősorban nem az állami bürokráciát csökkentette, hanem az intézmények (kórházak, napközi otthonok stb.) és közüzemek (villany, gáz, csatorna stb.) személyzetét és a pedagógus létszámot nyirbálta meg.

Az első B-listázás módszerei kiváltotta tömeghangulat hatásának, valamint az elbocsátás attól eltérő szempontjainak tulajdonítható, hogy a második B-listát már némileg emberségesebb formában hajtották végre. A listák most sem a nyilvánosság előtt készültek, most sem vonták be elkészítésükbe a dolgozók megbízottait, most is a hivatalfőnökök előterjesztése alapján hagyták jóvá. Viszont idejében gondoskodtak, hogy mindenki tudomást szerezhessen B-listázásáról. 1923 júliusában hozták a rendeletet, hogy az elbocsátásokat 1923. december 31-ig végre kell hajtani. A rendelet szerint szeptember 30-ig közölni kell mindenkivel az elbocsátását. Tehát 3 hónap időt adtak új egzisztencia megteremtésére. Nyugdíj az eddigi gyakorlattól eltérően nem 15, de már 10 évi szolgálat után járt az elbocsátottaknak. A 10 évnél kevesebb szolgálati idővel rendelkezők is kaptak végkielégítést. Sokan kaptak félévi haladékokat, ezeknek csak 1924 júliusával szüntették be fizetésük folyósítását. Az eddigi gyakorlatnak megfelelően mindenki — akinek legalább 10 évi szolgálata volt — választhatott a végkielégítés és a nyugdíj között. A végkielégítések összege látszatra tekintélyes volt.

A végleges alkalmazottak végkielégítése

Szolgálati idő	A végkielégítés összege
3 évnél kevesebb szolgálattal	1/2 évi fizetés összege
3— 6 évi szolgálattal	1 „ „ „
6—10 „ „	2 „ „ „
10—15 „ „	3 „ „ „
15—20 „ „	4 „ „ „

3 évnél kevesebb szolgálattal	3 havi fizetés összege
3– 6 évi szolgálattal	6 „ „ „
6– 10 „ „	12 „ „ „
10– 15 „ „	24 „ „ „
15– 20 „ „	36 „ „ „

Az elbocsátottak elhelyezkedési lehetőségei igen rosszak voltak, így valószínűleg sokan szívesen próbáltak volna önálló egzisztenciát kezdeni, ha a végkielégítés összege ezt lehetővé tette volna. A végkielégítés összege azonban nem volt ezekben az években elegendő valamelyes önálló foglalkozás elkezdéséhez. Részben mert olyan alacsonyra szállt le a köztisztviselők fizetésének reálértéke, hogy egy-két évi fizetés nem tett ki többet, mint amit a háború előtt néhány hónapra kaptak, másrészt a végkielégítés összege az infláció körülményei között igen gyorsan – néha már mire kézhez kapták – elértéktelenedett. Nem meglepő tehát, hogy a B-listázott alkalmazottak között alig volt olyan, aki a végkielégítést választotta volna. Pl. a belügyi tárca több ezer B-listázottja közül a két B-listázás során összesen 14-en kérték és kapták meg végkielégítésüket.⁶²

Akik 10 évi szolgálat nélkül kerültek a B-listára, azok kénytelenek voltak a csekély, 3 hónaptól 2 évig terjedő alapfizetést kitevő végkielégítéssel megelégedni, mely oly kis összeget tett ki már akkor – hisz a fizetés a jövedelemnek 1922/23-ban csak egy töredékét jelentette, többségét a segélyek és természetbeni juttatások képezték –, hogy ez nem sokkal többet jelentett, mintha semmit sem adtak volna. A nyugdíjazottak valamivel jobban jártak, mert a nyugdíj kis összegén kívül továbbra is kapták a természetbeni ellátmányokat. A B-lista ezért az elbocsátottak nagy többségének – az elhelyezkedési lehetőségek híján – nyomort vagy a deklasszálódást jelentette. Érthető, hogy a B-listázottak nem akartak belenyugodni sorsukba.

*

A B-listázások nem eredményezték az állami bürokrácia lényeges csökkenését, viszont a túlduzzadt tisztviselőlétszám okozta feszültséget tovább növelték, 20–25 ezres létszámú, különösen elégedetlen, az állami kötelékbe visszajutni igyekvő réteget hoztak létre, amely éveken keresztül ostromolta a közszolgálat kapuit. Az 1919/20-as években fegyelmi úton elbocsátottakkal együtt már jelentős, 30 000 személyt meghaladó tömegről volt szó. E réteg elégedetlensége nyilvánvalóan nagyban hozzájárult a társadalmi feszültség növekedéséhez, ugyanakkor pedig jelentős létszámú köztisztviselő tartalékot képezett, melynek pusztá léte, s az állami állásokba való visszatörekvése tovább fokozta a közszolgálatban maradt tisztviselőknek vezetőik iránti szolgálai alázatát. A B-listázások vázolt módszerei, a nyilvánvaló igazságtalanságok pedig sérelmeik hangoztatásakor jó fegyvert adtak az elbocsátottak kezébe.

Már a fegyelmi úton elbocsátottak megkezdték a szervezkedést 1922 elején. Február hó 10-én gyűlést tartottak, s küldötteik Dietz Károly főkapitány vezetésével Nagyatádit, Szentkirályi Béla volt főkapitány vezetésével pedig Friedrichet

keresték fel, hogy ügyüknek megnyerjék. A B-listások első gyűlésüket sérelmeik orvoslására 1922. július 30-án tartották a Nyugati pályaudvar éttermében. 1922. augusztus hó 1-én megtartották a „végelbánás alá vont tisztviselők” országos kongresszusát. A kongresszus küldöttséget menesztett a miniszterelnökhöz, és egy memorandumot adott át, amely összefoglalta, hogy miért történt a B-listázás igazságtalan módon, s mik az elbocsátottak követelései. Többek között megállapította: „keserűséggel látjuk, hogy a rendelet mai végrehajtásával 1. időt nem ad az elhelyezkedésre, 2. módot sem nyújt új megélhetés keresésére, 3. és ami a legrosszabb, hazafias tanítókat, postásokat, vasutasokat, sőt hadiözvegyeket sújt legnagyobb számmal ...”⁶³ A kongresszus követeli: „1. A mai B-lista módosítását és az A-listával együtt az összes állomány új revízióját. 2. Amennyiben vannak fölös tisztviselők, azoknak elbocsátására új módokat és az elhelyezkedés előzetes biztosítását. 3. Kérjük kegyeskedjék a revíziót egy bürokrata hivatalfőnökkől független bizottság kezébe letenni, amelyben a mi küldötteinknek is része legyen. 4. És kérjük, hogy elbocsátás esetén elsősorban a legidősebb, vagyonos és önként is távozni kész társainkat bocsássák el, de kíméljék az országnak szükséges és másként megélni nem tudó bevált munkásokat. 5 Kérjük a fölös szám csökkentése érdekében már a rostálást megelőzően az önként távozni kívánók, másként is megélhetők, a korhatáron túliak és teljes nyugdíjra jogosultak azonnali nyugdíjazását.”⁶⁴ A küldöttség kívánságait Friedrich volt miniszterelnök meleg hangon támogatta, Bethlen igyekezett a mozgalom vezetőit megnyugtatni. A memorandumot elküldte valamennyi miniszternek azzal, hogy amennyiben a revíziót saját tárcájuk körében szükségesnek tartják, a pénzügyminiszterrel közösen tegyenek erre javaslatot.⁶⁵ A miniszterek természetesen nem találták szükségesnek a revíziót. A kongresszusnak, a küldöttségeknek és a pártfogók közbenjárásának mindeusztalra meg lett az eredménye. Ha a B-listákat nem is revidálták, nagyjából a mozgalom hangadói közül 300 B-listás tisztviselőt visszavettek az A-listára.

1922 augusztusában a Tanítóegyesület Országos Szövetsége tartott ülést a B-listázott tanítók ügyében. Követelték a B-listák „sürgős, gyökeres reparálását”. Küldöttséget menesztettek gr. Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, akitől azonban ígéreten kívül semmit sem kaptak.⁶⁶

A látszat kedvéért 300 tisztviselőt visszavettek, de ezzel sem sikerült az elégedetlenséget leszerelni. 1923. február hó 25-én ismét gyűlést tartottak a B-listások, s elhatározták, hogy március hó 11-én országos nagygyűlést rendeznek, ahol kidolgozzák a kormányzóhoz és a miniszterelnökhöz küldendő újabb memorandum szövegét. Azt is elhatározták, ha panaszaik ismét orvosolatlanul maradnak, akkor kártérítési pereket indítanak az állam ellen.⁶⁷ A március 11-én tartott nagygyűlésen meg is alakították a „B-listás közalkalmazottak védő és önszegélyező egyesületét”. Az egyesületnek lett a feladata a perek megindítása a kincstárral szemben.

A B-listázások módszerei elleni közfelháborodás egy sor politikus szemében népszerű feladattá tette a B-listázottak melletti fellépést. Amint említettük, Friedrich már az első memorandumot támogatta. A második memorandumot (1923. április 11.) Szilágyi Lajos képviselő nyújtotta át a B-listázottak nevében gr. Bethlennek.

A liberális blokk már 1921 novemberében fellép a további elbocsátások ellen, s követeli a köztisztviselői igazolások és kényszer-nyugdíjazások megszüntetését. A Polgárok és Munkások Szövetsége intézőbizottsági ülésén megjelennek a Nemzeti Demokrata Párt vezetői, Vázsonyi, Bud, Ugron, Bárczy és együtt dolgozzák ki Batthyány Tivadarral, Fenyő Miksával a javaslatokat „az igazságtalanul elbocsátott” köztisztviselők ügyében.

A 300 B-listázott köztisztviselő visszavételén kívül a mozgalmak nem sok eredményt értek el. Mindössze azt, hogy 1922-ben rendeletet hoztak a „létszám-
apasztási állományba sorozottaknak az üres állások elnyerése körüli törvényes elsőbbsége biztosításáról”.⁶⁸

Ez a rendelet csak papíron volt meg, az új tisztviselők felvételénél legritkább esetben vették figyelembe a B-listázottakat. Különben sem sokat ért egy ilyen rendelet, mikor a következő években további, az eddiginél nagyobb mérvű létszámcsökkentéseket hajtottak végre. Jellemző, hogy néhány hónap múlva újabb rendelet követte, mely szerint „az állami tisztviselők megüresedett státusait nem lehet betölteni”.⁶⁹

A tisztviselő fegyelmik és B-listázások fokozta társadalmi feszültséget tovább növelték az 1924/25. évi közalkalmazotti, különösen köztisztviselői elbocsátások.

AZ 1924. ÉS 1925. ÉVI LEÉPÍTÉSEK

Az 1922–23. évi két B-listázás megközelítőleg sem csökkentette a valóságos szükséglettel arányos mérvűre a köztisztviselő apparátust, amely változatlanul az állami költségvetés aránytalanul nagy részét felemésztette. Mikor az ellenforradalmi rendszer politikai konszolidálódása után a gazdasági stabilizáció kérdése került előtérbe, amelyet az ellenforradalmi uralkodó osztályok külföldi kölcsönrel akartak megoldani, egyre sürgetőbbé vált az államháztartás deficitjének megszüntetése, hiszen Magyarország csak akkor várhatott pénzügyi stabilizációhoz elegendő külföldi kölcsönt, ha a kölcsönző tőkés országok bíznak Magyarország gazdasági erejében, gazdasági biztosítékot látnak a kölcsönök visszafizetésére.⁷⁰

Magyarország gazdasági és pénzügyi újjáépítése Népszövetség által jóváhagyott tervének egyik pontját a közalkalmazottak létszámának további 15 000 fővel való csökkentése képezte. A Népszövetség ezt állította a kormány elé Magyarország anyagi szanalásának egyik feltételeként. A kormány feladatait e téren a következőkben szabták meg:

1. A közszolgálat alkalmazottak 1923–24. évi létszámát 1926. június 30-ig további 15 000 fővel kell apasztani.

2. A kedvezményes és természetbeni ellátást és más háborús illetményeket megszüntetni, a közalkalmazottak illetményeit ennek megfelelően emelni kell.

3. A nyugdíjasok között csökkentést kell végrehajtani, azok nyugdíját törölni kell, akik szolgálati idejüket még nem töltötték ki.

4. A közszolgálati alkalmazottak munkaidejét külön díjazás nélkül fel kell emelni.

5. Az 1–4. pont a községi alkalmazottakra is kiterjed, a városi és községi alkalmazottak fizetéséhez tartozó állami hozzájárulást fokozatosan meg kell szüntetni.⁷¹

A leépítések az 1923. évi XXXV. tc. és az 1924. évi IV. tc. alapján négy nagyobb fázisban történtek, 1924. július 1-én, 1924. december 31-én, 1925. június 30-án és 1925. december 31-én.

1924. július 1-én 4170 alkalmazottat bocsátottak el az állam szolgálatából.⁷² Az elbocsátottak közül 1920 a közigazgatásban, 2250 az állami üzemekben teljesített szolgálatot. Az elbocsátottak összetételét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy most már nagyobb közöttük a tisztviselők aránya, mint az előző elbocsátásoknál. A menesztett 1920 közigazgatási alkalmazott közül 956 fizetési osztályokba sorozott tisztviselő, 7 bíró vagy ügyész, 63 gyakornok vagy kezelő, 192 díjnok, 38 tiszteletdíjas és napidíjas, 75 szerződéses alkalmazott, ezzel szemben csupán 284 a kinevezett altiszt és 213 az egyéb alkalmazott. Az elbocsátott állami üzemi alkalmazottak között már rosszabb az arány. A 2250 közül csak 388 a kinevezett tisztviselő, 11 a napidíjas, ezzel szemben 1851 az úgynevezett „segédszemélyzet” száma, ezek közül 1692 a vasutas. Mindezzel szemben a csendőrségnél és a rendőrségnél sem a tiszti, sem a legénységi állományban ismét nem volt leépítés.

Az 1924. július 1-i leépítéssel egy időben megkezdték a nyugdíjak kiadásának megszigorítását is. „A nyugdíjasok 1924. július 1-től nyugdíjuknak csak 60%-ára tarthatnak igényt, kivéve azokat, akik 15 évnél hosszabb szolgálati idővel nyugdíjaztattak.”⁷³ A rendszer a legmegbízhatóbb hívei számára biztosította a törvény alól a kivételezést, egy bizottságot állítottak fel annak megvizsgálására, hogy kit illet kivételesen teljes nyugdíj.

Az 1924. július 1-i elbocsátások módszere humánusabb volt a B-listázások módszerénél. Az úgynevezett kommunista fegyelmiket és B-listázásokat követő közfelháborodás készítette erre a kormányt. Másik oka az volt a módszerek megváltoztatásának, hogy míg az előbbieket során elsősorban a megbízhatatlannak tartott tisztviselőit bocsátották el, az 1924–25-ös leépítésekkel már kénytelen volt a rendszer a számára megbízható tisztviselők egy részét meneszteni, akiket ugyanakkor nem akart ellenségévé tenni. 1924-től az állami szolgálatból elbocsátott tisztviselőknek 6 hónap fizetett szabadságot adtak, s csak aztán szüntették be illetményeik kiutalását.⁷⁴ Erre utal Smidt Jeremiás népszövetségi főbiztos is. „Az újjáépítési terv szerint az állami alkalmazottak létszámát 15 000 fővel kell apasztani. Sok esetben hat hónapi felmondás kell és az újjáépítési törvény e tekintetben olyképp rendelkezik (az 1924. évi IV. tc. 2. §-ához tartozó melléklet A/II. 2. pontja), hogy az erről szóló írásbeli értesítést minden év július 30-án és december 31-én kell kiadni.”⁷⁵

A leépítés második hulláma 1924. december 31-ével – a hivatalos állami ki-mutatás szerint – összesen 4327⁷⁶ állami alkalmazottal csökkentette a létszámot. Ez alkalommal különösen a közigazgatásban és fegyveres alakulatoknál volt jelentősebb az apasztás. Az elbocsátottak közül 1033 a fizetési osztályokba sorolt közigazgatási tisztviselő, 3 ügyész, 3 egyetemi tanár, 15 gyakornok, 53 kezelő, 168 díjnok, 12 tiszteletdíjas, 269 kinevezett altiszt, 73 napibéres szolga, 99 szerződés-

ses alkalmazott, 21 egyéb alkalmazott. Ezzel szemben az elbocsátott állami üzemi tisztviselők száma 348, üzemi napidíjasoké kerekén 100, üzemi tiszt és egyéb alkalmazottaké 393. Jelentős a rendőr és vámőr tiszti és legénységi állomány létszámának csökkentése; ez 70 tisztet és 1667 legénységi állományút érintett.

Az 1924. évi létszámapasztások nem hoztak lényeges változást az ország anyagi megterheltségében, sőt a kitűzött 15 000-es létszámcsökkentés sem oldhatta meg ezt a kérdést. Ha „összehasonlítjuk a közalkalmazottak mostani összes létszámát azzal – írja 1924 decemberében Smidt Jeremiás főbiztos –, amely 1913-ban fennállott, mikor az ország területe háromszor akkora volt, mint most és tekintetbe vesszük, hogy az összes állami bevételek közel 60%-át a közalkalmazottak szolgálati és nyugdíj illetményei veszik igénybe, akkor arra a következményre kell jutnunk, hogy 15 000-re korlátozott létszámapasztás sem a költségvetési, sem a közigazgatási helyzet lényeges könnyítését nem eredményezheti.”⁷⁷

Ez után a kormány kénytelen volt 1925-ben rászánni magát egy jelentősebb létszámapasztásra.

1925. január hó 1-én felállították az OTB-t: ennek feladatává tették, hogy vizsgálja felül minden egyes minisztérium, állami üzem stb. létszámát, s tegyen javaslatot a racionalizálásra, egyszerűsítésre, átszervezésre, elbocsátásokra stb. Az OTB elnöksége 1925-ben munkatervet dolgozott ki:

1. A közigazgatás és bírói eljárás egyszerűsítésére és a fellebbviteli fórumok csökkentésére.

2. A számviteli szolgálat egyszerűsítésére.

3. A műszaki ügyek ellátására szervezett intézmények és hivatalok, különösen az állami magaspítés koncentrálására.

4. Az állami anyagbeszerzés koncentrálására.⁷⁸

Már 1925-ben az OTB javaslatára megszüntették az állami anyakönyvi hivatalokat, 5 tanfelügyelői kirendeltséget, a hadirokkantügyi számvevőséget, az állami színházak kormánybiztosságát, a betegszállítási üzemet, a minisztériumnak a háborúból fennmaradt jóléti intézményeit, 1 postaigazgatósági kirendeltséget, 3 postaigazgatóságot. Megkezdték a Szabadalmi Felsőbíróság, a Munkásbiztosítási Felsőbíróság, a Posta Központi Bélyegpénztár felszámolását is.⁷⁹ Tervezetet dolgoztak ki a városok és községek szervezeteinek egyszerűsítésére.⁸⁰ Az OTB tervei alapján bocsátottak el a bírósági ügyviteli reform alapján 400, a központi illetményhivatal felállításával 300, az anyagbeszerzés és magaspítés összevonása közben 110, a postánál 400, a MÁV-nál 500, az OFB megszűnésével 120, s egyéb racionalizálások kapcsán 670 főt.⁸¹ Gr. Bethlen miniszterelnök az OTB javaslatait ismertette Genfben a Népszövetség ülésén⁸², ami hozzájárult ahhoz, hogy a Népszövetséggel sikerült elhítenni: a köztisztviselő létszám az ország lakossága számához viszonyítva rövidesen a világháború előtti arányt fogja elérni. A valóságban az 1913. évi és az előző évek arányát sohasem sikerült elérni, de – különösen az 1925. évi jelentősebb mértékű létszámredukálás után – az arány valóban javult.

Az 1925. évi létszámapasztások szám szerint lényegesen felülmúlták az 1924. éveket, s ezzel a nagyobb méretű létszámcsökkentések be is fejeződtek. A túloldali táblázat mutatja a kétévi létszámapasztások méreteit és összetételét.

Az 1923. évi július hó 1-től az 1925. évi július hó 30-ig foganatosított létszám-
 apasztások alapján megszűnt állások:⁸³

I. <i>Közigazgatás</i>		
tisztviselői állás	8 071	
díjnoki, altiszt stb. állás	14 161	
II. <i>Állami üzemek</i>		
tisztviselői állás	3 400	
díjnok, segédtszt stb. állás	24 716	
	Összesen:	50 348
III. <i>Közigazgatás és üzemek együtt</i>		
tisztviselői állás	11 471	
díjnok, segédtszt, altiszt stb.	38 877	
Az összesen megszűnt 50 348 állásból az 1923. évi XXXV. tc. alapján végrehajtott apasztás		14 813 fő
1924. évi IV. tc. alapján végrehajtott apasztás		35 535 „
	Összesen:	50 348 fő

Az 1926–27-es költségvetési évben az állami alkalmazottak száma 160 083 fő volt, 1927–28-ban pedig elérte az ellenforradalmi rendszer alatti legalsó szintet, 153 322 főt. (A következő években ismét lassú emelkedés tapasztalható.) De ez az összeállítás azt is mutatja, hogy a csökkenés nem elsősorban a tisztviselőlétszám apasztását jelentette, hiszen míg az elbocsátott 50 348 állami alkalmazottból 38 877 volt segédtszt, altiszt, szolga és díjnok, addig csupán 11 471, alig több, mint 21 %-a volt tisztviselő. A fenti kimutatást a kormány készítette annak bizonyítására, hogy Magyarországon a tisztviselőkérdést sikerült megoldani. Ezért erősen szépíti a valóságot. Feltüntette a megszűnt állásokat, de ugyanakkor nem tüntette fel az újonnan szervezetteket. A valóságos létszámapasztás 1923–28 között csupán 39 509 állami alkalmazottat érintett.

Érdekes képet kapunk, ha megvizsgáljuk, hogy az 1924–25. évi létszámapasztások kapcsán a tisztviselő-társadalom mely rétegeiből vésztek el legtöbben a kenyérüket.⁸⁴ (A táblázatot lásd a 96–98. lapon.)

Ez a táblázat világosan megmutatja, hogy az 1924. júliusi, az 1925. januári és az 1925. júliusi létszámapasztások elsősorban a kis köztisztviselőket, pedagógusokat, díjnokokat, segédtsztviselőket, egyszóval a kisembereket érintették, s csak lényegesen kisebb mértékben a vezető tisztviselőket. Míg az alacsony státusok száma lényegesen csökken, a magasabb fizetési osztályokban levők száma még felül is múlja az 1913. évit. Erre bizonyos mértékig magyarázatot ad az, hogy a világháború befejezése után, az ország helyzetének változása következtében sok olyan új szolgálat keletkezett, amelyeket 1918 előtt nem kellett ellátni, illetve nem feltétlenül Magyarországon és magyar hivatalnokok látták el.⁸⁵ A döntő különbség azonban a kishivatalnokok és pedagógusok tömeges elbocsátása következtében állott be a magyar állami hivatalnokok állományában.⁸⁶ Ezért a létszám-

Az állami alkalmazottak létszáma 1913. január 1-én, 1924. július 1-én, 1925. január 1-én és az 1925-i utolsó létszámredukción után fizetési hónapoként, fizetési osztályonként és beosztás szerint

Fizetési osztály	1913. I. 1.	1924. VII. 1.	1925. I. 1.	1925 után	Különbség
I. Az állami rendszerű fizetési osztályokba tartozó alkalmazottak létszáma					
I.	1	1	1	1	—
II.	10	16	14	14	+4
III.	17	21	19	19	+2
IV.	2	88	86	33	+31
V.	118	514	490	243	+125
VI.	611	1 624	1 521	942	+331
VII.	1 780	2 879	2 687	2 265	+485
VIII.	3 529	4 097	3 876	3 626	+97
IX.	5 772	4 527	4 323	3 969	—1 801
X.	7 610	4 038	3 785	4 260	—3 350
XI.	4 782	2 984	2 803	2 604	—2 178
I—XI.	24 232	20 789	19 605	17 976	—6 254
Egy. tan.	206	337	343	343	+137
Tan.	8 821	5 059	4 467	4 467	—4 354
Óvónő	1 276	745	647	595	—681
Gyak.	1 687	637	581	578	—1 109
Kezelő	—	1 040	939	905	+905
Díjnok	6 901	3 902	3 554	2 907	—3 994
M. altiszt	5 030	1 790	1 760	1 809	—3 221
Altiszt	12 327	8 371	7 154	6 828	—5 499
Napibéres	1 332	2 301	1 904	2 450	+1 118
Tiszt	3 625	694	546	—	—3 625
Szerz. a.	—	43	1 498	—	—
Egyéb	12 140	2 286	2 174	—	—12 140
Fegyv. a.	248	1 911	1 808	1 822	+1 574
Fegyv. k.	2 670	7 049	6 945	6 042	+3 372
I. Össz.	80 495	56 954	53 925	46 722	—33 771

II. Királyi ítélőbírak és királyi ügyészek

VI.	2	3	3	2	—
V.	2	5	5	5	+3
IV.	25	31	31	30	+5
III.	167	206	206	183	+16
II.	484	586	582	497	+13
I.	2 376	1 275	1 269	1 075	—1 301
VI—I.	3 056	2 106	2 096	1 792	—1 264

Fizetési osztály	1913. I. I.	1924. VII. I.	1925. I. I.	1925 után	Különbőség
III. A rangosztályokba sorozott tisztek, tisztviselők és egyéb honvédségi alkalmazottak					
II.	2	2	2	2	—
III.	21	23	23	23	+2
IV.	38	59	53	53	+15
V.	162	486	477	476	+314
VI.	253	445	458	456	+203
VII.	346	599	605	603	+257
VIII.	1 557	1 799	1 715	1 711	+154
IX.	1 274	1 517	1 464	1 463	+189
X.	1 055	668	648	648	-407
XI.	—	1	1	1	+1
II—XI.	4 708	5 599	5 446	5 436	+728
Kezelő	—	44	44	44	+44
Díjnok	—	42	42	42	+42
Műsz. alt.	—	124	124	123	+123
Alt.	—	153	153	153	+153
Szolg.	—	471	471	302	+302
Szerz. alk.	—	230	230		
Egyéb	—	3 188	3 791	3 896	+3 896
Fegyv. a.	2 534	8 245	7 120	6 971	+4 437
Fegyv. k.	9 094	10 953	10 717	10 560	+1466
III. Össz.:	16 336	29 049	28 138	27 527	+11 191

IV. Az állami üzemek állami rendszerű fizetési osztályba tartozó alkalmazottai

III.	—	1	1		—
IV.	—	5	5	2	+2
V.	37	49	48	23	-14
VI.	42	207	206	111	+69
VII.	152	565	543	343	+191
VIII.	484	1 102	1 056	790	+306
IX.	1 153	1 638	1 515	1 121	-32
X.	2 421	2 315	3 147	1 891	-530
XI.	1 470	2 043	827	1 870	+400
III.—XI.	5 759	7 925	7 348	6 151	+392
Gyakornok	100	15	15	—	-100
Kezelő	1 580	52	52	49	-1 531
Díjnok	4 134	2 357	2 262	1 618	-2 516
Műsz. alt.	21	53	70	73	+52
Alt.	46	66	180	66	+20
Szolg.	3 283	1 033	985	875	-2 408
Tiszt. d.	—	100	95	101	+101
Egyéb	—	4	4		
I—II. szak.	513	502	440	457	-56
I—II. alt.	7 720	5 323	4 855	4 963	-2 757
IV. Össz.:	23 156	17 430	16 306	14 353	-8 803

Fizetési osztály	1913. I. I.	1924. VII. I.	1925. I. I.	1925 után	Különbség
V. Államvasúti fizetési osztályokba tartozó alkalmazottak					
I.	2	2	2	2	—
II.	8	13	13	10	+2
III.	21	29	50	18	-3
IV.	79	285	278	126	+47
V.	310	849	832	571	+261
VI.	1 096	1 271	1 260	1 007	-89
VII.	1 979	1 219	1 209	994	-985
VIII.	2 459	534	518	962	-1 497
IX.	1 336	291	277	687	-649
I—IX.	7 290	4 493	4 439	4 377	-2 913
Segédtsiszt	19 244	11 933	11 292	11 200	-8 044
Altsiszt	27 501	14 063	13 108	13 085	-14 416
Díjnok	—	160	165	160	+160
Szolga	9 900	2 938	2 909	2 436	-7 464
Tisztdíj.	160	27	5	11	-149
V. Össz.:	64 095	33 614	31 918	31 269	-32 826
VI. Közigazgatási hatóságoknál és az állami üzemeknél alkalmazott állandó munkások					
Dohánygy.	21 184	5 400	4 600	4 600	-16 584
Áll. nyom.	520	410	410	410	-110
MÁV	58 800	29 095	25 826	25 826	-32 974
Áll. vas.	20 100	12 648	10 917	10 917	-9 183
Köszénb.	3 000	675	675	675	-2 325
Egyéb m.	10 212	—	—	—	-10 212
VI. Össz.	113 816	48 228	42 428	42 428	-71 388
FŐ ÖSSZESÍTÉS:					
I.	80 495	56 954	53 925	46 722	-33 771
II.	3 056	2 106	2 096	1 792	-1 264
III.	16 336	29 049	28 138	27 527	+11 191
IV.	23 156	17 430	16 306	14 353	-8 803
V.	64 095	33 614	31 918	31 269	-32 826
VI.	113 816	48 228	42 428	42 428	-71 388
I—VI. Össz.	300 954	187 381	174 811	164 091	-136 861

csökkentés erősen eltért eredeti céljától, nagymértékben formálissá vált, hiszen a státusok számának csökkenése nem eredményezte az országra nehezedő anyagi terhek ugyanolyan mértékű csökkenését, ami azután visszahatott a tisztviselők fizetésére és életszínvonalára is. Az elbocsátottokról közölt kimutatás másik szembetűnő pontja az alsóbb állami oktató személyzet (néptanítók, óvónők)

számának nagyarányú csökkentése. A népiskolai tanítók, de különösen az óvónők száma nagyobb arányban csökkent 1913 és 1926 között, mint az állami bürokrácia, annak ellenére, hogy a közigazgatásban 1913-ban a magyar anyanyelvűek számaránya sokkal nagyobb volt, mint a pedagógusok között, s a menekültek között is sokkal több volt a tisztviselő, mint a pedagógus.⁸⁷

Az 1924–25. évi létszámcsökkentések másik következménye az *állami nyugdíjasok számának megnövekedése volt*.⁸⁸ Míg az állami nyugdíjasok száma 1913-ban 63 000 fő, addig: 1924-ben 94 835 fő, 1925-ben 100 596 fő, 1926-ban 101 729 fő, 1927-ben 104 269 fő, 1928-ban 107 151 fő volt.

A létszámcsökkentés tehát közel sem érte el eredeti célját, hiszen míg egyik oldalon az államkasszát némileg tehermentesítette, addig a másik oldalon, a nyugdíjakra kifizetett összegek rovatában újabb teherrel sújtotta. A nyugdíjak összegét csökkentették ugyan, de az e célra kifizetett összeg 1924–28 között közel megkétszereződött.⁸⁹

A FŐVÁROSI TISZTVISELŐK LEÉPÍTÉSE

A tisztviselők leépítése érzékenyen érintette Budapest székesfőváros tisztviselőit is. Az elbocsátásokat a fővárosnál nem a létszámapasztás szükségletei, hanem kizárólag politikai szempontok határozták meg, s e politika következményeként a főváros tisztviselőgárdája néhány év alatt a szélsőjobboldali városvezetés hűséges kiszolgálójává vált.

Bármennyire nem célja tanulmányunknak, mégis röviden ki kell térnünk a városvezetés, a várospolitikai egyes kérdéseire, mivel csak így válik érthetővé az a helyzet, mely a létszámapasztáskor keletkezett és megszabta az elbocsátások szempontjait.

1919 márciusáig a főváros vezetése a liberálisok kezében volt, élükön Body polgármesterrel. A Tanácsköztársaság elmozdította a liberális vezetőket és a főváros vezetését a Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács kezébe tette. 1919. augusztus 7-én Body és hívei visszatértek a főváros élére. Rövidesen megkezdődött a küzdelem a főváros vezetéséért. Az ellenforradalmi terror légkörében azonban már a liberális szellem is bűnnek számított, így Bodynak és híveinek bukniuk kellett. A viszálykodásból a Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párt került ki győztesen. 1920. március 24-én a kormány Sipőcz Jenő tiszti ügyészt nevezte ki a főváros kormánybiztosává. Az 1920. július 11–12-én megtartott községi választásokból, mely a budapesti lakosság tüntető érdektelensége közepette, s a Keresztény Községi Párt csalásai és erőszakja jegyében zajlottak le, a Keresztény Községi Párt került ki győztesen, s ennek következtében 170 keresztény párti és 70 demokrata párti jelölt kapott városatyai mandátumot.⁹⁰ A Keresztény Községi Párt programját az 1920. augusztus 11-i közgyűlésen fejtette ki Wolff Károly. Programbeszédében abból indult ki, hogy „a világszerte észlelhető társadalmi válság a krisztusi eszméktől való eltávolodás eredménye. Az új szellemet pedig elsősorban a tisztviselői karba kell bevinni ...”⁹¹ Ez a prog-

ram a valóságban azt jelentette — amint már arra az előző fejezetben utaltunk —, hogy a fővárosi tisztviselők nagy többségét bekényszerítették a Keresztény Községi Pártba, s a fővárosi tisztviselőkkel szemben a politikai terror érvényesült. „E programnak megfelelően zajlott le 1920. szeptember 1-től a tisztújítás, melynek első eredménye, hogy a polgármesteri állásra Body Tivadar helyett Sipőcz Jenő tisztí ügyész, eddigi kormánybiztos választatott meg.”⁹² A liberális Bodyt tehát felváltotta a szélsőjobboldali Sipőcz, Wolff egyik legmegbízhatóbb híve. A Keresztény Községi Párt terrorja jegyében megkezdődött a liberális és demokrata szellemű fővárosi tisztviselők, tanítók és tanárok elbocsátása, s helyüknek Wolff híveivel való betöltése. A közgyűlés üléseit ezekben az években az újonnan alkalmazott fővárosi tisztviselők elleni panaszok felvetései, a régi tisztviselők és pedagógusok elbocsátásának vitái jellemzik. Wolffék uralma alatt egyre jobban tönkrement a főváros, a közművek, az épületek is, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Keresztény Községi Párt nem tarthatja tovább kezében a főváros vezetését. Ezért 1924 elején, amikor a Keresztény Községi Párt mandátuma lejárt, a kormány Terstyánszky Kálmánt küldi ki kormánybiztosi megbízással a főváros élére. Terstyánszkyt tehetetlensége miatt 1924. augusztus 25-én felmentik, s Ripka Ferenc kerül a helyébe.

Ilyen fővárosi vezetés mellett zajlottak le a létszámcsökkentések. A főváros alkalmazottainak a létszáma 1919 óta kb. 70%-kal emelkedett. Bár a Tanácsköztársaság alatti magatartásuk miatt és a B-listák kapcsán igen sok tisztviselőt és pedagógust bocsátottak el a főváros szolgálatából, a tisztviselők száma még mindig magasán a „békebeli” létszám fölött volt. A főváros vezetősége azonban nem akarta a létszámcsökkentési rendeleteket végrehajtani. A Wolff-pártnak szüksége volt a tisztviselői helyekre, saját híveik elhelyezésére. A székesfőváros 1923. évi október 19-én tartott közgyűlése az 1923. évi XXXV. tc. végrehajtása tárgyalásakor hozott határozata többek között a következőket mondta ki: „Tekintettel azonban arra, hogy a közgyűlés megállapítása szerint a székesfőváros teendői az igazgatás minden ágában erősen megszorodtak, s ennél fogva a székesfővárosnál a létszámcsökkentés az igazgatás és oktatás zavartalan menetének veszélyeztetése nélkül keresztül nem vihető, utasítja a közgyűlés a polgármester urat és a tanácsot, miszerint úgy a közigazgatási, mint közoktatási teendők fennakadás nélkül való további ellátásának biztosítása végett hassanak oda a m. kir. kormánynál, hogy a létszámcsökkentési törvény a székesfővárosnál egyáltalán ne hajtassék végre, amennyiben pedig törekvésük eredménnyel nem járna, igyekezzenek a székesfővárosra és alkalmazottaira nézve legelőnyösebb és legmegtányosabb végrehajtást kieszközölni.”⁹³ Természetesen a főváros vezetői, akik a közgyűlés e határozatát sugallták, tudták, hogy a létszámcsökkentés elkerülhetetlen. A határozattal kettős céljuk volt: egyrészt minél kedvezőbb feltételeket akartak kicsikarni a kormánytól, másrészt időt akartak nyerni a tisztviselők kiválogatására. Két hónappal később már kész elbocsátási tervvel álltak elő. Az 1923. december 31-i közgyűlésen bejelentették a Népjóléti Központ, a Dunajobbparti Gazdasági Hivatal, a Közkórházak Központi Gazdasági Hivatala, a Népelelmezési Kirendeltség 1923. december 31-ével való megszüntetését, 149 közigazgatási és kórházi

végleges tisztviselő, 65 ideiglenes hivatalnok, 12 kisegítő ideiglenes hivatalnok, 69 havidíjas, 4 napidíjas, 3 próbaszolgálatos hivatalnok, 120 véglegesített kinevezett altiszt, 11 ideiglenes havidíjas altiszt elbocsátását, 96 végleges közigazgatási és közkórházi tisztviselő, 170 kisegítő és ideiglenes hivatalnoki, 41 havi- és napidíjas hivatalnoki, 215 III. osztályú végleges altiszti státus megszüntetését.⁹⁴ Ez az elbocsátás ismét az ideiglenes hivatalnokok kategóriáját érintette a legérzékenyebben. „Ideiglenességük” a valóságban csak elnevezés volt. A székesfőváros törvényhatósága már az I. világháború előtt megszüntette a díjnoki állásokat, s helyettük ideiglenes hivatalnoki állásokat szervezett. Ezek az úgynevezett ideiglenes hivatalnokok havi fizetést, lakáspénzt stb. kaptak ugyanúgy, mint a fővárosi tisztviselők többi rétegei, tehát ideiglenességük csak a hivatalnokok hierarchiájában betöltött helyüket jelölte. Ezek a fővárosi hivatalnoki gárda legalsó rétegét képező tisztviselők és a pedagógusok szenvedtek legtöbbször az elbocsátások alkalmával. Sipőcz polgármesterré választása után rövidesen elbocsátották az ideiglenes hivatalnokok mintegy 25%-át, a további elbocsátások kilátásba helyezésével teljes egzisztenciális bizonytalanságot hoztak létre az ideiglenes tisztviselők között.

A közgyűlés a tanács és a pénzügyi bizottság javaslata alapján már 1921. március 11-én határozatot hozott: „... a háború tartamára engedélyezett kisegítő és ideiglenes hivatalnoki, továbbá ideiglenes altiszti állások engedélyezésére vonatkozó határozatok érvényét f. év végéig meghosszabbítja azzal a hozzáadással, hogy a fennemlített alkalmazottak 25%-a már a folyó évben bocsátással el és a következő években 20–25%, úgy, hogy ezen alkalmazások 4 év alatt teljesen megszűnjenek.”⁹⁵ Miközben az ideiglenes tisztviselőket nagy számban elbocsátották, helyüket igen sok esetben nem hagyták betöltetlenül, hanem a Keresztény Községi Párt embereit alkalmazták. Így pl.: csak 1921. április 2-től 1922. január 1-ig 248 alkalmazottat, többségükben napidíjast, alsó beosztású hivatalnokokat, altiszteket vettek fel a főváros szolgálatába.⁹⁶ Mint már említettük, a másik kategória, amelyet a létszámcsökkentés legérzékenyebben érintett, a fővárosi pedagógusréteg volt. Amint az előzőekben bemutattuk, már a Tanácsköztársaságot követő fegyelmi elbocsátások és a B-listázások is rendkívül nagy mértékben érintették a fővárosi pedagógusokat. A további elbocsátások sem kímélték őket. A haladó szellemű és a zsidó származású pedagógusok üldözése jellemezte a főváros közoktatáspolitikáját, mely ebben az időben Zilahi-Kis nevéhez fűződött. „A Tanácsköztársaság alatt szerepet vállalt vagy azzal nyíltan rokonszenvező igazgatóknak, tanítóknak börtön, üldözés, elbocsátás jutott osztályrészül, de elküldték a zsidó és a nem véglegesített, megbízhatatlan tanerők nagyobb részét is. 1919-től 1923-ig 919 oktatási alkalmazottat „mentettek fel” a szolgálat alól és mintegy 30 különböző iskola működését szüntették be.”⁹⁷ Ennek a számnak hallatlan nagyságát mutatja, hogy Budapesten ezekben az években kb. összesen 8000 oktatási alkalmazott működik. Ezeknek egy része vagy a VKM, vagy az egyházak hatáskörébe tartozik. A VKM és az egyház hatáskörébe tartozó elbocsátott pedagógusok nem szerepelnek a 919-es számban.

A fővárosi tanács hatáskörébe az 1919/20-as tanévben 5059 pedagógus tartozott. Ha Kiss György adatát hitelesnek vesszük, úgy kb. 3 év alatt a budapesti

községi iskolákban tanító tanerőknek kb. 18%-át bocsátották el. A főváros a létszámcsökkentést így elsősorban a pedagóguskar rovására igyekezett megoldani. Ezt bizonyítják a fővárosi községi iskolák személyzete létszámának összehasonlító adatai is.⁹⁸

1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25
5097	4534	4660	4278	3364	3660

Ezek az adatok azt mutatják, hogy bár valóban az 1919/20. tanévtől az 1922/23. tanévig eltelt 3 esztendő alatt 819-cel csökkentették a pedagógusok létszámát, az 1923/24. tanévre egy minden előzőnél nagyobb méretű elbocsátásra került sor, melynek következményeként 1924-re a fővárosi oktatói kar létszáma az 1920-as évihez mérten 1733 fővel csökkent, ami kb. 34,2%-os létszámcsökkenésnek felel meg. Az elbocsátott pedagógusok összetételét vizsgálva azt látjuk, hogy a menesztettek legnagyobb kategóriáját az elemi iskolai tanítók, s azok között is a tanítónők képezik. Míg az 1919/20. tanévben a budapesti községi elemi népiskolákban 699 férfi és 1849 nő, tehát összesen 2548 tanerő, addig az 1924/25. tanévben már csak 562 férfi és 1107 nő tanított. Tehát az öt év alatt elbocsátott 1733 tanerőből 779 elemi iskolai tanító volt, közöttük 742 tanítónő. Ez azt mutatja, hogy 1920/25 között a községi népiskolák tanítónőinek több, mint 40%-át elbocsátotta a főváros.⁹⁹ Tehát a közigazgatási bürokrácia száma – amint a következőkben majd látni fogjuk – a leépítések ellenére az infláció évei alatt a fővárosnál növekedett, addig a pedagógusok létszámát viszont hallatlan mértékben, több mint egyharmadával csökkentették.

A következő években a fővárosnál nemcsak pedagógusokat menesztettek, hanem a tisztviselői elbocsátások is tovább folytak. A KANSz jelentése szerint 1924-ben mintegy 1000 embert bocsátottak el.¹⁰⁰ 1925. július és 1926. december havában kerül sor a tisztviselő elbocsátásokra. A főváros igyekezett a leépítést lényegesnek, nagyméretűnek feltüntetni, valóságban azonban 1925 júliusában 82, 1926 decemberében pedig 19 állást szüntettek meg. Az elbocsátott tisztviselők száma a valóságban lényegesen nagyobb volt, de az állások jelentős részét ismét betöltötték, s az elbocsátottak helyére másokat vettek fel. Meglepő, hogy a többszöri leépítések ellenére a fővárosi tisztviselők létszáma állandóan növekedett. Míg 1922-ben 5317, 1926-ban már 5549, s 1928-ban pedig 6156 a számuk.¹⁰¹ A fővárosi tisztviselőapparat összetételének alakulása is megmutatja, hogy az elbocsátottak helyére újakat vettek fel. Mint már említettük, különösen kitűnik ez az ideiglenes tisztviselői, továbbá havi- és napidíjas tisztviselői állások esetében. Ez állások 4 év alatti felszámolásának ürügyén 1920–25-ig a főváros kistisztviselőinek jelentős részét menesztették, s közben a státusok száma nem fogyott.¹⁰²

A főváros vezetőségének sikerült elérnie célját, a létszámapasztás ürügyén mindazokat elbocsátották, akik nem az uralkodó klikk szolgálatában állottak, úgyhogy az elbocsátások ellenére sem csökkent a tisztviselői státusok száma, s elég hely volt saját párthíveik elhelyezkedési igényeinek kielégítésére.

FIZETÉSRENDEZÉSI KÍSÉRLETEK

Amint az előzőkben bemutattuk, kb. öt évnek kellett eltelnie, amíg az ellenforradalmi rendszer egyik nehéz ellentmondását úgy-ahogy megoldotta, a társadalmi bázisának oly fontos, jelentős részét kitevő, de az ország szükségletein és anyagi lehetőségein messze túlnőtt köztisztviselő apparátus létszámát némileg csökkentette. Igaz, hogy ezzel a köztisztviselőknek olyan rétegét hozta létre, amelyik állandó hangos elégedetlenség közepette követelte vélt jogait és elvesztett egzisztenciája visszaszerzésére törekedett. Ugyanakkor az állami költségvetés személyi rovatának kiadásai nem csökkentek jelentősen. Formálisan mégis eleget tett a kormányzat a túlméretezett köztisztviselő apparátus leépítése sok oldalról elhangzó követelésének anélkül, hogy saját társadalmi bázisát lényegesen gyengítette volna. Annál is inkább, mert hiszen az 1922–25. évben elbocsátott köztisztviselők jelentős részét a következő 3–4 évben vagy reaktiválták, vagy sikerült számukra új egzisztenciát teremteni, vagy „társadalmi rangjuknak” megfelelő nyugdíjat biztosítani. Így volt lehetséges az, hogy a szellemi munkanélküliek 1928. évi statisztikai összeírása már alig talál állástalan állami tisztviselőt az országban.¹⁰³ Ekkor már a kérdőívet kitöltő 15 637 közlekedési szellemi dolgozó mellett csak 347 állástalant, a közigazgatás 30 404 hivatalnoka mellett csupán 563 állástalant, s az igazságszolgáltatás 12 087 szellemi dolgozója mellett csak 201 állásnélkülit találtak.¹⁰⁴

A leépítésekkel együtt kísérte meg az ellenforradalmi kormányzat feloldani, vagy legalább némileg csökkenteni azt a másik ellentmondást, amely a köztisztviselőknek szánt társadalmi szerep és életszínvonaluk között állott fenn. Nyilvánvaló volt, hogy azonosulásuk ellenére sem lehet arra számítani, hogy e réteg az ellenforradalom adott formáit támogassa huzamosabb ideig, hogyha legalább részben nem állítják vissza kiváltságos anyagi helyzetét.

A Bethlen-kormánynak három évre volt szüksége ahhoz, hogy megkísérelhesse a köztisztviselők generális fizetésrendezését végrehajtani.

1924-re a közalkalmazottak addigi fizetési rendszere teljesen tarthatatlanná vált. Az állami költségvetést aránytalanul megterhelte az állami közigazgatási és nyugdíjas tisztviselői fizetése, amint a túloldali táblázat mutatja.

Tehát az állami költségvetésnek a példaképpen bemutatott ágazatokban közel kétharmad részét a közigazgatás tényleges és nyugállományú tisztviselőinek fizetésére fordították. Ugyanakkor az állandó elégedetlenség jelezte, hogy ez sem elegendő, az állami tisztviselők fizetésükből nem képesek polgári színvonalon élni. A rendkívül komplikált fizetési rendszer pedig nem könnyebbé jelentett, csak a kifizetésekkel járó adminisztráció növelését szolgálta, s lassanként teljesen áttekinthetatlenné vált. A kormány nem volt képes javítani a helyzeten, különösen miután kezét a Népszövetség által jóváhagyott újjáépítési költségvetés is megkötötte.¹⁰⁵

Ilyen körülmények között került sor az 1924. évi július 1-i általános köztisztviselői fizetésrendezésre. A fizetéseket aranykorona értékben állapították meg, a természetbeni ellátást beszüntették, a segélyeket és pótlékokat eltörölték. Az

*Az állami költségvetés kiadásai egyes ágazatok szerint
1924. júniusban*

Megnevezés	Személyi kiadások, aranykorona	Egyéb kiadások, nettó, aranykorona
Kormányzóság	53 870	18 523
Nemzetgyűlés	299 619	11 839
Legfőbb Számszék	15 525	19 072
Közigazgatási bíróság	24 434	1 240
Földreform hivatal	27 094	2 455
Miniszterelnökség	12 534	88 324
Külügyminisztérium	295 415	93 709
Kereskedelmi Minisztérium	381 706	78 034
Közmunkák	646 550	208 849
Népjóléti Minisztérium	395 274	745 235
Igazságügyi Minisztérium	1 410 501	287 730
Összesen:	3 562 522	1 555 010

aranykorona értékű fizetésmegállapítás célja az volt, hogy a fizetések legalább némileg versenyt tartsanak az inflációval, automatikusan emelkedjenek a korona árfolyamának megfelelően. A természetbeni ellátás és segélyek eltörlése pedig a fizetésrendszer egyszerűsítését szolgálta.

Az állami alkalmazottak nem voltak megelégedve azzal, hogy a sok ígélet után csak ennyit kaptak, erélyesen tiltakoztak az új fizetésrendszer ellen. Az eltörölt természetbeni ellátás helyett a kormány készpénzváltást adott, de az már az első hónaptól kezdve sem felelt meg a természetbeni ellátás értékének. A fizetéseket ugyan aranykoronában szabták meg, de a fizetési eszköz a papírkorona volt. Ezért minden hónapban új átszámítási kulcsot (szorzószámot) állapítottak meg, s a fizetéseket e szorzószám alapján átszámítva papírkoronában fizették ki. Már a papírkoronára való átszámításakor jelentős veszteséget szenvedtek a tisztviselők, s ez csak növelte a kívántnál alacsonyabb mértékben megállapított fizetés kiváltotta elégedetlenségét. Hosszas viták és tárgyalások után a kormány már július 1-én kénytelen volt azokat a fizetéseket életbe léptetni, amelyeket az újjáépítési költségelőirányzat szerint csak 1924 októberében kívánt bevezetni. A Népszövetségi főbiztos megállapítja 1924. júniusi jelentésében: „Ennek folytán az új költségvetési év első 3 hónapjának kiadásai lényegesen meghaladják azt a havi átlagot, amelyet az újjáépítési költségelőirányzat megszab.” A magyar kormány olyformán igyekszik e havi átlag keretein belül maradni, hogy részben más, nem személyi kiadásokra vonatkozó tételekben próbál megtakarításokat elérni, részben pedig azáltal, hogy az állami vállalatok részére előirányzott üzemi hiányokat csökkenti.¹⁰⁶

Az 1924. évi fizetésrendezés tehát eredeti célját egyáltalán nem érte el, az állami költségvetés aránytalanságát nemhogy megszüntette volna, de még tovább

eltorzította a személyi kiadások irányába, ugyanakkor a fizetésemelés mértéke korántsem elégitette ki a közalkalmazottakat. Az aranykorona értékben megállapított fizetést, mint az alábbi kimutatásból kitűnik, az egyes fizetési osztályoknál eltérően állapították meg, de a fizetés egyetlen fizetési osztályban sem érte el a háború előtti, hanem annak 36,6 és 72,4 százaléka között mozgott.

Az állami tisztviselők fizetése 1914-ben és 1924-ben

Fizetési		1914-ben egy óra arany- koronában	1924. júl. 1-től egy óra arany- koronában	Az 1924. évi az 1914. évinek hány %-a
osztály	fokozat			
I.	—	3333	1210	36,3
II.	—	2000	810	40,5
III.	—	1333	550	41,2
IV.	1	—	460	39,5
	2	1167	410	35,1
V.	1	1000	350	35,1
	2	833	310	35,0
VI.	1	667	290	43,4
	2	600	260	43,3
	3	533	230	43,1
VII.	1	500	210	42,0
	2	450	195	43,3
	3	400	180	45,0
VIII.	1	336	160	43,7
	2	333	150	45,0
	3	300	140	46,6
IX.	1	266	130	48,8
	2	241	120	49,8
	3	216	110	50,9
X.	1	200	105	52,5
	2	183	100	54,6
	3	166	96	57,8
XI.	1	150	92	61,3
	2	133	88	66,1
	3	116	84	72,4

Az állami tisztviselők zöme tehát átlagosan kb. a világháború előtti fizetésének 50%-át kapta. Az aranykorona névleges értéke azonban nem egyezett a vásárlóértékkel, hanem lényegesen alatta maradt. A közszükségleti cikkek ára aranykoronában számítva a KANSz kimutatása szerint mintegy 40%-kal volt magasabb a háború előtti áraknál. A következő hónapokban a fizetések értéke tovább romlott. A KANSz Gr. Bethlen István miniszterelnökhöz benyújtott memorandumának melléklete szerint 1925 májusában a köztisztviselői fizetések a háború előttihez viszonyítva a következőképpen alakultak:

Megnevezés	Békebeli aranykoronában	Békebeli illetmények mai értéke		Ma (1925. IV.) papírkoronában	Mai illetmény békebeli ill. értékének %-a	Békebeli illetm. értéke a mai ill.-nél több %-a
		aranykoronában	papírkoronában			
IV.	1166	1555	22 548 000	6 800 000	30,2	231,5
V.	833	1111	16 111 000	5 100 000	31,7	215,8
VI.	533	711	10 310 000	3 740 000	36,3	175,7
VII.	400	533	7 729 000	2 890 000	37,4	167,4
VIII.	300	400	5 800 000	2 100 000	38,1	162,4
IX.	216	288	4 176 000	1 700 000	40,7	145,6
X.	166	221	3 205 000	1 462 000	45,6	119,2
Kezelő	116	155	2 248 000	1 258 000	56,0	78,7
Műsz. ált. I.	83	111	1 610 000	935 000	58,1	72,2
„ „ II.	83	111	1 610 000	884 000	54,9	82,1
Kezelő ált.	67	83	1 213 000	850 000	65,8	51,9
Alt.	56	67	972 000	782 000	80,5	24,3

Ha a KANSz kimutatását nem vesszük figyelembe, s csak a saját számításainkra támaszkodunk, amely szerint a fizetések aranykorona értékben mintegy 50%-ra estek, az árak ugyanakkor aranykoronában mintegy 40%-kal emelkedtek – azt látjuk, hogy az állami tisztviselők reálkeresete az 1924. júliusi fizetésrendezés után is a békebelinek átlagban mintegy 35,7%-ára esett, szélső határaiban 25,9%-a és 51,7%-a között mozog.

A köztisztviselői fizetések ily nagymértékű esése egyedülálló. Még az ekkor is nagy nehézségekkel küzdő, a közalkalmazottak állandó követeléseitől hangos Ausztriában is – mint az alábbi összehasonlítás mutatja – kb. 50–60 százalékkal volt magasabb a közalkalmazottak fizetése 1924 májusában, mint Magyarországon.¹⁰⁸

Magyar	Osztárk	Magyar	Osztárk	Magyar papírkorona átszámítva	Az osztárkok fizetése a magyarnál több %-al
fizetési osztály		papírkoronában			
IV.	I.	6 800 000	10 128 000	11 748 005	72,8
V.	II.	5 100 000	7 232 000	8 395 111	64,6
VI.	III.	3 740 000	5 192 000	6 023 000	61,0
VII.	IV.	2 840 000	3 774 000	4 378 000	51,5
VIII.	V.	2 210 000	2 812 000	3 262 000	47,6
IX.	VI.	1 700 000	2 277 000	2 641 000	55,4
X.	VII.	1 462 000	1 865 000	2 164 000	48,0
XI.	VIII.	1 258 000	1 454 000	1 686 000	33,9
Kezelő	IX.	935 000	1 244 000	1 433 000	54,3
Altiszt	X.	782 000	1 131 000	1 312 000	67,8

Egy négytagú tisztviselő család életfenntartási költségei 1913-ban és 1925. január 1-én
(Apa, anya és két gyermek)

Áru	Az egész család szükséglete egy hónapra	Áru egyége	Ára 1913-ban		Ára 1925. január 1-én		Indexszám 1913 = 1	Az 1925. jan. 1-én aranykoronában, 1 havi szorzószám 15 ezer	Megjegyzés	
			egységenként	egy havi szükségletnek	egységenként	egy havi szükségletnek				
A) Élelmiszerek										
Nullás liszt ¹	4 kg	1 kg	0,36	1,44	8 200	32 800	22 777	2,19	¹ Összesen 40 kg liszt 4 személynek	
Főzőliszt ¹	12 „	1 „	0,34	4,08	7 700	92 400	22 647	6,17		
Kenyérliszt ¹	24 „	1 „	0,30	7,20	6 900	165 600	23 000	11,04		
Burgonya	40 „	1 „	0,09	3,60	2 600	104 000	28 889	6,93		
Cukor	4 „	1 „	0,88	3,52	15 000	60 000	17 722	3,90		
Zsír	4 „	1 „	1,77	7,08	41 000	164 000	23 163	10,93		
Só	4 „	1 „	0,27	1,08	5 000	20 000	18 519	1,33		
Tej	15 l	1 l	0,31	4,65	5 800	87 000	18 709	5,80		
Tojás	30 db	1 db	0,08	2,40	2 700	81 000	33 125	5,40		
Marhahús ²	8,5 kg	1 kg	2,17	18,45	42 000	357 000	22 114	23,80		² Összesen 15 kg hús 4 személynek
Disznóhús ²	2 „	1 „	1,99	3,98	43 000	86 000	24 121	5,73		
Kolbászemű ²	4,5 „	1 „	2,19	9,86	60 000	270 000	29 412	18,00		
Bab	4 „	1 „	0,41	1,64	6 900	27 600	16 098	1,84		
Káposzta	4 „	1 „	0,27	1,08	6 750	27 000	22 223	1,80		
Hagyma	2 „	1 „	0,21	0,42	4 600	9 200	17 857	0,61		
Mák	0,5 „	1 „	1,26	0,63	26 000	13 000	19 444	0,87		
A) összesen:				71,11		1 596 600	22 430	106,34		
B) Ruhafélék										
Férfiruha ³	1/6 ruha	1	75,00	12,50	2 150 000	358 333	28 667	23,89	³ Egy ruha személyenként	
Női ruha ³	1/6 „	1	80,00	13,33	2 250 000	375 000	28 132	25,00		
Gyermekruha ³	1/3 „	1	40,00	13,33	1 050 000	350 000	26 256	23,33	1 évre	
Férfikabát ⁴	1/24 „	1	96,00	4,00	2 300 000	95 000	23 958	6,39	⁴ Egy kabát személyenként	
Női kabát ⁴	1/24 „	1	100,00	4,17	2 400 000	100 000	23 981	6,67		
Gyermekkabát ⁴	1/12 „	1	48,00	4,00	1 100 000	91 667	22 917	6,11	2 évre	
Férfisapka ⁵	1/12 „	1	6,50	0,54	175 000	14 583	27 005	0,97	⁵ Egy kalap személyenként	
Női kalap ⁵	1/12 „	1	10,00	0,83	260 000	21 667	26 105	1,44		
Gyermeksapka ⁵	1/6 „	1	3,00	0,50	80 000	13 333	26 666	0,89	1 évre	
Vászon	2 m	1	0,90	1,80	40 000	80 000	44 444	5,33		
Flanell	1/4 „	1	6,80	1,70	36 000	9 000	45 000	3,36		
Férfikézeliő	1 db	1	0,40	0,40	21 000	21 000	52 500	1,40		
Férfiharisnya ⁶	1/4 pár	1	0,90	0,23	42 000	10 500	45 625	0,70	⁶ 3 pár zokni 1 évre	
Női harisnya ⁷	1/2 „	1	1,80	0,90	80 000	40 000	44 444	2,67		
Gyermekharisnya ⁸	1/2 „	1	0,50	0,25	25 000	12 500	50 000	0,83	⁷ 6 pár zokni 1 évre	
Férficipő ⁹	1/6 „	1	18,00	3,00	360 000	60 000	20 000	4,00	⁸ 3 pár zokni 1 évre ⁹ 2 pár cipő 1 évre személyenként	
Női cipő ⁹	1/6 „	1	16,00	2,67	340 000	56 667	21 186	3,78		
Gyermekcipő ⁹	1/3 „	1	8,00	2,67	175 000	58 333	21 843	3,89		
B) összesen:				66,82		1 767 583	27 322	120,65		
C) Fűtés, világítás										
Elektromos áram	130 Kiv.	1	0,06	7,80	600	78 000	10 000	5,20	¹⁰ Orvos, gyógyszer közl., színház, könyvek, beruházások stb. hiányoznak	
Szén	1,7 q	1 kg	4,40	7,48	102 000	173 400	23 181	11,56		
Fa	1,7 „	1 „	2,57	4,36	70 000	119 000	26 233	7,94		
C) összesen:				19,64		370 400	18 688	24,70	¹¹ Megmutatkozó különbség 94,51 aranykorona, ez 60,14% emelkedés	
A, B, C együtt:¹⁰				157,57 ¹¹		3 734 183	24 019	251,69		
									¹² Ide jön két gyermek után járó 33 K családi pótlék	

Néhány fizetési kategória ugyanekkor összehasonlítás céljából

XI. fizetési osztály	150,-	} ¹²	104,0	} ¹³	¹³ Ide jön 30 K családi pótlék a feleség és két gyermek után
X. „ „	200,-		116,0		
IX. „ „	250,-		130,0		
VIII. „ „	333,-		160,0		
VII. „ „	433,-		200,0		
VI. „ „	566,-		250,0		
V. „ „	866,-		330,0		

A KANSz 1925. május 15-én a miniszterelnökhöz benyújtott memorandumában azt dokumentálja, hogy a magántisztviselői fizetések 61–117%-kal múlják felül az állami tisztviselőkéét. Az alábbi táblázaton a Magyar Nemzeti Bank tisztviselőinek fizetését hasonlították össze az állami tisztviselők fizetésével. Ha a KANSz alábbi összeállítását tendenciózusnak tekintjük, s ha figyelembe is vesszük azt a különleges helyzetet, melyet a magántisztviselők közt a Magyar Nemzeti Bank tisztviselői elfoglaltak, akkor is feltűnő a fizetések közötti ilyen nagyarányú különbség.¹⁰⁹

Állami rendszerű fizetési osztály	Magyar Nemzeti Bank tisztviselői beosztás	Havi fizetés papírkoronában		A Magyar Nemzeti Banknál több %-kal
		állami	MNB	
IV.	igazgató h.	6 800 000	11 000 000	61,7
V.	főfelügyelő	5 100 000	9 000 000	70,5
VI.	felügyelő	3 740 000	7 500 000	100,5
VII.	főellenőr	2 890 000	6 000 000	107,6
VIII.	ellenőr	2 210 000	4 500 000	103,6
IX.	felülvizsgáló	1 700 000	3 000 000	76,5
X.	tisztviselő	1 462 000	2 600 000	77,8
XI.	id. tisztviselő	1 258 000	2 300 000	82,8
Kezelő	tisztviselő	935 000	1 700 000	81,3
	Altiszt	782 000	1 700 000	117,4

Az eddigiekből világosan látható, hogy a magyar köztisztviselők fizetése az 1924. júliusi javítás után is mélyen alatta maradt a háború előtti fizetésnek, annak csupán mintegy 36%-át tette ki, a külföldi tisztviselői fizetések közül a legalacsonyabbak egyikének, az osztráknak is csak mintegy 2/3-át érte el, a magyar banktisztviselők fizetésének pedig csupán valamivel több, mint a fele volt.

Természetes, hogy ilyen körülmények között a köztisztviselői kérdés nem jutott nyugvópontra, a köztisztviselők már első perctől kezdve tiltakoztak az 1924-i fizetésrendezések mértéke miatt.¹¹⁰

A köztisztviselők fizetésének az értéke minden tiltakozás ellenére 1924 júliusa és 1925 júliusa között tovább romlott. 1924 júliusától 1925 júliusáig az aranykorona papírkoronára való átszámításának szorzószámát a kormány nem változtatta meg. Igaz, hogy már 1924 júliusában az aranykorona értéke a genfi tőzsdén emelkedett, s így látszatra a köztisztviselők fizetése is magasabb lett. Viszont ugyanakkor a közszükségleti cikkek ára nem csökkent, hanem tovább emelkedett.¹¹¹ Így az a helyzet állott elő, hogy a köztisztviselő családok az 1924-es fizetésemelés után nemigen tudtak fizetésükből jobban megélni, mint az előző években. Még egy VII. fizetési osztályban levő tisztviselő sem volt képes családját fizetéséből eltartani, amint ezt a mellékelt számítások mutatják (lásd a 104–105. lap között).

A mellékelt kimutatás adatai kétségtől igazolják, hogy a világháború előtti árakhoz képest a tisztviselők minimális életstandardjához szükséges élelmi

és ruházati cikkek árai 1925 júliusában mintegy 60%-kal voltak magasabbak, mint az első világháború előtt. Tehát ha a háború előttihez viszonyítjuk az 1924. júliustól 1925. júliusig érvényben levő fizetéseket, azt látjuk, hogy a világháború előtt már a X. fizetési osztály 3. fokozatában levő kezdő tisztviselőnek olyan illetménye volt, amelyből fedezni tudta saját és családja kiadásait, míg 1925 júliusában csakis a VI. fizetési osztály 2. fizetési fokozatában levő, vagy annál magasabb fizetést élvező, tehát többnyire régebben szolgáló vezető tisztviselő volt abban a helyzetben, hogy a maga és családja részére feltétlen szükséges életfenntartási szükségleteket biztosítani tudta.

A magyar köztisztviselők fizetése más – még a háborúban vesztes – államok köztisztviselőinek fizetéséhez mérten is jelentős mértékben esett. Mellékletben (112–113. l. között) bemutatjuk hat európai ország köztisztviselőinek fizetését 1925. június havában. Ez az összeállítás illusztrálja, hogy a magyar köztisztviselői kar fizetése mily nagy mértékben alatta maradt a más államokban élő tisztviselők fizetésének.

A magyar köztisztviselők fizetése tehát 1925 júniusában a legoptimálisabb esetben is csupán mintegy 50%-át – de nem ritka eset, hogy csak kb. egynegyedét – tette ki a külföldi köztisztviselők fizetésének.

A fenti kimutatást a népszövetségi tárgyalások előkészítő anyagaként készítették el Bethlen számára.¹¹² Taylor, a Népszövetség helyettes főbiztosa, 1925. február 27-én levelet intézett Bethlenhez, melyben elismeri, hogy a tisztviselők fizetése komoly csökkenést mutat a háború előttihez képest, megpróbálja némileg szépíteni a helyzetet, s levelében megállapítja:

a) A tisztviselők fizetése majdnem egész Európában csökkent, különösen ahol a pénzügyek megrendültek.

b) A magyar tisztviselők rossz fizetését némileg kiegyenlítik a magas lakbértérítések, s egyéb kedvezmények (pl. félárú utazás stb.).

c) A háború előttihez képest a magasabb fizetési osztályban levő tisztviselők száma nagyon emelkedett az alacsonyabb osztályokban levőkhöz képest.

d) A múlt év júliusában volt kb. 10%-os fizetésemelés.

e) Az aranykorona értéke emelkedett, a 17 000-es szorzószám maradt.¹¹³

Ez esetben nem a népszövetségi helyettes főbiztosnak, hanem a kormánynak volt igaza. Egyedül az e) pontban látta jól Taylor a helyzetet, de a fizetés kérdésében tévedett. Rövidesen a Népszövetség is kénytelen volt belátni a helyzet tarthatatlanságát, s lépéseket tenni, sürgetni a köztisztviselői fizetések rendezését. A kormánynak viszont fontos volt a kérdést nyugvópontra juttatni egyrészt azért, hogy ezzel is bizonyítsa külföld előtt Magyarország gazdasági prosperitását, az államrend szilárdságát, másrészt, hogy saját bázisát még inkább megszilárdítsa.¹¹⁴

AZ 1925. ÉVI FIZETÉSRENDEZÉS

A köztisztviselő kérdést az 1924. évi IV. tc. kísérelte meg ismételten rendezni. A kormány újabb lépéssel egybekötött fizetésemelést hajtott végre, amelynek mértéke kb. 10–15% között mozgott. 1925-ben felállították a Központi Illet-

ményhivatalt, melynek feladatává tették az összes állami alkalmazott, nyugdíjas és özvegyi kegydíjas járandóságának gépi erővel való számfejtését. Az új illetményeket 1925. július 1-től fizették, megszüntetve az aranykorona szorzószámot, melyre a korona stabilizációja adott lehetőséget. Az 1924–25. évi állami költségvetésben a tisztviselők fizetésére 124 890 000 aranykoronát vettek fel az alábbi részletezés szerint.¹¹⁵

Megnevezés	Egy évre millió arany- koronában
Fizetések	94,17
Tiszteletdíjak	3,45
Bérek	5,02
Hozzájárulások (vármegyei, köz- ségi stb. illetményekhez)	7,69
Hozzájárulások (a nem állami tanítók szem. fizetéséhez)	14,56
Összesen:	124,89

Az új fizetési rendszer bizonyos fokú stabilitást hozott, de a fizetésemelés mértéke alacsony volt, közel sem elégítette ki a tisztviselői kar igényeit. A KANSZ lapja az első olyan számában, amely az új köztisztviselői fizetések első kiutalása után jelent meg, így ír: „Amit elértünk, azt korántsem szándékozunk lekicsinyelni, viszont azonban kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy jogos várakozásainkból egész sorozat romokban hever, s tovább éleszti a nyugtalanságot kategóriánkban, amely pedig viharvert sorsával, minden vezekelnivaló nélkül is túlonúl egyaránt megbűnhődött már múltat is, jövődőt is.”¹¹⁶

Fellengzős szavaiktól eltekintve mégis érthető a közalkalmazottak elégedetlensége, ha a fizetésjavítás utáni illetményeiket összehasonlítjuk az I. világháború előtti illetményekkel.¹¹⁷ (Táblázat a 110–111. lapon.)

Az új fizetések tehát az állami fizetési osztályokba tartozó tisztviselőknél a „békebeli” fizetéseknek még mindig csak 27,4–73,2%-a között mozogtak, általában ennek kb. 30%-át érték el. Relatíve valamelyest jobb arányt értek el a pedagógusok, akiknek fizetése a világháború előttinek 51,5–64,8%-át, átlagban mintegy 54–56 százalékát tette ki. A fizetésjavítás látszólag kevésbé kedvezett az igazságszolgáltatási apparátusnak, az ügyészeknek és bírácoknak, kiknek fizetése a békebelinek kb. 25–82%-át tette ki, kb. 40%-os átlaggal. A valóságban azonban ez a különbség csupán annyit jelentett, hogy a közalkalmazotti rétegeken belül a viszonylag rosszul fizetett pedagógus fizetését 1925 júliusában valamelyest nagyobb mértékben emelték, mint az ugyanezen a rétegen belül legmagasabb fizetést élvező bírói és ügyészi kar illetményeit. Tehát kismértékű nivellálódást is jelentett az 1925. júliusi fizetésrendezés. Az előző kategóriáknál nagyobb mér-

A közalkalmazottak fizetése 1914-ben és az 1925. évi fizetésrendezés után

Állások megnevezése		1914/15. évben akkori korona	Az 1914/15. évi átszámítva papirkoronára, a drágulási indexszám 21 100	1925. évben átszámítva papirkoronára, 17 000-es szorzószám	Az 1925-i hány %-a az 1914. évinek
osztály	fokozat				
I.		3333	70 326 300	20 400 000	29,0
II.		2000	42 200 000	13 600 000	32,2
III.		1333	28 126 300	9 180 000	32,6
IV.	1.	—	—	7 650 000	
	2.	1166	24 602 600	6 800 000	27,6
V.	1.	1000	21 100 000	5 780 000	27,4
	2.	833	17 576 300	5 100 000	29,0
VI.	1.	666	14 052 600	4 760 000	33,9
	2.	600	12 660 000	4 250 000	33,6
	3.	533	11 246 300	3 740 000	33,3
VII.	1.	500	10 550 000	3 400 000	33,2
	2.	450	9 495 000	3 145 000	33,1
	3.	400	8 440 000	2 890 000	34,2
VIII.	1.	366	7 722 600	2 550 000	33,0
	2.	333	7 026 300	2 380 000	33,9
	3.	300	6 330 000	2 210 000	34,9
IX.	1.	266	5 612 600	2 040 000	36,3
	2.	241	5 185 100	1 870 000	36,8
	3.	216	4 557 600	1 700 000	37,3
X.	1.	200	4 220 000	1 615 000	38,3
	2.	183	3 861 300	1 530 000	39,6
	3.	166	3 502 600	1 462 000	41,7
XI.	1.	150	3 165 000	1 394 000	44,0
	2.	133	2 806 300	1 326 000	47,3
	3.	116	2 447 600	1 258 000	41,4
Gyakornok	főisk.	83	1 751 300	1 190 000	68,0
	közép	66	1 392 600	1 020 000	73,2
	alsó	50	1 055 000	—	
Egyetemi, műegyetemi ny. r. tanárok és állatorvosi főiskolai tanárok					
Maximum		1333	28 126 300	8 160 000	29,0
16—20 év		1200	25 320 000	9 160 000	32,2
Minimum		533	11 246 300	5 610 000	48,9
Áll. elemi népisk. tanítók és áll. óvónők					
Tanítók	max.	266	5 612 600	2 890 000	51,5
	min.	100	2 110 000	1 258 000	59,6
Óvónők	max.	183	3 861 300	2 040 000	52,8
	min.	92	1 941 200	1 258 000	64,8
Kir. ítélőbírák és ügyészek					
Kúriai elnök		2333	49 226 300	13 600 000	27,6
Kúriai alelnök		2000	42 200 000	10 540 000	25,0
Kúriai tan. elnök	max.	1166	24 602 600	8 840 000	35,9
	min.	1166	24 602 600	7 650 000	31,1
Kúriai bíró	max.	1000	21 100 000	7 650 000	36,3
	min.	833	17 576 300	6 460 000	36,8

Állások megnevezése		1914/15. évben akkori korona	Az 1914/15. évi átszámítva papirkoronára, a drágulási index- szám 21 100	1925. évben átszámítva papirkoronára, 17 000-es szorzószám	Az 1925-i hány %-a az 1914. évinek
osztály	fokozat				
Ítéelő bíró, táblai	max.	666	14 052 600	6 970 000	49,6
	min.	533	11 246 300	5 100 000	45,3
Törvényszéki bíró	max.	500	10 550 000	5 440 000	51,5
	min.	216	4 557 600	3 740 000	82,1
Kezelők és altisztek					
I—II. o. műszaki altiszt	max.	116	2 447 600	2 040 000	83,3
	min.	83	1 751 300	884 000	50,3
Kezelő és altiszt	max.	83	1 751 300	1 224 000	69,5
	min.	56	1 055 000	782 000	74,1
Állami rendszerű kezelők, kezelők, napidíjasok					
Kezelők, kezelők	max.	116	2 447 600	1 445 000	41,3
	min.	83	1 751 300	935 000	53,4
Napidíjasok	max.	150	3 165 000	1 326 000	41,9
	min.	63	1 329 300	867 000	65,2
Napibéres szolgák	max.	96	2 025 600	350 000	47,0
	min.	60	1 266 000	714 000	56,4
Államvasúti rendszerű tisztviselők					
I.		1250	26 375 000	10 200 000	38,7
II.	max.	1000	21 100 000	8 330 000	39,5
	min.	1000	21 100 000	7 480 000	35,5
III.	max.	833	17 576 300	6 290 000	35,8
	min.	750	15 825 000	5 610 000	35,4
IV.	max.	700	14 770 000	5 100 000	34,5
	min.	600	12 660 000	4 420 000	34,9
V.	max.	550	11 605 000	3 910 000	33,7
	min.	450	9 495 000	3 230 000	34,0
VI.	max.	416	8 777 600	2 890 000	32,9
	min.	350	7 385 000	2 650 000	34,5
VII.	max.	316	6 667 600	2 380 000	35,7
	min.	266	5 612 600	2 040 000	36,3
VIII.	max.	241	5 085 100	1 870 000	36,8
	min.	191	4 030 100	1 700 000	42,2
IX.	max.	166	3 502 600	1 625 000	46,1
	min.	133	2 806 300	1 445 000	51,5
Államvasúti rendszerű segédtisztek és altisztek					
I. oszt. segédtiszt	max.	300	6 330 000	2 635 000	41,8
	min.	108	2 278 000	1 360 000	60,0
II. oszt. segédtiszt	max.	232	4 885 200	1 785 000	36,5
	min.	83	1 751 300	1 020 000	58,5
I. oszt. altiszt	max.	166	3 502 600	1 615 000	46,3
	min.	66	1 392 600	1 020 000	73,6
II. oszt. altiszt	max.	116	2 392 600	1 360 000	55,8
	min.	50	1 055 000	799 000	76,1

tékben emelkedett a háború előttihez képest a tisztviselői kar alsó peremét és e rétegből más rétegbe való átmenetet képező kezelők, altisztek fizetése, mely 74,1–83,3% között mozog. Az infláció és szanálási válság egész ideje alatt ez a réteg vesztett a világháború előtti jövedelméhez képest a legkevesebbet, fizetése rendszeresen annak 70–80%-a között mozgott. A világháború előtt ugyanis olyan alacsony jövedelmük volt, hogy ezt már a magasabb tisztviselői fizetések csökkentésének mértékében nem lehetett leapasztani. Annál feltűnőbb, hogy a tisztviselőréteg legalsó kategóriája – kezelők, kezelőnők, napidíjasok – fizetése, illetménye az 1925. júliusi rendezéskor a háború előttinek csak 41,3–65,2%-át érte el. Ez a réteg nem volt az előző rétegnél jobban fizetve a világháború előtt sem, tehát teljesen indokolatlan volt életszínvonaluknak a hasonló körülmények között élő altisztek és véglegesített kezelők életszínvonala alá szorítása. Az államvasúti fizetési osztályokba sorolt tisztviselők ebben az időben általában valamelyest kevesebb fizetést élveztek, mint az állami fizetési osztályokba soroltak. Érdekes, hogy az 1925. júliusi fizetésrendezés után az államvasútiak alsó és felső kategóriái az első világháború előttihez képest nem állottak oly távol egymástól, mint az államiakéi. Míg az államiak 27,4–73,2%, addig az államvasútiak 38,7–51,5% szélső értékek között mozognak.¹¹⁸

Az állami és államvasúti tisztviselők és egyes rétegeik jövedelme közötti jelentős különbség ellenére a tisztviselői fizetések az 1925-i rendezés után mélyen a háború előtti színvonal alatt maradtak, annak átlagban még mindig legoptimistább becslés szerint is mintegy 50%-át érték el.

Amint látjuk, a Bethlen-kormány még 1925-ben sem volt képes megoldani a köztisztviselők életszínvonalának a kérdését, annak ellenére, hogy saját stabilitása érdekében egyre sürgetőbbé vált a nem csupán érzelmi, hanem anyagi érdekek szálaival is e rendszerhez fűzött köztisztviselői gárda kiformalása. Nem a kormány belátásán vagy akaratan, hanem gazdasági lehetőségein múlott a tisztviselő életszínvonal kérdésének generális, a köztisztviselők számára is megnyugtató rendezése. A megfelelő rendezés viszont szükségképpen alá volt rendelve a gazdasági stabilizáció kérdésének. Hogy mennyire így volt ez, azt az az egyszerű tény is bizonyítja, hogy a stabilizáció első pillanatától, 1926 őszétől kezdve a tisztviselői fizetéseket olyannyira megjavította a Bethlen-kormány, hogy a tisztviselők egyes kategóriái részére az I. világháború előttinél magasabb életszínvonalat biztosított.

A stabilizációt követő években újabb kedvezményekkel igyekeztek a köztisztviselőket a dolgozó rétegekhez képest egyre kiváltságosabb helyzetbe hozni. Míg a munkások bére 1926–29 között alig változott, a köztisztviselők jövedelme, ha nem is ugrásszerűen, de fokozatosan emelkedett.¹¹⁹ Míg a munkások a háború előtti utolsó években elért reálkeresetüknek csupán mintegy 60–65%-át érték el, a tisztviselők egyes kategóriái nemcsak hogy elérték az 1913. évi életszínvonalukat, de azt túl is szárnyalták. Jellemzően mutatja ezt a lassú, de biztos emelkedést a 113. lapon levő összeállítás.¹²⁰

Ez a kimutatás is bizonyítja, hogy az ellenforradalmi rendszer a Bethlen-rezsim éveiben igyekezett a tisztviselők helyzetét javítani, elégedett, a rendszer mögé felzárkózó tisztviselői gárdát kikovácsolni.¹²¹ Még feltűnőbbek ennek a

Az 1925. június havi köztisztviselő fizetések összehasonlítása Magyarország és néhány más európai ország között

Magyarország				Németország				Franciaország			
Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi		Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi		Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi	
		aranykorona	papírkorona (17 000 szorzószám)			aranykorona	papírkorona			Fr.	papírkorona
Miniszter	II.	800	13 600 000	Reichsminister	IV.	2475	41 580 000	—	—	—	—
Államtitkár	III.	540	9 180 000	Staatsekretär	B. V.	1650	27 720 000	—	—	—	—
„	IV.	400	6 800 000	Ministerialdirector	B. IV.	1320	22 176 000	Directeur général	—	3333	12 332 100
„	IV.	450	7 650 000	Ministerialrat	A. XIII.	577,5	9 702 000	Chef de service	—	2250	8 325 000
Miniszteri tanácsos	V.	300	5 100 000	„	A. XIII.	880	14 784 000	Chef de bureau	—	1413	5 228 100
„	V.	340	5 780 000	Regierungsrat	A. X—XI.	330	5 544 000	„	—	1833	6 782 100
Osztálytanácsos	VI.	220	3 740 000	„	A. X—XI.	577,5	9 702 000	Rédacteur principal	—	916	3 389 200
„	VI.	280	4 760 000	Oberinspektor	A. IX.	258,5	4 372 800	„	—	1200	4 440 000
Minisztériumi titkár	VII.	170	2 890 000	Oberfinanzinspektor	A. IX.	379,5	6 375 600	Rédacteur	—	666	2 464 200
„	VII.	200	3 400 000	Obersekretär	A. VII.	192,5	3 234 000	„	—	833	3 682 100
Miniszteri fogalmazó	IX.	100	1 700 000	„	A. VII.	286	4 804 800	Agent de comptoir	—	500	1 850 000
„	IX.	120	2 040 000	Sekretär	X—VI.	149,5	2 511 600	„	—	600	2 220 000
Hivatali tiszt	X.	86	1 462 000	„	X—VI.	223	3 746 400	Agent de comptoir stagiaire	—	500	1 850 000
„	X.	95	1 615 000	Kanzleisekretär	A. V.	121,5	2 041 200	Garde-magasin,	—	783	2 157 100
Hivatali segéd tiszt	XI.	74	1 258 000	„	A. V.	171	2 872 800	premier concierge	—	700	2 590 000
„	XI.	82	1 304 000	Obergehilfen	A	90	1 512 000	Gardien de bureau veilleurs	—	466	1 724 200
Műszaki hivatalsegéd	—	52	884 000	Gehilfen	III—IV.	147,5	2 478 000	„	—	600	2 220 000
„	—	120	2 040 000	Hauswarte Wächter	A	75,5	1 268 000	„	—	—	—
Hivatalsegéd, szolgáló	—	46	782 000	Warte, Pförter	I—II.	119,5	2 007 600	„	—	—	—
„	—	72	1 124 000	„	„	„	„	„	—	—	—

Ausztria*				Olaszország				Csehszlovákia			
Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi		Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi		Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi	
		Schilling	Papírkorona Sch. 10 000			Lira	Papírkorona L. 2930			Csk.	Papírkorona Csk. 2100
Minister	—	1606	16 060 000	—	—	—	—	—	—	—	—
Staatsekretär	—	1550	15 500 000	—	—	—	—	—	—	—	—
Sektionschef	I.	1012,27	10 127 700	Direttori generali	4.	2291	6 712 630	Sektionschef	IV.	3603	7 566 300
„	I.	1434,37	14 543 700	Ispettori generali	5.	1750	5 127 500	„	IV.	3971	8 339 100
Ministerialrat	II.	723,75	7 237 500	„	5.	1916	5 613 880	Ministerialrat	V.	2268	4 762 800
„	II.	1165,65	11 656 500	Ispettori superiori	6.	1483	4 345 190	„	V.	2875	5 999 700
Sektionsrat	III.	519,22	5 192 200	„	6.	1708	5 004 440	Sektionsrat	VI.	1877	3 962 700
„	III.	779,99	7 799 900	Ispettori	7.	1333	3 905 690	„	VI.	2268	4 762 800
Ministerial Sekretär	IV.	377,40	3 744 000	„	7.	1483	4 345 190	Ministerial-Sekretär	VII.	1633	3 429 300
„	IV.	559,88	5 598 800	Segretari, Vicesegretari	10.	583	1 708 190	„	VII.	1887	3 962 700
Ministerial-Konzipient	VI.	227,67	2 276 700	„	11.	966	2 830 380	Ministerial-Konzipient	IX.	1164	2 444 400
„	VI.	395,78	3 925 800	Applicati	12.	466	1 365 380	„	IX.	1412	2 965 200
Kanzleioffizial	VII.	186,55	1 865 300	„	12.	583	1 708 190	Kanzleioffizial	X.	842	1 768 200
„	VII.	245,25	2 425 500	Alunni d'ordine	13.	350	1 025 500	„	X.	1039	2 163 000
Kanzleioffizial (hílf)	VIII.	145,29	1 452 900	„	13.	466	1 365 380	Kanzleioffizial (hílf)	XI.	693	1 463 700
„	VIII.	204,02	2 040 200	Primi comessi	—	508	1 488 440	„	XI.	842	1 768 200
Hilfsbeamte	IX.	124,40	1 244 000	Comessi	—	783	2 294 190	Zentralbeamte	—	480	1 008 000
„	IX.	165,58	1 658 800	Uscieri, inservienti	—	300	879 000	„	—	1387	2 912 700
Diener	X.	113,10	1 131 000	„	—	508	1 488 000	Diener	—	528	1 108 800
„	X.	146,77	1 467 700	„	—	„	„	„	—	977	2 051 700

* Az osztrák tisztviselői fizetéseknel figyelembe kell venni, hogy Ausztriában 1924 novemberében a nagykereskedelmi indexszámok 45%-os emelkedést mutattak a békebeli árakhoz képest, ugyanakkor Magyarországon az emelkedés 54%-os, sőt decemberben 60%-os.

Az állami tisztviselők fizetésének alakulása 1924–28-ban

Fizetési		Havi fizetés pengőben				
osztály	fokozat	1924	1925	1926	1927	1928
I.		1604,78	2396,36	2550,80	2828,50	2878,75
II.		1136,76	1756,80	1756,80	1948,50	1998,75
III.		786,83	1256,11	1259,20	1414,00	1460,33
IV.	1.	663,40	1006,70	1007,60	1129,50	1172,00
IV.	2.	663,40	1006,70	927,60	1039,50	1082,00
V.	1.	509,65	782,39	782,18	877,66	914,41
V.	2.	456,75		702,18	787,66	824,41
VI.	1.	425,77		602,58	678,16	711,08
VI.	2.	385,95	606,92	554,58	625,16	658,08
VI.	3.	346,18		506,58	573,16	606,08
VII.	1.	312,10		445,20	501,50	528,50
VII.	2.	292,23	448,54	413,20	466,50	493,50
VII.	3.	272,32		381,20	431,50	458,50
VIII.	1.	283,74		323,78	369,66	391,00
VIII.	2.	225,48	328,55	307,78	349,66	371,00
VIII.	3.	212,48		291,78	334,66	356,00
IX.	1.	191,46		250,40	288,00	303,41
IX.	2.	178,16	256,74	234,30	273,00	288,41
IX.	3.	164,90		219,20	258,00	273,41
X.	1.	156,04		204,58	240,66	254,25
X.	2.	145,41	209,45	196,58	230,66	244,25
X.	3.	144,11		188,58	220,66	234,25
XI.	1.	136,62		174,80	203,50	215,08
XI.	2.	131,30		166,80	195,50	207,08
XI.	3.	126,00		158,80	187,50	199,08

politikának a következményei az 1929–33-as gazdasági világválság éveiben. Ezekben az években a munkásság és szegényparasztság rohamosan elnyomorodott.¹²² Ezzel szemben a köztisztviselők fizetése a válság első két évében nem változott. Változatlan fizetésükért azonban sokkal többet vásárolhattak, fizetésük reálértéke lényegesen megnőtt, 1931-ben érte el az egész ellenforradalmi korszak alatt a legmagasabb szintet. Elmondható tehát, hogy amíg az ország lakosságának nagy többségét nyomorba taszította, 1931-ig a köztisztviselők a válság haszonélvezői voltak.¹²³

Az első közalkalmazotti fizetéscsökkentés 1931 szeptemberében következett be, melyet még három újabb követett 1932. január 1-én, 1932. július 1-én és 1933. március 1-én. A fizetéscsökkentések ellen a közalkalmazottak hevesen tiltakoztak. A KANSz, a FANSz és a Nyugdíjas Katonatisztek Országos Szövetsége közösen lépett fel a fizetéscsökkentő rendeletek visszavonásáért. Ismét memorandumok mentek a miniszterelnökhöz, a kormány minden tagjához, a 33-as bizottság tagjaihoz. Megismételték az infláció alatt oly sokszor hallott érveket. Arra hivatkoztak, hogy „a világháború után a köz érdekében a legnagyobb áldozatokat a

közalkalmazottak hozták, mert éveken keresztül fizetésüknek oly csekély töredékét kapták, hogy az a megélhetést egyáltalán nem biztosította. Ez a körülmény idézte elő, hogy a legtöbb közalkalmazott ingóságait volt kénytelen áruba bocsátani, hogy ezzel segítse át magát a nehéz időkhöz”.¹²⁴

A válság éveit tehát a köztisztviselőkre nézve eleinte haszonnal jártak, majd életszínvonaluknak 2–3 éven keresztül némi csökkenését eredményezték.

Nem állíthatjuk, hogy a köztisztviselői fizetéscsökkentéseknek elsősorban az volt az oka, hogy 1931-től az uralkodó osztályok egyes köreiből kezdett előtérbe nyomulni az a nézet, hogy a magyar ellenforradalmi rendszert, annak bázisát és módszereit át kell alakítani. Az ország gazdasági helyzete, s a hatalmas országos méretű felháborodás is közrejátszott abban, hogy 1931-től kezdve ideiglenesen többször hozzá mertek nyúlni a féltett és támogatott köztisztviselő réteg kirívó kiváltságaihoz, csökkentették fizetését. De az bizonyos, hogy szerepe volt ebben az uralkodó osztályok egy része változó politikai elképzeléseinek. Ezek úgy vélték, hogy a bethleni rendszer többé nem alkalmas az elnyomott osztályok fékentartására, s osztályuralmuk biztosítása érdekében a Gömbös-féle totális fasiszta elképzeléseket kell támogatniuk. A megnyerendő rétegeknek is engedményeket kellett tenni a köztisztviselők privilégiumainak a megnyirbálásával. A magyarországi politikai és társadalmi viszonyok azonban nem tették lehetségessé a gömbösi koncepció maradéktalan és tartós megvalósítását.¹²⁵

A fizetéscsökkentések csak időlegesek voltak. Az 1934–35-ös években a köztisztviselők életszínvonala ismét meghaladta az 1929. évi, majd néhány évi újabb átmeneti kisebb esés után az európai háború éveiben magasra szökött.¹²⁶ Az ellenforradalmi rendszer mindvégig igyekezett hivatalnokait privilégizált helyzetben tartani, s uralma alatt végig igen erősen támaszkodott a dzsentri szellemű, rendkívül nagy létszámú magyar köztisztviselő apparátusra, amely a rendszert buzgón és kitartóan kiszolgálta.

AZ ELLENFORRADALOM ÉS A KÖZTISZTVISELŐK

A magyar Tanácsköztársaság bukása után mintha minden poklok ördögei szabadultak volna a szerencsétlen országra. Egyszerre száz fejjel támadt fel az anti-kommunizmus sárkánya; ami tegnap dicsőség volt, mára gyalázzá vált, aki tegnap azt hitte: új világot teremt, mára üldözött vad lett.

Mintha a földből nőttek volna ki az ellenforradalom erői; akadtak olyan emberek, akik meggyőződésből hirdették fennen kommunistaellenes érzelmeiket, mások viszont karrierjük megalapozása érdekében. Megint másoknál azt lehetett tapasztalni, hogy múltjukon az alkalmazkodás foltját akarták eltüntetni, s lobogtak a vágtyól, hogy tetteikkel is bebizonyítsák.

A prímet ebben a nyüzgő, hangos kórusban is eleinte a magyar dzsentri és gentroid származású katonatisztek és a köztisztviselők egyes csoportjai, elsősorban a szomszéd országokból menekült hivatalnokok alkották. Igazságtalanok lennénk, ha valamennyi állami hivatalnokot summásan besorolnánk az ellenforradalom táborába.

A proletárdiktatúra bukását követő, s már ismertetett fegyelmi vizsgálatok azt mutatják, hogy a tisztviselőknek egy kisebb, a pedagógusoknak jelentősebb része a munkásság ügye mellé állt.

A köztisztviselők legnagyobb részét azonban származása, neveltetése, a sajátos magyarországi társadalmi fejlődésből kicsírázott mentalitása már eleve távol tartotta a Tanácsköztársaságtól. Ha eleinte az elbocsátástól való félelem, a karriervágy, vagy akár bizonyos illúziók következtében a tisztviselők egy része úgy látta, összeegyeztetheti felfogását a proletárdiktatúra szolgálatával, az első alkalommal, amikor a Tanácsköztársaság nehézségei megmutakoztak, kétszeres sietséggel igyekeztek elhagyni a süllyedő hajót. Büszke önérzettel utal vissza a magyar tisztviselők egységes ellenforradalmi szerepére a Köztisztviselők Lapja: „A diadalmas Vörös Újság első száma hadat üzent a bürokrácia ellen és csakhamar megindult a hivatalokban a ‚tisztogatás‘. Egymásután helyeztek rendelkezési állományba mindenkit, akit ellenforradalmárnak tartottak. De nem győzték, mert *a régi tisztviselők mind azok voltak.* [Kiemelés tőlem — Sz. O.]”¹ Korányi Frigyes pénzügyminiszter 1920-ban egyik nemzetgyűlési beszédében kijelenti, hogy „A magyar köztisztviselői kar szelleme igazán minden dicséreten felül állott nemcsak a háború alatt, hanem különösen a forradalom idején.”² A polgári ellenzék is hasonlóan értékelte a köztisztviselők szerepét. Vázsonyi Vilmos a

Neues Pester Journalban a középosztályról megjelent cikkében azt írja, hogy: „Igenis a köztisztviselők egyeteme megtagadta az esküt a proletárdiktatúrának, jórészt kidobták a hivatalokból, s ez az osztály alkotta az ellenforradalmárok zömét.”³

E nyilatkozatok is arra mutatnak, hogy akkor, amikor a társadalom dezorganizálódott, a munkásosztály vezetőitől megfosztva, hatalmi erőiben megsemmisülve, keserű csalódással és elkeseredéssel vonul vissza, a szegényparasztság tömegei osztoznak a legyőzöttek sorsában, a nagybirtokosok és nagytőkések még nem elég egységesek és szervezettek uralmuk teljes visszaállítására, s az erőviszonyok még nem teszik lehetővé annak leplezetlen monopolizálását, egy ilyen nagy létszámú, s társadalmi befolyásában még jelentősebb csoport, mint a magyar köztisztviselő réteg sajátos szerepet kaphatott. Ott találjuk az ellenforradalom élén a hatalomért marakodó ellenforradalmi csoportoknak szinte mindegyikében, a hangadók, s a végrehajtók között egyaránt. Ez a réteg elutasított minden átmenetet, minden szelídebb módszert a régi hatalom visszaállításakor, nem respektálta Peidl kormányának a Tanácsköztársaság vívmányait megsemmisítő rendeleteit, nyílt, leplezetlen ellenforradalmat akart. Történetének első – s egyben utolsó sztrájkját a szakszervezeti kormány megbuktatása érdekében vívta meg, mikor is – amint ezzel utólag oly sokat dicsekedtek – „az összes állami hivatalok, intézmények, üzemek stb. alkalmazottai munkájukat ezen hazafiatlan kormánynak megtagadták. A közszolgálati alkalmazottak összességének ezen egységes fellépése a külföldi misszióknak is átadatott, s 7 óra múlva a Peidl-kormány már csak volt”.⁴ A köztisztviselők már a következő hónapokban úgy állították be, mintha az ő sztrájkjuk eredménye lett volna a Peidl-kormány bukása, vagy legalábbis igen jelentős szerepe lett volna abban.⁵ Ez természetesen túlzás, de mindenesetre az egész államapparátus ilyen egységes fellépését nem lehet ebben a zavaros és feszült szituációban teljesen közömbösnek tekinteni a dolgok alakulását illetően. S mikor később a köztisztviselők anyagi helyzetének javítása került napirendre, a szakszervezeti kormány megdöntése körüli érdemeiket is felhasználják fontosságuk bizonyítására. A nemzetgyűlés 1920. február 25-i ülésén pl. dr. Hegyeshalmi Lajos interpellációjában arra hivatkozik, hogy: „a köztisztviselői kar segített a Peidl-kormány eltávolításánál”. Válaszában Korányi Frigyes pénzügyminiszter ezt készségesen elismeri, s dicséri a köztisztviselők múltbeli és jelenlegi fellépéseit.⁶

Friedrich egyik első dolga, hogy az őt hatalomra segítő köztisztviselő apparátushoz sajátkezű levélben forduljon, amelyben leszögezi, hogy ez a réteg „a megújuló Magyarország fő támasza”.⁷ Ugyanaz nap Andrassy Gyula gróf is kiáltványt tesz közzé a sajtóban a magyar köztisztviselőkhöz. Siet ő is leszögezni, hogy a „nehéz megpróbáltatások között a hivatalnoki kar zöme bevált”.⁸ Mikor Peidl kormánya megbukik, s Friedrichéknek még nincs kialakult elfogadható kormánylistája, az átmeneti időre a „minisztériumok vezetését a rangban legidősebb hivatalnokok veszik át, míg néhány nap múlva koncentrációs kormány nem alakult”.⁹ Az állami hivatalnokok pedig ezekben az időkben valóban megfeleltek az ellenforradalom hozzájuk fűzött reményeinek. A fegyveres hatalom dolgában

oly gyenge Friedrich-kormány mellett, hogy igyekezett a román megszálló hadseregére támaszkodni, meg akarta teremteni saját fegyveres erejét is. Schnetzler Ferenc hadügyminiszter már közvetlenül a Friedrich-kormány megalakulása után a miniszterelnökhöz intézett átiratában a három legfontosabb feladat között jelölte meg az önkéntes karhatalmi alakulatok szervezését, amelyek tisztí és altisztí zászlóaljokon és egyetemi és műegyetemi alakulatokon kívül a közalkalmazottak fegyveres alakulataiból álltak volna.¹⁰ Egyet lehet érteni a korabeli megfigyelővel, amikor arról ír, hogy „A tisztviselői kar, beleértve a városi alkalmazottakat is, a kommunista uralom bukása után határozottan állást foglalt a forradalmi rendszer ellen, a nemzeti alapon álló restauráció hívének vallotta magát, s álláspontja mellett akkor is kitartott, amikor a győztes entente-hatalmak ennek nem látszottak kedvezni.”¹¹

Más megfigyelők és történészek arról szólnak, hogy a szegediek táborának magját katonatisztek és volt dzsentri hivatalnokok alkották. „Az uralkodó osztályok dzsentri-katonatiszti csoportja, amely az ellenforradalom fő katonai ereje, a fehérterror közvetlen megvalósítója a brutális tömeggyilkosságok és kegyetlenkedések véreskezű vezetője volt ...”¹² „Ehhez a réteghez tartozott ugyanis mindenekelőtt a tisztikar, amelynek a létszáma a háború idején hatalmasra duzzadt, feltöltődött a tartalékos tiszték nagy tömegeivel. E tiszték egy része közvetlenül a Nemzeti Hadseregben, különítményekben és más karhatalmi szervezeteknél tevékenykedett, s itt legfőbb támaszát alkotta a szegediek csoportjának. De ugyancsak Gömböséket támogatta a leszerelt fiatal tartalékos tiszték jelentős tömege, akik a korlátozott létszámú fegyveres erőknél nem találtak alkalmazást, s akik a háború alatt hozzászokva a gondtalan élethez, parancsolgatáshoz, bő pénzhez, nem tudtak beletörődni abba, hogy visszakerülve a polgári életbe, vagy sokan közülük az egyetem padjába, most ott mint névtelen senkiknek dolgozniuk kell a megélhetésért.”¹³

Ezek a tényleges és tartalékos tisztí csoportok kiegészültek a menekült és a hazai úri közhivatalnokok egy részével, akik az új irányzatban próbálták elvesztett pozícióikat visszaszerezni, vagy kitörni az alsó hivatalnoki beosztás prokrusztesz-ágyából. De a többséget kitevő tartalékos tiszték nagy része is eredetileg e réteghez tartozott, kishivatalnok, tanító, más állami szolgálatban álló, „nadrágos” ember volt, mielőtt a háború kényszere tisztí ruhába öltöztette volna. Most már azután nem akarta a mundért olcsón letenni, s visszamenni a poros hivatal iktatójába, a díjnoki kuporgató szegénységbe, vagy a sártenger övezte falusi iskola katedrájára. Annál inkább, mert helyét már más foglalta el, s a hivatalok telítettsége semmiképpen sem jobb, csak rosszabb pozíciót biztosíthatott számára. Így találkoztak össze érdekei azoknak a tisztéknek, törtető hivatalnokoknak az érdekeivel, akik azután törekvéseik kocsijába fogták, s együtt indultak az áhított cél, a karrier reményében a bizonytalan jövő kegyetlenkedésekkel, erőszakosságokkal, vérrel és gyalázattal kirakott útján. Vezérek saját társadalmi köreiknek „jobb” neveiből kerültek ki „az ellenforradalom különítményeit nagyrészt éppen a lecsúszott dzsentrik, Prónay Pálok, Gömbös Gyulák vezették”.¹⁴ A dzsentri és gentroid katonatiszti és tisztviselői rétegeknek ez a szerepe azt az optikai

csalódást keltheti, mintha a szegediek tábora a magyar úri „középosztály” önállósulási törekvése lett volna a burzsoázia Friedrich-, majd Huszár-kormányban megtestesülő restaurációjával szemben. Holott, ha a különböző irányzatokat nézzük: a legitimisták, illetve az agráriánusok, a szabad királyválasztók, a bethlenisták táborában egyaránt ott találjuk az úri középréteg tagjait, mindegyikben ők a hangadók, ők a stabil, megbízható tömeg. Már beszélünk arról, hogy a sztrájkoló köztisztviselők vállán vonult be a parlamentbe a legitimista Friedrich, s ugyanennek a rétegnek más csoportjai képezték a szegediek legaktívabb magját. A kivézenyelt, de önként, s meggyőződésből éljenző köztisztviselők sorfala között vonult be Horthy Miklós és hirhedei nemzeti hadserege a különben lehúzott redőnyök, s bezárt kapuk mögött megbúvó, néma fővárosba.¹⁵ Ezeknek a rétegeknek a jelentőségéről beszél a Friedrichet felváltó Huszár Károly,¹⁶ a néptanítóból lett miniszterelnök, de ezekre és a módos gazdatársadalom kettős pillérére támaszkodik majd bázisként Bethlen István az ellenforradalmat stabilizáló, a szegediek nyílt, durva módszereit, s Friedrichék legitimizmusát egyaránt félreállító irányzata. „Mégis vannak – írja Nemes Dezső – akik azt gondolják, hogy Horthy kezdetben nem képviselte a fináncsőke diktatúráját. E nézetet vallók szerint a fővezérség és különítményeinek vérengzése a lecsúszott dzsentrík és más középosztálybeliek, meg kulákok „önállósági törekvéseit” szolgálták, egyrészt persze a munkásosztállyal és szegényparasztsággal szemben, másrészt azonban a nagybirtokosokkal és nagytőkésékkal szemben is. E nézetek képviselői egyben azt is feltételezik, hogy Friedrich István is, meg Huszár Károly is, vagy akár Gömbös Gyula, Prónay Pál, Wolff Károly és a hozzájuk hasonlók – a „középrétegek önállósulási törekvéseit” testesítik meg, és nem a nagytőkés-nagybirtokos diktatúra képviselői. Úgy gondolják, hogy a Friedrich-kormány és a Huszár-kormány révén a fináncsőke még nem vette saját kezébe a kormányhatalmat, s azt nem az ő képviselői gyakorolják. Úgy gondolják, hogy a nagybirtokosok és nagytőkésék befolyása a kormányzatban ekkor még csak másodlagos, s az ő képviselőik csak később „vették ki” a politikai hatalmat a „középrétegek képviselőinek” a kezéből, és szerelték le a középrétegek „önállósulási törekvéseit”... A Horthy–Friedrich–Huszár-féle ellenforradalmi diktatúra eszerint valamilyen „kispolgári diktatúra” vagy „középrétegek diktatúrája” volt a munkásosztály és a szegényparasztság felett. E nézetek forrása az ellenforradalom politikai taktikájának meg nem értésében és ködösítő propagandájában rejlik; a szociális demagógiában, amit a tömegek megtévesztésére a fasizmus is kifejtett a forradalmat követő években.”¹⁷

A fasizmus magyarországi sajátosságairól 1962-ben folyt vitában az az álláspont kapott súlyt, hogy a dzsentri-katonatiszti csoport „nem elégedett meg egyszerűen azzal, hogy más számára, más megbízásából csak a „végrehajtó” szerepét játssza. Történelmi múltjára, az ellenforradalomban játszott vezető szerepére és viszonylag széles társadalmi bázisára hivatkozva jelentősebb hatalmi törekvésekkel lépett fel, szemben a nagybirtok és nagytőke egyes régi politikusainak azon törekvéseivel, mely a csoportot a dualizmusban betöltött szerepére akarta korlátozni. Ezek a rétegek a fasizmusban nemcsak a dolgozó tömegek elnyomásá-

nak hatályosabb formáit látták, hanem olyan rendszert, amely a végrehajtó hatalomnak különösen nagy jelentőséget és szerepet biztosít; melyben az államapparátusban betöltött pozíciók révén a kormányzás nagymértékben a dzsentri réteg kezébe kerülne, vagyis ez a dzsentri-katonatiszti csoport osztoznék a nagybirtokokkal és nagytőkével a hatalom birtoklásában”.¹⁸

Véleményük szerint a magyar köztisztviselői réteg – függetlenül attól, hogy egyedeiben az ellenforradalom melyik táborában lehet nagyobb számban kimutatni – a proletárdiktatúra elleni ellenforradalmi erők potenciális bázisának jelentős részét alkotta általában, s az egyes csoportok személyi vagy egyes tisztviselők egyéni érdekei döntötték el, hogy az ellenforradalom melyik formáját támogatta, melyik táborhoz csatlakozott. Nem lehet tehát mint rétegnek a hatalom birtokáért folyó önálló küzdelméről beszélni, de lehet, mint egyedeknek vagy csoportoknak az egyéni karrierért, vagy a közös érdekért folyó versengéseit érzékelni. A köztisztviselők soha önálló pártot vagy hatalmi szervezetet nem alkottak, de ott voltak a különböző csoportokban, táborokban aszerint, hogy neveletésük, adott helyzetük, felfogásuk és lehetőségeik hova sodorták őket. Láttuk a dzsentri köztisztviselőket, s a velük rokon katonatiszteket a szegediek élgárdájában, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy pl. a legitimisták táborában nem az állami hivatalnokok alkották volna az egyik „legértékesebb” elemet. A Monarchiától örökölt állami tisztviselői kar nem lebecsülendő része tovább őrizte a királyi Magyarország tradícióit, s egyet kell érteni Nemes Dezsővel abban, hogy a legitimista befolyás a tisztikarban is igen erős volt.¹⁹ Jellemző, hogy Bethlen István a királypuccsok után arról panaszkodott, hogy „a magyar intelligenciában olyan ellentéteket ébresztettek, amelyek a nemzeti célok felé való gyorsabb haladást kérdéssé tették”.²⁰ A királypuccs idején a miniszterek siettek a hivatalnokokat nyugalomra inteni, s távol tartani mindenféle állásfoglalástól.²¹ A tisztviselők királypuccs-ellenes állásfoglalásáról a helyzetet reálisan megítélve nem lehettek meggyőződve, annak ellenére, hogy ekkor már a volt legitimista köztisztviselők nem kis része igyekezett áttevezni a jövőjük szempontjából biztonságosabbnak látszó horthysta berkekbe.

Mikor a szociáldemokrata Peidl-kormányt kellett eltávolítani, akkor a földbirtokosokkal és a kulákokkal voltak e kérdésben egy állásponton, s nem az óvatosabb tőkés körökkel, vagy a szolidabb átmenetet képviselő antant missziókkal.²² Mikor Szegedről elindultak a fehér terror hóhérai, ők a legkegyetlenebbek. Ott voltak az egyetemi atrocitások, az utcai verekedések, a Lipótvárosi Kör, a Terézvárosi Kaszinó feldúlói között.²³ Az „ellenforradalomnak a közalkalmazottak voltak a legbuzgóbb segítői a berendezkedésben”.²⁴ „Ebben, valamint az ellenforradalom bosszúálló munkájában általában olyan szerepet vállaltak a közalkalmazottak országszerte – írja az egykori haladó szellemű megfigyelő – hogy azzal, ha valamikor csakugyan rendes mederbe jutna az ország közléte, igazán nem fognak dicsekedni.”²⁵ A köztisztviselők ellenforradalmi szerepét jól értékelte Ács István idézett cikkében, egyben azonban tévedett. Az egész ellenforradalmi korszakban hangosan dicsekedtek az ellenforradalom hatalomra juttatása terén kifejtett dicstelen szereplésükkel. Már pl. a KANSz 1920. június 10-i memorandu-

mában arról ír, hogy a köztisztviselő réteg „a legnagyobb önfeláldozással teljesítette kötelességét, amelynek jelentékeny szerepe volt az elnyomott nemzeti szellem életrekeltésében és amely ma is egyike a legértékesebb, legmegbízhatóbb pilléreknek, amelyek szeretett hazánk újjáépítésének biztos alapjául szolgálnak”.²⁶ A külföldi történész, C. A. Macartney is úgy látta, hogy „még erősebb a mozgalom a dzsentrí és a tisztviselők között, akik közül igen sokan állásukat veszítették az utódállamokban és Budapestre menekültek, ahol szegényen és elkeseredetten tengődnek”.²⁷

Az egész magyar köztisztviselő réteg az ellenforradalom potenciális bázisát szolgáltatta általában, egy része pedig legszélsőségesebb formáját akarta hatalomra segíteni, a szélsőjobboldal tényleges bázisát képezve. Az elvesztett vagyonuk vagy állásuk miatt megdühödött, a bizonytalan jövő miatt elkeseredett, a vagonokban és barakkokban sínylődő, vagy a hivatali számlálrán megrekedt, nyugtalanul előretörni akaró tisztviselő tömegek mindenre kaphatók voltak jövőjük érdekében. Amíg a „befutott”, s viszonylag megelégedett társaik egy szolidabb, rendszerint liberálisabb szellemű revíziót akartak, ezek dühödő falkaként vetették rá magukat a bosszúra, s egyben saját jövőjük megalapozására. S mindaddig ezt a politikát képviselték, amíg köztisztviselő érdekeik nem vitték át őket is az ellenforradalom burkoltabb módszereit képviselő bethleni politika táborába.

A köztisztviselők egyes csoportjainak megoszlása azonban nem változtat sem az ellenforradalom jellegén, sem azon, hogy ki, kinek az érdekében gyakorolja a diktatúrát. Legfeljebb színezi a magyarországi fasizmust, a fináncőke és a nagybirtok uralmát – s nagymértékben befolyásolja formai sajátosságait anélkül, hogy annak lényegén változtatna. Éppen a magyar köztisztviselő réteg nagy létszáma, s egységesen ellenforradalmi szelleme tette nem kis mértékben lehetővé, hogy a magyarországi fasizmus mind a fehérterror idején, mind a konszolidáció alatt sokkal kevésbé éljen a szociális demagógiával, mint az olasz vagy a német fasizmus, s ha folytat is demagógiát, az máshogy hangozzék, mint az olaszországi vagy németországi. Ennek a rétegnek sokat jelentettek a nemzet retrográd történeti hagyományai, amelyek oly nagy szerepet kaptak a magyar fasizmusban. Azonban nemcsak illúziók és reminiscenciák, a sajátosan kialakult úri dzsentrí gondolkodásmód elemei, hanem reális érdekeik is arra predesztinálták őket, hogy jelentős helyet kapjanak az ellenforradalom bázisában. Látszólag ennek a rétegnek az érdekeit szolgálták az ellenforradalom főbb politikai törekvései és a magyar fasizmus jelszavai; elsősorban a területi revizionizmus és az antiszemitizmus.

A REVIZIONIZMUS ÉS ANTISZEMITIZMUS

Mi sem természetesebb annál, hogy azok a köztisztviselők, akik vélt vagy valóságos okokból otthagyták vagyonukat, egzisztenciájukat, mindent, ami eddig számukra a megélhetést és a polgári jómódot jelentette, s Magyarországra „menekültek”, azzal az igénnyel, hogy most már az állam köteles eltartani őket, keservesen csalódtak. Abban bíztak, hogy azok, akik itthonról szépen csengő irredenta jel-

szavakkal bujtogattak, majd tárt karokkal várják őket, s kárpótolják mindenért. A vagon- és barakklakások, a futkosás állás után, a mindennapi megélhetésért való kilincselés az állami hivatalokban, vagy a hazai rokonság megalázó könyöradományai nagyra növelték a dühöt és elkeseredést, amely gyűlöletté vált, de nem azok ellen, akik hamis jelszavakkal szédítették őket, hanem akik birtokukba vették elhagyott pozícióikat és javaikat. Már csak egy remény maradt, a „mindent vissza” bosszúja, s a fogcsikorgató, türelmetlen áhítozás a régi területek, s ezzel régi életük visszaszerzésére. Így lettek a menekült köztisztviselők az ellenforradalom területi revíziót követelő táborának leghangosabbjai. Elsősorban róluk írja C. A. Macartney magyarországi tapasztalatairól beszámolva, hogy „az alsóbb középosztály sokkal hevesebben hirdette előttem az irredentizmust, mint a társadalmilag magasabban álló bármelyike”.²⁸ Afelől sem hagy kétséget, hogy nem szórványos, egyéni álláspontokról van csupán szó, hanem e réteg általános felfogásáról: „Ha a magam tapasztalatából ítélnék, valóban nagyon csekély kisebbségben vannak azok [ti. a menekült köztisztviselők közül – Sz. O.], akik nem csatlakoztak a revízió gondolatához.”²⁹

Egy pillanatig sem kívánjuk azt állítani, hogy a revízió gondolata elsősorban vagy különösen csupán a menekültek között élt. A régi Magyarország, a kor terminológiája szerint „Nagy-Magyarország” visszaállítása országszerte jelentős tömegeket meghódító jelszó volt. Egy fél évszázad politikai csatározásai a magyar függetlenség jelszavával, az oly sokat hangoztatott „ezeréves haza” az uralkodó osztályok politikai küzdelmeiben vezérhelyet kapott nacionalista frazeológia mélyen behatolt a tömegek tudatába, különös erővel hatott a kispolgárság és az ún. történelmi intelligencia között. A meglevő magyar nacionalizmusnak csak újabb táptalajt adott az ország területe harmadára zsugorodásakor érzett döbbenet, a levert, megszállott ország lakosságának megbántott nemzeti büszkesége. Ezekre épített tehát az uralomra jutott ellenforradalmi rendszer, mint olyan reális tudati elemekre, amelyek segítségével széles néptömegeket remélt megnyerni saját céljai elérésére. Nagyarányú irredenta demagógia indult, az ország „elvesztéséért” teljes egészében a harcoló hazát „hátdöfő” proletariátust, s a „demoralizáló”, „destruktív”, „internacionalista – nemzetietlen” zsidóságot tették felelőssé. Egyszerre a hon védőinek, s egyedüli védőinek álarcát öltötték magukra azok, akik tegnap még a román szuronyok árnyékából vagy a francia megszállók támogatásával indítottak harcot a proletariátus honvédő állama ellen. Az Aradon megalakult első ellenforradalmi kormány kiáltványában még arra hivatkozik, hogy „mi idegen megszálló csapatok védelme alatt nyugalomban és rend közepette élünk...” stb.³⁰ Vagy pl. Prónay, az ellenforradalom leghírhedtebb különítményes vezére naplójában arról ír: „Szegedre érve nem láttam mást egyenruhában, mint franciákat, akik fehér és fekete bőrű katonáikkal árasztották el nemcsak magát a várost, de annak környékét is. Ezen idegeneket azonban ma már más szemmel néztem, mint a múlt évben, mert most szövetségesnek tekintettem őket...”³¹ Mintha azonban mindez nyomban feledésbe ment volna, ugyanazok, akik az imperialista rabló békét diktálók segítségével kerültek uralomra, azonnal a leghangosabb uszításba kezdtek éppen az ezek által létrehozott béke ellen.

Nem csodálandó, hogy a területi revízió jelszava sokakat a magyar fasizmus ügye mellé állított, olyanokat is, akik különben elítélték kegyetlen, terrorista módszereiket, s közel sem teljesen értettek egyet társadalmi törekvéseikkel. Ez volt a jelszó, amely köré tömöríteni lehetett az ország sorsán kesergő kispolgárokat, a hazaszeretetet rosszul értelmező kisembereket és a régi világ visszaállításáért lihegő „történelmi középosztályt”.

Ha az érzelmeket, illúziókat félretesszük, s csak a valóságos érdekeket nézzük, akkor a területi revízió elsősorban a tőkés és földbirtokosok egy részének, s a közhivatalnokoknak, különösen a menekülteknek volt létérdeke.

A menekültek, amint már az első fejezetben bemutattuk, nem valami kis csoportot jelentettek, hanem hivatalosan is 350 000 főt, akiknek többsége állami alkalmazott, ill. azok családtagja volt. A menekültek pedig egyre csak áramlottak az országba. Az Országos Menekültügyi Hivatal jelentése szerint még 1921 márciusától júliusáig is – a Beköltözést Ellenőrző Kirendeltségek a „korlátozó rendszabályok” ellenére – 5623 vasúti kocsit továbbítottak telve menekültekkel. „Az általános lakáshiány miatt ilymódon 1901-ről 4308-ra emelkedett az elfoglalt vagonok száma”³²

Ezeknek a vagonlakóknak az érdekében mondott interpellációjában – ha nem is minden elfogultságtól mentesen – a valóságot megközelítő képet ad Budaváry László, mikor arról szól, hogy: „Még most is százával, sőt ezrével vannak állami tisztviselők és állami alkalmazottak, akik egész családjukkal kénytelenek vagonlakásokban és deszkabódékban időzni. Magam győződtem meg erről: láttam egy ilyen vagonlakásban öt menekült családot 28 családtaggal bezúfolva.”³³ „Keserű csalódás érte őket, mert amint berobogtak azok a menekülteket hozó vonatok, a legnagyobb részvégtelenséggel fogadták őket, otthagyták őket a pályaudvarokon, a vagonlakásokban. Ott szenvedtek lerongyolódva, fázva, hiszen minden vagyonukat, minden értéküket, kincsüket, még talán használható ruhájukat is kénytelenek voltak otthagyni szűkebb hazájukba eljövételük alkalmával ...”³⁴ El lehet képzelni, hogy ezek a menekültek mennyire elsőrendű érdeküknek érezték a revíziót! Jellemző, hogy még 1933-ban is így ír a Függetlenség: „121 800 nyugdíjasról kell az államnak gondoskodni ... Ezek között a nyugdíjasok között szerepelnek az elszakított területről hazatoloncoltak is. Itt nincs más kiút, csak a revízió ...”³⁵ Valóban, ennek a rétegnek valóságos érdeke volt a trianoni békeszerződés szabta határok szétfeszítése.³⁶

Azonban nemcsak az ország köztisztviselő táborának kb. egyharmad részét kitevő menekültek,³⁷ hanem a köztisztviselők szélesebb rétegei is az ország régebbi területeinek visszacsatolásában látták szorongató problémáik megoldásának az útját. Azon kívül, hogy számosan elhitték az ellenforradalomnak azt a frázisát, hogy a köztisztviselőket is különösen erősen sújtó infláció és életszínvonalcsökkenés az ország „megcsönkítésének” következménye, sokkal realisabban hatott az az érv, hogy a tisztviselő túltermelés a megkisebbedett ország csökkent államapparátusával van kapcsolatban. A munkanélküli köztisztviselők, akik már nem tudtak más „társadalmi rangjukhoz méltó” foglalkozást találni, s nem akartak megítélésük szerint társadalmilag alacsonyabb rendű kenyérkereset után nézni, elhelyez-

kedésük lehetőségét a revízióban látták. Így lett az ellenforradalom egyik irre-
denta jelszava valóságos érdekévé, s vágyálmává a magyar köztisztviselők jelentős
részének. Számukra reális tartalma volt annak a frázisnak, hogy „Csonka Magyar-
ország nem ország, Egész Magyarország mennyország”. „A revizionista propa-
ganda – írja Ránki György –, amely kiegészült a fasiszta fajelmélettel rokon
vonásokat tartalmazó magyar szupremácia és a dunavölgyi vezetőszerp gondol-
tával – volt az a vezető eszme, amely ismét elsősorban a kispolgárságot – a
háború utáni különleges nyomorúságos gazdasági helyzetet formálisan éppen e
vezető szerep elvesztésére is vissza lehet vezetni – s a volt nemzetiségi területekről
Budapestre áramlott állami tisztviselőket – akik korábban a nemzetiségi elnyomás
kiváló szakértői voltak, s most tájékozva vágytak vissza a paradicsomba –, a
fasizmus szolgálatába tudta állítani. A trianoni békeszerződés igazságtalanságai
az agresszív magyar imperializmus felújításának eszközeivé válnak, sőt, a korábbi-
nál sokkal alkalmasabb eszközeivé, mivel a nemzeti elkeseredés révén sokkal
inkább képes a magyar imperializmus az értelmiség és a kispolgárság, de a mun-
kások és parasztok egy részét is az uralkodó osztályok belső és külső célkitűzései
számára megnyerni.”³⁸ Kétségtelenül igaza van Ránkinak a revizionista propa-
ganda hatásának értékelésében, azonban látnunk kell, hogy míg a többi felsorolt
réteget illetően hamis illúzió, addig a köztisztviselőket reális érdekei állították
a revízió híveinek táborába. Nem csupán a menekülteket, de az állás után kutató,
vagy egzisztenciájuk elvesztésétől rettegő, fiuk jövőjét féltő hazai köztisztviselőket
is, akiknek fülében legkeservesebben hangzottak a kormány olyan kijelentései,
hogy: „Az állami állásokra való pályázás azonban a magyar ifjúság többségének
főcélja többé nem lehet.”³⁹

Éppen ezen a ponton találkozott a magyar köztisztviselő réteg érdeke a magyar
fasizmus másik fő jelszavával – a keresztény Magyarország gondolatával,
egyszerűbben szólva: az antiszemitizmussal.

Nem kétlem, hogy a dzsentrí köztisztviselő réteg antiszemitizmusa mélyebb
érzelmi benyomásokban gyökerezik. Hiszen a tékozló, szegényedő birtokosok
hitelezői jórészt zsidó tőkésék voltak, s nem egy dobravert vagy eladott birtok
került zsidó kezébe, vagy nem egy eladósodott birtokra zsidó bérlő telepedett.
A vagyon elvesztése, a földbirtok felcserélése a hivatallal így sokak szemében
valahogy összekapcsolódott a zsidókérdéssel, s korszerűtlen gazdálkodásuk és
könnyelmű életük következtében elvesztett vagyonuk visszasírása egybekapcsoló-
dott a zsidógyűlölettel. A zsidó tőkésben nem hitelezőt vagy vevőt láttak, hanem
az okát annak, hogy birtokukat elvesztették, s az iránta érzett gyűlöletet az egész
zsidóságra kiterjesztették. Ez volt az alapja a dzsentrí antiszemitizmusnak. Ugyan-
ennek a rétegnek más csoportjai azonban korábban a zsidókérdésben is liberáli-
sabb eszmék hordozói voltak. Nem gyűlölködtek a zsidóság ellen, bár csak egyes
kiemelkedő képviselőit becsülték és társadalmilag nem keveredtek vele, nem
fogadták be saját úri társaságukba s csak kivételesen adtak helyet nekik privi-
legizált állami hivatalokban. Egy sohasem kimondott, de a valóságban létező
munkamegosztás jött létre; a hivatali pálya a dzsentrí fiatalok elhelyezkedési
területe lett, az úgynevezett „szabad értelmiségi pályák” pedig nyitva állottak

a zsidó polgárság gyermekei számára. Így azután amíg a köztisztviselők között a háborút megelőző években alig találunk zsidókat, az ügyvédek, orvosok, újságírók majdnem fele zsidó származású. Még a szellemi munkások 1928. évi összeírása is az összeírt 30 404 közigazgatási hivatalnok között csupán 573 zsidót talált, s míg az 1756 bíró és ügyész közül csupán 41, a 2789 bírósági tisztviselő közül 84, addig a 4592 ügyvéd közül 2268, a 6251 orvos közül 2385 zsidó vallású.⁴⁰

Amíg a biztos egzisztenciát jelentő állami hivatal fel tudta venni a „magyar történelmi intelligencia” semmihez sem értő, legjobb esetben jogász műveltségű fiait, addig a „szabad értelmiségi pályák” nem voltak szalonképesek, tehát nem voltak vonzóak a magyar úri rétegek számára. Mihelyst azonban a hivatalok beteltek, s új megélhetési forrás, s ezzel életforma után kellett nézniük, egyszerre feltámadt irigységük a jól jövedelmező, s ezért bizonyos társadalmi megbecsülést is kivívó szabad pályák betöltői iránt. Egyszerre különös élességgel vetődött fel az, hogy a zsidóság számarányát meghaladó mértékben helyezkedik el a gazdasági és a „szabad értelmiségi” pozíciókban. Soha jobbkor, mint a Tanácsköztársaság bukása után nem léphetett volna fel a magyar köztisztviselő réteg e pozíciók új elosztásának igényével, amikor a „keresztény történelmi intelligencia” nacionalizmusát szembe lehetett állítani a zsidóság állítólagos internacionalizmusával — melyből az ellenforradalmi felfogás szerint a keresztény intelligencia hazafisága és a zsidó értelmiség hazafiatlansága következett. Ilyen körülmények között feltámadtak és nagyra növekedtek a köztisztviselő réteg egy részének zsidóellenes érzelmei, s ebben a légkörben a hivatalnokok régi, liberálisabb felfogású része vagy jobbnak látta hallgatni, vagy úgy érezte, tévedett, s sietett revideálni régi „bűnös” nézeteit, amelynek — felfogása szerint — talán része volt az „ország elveszejtésében”. Így lett az irredentizmus mellett az antiszemitizmus a magyar köztisztviselői réteg vezéreszméjévé, s így találkoztak össze érzelmi indítékai reális gazdasági igényeivel. Így vált tulajdonképpen az ellenforradalom egyik fő ideológiai jelszava, „a keresztény gondolat”, a köztisztviselő családok elhelyezkedési, egzisztenciális kérdésévé. Ennek alapján indultak rohamra a gazdasági középpozíciók és a szabad értelmiségi pozíciók meghódításáért, amely csak a zsidóság kiszorításával volt lehetséges. Ez volt tulajdonképpen gyökere e réteg szélsőségesebb csoportjai látszólagos antikapitalizmusának is. Hiszen az ő szemükben a tőkés egy volt a zsidóval, nem általában a tőke ellen akartak ők rohamra menni, hanem a zsidó tőke ellen. Természetesen ez a földbirtokosokból kisarjadt réteg, amely az úri világ régi hagyományain kívül csak a hivatal világát ismerte, idegenül állt a tőkével szemben, s lehetséges, hogy sok tisztviselő maga is komolyan vette a tőkeellenes jelszavakat. De tőkeellenes jelszavakkal nem a tőkés rendszert akarták megdönteni, csak bizonyos átcsoportosítást végrehajtani, amelyben a tőkés-földbirtok érdekei jobban érvényesülnek.

A gazdasági pozíciók átvétele azonban ebben az időben, minden demagógia ellenére irreálisnak látszott. Nemcsak amiatt a nyilvánvaló ellentmondás miatt, hogy a kapitalizmus visszaállítását kötötték egybe tőkeellenes jelszavakkal, hanem azért is, mert a magyar köztisztviselő réteg általában járatlan volt a gazdasági ügyekben, s fiainak semmi hajlama nem volt kereskedelemmel, ipari szerve-

zéssel és irányítással foglalkozni. Sokkal realisabbnak látszott a szabadfoglalkozású értelmiségi pályákon végrehajtható őrsváltás. Ez tüzelte a „keresztény magyar intelligencia” fiataljait, akik a fehérterror körülményei között a legdrasztikusabban fogtak neki az őrsváltás kikényszerítésének. Egymást követték a verekedések az egyetemeken, amelyeket ellenforradalmi karhatalmista-alakulatok szálltak meg, s megakadályozták a szerintük politikailag megbízhatatlan vagy nemkívánatos vallású fiatalok beiratkozását. Szemükben az ellenforradalom aktív harcosain kívül mindenki megbízhatatlan vagy nemkívánatos elemekhez tartozott.⁴¹ A keresztény történelmi intelligencia e fehérterrorista fellépését törvényesítették később a numerus clausussal, amely a zsidó értelmiségi ifjúság egyeteméről való kiszorítását célozta. Hogy mennyire e réteg gyermekeinek egyetemi térhódításáról van szó, arról meggyőződhetünk, ha megvizsgáljuk az egyetemi hallgatók szociális összetételét. Az 1920–21. évi statisztika szerint a magyarországi egyetemek hallgatói 60,3%-ának a szülei a tisztviselők, nyugdíjas tisztviselők, papok, pedagógusok, katonatisztek, 18,8%-a az önálló tőkésék, 6,5%-a az alkalmazottak, altisztek, szolgák, 1,6%-a gazdasági munkások és cselédek, 3,6%-a nagy- és középbirtokosok, 7,1%-a a kisbirtokosok, bérlők, napszámosok, 2,1%-a az egyéb rétegek közül került ki. A köztisztviselők törekvése sikerrel járt, egyre inkább monopolizálták az egyetemet gyermekeik számára. Laky Dezső kimutatása szerint míg 1918–20-ban a magyar egyetemi hallgatók 23,7%-a a köztisztviselők gyermeke, 1922–23-ban az iskolaévben már az egyetemi hallgatók 43,7%-ának a szülei aktív vagy nyugalmazott köztisztviselők.⁴² Nem lebecsülendő ez az arány, ha figyelembe vesszük, hogy ez a réteg ugyanakkor az ország lakosságának csupán 3–5%-át képezte.⁴³ Nagy meglepéssel ír erről a folyamatról az antiszemita ellenforradalmár történész, Kovács Alajos. Szerinte „A numerus claususnak egy másik értékes hatása is mutatkozik. A zsidóságnak a főiskolákról való kiszorításával, mind több és több lesz azoknak a hallgatóknak a száma, akik már maguk is értelmiségi [értsd: köztisztviselő – Sz. O.] rétegekből kerültek ki, akik tehát már több generáción át művelődtek bele az értelmiségi foglalkozásokba. Ezt a szülők foglalkozására vonatkozó statisztikai adatokkal lehet igazolni. Az 1918/19-es évi adatok szerint a főiskolai hallgatók közel 52,8%-a származott értelmiségi családból, az 1924/25 iskolai évben az arány 60,4%-ra emelkedett.”⁴⁴ A numerus claususnak tulajdonítja azt a – szerinte örvendetes jelenséget is, hogy „Míg 1918–19-ben a középiskolai tanulóknak csak 40,8%-a származott értelmiségi családból, 1924/25-ben ez az arány már 47,5%.”⁴⁵ S ha kétségünk volna afelől, hogy melyik társadalmi réteg érdekében lelkesedik Kovács Alajos a numerus claususért, ezt ő maga oszlatja el, mikor e rendelet szükségességét próbálja bizonygatni: „Ilyen intézkedés a numerus clausus, amelyet meg kellett hozni azért, hogy a csonka országban az elszakított területről menekülőkkel felduzzadt értelmiség tovább szaporításának némi gátat vessünk. Ha már ezt az intézkedést meg kellett tenni, éppen annak az értelmiségnek az érdekében, amely a megnyomorított csonka országban elhelyezkedést nem tudott volna találni.”⁴⁶ Hasonló indoklások hangzanak el, amikor a képviselőház a nemzetközi felháborodás dacára elfogadja ezt a törvényt. Prohászka pl. kijelenti: „... ez a

javaslat lábra akarja állítani a leszoruló magyar középosztályt” – , majd kategorikusan leszögezi: „a numerus clausust mi a magyar középosztály leromlása ellen kontempláltuk”.⁴⁷

Hogy mennyire hamis volt éppen ebben az időben a zsidó értelmiség térhódításáról beszélni, ezt maga Kovács Alajos is kénytelen beismerni, amikor arról ír, hogy: „A népszámlálás szerint [az 1920-as népszámlálásról van szó – Sz. O.] ugyanis a mai terület értelmiségi foglalkozású lakosságában pontosan ugyanannyi (22,4%) a zsidóság aránya, mint volt 1910-ben a Nagy-Magyarországon. 1910-ben a mai területen kétségtelenül sokkal nagyobb volt a zsidók aránya az értelmiségben, mint jelenleg. Pontos számadatokkal ezt nem lehet igazolni, mert az egyes vármegyéék szeszélyes megcsonkítása következtében az 1910. évi adatokat nem lehet teljesen a mai területre redukálni. Ha azonban annak a 20 törvényhatóságnak adatait tekintjük, amelyek teljes egészükben megmaradtak és amelyeknek lakossága a mai csonka ország lakosságának több mint 60%-át teszi, azt látjuk, hogy tulajdonképpen értelmiségben 10 év alatt 18,2%-ról 14,5%-ra, a gazdasági ágak értelmiségében pedig 43,2%-ról 33,8%-ra esett a zsidók aránya, az összes értelmiségben pedig 30,9%-ról 22,4%-ra.”⁴⁸ Nem a zsidó értelmiség térhódításában, hanem egyértelműen a magyar „keresztény történelmi intelligencia”, más szóval a köztisztviselő réteg kényszerű új orientációjában kell keresni e réteg antiszemitizmusának gyakorlati okát. Az egyetemi terror erőszakja, s az ezt törvényesítő numerus clausus után áramlottak be az egyetemekre az előző évtizedeknél jóval nagyobb mértékben a konzervatív, ellenforradalmár köztisztviselők gyermekei, akik – a fasiszta közszellemben – a reakciósságban messze túltettek szüleiken. Most már nemcsak a közhivatal, hanem az egyetem is a dzsentri szellem hordozója, a jobboldali megmozdulások melegágya lett. Jellemző, hogy pl. 1924–25-ben, tehát már a viszonylagos konszolidáció idején is a budapesti egyetemeken még 1416 hallgató a bajtársi egyesületek, 30 a MOVE, 65 az ÉME, 772 más irredenta egyesület tagja, 1032-en pedig vallásos egyesület munkájában vesznek részt, ugyanakkor csak 252-en tagjai tudományos, 332-en kulturális egyesületeknek.⁴⁹

Ez a társadalmi arányváltozás a magyar egyetemi hallgatók összetételében s eszmei jobbratolódásuk azután egy olyan korszakban, amikor az értelmiségben is fel kellett volna támadnia a nemzet lelkiismeretének, s a retrográd út helyett a haladás irányába terelni a különben is elmaradott országot – a magyar értelmiség jobbra tolt. A pozíciókat biztosították maguknak, de hiába indokolja ennek létjogosultságát a Magyar Szemle, amikor arról ír, hogy „a mérleg nyelve föltétlen a történelmi középosztályok javára billen, amelyek jogosan követelhetik, hogy elődeik lefektette szellemi tőke kamatainak zavartalan élvezése az ország hasznára és maguk előnyére, megfelelő pozíciókban, részükre tovább is biztosíthatóak”.⁵⁰ Az indok hamis, s politikai katasztrófa-hoz vivő, s egyet kell érteni Erdei Ferencsel, hogy: „A magyar értelmiségi középosztály minden más rétegnél jobban belenyomorodott a két világháború közötti korszak reakciós politikájába és a régebbi történelmi fejlődés szerencsétlenségei is legmélyebben az értelmiségnek a társadalmi és politikai alakulását torzították el.”⁵¹ Ennek pedig egyik okát

abban kell keresnünk, hogy az értelmiség nemhogy feltöltődött volna azokból a dolgozó osztályokból, amelyek előtt az anyagi és társadalmi okok gyakorlatilag elzárták az egyetemeket, hanem épp fordítva, a történelmi középosztályok térhódítása tovább torzította a magyar értelmiség különben sem szerencsés összetételét, s ennek következtében a társadalmi fejlődésben betöltött szerepét.

A BETHLENI KONCEPCIÓ

Amint az előzőek folyamán igyekeztünk bemutatni, a magyar köztisztviselő réteg nem csupán olyan mértékben és módon vált részesévé az ellenforradalomnak, ahogyan minden burzsoá jellegű államapparátus kiszolgálja a társadalmi rendszert, s az azt megtestesítő kormányokat, hanem teljesen azonosította magát az ellenforradalommal általában, annak cselekvő részese, megvívója, végrehajtója és haszonélvezője volt. Azt az erőt képviselte, amelyre bizton számíthatott az olyan rendszer, amely a kommunistaellenességet, az irredentizmust és az antiszemizmust tűzte zászlajára. Gondolkodásmódja, érzelmei és érdekei egyaránt az ellenforradalomhoz fűzték sokkal inkább, mint a társadalom bármely más rétegét — a nagybirtoktól és a nagytőkétől eltekintve. Ezzel a nagy létszámú, rendkívüli társadalmi befolyással rendelkező, szilárdan ellenforradalmi érzésű réteggel a hatalomért küzdő minden csoportnak és pártnak számolnia kellett, megnyerése vagy megtartása nélkül a rendszert stabilizálni nem lehetett.

Ez a réteg egységes volt annyiban, hogy érzelmei, gondolkodásmódja és érdekei az ellenforradalomhoz kötődtek, de egyáltalán nem volt egységes és állhatatos abban, hogy az ellenforradalmi rendszer melyik formája mellé álljon. Bármely elképzelést és kormányt hajlandók voltak hűen szolgálni, amely biztosítékot nyújtott, hogy „megvédi” az országot a proletárdiktatúrától, megóvjá őket a rettegett és gyűlölt kommunista veszedelemtől és régi pozíciók visszaszerzését tűzi zászlajára, vagy újakat ígér.

A köztisztviselők képviselői fennen hirdették — s meg kell mondani, jogosan —, hogy ők képezik a „legmegbízhatóbb” tömegeket az ellenforradalom bázisában. A számtalan ilyen kitétel közül e helyütt csak kettőt idézünk fel az „öntudattól” dagadó kijelentések hangnemének bemutatására. Dr. Erdős Béla a KANSz főtitkára fejezte ki legtömörebben, amikor ezt írta, hogy: „A némileg már elült viharok is beigazolták, hogy a közszolgálati alkalmazottak a nemzet gerincét alkotják ... Hazafias aggodalommal telített lelkünk tehát azt súgja, hogy az intelligens magyar középosztály, és pedig a közszolgálati alkalmazottak sorsa hazánk jövőjével szorosan összefügg.”⁵² Ajtai József pénzügyi tanácsos arról ír, hogy: „az új korszakban az államférfiaknak nem szabad feledniök, hogy a tisztviselői kar az állam gerince”.⁵³

Az „államférfiak” nem is feledkeztek meg erről. A különböző pártok politikusai szinte egymással versengve visszhangozzák, hogy megnyerjék maguknak ezt a réteget. Nemes Dezső megállapítása szerint „A visszaállított tőkés-földbirtokos uralom számára az egykori néppártiak keresztényszociális csoportja szükséges

támasz, mert ők a ‚keresztény középosztály’ jelszavával úzótt demagógia fő ideológusai és agitátorai ...’⁵⁴ Korodi Katona János e párt álláspontját képviseli, amikor kijelenti, hogy ‚A köztisztviselők a nemzet gerince’.⁵⁵ Hogy valamennyi párt meg akarja nyerni e réteg tömegeit, azt mutatja az az aktivitás, amely különösen akkor éled fel, amikor e réteg anyagi helyzetének javítása kerül napirendre.

Gaal Gaszton pl. 1921 augusztusában, mikor a ház elnöke lett, szükségesnek látta kijelenteni: ‚Teljesen tisztában vagyok azokkal a nélkülözésekkel és szenvedésekkel, amelyeknek a magyar tisztviselői kar az ország jelenlegi szomorú állapotában ki van téve.’⁵⁶ Néhány nappal később Rakovszky István nyilatkozik: ‚... megbocsáthatatlan, hogy a bírói kart és a tisztviselőket és egyáltalában a közszolgálati alkalmazottakat mártíromságra akarják kényszeríteni’.⁵⁷ Ezt követőleg a Keresztény Szocialista Párt 1921. szeptember 10-i ülésén elhatározza, hogy memorandumot küld a kormányhoz a tisztviselők érdekében. Ezt a határozatot siet közzétenni.⁵⁸ A különböző pártok ‚segítőkészségüknek’ éveken keresztül látványos, bár eredménnyel egyáltalán nem kecsegtető bizonyosságát teszik. Talán nem is ez a céljuk elsősorban. Ilyen látványos mutatvány pl., amikor a polgári ellenzéki pártok képviselői a képviselőházban 1923 áprilisában bizottságot hoznak létre a tisztviselőkérdés rendezésére Szilágyi Lajos vezetésével.⁵⁹ A bizottság első ülése idején az Egyesült Keresztény Liga nevében Wolff Károly siet nyilatkozatot tenni, ‚hogy a közszolgálati alkalmazottak megfelelő javadalmazása állami érdek és az Egyesület ennek megvalósításáért minden erejét harcba viszi’.⁶⁰ Néhány nap múlva Zsilinszky Endre vezércikket ír a Szózatban ‚Mentsétek meg a középosztályt’ címmel.⁶¹ Zsilinszky cikkét követően Szilágyi Lajos indítványt tesz a képviselőházban ‚a közalkalmazottak nyomora és helyzete sürgős orvoslása tárgyában’.⁶² Mindezt olyan időben, amikor nyilvánvaló volt, hogy a kormánynak nincsenek meg az anyagi eszközei a helyzet lényeges változtatására. Mikor egy év múlva a feltételek megjavulnak, akkor azt az Egységes Párt siet a maga érdemének betudatni. 1924. május 9-én az Egységes Párt a pártértekezletén bizottságot küld ki a köztisztviselő kérdés tanulmányozására, Plathy György vezetésével. A bizottság tagjai F. Szabó Géza, Puky Endre, Hermann Miksa, Mokcsay Zoltán, Erdőhegyi Lajos, Krekker Kálmán.⁶³ A bizottság május 23-án találkozik Bethlen István miniszterelnökkel. A bizottság munkáját hatalmas propaganda kíséri, szónokuk F. Szabó Géza a miniszterelnöknél kijelenti, hogy ‚a közalkalmazottak válságos helyzete, s az ebből folyó elkeseredés nemcsak lelohasztja a munkakedvet, hanem veszélyezteti a közéleti tisztaságot és egyben a legnagyobb veszedelem a tisztviselők politikai magatartására’.⁶⁴

Rövidesen megszületik az első – ha nem is kielégítő – fizetésrendezés, s ebből a megrendezett színjátékból az Egységes Párt azután politikai tőkét kovácsol magának a köztisztviselők között. Tovább szónokolnak a legkülönbözőbb pártok politikusai, 1924. június 18-án Zsirkay János interpellál a köztisztviselők érdekében. Jellemző az érvelése: ‚A magyar köztisztviselői kart egészen másképp kell elbírálni, mint más társadalmi osztályt, mert ez az osztály a magyar kultúra letéteményese és hordozója. Emellett egyetlen társadalmi osztály sem áldozott olyan súlyosan, mint éppen ez a társadalom.’⁶⁵ Ezekben a napokban hozza nyil-

vánosságra a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt a legutolsó ülésén Zichy János gróf elnökletével hozott határozatát, amely szerint „A párt magáévá teszi a közszolgálati alkalmazottak fizetésrendezésének a kérdését, ennek érdekében parlamentáris eszközökkel fog küzdeni ...”⁶⁶ Rá néhány napra az Egységes Párt újabb ülést hív össze a köztisztviselők ügyében.⁶⁷

Se szeri, se száma a pártok demonstratív megmozdulásainak és a politikusok deklaratív kijelentéseinek – amelyből e helyütt csak néhány jellemzőt érintettünk. A köztisztviselők sok dicsérő szót, harcos ígéretet, s kevés valóságos segítséget kapnak anyagi és elhelyezkedési problémáik megoldásához. Őrlődnek a különböző polgári pártok között, amelyeknek mind szükségük van rájuk, mint tevőleges „tekintélyes” elemekre, de különösen mint megbízható és nem lebecsülendő befolyással rendelkező tömegbázisra. A köztisztviselők – már közhivatalnoki létüknél fogva is – valóságos érdekeiket is felmérve, egyre inkább a biztonságos, s a sokatígérő kormányberkek felé húzódnak. A volt legitimisták, fehérterroristák közül egyre többen áteveznek Bethlen táborába.

Bethlen István és csoportjának az ellenforradalmi rendszert konszolidáló elképzelése nem kis mértékben a magyar „történelmi intelligencia” és a kigazda társadalom megnyerésén alapult. Ebben a koncepcióban a kigazdák a tömegek, a történelmi intelligencia a tömegek közvetlen, helyi vezetőinek szerepét töltötte be, olyan vezetőként, akik maguk is nem lebecsülendő tömeget alkotnak. A kérdést leegyszerűsítve talán azt mondhatnánk, hogy a bethleni politika lényege a munkásosztály kompromisszumos fékentartása a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetésével kötött titkos kiegyezéssel, a parasztság közömbösítése, s a földbirtok iránti sóvárgásból való kiábrándítása a hamis földreformmal, a módos parasztság és a kispolgárság megnyerése szép gesztusokkal, a történelmi intelligencia sorompóba állítása a rendszer védelmében, s helyi végrehajtójaként „vezető szerepének” biztosításával. Ez azonban valami olyanféle vezetős szerep, mint az altiszté a hadseregben. Maga Bethlen oly sokszor hangoztatta, hogy a kulákság és az intelligencia uralmának az alapja. E rétegek ellenforradalmi szerepéből vezeti le saját politikáját, s későbbi szerepüket visszavetítve igyekszik indokolni, miért rájuk akar támaszkodni. A Magyar Jurista Klubban tartott egyik beszédében pl. azt állítja, hogy: „Amikor 1919-ben, a proletárdiktatúra bukása után egy új éra következett, akkor a kigazdatársadalom és a magyar intelligencia vette kezébe az ország sorsának irányítását.”⁶⁸ Bethlen már 1920 júniusában a Teleki-kormány bemutatkozásakor és a kormányprogram ismertetésekor az ország további fejlődésének egyik feltételeként jelöli meg, „hogy az egész magyar intelligencia egységesen álljon sorompóba. Ha ezt nem tesszük, akkor a nemzetek azon sorába fogunk süllyedni, amelyet az angol parlamentben Lord Salisbury, egy nagy beszédében következőképp jellemezett: „... élnek más népek is, amelyeket más jelzővel, mint haldoklók, megjelölni nem lehet!”⁶⁹

Nem lehet inkonzekvenciával vádolni Bethlent az intelligencia ellenforradalmi szerepének megítélésében. Már 1918 júliusában a választójogi vitában különös kiváltságokat követel e réteg számára – mégpedig politikai indokok alapján: „A választójog helyes megoldása nézetem szerint nemcsak az államban, nemcsak

a kormányzatban érvényesülő szellemre bír befolyással, hanem tőle függ elsősorban az egyes társadalmi osztályok törekvéseinek valóra váltása és az intelligencia befolyása az állam kormányzására. Olyan fontos ez a probléma, hogy az állam jóléte, fejlődése és virágzása igen messzemenő mértékben helyes megoldásától van feltételezve.”⁷⁰ „A választójog meggyőződésem szerint, nemcsak a proletár-osztály emancipációjáért folyik és folyt, hanem folyik az intelligenciában képviselt két irányzat között a politikai hatalomért, mely két irányzat közül az egyik oldalon állnak a történelmi osztályok, a magyar középosztályok színe-java.”⁷¹ Nem hagy tehát kétséget, hogy az intelligencia melyik részét támogatja, amikor a haladó értelmiséggel szemben a magyar történelmi középosztályért áll síkra.

Már a Teleki-kormány bemutatkozásakor kibontakoztatja koncepcióját. „Ha én a jövőbe nézek, két pillérét látom a nagy és erős Magyarországnak: az egyik a kultúrában kifejlett, gazdaságban erős kigazdaosztály, a másik pedig a keresztény magyar intelligencia. Ha ez a kettő összefog és együtt tart, nemcsak odakint a falvakban, de idebent a parlamentben is, akkor ez a parlament megszerzi azt a tekintélyt, amely képessé teszi, hogy a nemzetet azon az úton vezesse, amely az ő hivatása.”⁷² „... mert a kigazdatársadalom a nemzet gerince, amely, ha a kultúra terén haladva és vagyonban gyarapodva majdan kezébe veszi a hatalmat, ebben az országban az intelligenciával együtt alapját fogja megvetni annak az egészséges demokratikus fejlődésnek, amelyre ennek az országnak szüksége van.”⁷³ Már itt előreveti árnyékát Bethlen későbbi politikája: a kigazdatársadalom pártjának belső robbantása, s a kormány kocsijába fogása. S hogy mit is értett a kigazdatársadalom vezető szerepén és a demokrácián, a királypuccsról és a legitimizmusról Pécsent 1921. október 20-án tartott beszédének elolvasása azt félreérthetetlenül megmagyarázza: „A kigazdatársadalom támasza nélkül egészséges és demokratikus kormányzat ma Magyarországon el sem képzelhető. De ez az osztály vezetésre és irányításra szorul a magyar történelmi intelligencia által, amelynek tudása, képzettsége, látóköre és kipróbált hazafiassága nélkül egészséges, egységes kormányzat soha ki nem alakulhat ebben az országban... Nekünk szükségünk van a magyar intelligencia túlnyomó többségének támogatására, tekintet nélkül arra, hogy a múltban ennek az intelligenciának egyes tagjai milyen közjogi párthoz tartoztak.”⁷⁴ Ezért „újból életképessé kell tennünk és hatalomhoz kell juttatnunk a magyar keresztény intelligenciát”.⁷⁵ „Az igazi demokrácia biztosítja az intelligens osztályok vezetőszeretét... Az a demokrácia, amely nem meri kimondani azt, hogy ebben a demokráciában az intelligencia vezetőszeretre van hivatva, az nem demokrácia, hanem demagógia.”⁷⁶

Úgy véljük Bethlen saját szavaival tudtuk leghűebben visszaadni, nemcsak politikai frazeológiáját, hanem politikájának szellemét is. Hiba lenne, ha ezeket a bethleni szólamokat csupán üres frázisoknak tekintenénk, s nem látnánk, milyen fontosságot tulajdonított a magyar „történelmi középosztály”, más szóval a köztisztviselő társadalom megnyerésének, s hogy frázisai e rétegnek az ellenforradalomban betöltendő, s a 20-as években valóban betöltött szerepét tükrözik.

S hogy e szerep betöltésére a „középosztályt” a Bethlen-rezsim nem csak szavakban igyekezett alkalmassá tenni, arra vonatkozólag egy rendkívül érdekes

dokumentumot, Bethlennek a főispánjaihoz intézett egyik bizalmas körlevelét idézi Balázs Béla a középrétegek történelmi szerepéről írott könyvében: Bethlen miniszterelnök körlevele bevezető részében közli, „hogy a kommunista törekvések ismét jelentkeztek, különösen a munkásságban és ennek ellensúlyozására, illetve elfojtására a főispánoknak minden eszközzel erősíteniök kell azt az alapot, amelyen a kormányzat áll. Bethlen e cél érdekében a módos parasztok és kisiparosok gazdasági megerősítésére... s a középrétegek gazdasági fejlődését előmozdító keresztény konzervatív irányzatú gazdasági szervezetek... támogatására gondol.” A főispánok feladatává teszi, hogy „különösen a tisztviselők helyi szervezeteinek megerősítésére fordítsanak gondot”.⁷⁷ Ha az indokokat tekintve nem is egészen, a következmény kérdésében egyet lehet érteni C. A. Macartney-el, hogy „A Bethlen tábor azokat képviselte akik természetesen kívánták és védeni törekedtek a rendszert, mert haszonélvezői voltak. És mivel a kifejezetten legitimista nézetek elvetése, e nézetek szélsőséges követői aktív támogatásának elvesztését jelentette, jobban a középosztályra való támaszkodásra kényszerítette őket. A középosztály majd minden rétege elfogadta Bethlen vezetését.”⁷⁸

A Bethlen-rezsim hatalomra jutása után megindul a szóáradat a „középosztály” a magyar „történelmi intelligencia” vezető szerepének visszaállításáról. 1922 júliusában a belpolitikai helyzetről beszélve a parlamentben Bethlen még a magyar intelligencia állásfoglalásától teszi függővé a vezető szerep „visszaállítását”, mikor kijelenti: „Igenis, ha a magyar intelligencia nem fellebbezésekkel, hanem becsületes cselekvéssel önmaga kínálja fel azt, amit adhat, ebben az esetben ez a generáció is meg fogja tartani azt a presztizsét, amelyre neki az alsóbb néposztályok előtt s az egész magyar közéletben szüksége van.”⁷⁹

A bethleni politika ilyen szellemű szólamai vezérhelyet kaptak a kormánypárt frazeológiájában. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, államtitkári kinevezésének 10 éves évfordulóján jellemzően a történelmi múltba vetíti vissza ezt a felfogást, amikor kijelenti: „Ha azt nézem, hogy az 1867-iki kiegyezéstől az 1918-iki összeomlásig mely tényezők alkották meg a modern Magyarországot, arra azt kell felelnem, hogy elsősorban a szélesebb értelemben vett magyar hivatalnoki kar.”⁸⁰

A politikai stabilizációt úgy látszik sikerült nem kis mértékben az intelligenciára építeni. Bethlen 1923 októberében már arról beszél, hogy „sikerült a magyar intelligencia vezetőszeropét a jövőre is helyreállítani. Megszűntek az országban a puccsok, a folytonos játék a tűzzel, helyreállott a jogrend és a közbiztonság.”⁸¹ Most már leplezetlenül beszél a „történelmi intelligencia” vezető szerepének a „nép széles tömegeivel” való elfogadtatásáról,⁸² hiszen ennek tagjai „nemzeti érzésük, tradíciójuk, tudásuk, tapasztalatuk, hazafiságuk folytán *predesztinált vezetői* [kiemelés tőlem – Sz. O.] a nemzetnek”.⁸³ A végtelenségig sorolhatnánk az ehhez hasonló idézeteket. De ennyi is elegendő annak jellemzésére, mennyire átment e korban a köztudatba, hogy az értelmiség van hivatva a nemzet vezetésére.⁸⁴

Nem csupán szólamokkal, hanem valóságos kedvezményekkel is igyekeztek bizonyítani a köztisztviselők, s a rendszer e bensőséges kapcsolatát. Az „elszegényedett középosztály” felsegítésére, gyermekeik taníttatására kívánják fordítani Károlyi Mihály elkobzott vagyonát.⁸⁵ Mikor a B-listázások és leépítések során

a pedagógusok tömegeit bocsátják el, kivételt tesznek a közalkalmazottak tanító és tanár fiaikkal és leányaikkal. Klebelsberg szerint: „elsőbbségben kell részesíteni azt, aki tanító, lelkész, vagy közalkalmazott családból származik, mert ezen a téren a tradíció igazán kívánatos .. Ilyen elsőbbségi okok lesznek tehát a végrehajtó rendeletben konstruálva, amelyekhez a főispánnak alkalmazkodni kell ...”⁸⁶ 1924-ig a középiskolákban, főiskolákban és egyetemeken a köztisztviselők gyermekei a tandíjnak csupán 33%-át fizették, míg a kevés szegénysorsú tanulónak rendszerint az igen magas tandíjakat egészében meg kellett fizetnie. 1924-ben büszkén számol be Klebelsberg a parlamentben arról, hogy: „a közalkalmazott-leszármazottak tandíjait a legutóbbi tandíjemelés után leszállítottam 25%-ra, – sőt – ... aki egy vagy két kötelező tárgyból nem jól, csak egyszerűen kollokvált, az már a legmesszebbmenő tandíjelengedésben részesül.”⁸⁷ Mikor iskola-reformot hajtanak végre, még a modern nyelvek térhódítása is, ami általában haladó tendencia, s a polgárság igényeit szokta szolgálni – nálunk a középosztály gyermekei segítségét célozta, amint arról maga Klebelsberg nyilatkozik. A reformot indokló cikkében azt írja, hogy: „A magyar középosztály boldogulásának elősegítése érdekében szükségesnek tartottam a korábbi tanterv fogyatékoságaival szemben a modern nyelvek behatóbb oktatását, intenzívebb földrajz-tanítást és a legújabb kor történetének bevonását a történelmi stúdiumokba ...”⁸⁸ Az állam nagy összegeket költ ösztöndíjakra. Klebelsberg eleve leszögezi „Az ösztöndíjakat a következőknek szándékozunk adni: először a magyar intelligencia gyermekeinek ...”⁸⁹ Nagyon jellemző a köztisztviselő gyermekek előnyben részesítésének az indokolása: „Ha a világ összes parlamentjeiben szocialista miniszterek kerülnek hatalomra, s azoknak meg van engedve, hogy szolidárisok maradjanak az ipari proletariátussal akkor is, ha bársonyszékbe kerülnek, akkor nekem, aki hivatalnok pályát futottam meg, úgy érzem, hogy jogom és kötelességem azt a szolidaritást a magyar hivatalnoki karral megtartani.”⁹⁰ Másutt arról szól, hogy „... a magyar középosztály érdekében mentsük a menthetőt”⁹¹ ti.: vállalja át az állam a taníttatásukat. E politika jegyében szinte kizárólag tisztviselő gyermekeket küldenek ösztöndíjjal a külföldi egyetemekre. 1927-ben törvényt hoznak a közszolgálati alkalmazottak gyermekei részére létesítendő tanulmányi ösztöndíjakról.⁹² Már az első évben ezzel az ösztöndíjjal küldenek a budapesti m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetemre 281, a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetemre 65, a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetemre 52, a debreceni Tisza István Tudományegyetemre 55, a műegyetemre 88, a budapesti egyetem közgazdasági karára 28, a budapesti orsz. m. kir. Képzőművészeti Főiskolára 5, a budapesti Orsz. m. kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolára 5, a budapesti Áll. Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolára 8, az angolkiasszonyok budapesti Polgári Iskolai Tanárképzőjébe 2, tehát összesen 589 köztisztviselő fiatal. Ugyanebben az évben a rendelet végrehajtása során 276 köztisztviselő gyermeket tanítottak ösztöndíjjal középiskolákban, 57-et tanítóképzőben, 76-ot felsőkereskedelmi iskolákban. Egyetlen évben tehát közel ezer köztisztviselő válláról vették le gyermeke taníttatásának gondját.⁹³ Ha a hazai ösztöndíjban részesített 1000 tanulóhoz hozzáadjuk a külföldi egyetemeken tanulókat, s a nem ösz-

töndíjas, de tandíjat nem vagy annak legfeljebb 25%-át fizető közalkalmazott gyerekeket, azt látjuk, hogy az ellenforradalmi állam a tanítási gondok átvállalásával biztosította a köztisztviselő fiatalok kulturális monopóliumát. Mindezt azzal a hamis érveléssel, hogy „Ha azt keresem, hogy a magyar társadalomnak önhibáján kívül súlyos helyzetbe jutott melyik rétege szorul legjobban támogatásra, akkor meg kell állapítanom, hogy a magyar középosztály, a magyar intelligencia az.”⁹⁴ „A törvényjavaslat [ti. az ösztöndíjrendelet – Sz. O.] főrendeltetése tehát, hogy a magyar intelligencia gyermekeinek segítségére siessen.”⁹⁵ Mindez egy olyan országban, ahol az átlag munkásfizetések az átlag tisztviselői fizetéseknek kb. csak a felére-harmadára rúgtak, a dolgozó parasztság pedig lehetetlen nyomorban tengődött. A szándék tehát világos: biztosítani, hogy a jövő értelmisége a retrográd hagyományokat hordozó, ellenforradalmi szellemű köztisztviselőkből kerüljön ki, szemben a többi dolgozó rétegekkel. Ez a politika a magyar tisztviselőrétegnek is elsődleges érdeke, s egyben még jobban az adott rendszerhez láncolja. Egyre szorosabbá vált tehát az érdekközösség az ellenforradalmi rendszer vezető osztályai és a köztisztviselőinek tömegei között. Nem kis mértékben éppen ezen az érdekközösségen múltott a bethleni politika időleges sikere.

A MAGYAR FASIZMUS NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA

Az utóbbi évek marxista történetírása már felvázolta az ellenforradalmi rendszer politikai és társadalmi genézisét.⁹⁶ Jelen munka csupán a köztisztviselőknek az ellenforradalomban betöltött szerepe szempontjából kívánja vizsgálni a kérdést, a Horthy-rendszer első fél évtizedében. „A Horthy-fasizmus rendszere ezekben az 1919–1921-es, népünk számára oly szörnyű és tragikus években született meg, alakult ki, ennek története az egész magyar történelem legsötétebb lapjaihoz tartozik. Ezeknek az éveknek a története kiindulópont a későbbi magyarországi események pontosabb megértéséhez, az egész ellenforradalmi rendszer lényegének helyesebb megértéséhez.”⁹⁷

Az ellenforradalmi rendszernek hatalomrakerülésekor hatalmas hivatalnoksereg és viszonylag kis számú fegyveres erő állott rendelkezésére. A nyílt, brutális ellenforradalmi fehérterror azonban a fegyveres erőkn, elsősorban Horthy „nemzeti hadseregén”, különösen különítményes bandáin nyugodott. A különítményesek „pacifikálták” a forradalomtól legjobban „megfertőzött” vidékeket, ők teremtették meg a rettegésnek azt a légkörét, amelyben az ellenforradalom szabadon garázdálkodhatott. A fegyveres erők adták meg Horthynak azt a súlyt, amely a tehetetlen, s fegyveres erővel alig rendelkező kormányokkal szemben szinte korlátlan hatalmat adott a kezébe, s az antant-missziók tárgyaló partnerévé tette. A különítményes bandák vállán vonult be a parlamentbe, az ő fegyvereik szereztek meg számára a kormányzói pálcát. Ebben az időben a Horthy vezette fegyveres erők lényegében a katonai diktatúra szerepét játszották, az államhivatalnokok tevékeny statisztálásával. Államügyekben is a hadsereg, illetve a hadsereg irányítói döntöttek, s az államigazgatásnak legfeljebb a döntés végrehajtásában jutott szerep.

Ebben az államapparátus fegyveres testületei és közigazgatási hivatalai közötti

munkamegosztásban 1920–21-ben szükségszerűen változásnak kellett bekövetkeznie. Nem csupán, sőt talán nem is elsősorban azért, mert a katonai jellegű diktatúra további fenntartásának nem kedveztek a fegyverszüneti feltételek, ill. a békeszerződés, hanem inkább azért, mert a győztes antant nagyhatalmak kormányai is – saját tömegük felháborodása és nyomása miatt – és a magyar munkás, paraszt, s részben polgári tömegek is konszolidáltabb, nyugodtabb viszonyokat akartak. S mikor Bethlen vezetésével megkezdődött az áttérés az intézményesített fasiszmus burkoltabb, „szolidabb” módszereire, szükségszerűen megnőtt az államgépezet közigazgatási és igazságszolgáltatási apparátusának szerepe. A hadseregnek pedig csupán kiegészítő funkció jutott. A háttérben természetesen ott tornyosult fenyegető árnyéka, amely nyomatékot adott a közigazgatás és igazságszolgáltatás lépéseinek, de ez súlyát tekintve már lényegesen kevesebbet jelentett, mint a fehérterror borzalmas éveiben.

Ez a szerepváltás nem járt minden megrázkódtatás nélkül. A fehérterroristák egy része nem volt képes megérteni a változás szükségességét és lényegét. Felfogásuk szerint a hadsereget degradálták, a szegedi „hősöket” félreállították, s ennek okát a „megalkuvók, árulók, liberálisok, puhányok” romboló befolyásának növekedésében, s a kormányzóra gyakorolt rossz hatásában látták.⁹⁸ Az új helyzetbe közülük sokan nem tudtak beleilleszkedni, félreálltak vagy félreállították őket. Mások, vagy mert felismerték a változás igazi lényegét, vagy egyéni érvényesülés szempontjából, még idejében beleilleszkedtek az új helyzetbe.⁹⁹

Hogy az áttérés az egyik módszerről a másikra, a nyílt fasiszta katonai diktatúráról a burkolt, konszolidált fasiszta diktatúrára mégis viszonylag simán ment. Ennek okát nem legutolsó sorban abban kell keresni, hogy több, mint másfél-százézer létszámú, ellenforradalmi érzelmű, ezt a diktatúrát önként, lelkesen és hűen szolgálni kész hivatalnok hadsereg állott a kormány rendelkezésére. Ez a tisztviselőssereg pedig ugyanolyan felfogású, érzelmű, s hasonló érdekű elemekből állott, mint a fegyveres erők tisztikara. A hadsereg és a közigazgatási, valamint igazságszolgáltatási apparátus között nem volt lényeges társadalmi vagy politikai ellentét, a szerepcsere nagyrészt egyetlen társadalmi rétegen – sőt gyakran egyes családokon belül – ment végbe. Az uralkodó osztályok pedig mindvégig egyaránt bizton számíthattak a köztisztviselők és katonatisztek ellenforradalmi érzelmeire. S ha a polgári hatóságok a fegyveres erők túlkapásaira, a fegyveres erők pedig a közigazgatás gyengeségére, túlzott engedékenységére gyakran panaszkodnak is, ez csak a módszerek közötti ellentét, vagy egyéni érvényesülési harcok tükröződése.

A politikai konszolidációval beállott változás mindenesetre azt is eredményezte, hogy a közhivatalnok réteg még fontosabbá vált az uralkodó osztályok és a kormány számára, mint előbb volt. Nem meglepő, hogy ilyen körülmények között az intelligencia vezető szerepének visszaállítását, e réteg minden módon való támogatását hangoztatták. Az is érthető, hogy ennek a demagógiának legbuzgóbb forrása Bethlen miniszterelnök, s legközelebbi munkatársai voltak.

Éppen a családtagjaikkal együtt hozzávetőlegesen félmillió köztisztviselői rétegnek az ellenforradalomban betöltött szerepe – végső soron az a sajátos

magyarországi társadalmi fejlődés, amely ezt a réteget létrehozta, s ilyenné tette – színezte a magyar fasizmus szociális demagógiáját, amely szembetűnően különbözött mind a német, mind az olasz fasiszta rendszerek szólamaiktól. A „magyar történelmi intelligencia hatalomra segítése”, „a nemzet gerincét alkotó keresztény középosztály” nyomorúságos gazdasági helyzetének megjavítása, a „köztisztviselők gyermekeinek megmentése”, a „magyar történelmi középosztály” uralkodásra hivatottsága, s hasonló jelszavak igen jelentős helyet kaptak a magyar fasizmus frazeológiájában. Még a „magyar kultúrfőlény” jelszava is, nem csupán területi revíziót célzó törekvésein keresztül, hanem közvetlen módon is a magyar középosztály szociális problémáját volt hivatva segíteni. Klebelsberg 1925-ben így szónokolt: „Katonailag lefegyverezve állunk nagy hadseregekkel bíró szomszédok között. Ma tehát csak szellemi eszközökkel tarthatjuk fenn magunkat.”¹⁰⁰ Egy évvel később így ír erről: „Azzal végzem, amivel kezdtem; új, nagy célkitűzések előtt állunk és e célok között talán legfontosabb, hogy a magyar műveltség toronymagasan emelkedjék Kelet-Európa népei fölé.”¹⁰¹ Hogy ezt a kultúrfőlényt nem a magyar nép tömegeinek szánták, arra maga Klebelsberg ad feleletet: „Az én tudománypolitikám alapja az a gondolat, hogy a nemzetek kultúráját kicsiny és nagy nemzeteknél egyaránt három–négyezer ember képviseli.”¹⁰² S a három–négyezer kiválasztott magasabb kulturáltságának a célját is kimondja: „Hiszen jogcímünket hazánk területi épségének helyreállítására is arra alapítjuk, hogy mi nagyobb és értékesebb kultúrát tudunk ezen a helyen kifejtetni, mint azok a népek és államok, amelyeket az Entente a mi rovásunkra területileg és népességében nálunk mesterségesen nagyobbá tett.”¹⁰³ Ettől a politikától a magyar köztisztviselők a területi hódítások esetén számos új, az eddigénél sokkal kedvezőbb pozíciót remélhettek a maguk, s gyermekeik számára. Addig is azonban, amíg ez megvalósul, e politika nyitott széles kaput az állami hivatalnok családok előtt az egyetemeken, főiskolákon, kollégiumokban, az ösztöndíjasok, kiváltságosok stb. között.

A magyar fasizmus szociális demagógiája nem kis mértékben tehát a „keresztény történelmi intelligencia”, más néven a magyar köztisztviselő és katonatiszti rétegek megnyerését célozta. Ez a réteg képviselte ugyanis talán a legnagyobb tömegeket az ellenforradalom táborában, s egyben az ellenforradalmi politika konkrét helyi végrehajtója is volt. Mégpedig nem is akármilyen, hanem lelkes és meggyőződéses végrehajtója. Tömegei nem egyszerűen beolvadtak az ellenforradalom bázisába, hanem a hatalmon levő földbirtokos, fináncnökös, nagyburzsoá körökkel egy olyan társadalmi keretben, az „úri magyar társadalomban” éltek együtt, amely társadalmilag megkülönböztette minden más rétegtől, még akkor is, ha jelentős részüket életszínvonaluk, s életviszonyaik a kispolgárság többi rétegéhez tette hasonlónak. Az ellenforradalom bázisában a kispolgárság egy részével, a módosabb parasztgazdákkal s más rétegek töredékeivel együtt is találjuk, valami mégis mindeztől – társadalmi állásukat és betöltött funkciójukat tekintve – egyaránt megkülönbözteti őket.

Nem akarjuk e helyütt a magyar fasizmus szociális demagógiájának egyéb vonatkozásait vizsgálni, amelyek nincsenek közvetlen kapcsolatban a köztiszt-

viselő réteggel. A „magyar történelmi intelligencia” igényei és életérzése szabta meg a magyar fasizmus egész nacionalista frazeológiáját azzal, hogy e réteg őseinek történelmi múltját idealizálta, s rossz értelemben alkalmazta a jelenre. Újra életre kelt Marx híres – Hegeltől kölcsönzött s továbbfejlesztett – aforizmája, hogy a történelemben minden kétszer kerül felszínre, „egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat”.¹⁰⁴ Így jelentek meg a nemzeti múlt sok tragédiát látott alakjainak karikatúrái, a darutollas, fokosos, magyararcizmás pogromlegények, a hajdumentés talpnyalók és a nemesúri díszmagyaros kormányférfiak képében. Ilyen hamisan és anakronisztikusan kelt életre a XVIII. század magyar nemesi társadalmának barokk életérzése külsőségekben, hogy az ellenforradalom sivár és kegyetlen jelenét takarja, táplálva a magyar „történelmi intelligencia” illúzióit.¹⁰⁵ A német és olasz fasizmus saját agresszív imperializmusa történelmi és érzelmi megalapozásához a nemzeti múlt nagyságának hagyományait válogatta össze a magyar fasizmus a revízió ábrándjait szolgáló „keresztény Magyarország” nemesi múltjának hagyományaihoz nyúlt, a „magyar keresztény intelligencia osztályöntudatának” növelésére. Ez az „osztályöntudat” azonban már nem párosult reális lelki, karakterbeli tulajdonságokkal e rétegnél, s így „maga az osztályöntudat is lesüllyedt egyszerű hatalmi instrumentummá”,¹⁰⁶ a régi, valaha tartalommal bíró hagyományok formáinak illúziót keltő, de üres kikölcsönzésévé.

Nem kis mértékben éppen a „történelmi intelligencia” hagyományai részesek abban, hogy az ellenforradalmi rendszer formailag csorbíthatlanul fenntartotta a parlamentáris rendszert, sőt azt a felsőház létrehozásával a régi főrendi ház „modernizált” változatával egészítette ki. Magyarországon a parlament más hagyományoknak volt az őrzője, mint pl. Németországban. Ott a polgári pártok küzdelmének, majd a polgárság és a munkásosztály osztályharcának is a színtere, s mint ilyen, haladó hagyományoknak is őrzője, gátja a korlátlan diktatórikus személyi hatalomnak. A totális német fasizmus és a parlament egymással szembenálló fogalmak, a személyi hatalom győzelme, a totális fasizmus megvalósulása tehát a parlamentáris rendszer bukását jelentette. Ott a weimari állam polgári demokráciájának tehetetlensége, csődje után jött létre, s egy új uralmi forma tetterejét, munkaképességét hirdette meg a tehetetlenséggel szemben. A weimari demokráciából kiábrándult tömegek ilyen körülmények között láttak némi logikát a parlamentáris rendszer megsemmisítésében.

Magyarországon a parlamenthez szinte kizárólag az úri osztályok, elsősorban a „történelmi intelligencia” hagyományai fűződtek. A Habsburg-elynyomókkal s az uralkodó osztályok egyes csoportjai egymással folytatott harcának volt a színtere. Először a nemesség, később a vezető hivatal szinte szükségszerűen bevezetett a parlament sáncai mögé. Ez a parlament és az általa képviselt parlamentáris rendszer sohasem volt a polgári demokráciának az eszköze, legfeljebb az uralkodó osztályokon belüli viszonylagos demokráciának. Az ellenforradalom képviselőháza ezt a hagyományt fejlesztette tovább: „kifejlesztette a Horthy-fasizmus álpárlamentáris rendszerét. Ennek fő ismérve az, hogy a képviselőház a politikai hatalmat gyakorló kormány alárendelt, kisegítő szerve; nem a kormány függ ettől a parlamenttől, hanem a parlament függ a kormánytól”.¹⁰⁷ A parlament

szerepének ez a megfordítása azért is vált megvalósíthatóvá, mert padsoraiban többségében a magyar történelmi osztályok és kisebb mértékben a polgárság képviselői ültek, a munkásság és a dolgozó parasztság alig kapott ott helyet, igazi képviselői pedig egészen hiányoztak a képviselőházból.¹⁰⁸ A végrehajtó szerv pedig mindenütt a közigazgatás tisztviselőapparátusa volt, amely nem kevésbé vitte bele a saját értelmezését és felfogását az államigazgatásba. A magyar közigazgatási tisztviselő hadsereg ilyen jellege visszahatott a parlamentarizmusra is oly módon, hogy az államapparátust a választásokkor a kormánypárt szolgálatába állították. Ez gyakran olyan nyíltan és erőszakosan történt, hogy még a polgári sajtó is felháborodással ír róla és a parlament is kénytelen foglalkozni a kérdéssel. Jellemző, hogy pl. az 1922-es választások kapcsán még a Jogvédő Bizottság nyilvánosságra hozott jelentése szerint is „szemet szúr, hogy az állami és vármegyei tisztviselőket beállítják a választási harcba... a tisztviselőkből engedelmes és kezes kortest igyekeznek faragni... az engedelmetlenkedőket áthelyezéssel fenyegetik meg, a nem kellemes főszolgabírókat pedig a választás időtartamára más-hová küldik”. Arról is beszámol a Jogvédő Bizottság, „hogyan egyes helyeken a tisztviselőkre nyomást gyakorolnak és arra kényszerítik őket, hogy „önként” szabadságot kérjenek a választásra”.¹⁰⁹

Mindenesetre a magyar fasizmusban volt parlament, s ez hozzásegítette a rendszert, hogy épp fasiszta jellegét leplezze a magyar nép előtt, s a nyugati országokban is a demokratikus kormányzás látszatát keltse.¹¹⁰ A magyar uralkodó osztályoknak nem volt szükségük a parlamentarizmus megsemmisítésére, mert a parlament uralmuknak nem korlátozója, hanem épp fordítva: segítője volt.

Hasonló módon az ellenforradalmi érzelmű magyar köztisztviselő réteg lététől nem független a magyar fasizmusnak az a másik sajátos vonása, hogy a Horthy-rendszer ideje alatt végig fenntarthatta a többpártrendszert, nem tért át az egypárt diktatúrára. Már a Magyar Szemle korabeli cikkírója megállapítja: „...figyelemreméltó alapjellemtvonás a közigazgatásunkban az, hogy a felső osztályok túlsúlyát az önkormányzat összeállításában, a tisztviselői kar kiegészülése révén feltétlenül biztosítja”.¹¹¹ Nem csupán a közigazgatásbeli túlsúly, hanem megosztása a pártok között, jelenléte valamennyi polgári pártban biztosította az ellenforradalom uralkodó osztályait arról, hogy hatalmukat a többpártrendszerrel is fenntarthatják. Bethlen hatalomrajutása után a dzsentri szellemű tisztviselők és katonatisztek többségét a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjában és a Kisgazdapártban találjuk. Nem mintha ezeknek a pártoknak – különösen a Kisgazdapártnak – a programja teljesen megfelelt volna igényeiknek, hanem mert politikai hegemóniájuk megtartására, növelésére mindig ott voltak, ahol szükséglet mutatkozott. Nem csekély részük volt abban, hogy Bethlen a Kisgazdapártot kezébe tudta venni, s háttérbe tudta szorítani régebbi módosparaszti érzelmű vezetőit, s a vezetést saját kezébe ragadhatta ugyanúgy, ahogy a kisgazdák pártjának helyi vezetése legtöbb helyen a dzsentri tisztviselői-tiszti réteg kezébe csúszott át.

A történetírás még adós a magyar fasizmus sajátosságainak, s az ezt eredményező okoknak a részletes feltárásával. Ehhez csupán egy vonatkozásban, a köztisztviselők szerepének oldaláról kíséreltük meg néhány szemponttal hozzájárulni.

A fasizmus magyarországi rendszerének fenntartásában – amint azt az előzőkben igyekeztünk bemutatni – oroszánrésze volt a „magyar történelmi intelligenciának” vagy a kor másik terminológiájával élve, a „középosztálynak”. Hogyha a középosztály fogalmat felcseréljük a köztisztviselő réteg kifejezéssel, nem sokat tévedünk. Ezt már az 1920-as évek ellenforradalmár historikusa is felismerte, mikor arról írt, hogy: „... nálunk a középosztály hívó szóra csaknem kizárólagosan a hivatalnok fogalma jelenik meg előttünk. Középosztályunk lényegileg tisztviselőosztály és amit külföldön középosztálynak neveznek, vagy egyáltalán hiányzik, vagy csírájában, esetleg visszafejlődött maradványaiban van csak meg. Ez az oka annak, hogy a kérdés egyik legalaposabb ismerője nem is a középosztályt tette vizsgálódása tárgyává, hanem a honorácior osztályokat és kijelenti... a honorácior osztály azonos a középosztállyal.”¹ Ez a réteg 25 éven keresztül szolgáltatta az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának jelentős tömegeit.² Erre predesztinálták hagyományai és érdekei egyaránt.³ Magyarországon egy jelentős olyan réteg volt tehát, amelyre mindenfajta ellenforradalmi politika biztos számíthatott. Már a fehérterror idején jelentős szerepe volt a köztisztviselő tábornak, Bethlen pedig nem lebecsülendő mértékben éppen az ő támogatásukra alapította konszolidációját. Széles körű kutatások hiányában még közel sincsen pontos képünk arról, hogy az ellenforradalmi rendszer korszakának politikai változásai hogyan érintették a köztisztviselő réteget. Az bizonyos azonban, hogy 1921–28 között e téren lényeges változás nem történt. Az 1929-ben kitört nagy gazdasági válság azonban Bethlen rendszerének ingatag egyensúlyát felborította. Az 1921-ben a jobboldali szociáldemokrata vezetők által elárult munkástömegek, s a földreform csalódásától elkábult szegényparasztok, s a bethleni stabilizáció viszonylagos békéjét és biztonságát élvező kispolgári rétegek egyre határozottabban harcra indultak jogaikért. A nagy gazdasági válság a rendszer ellentmondásait kiélezte, az a kompromisszum, amely ideig-óráig képes volt ezeket kiegyenlíteni, egyszerre olyan elemi erővel kezdett felbomlani, hogy nem csupán a Bethlen-rezsimet, s annak politikai elgondolását veszélyeztette, hanem az egész ellenforradalmi rendszert – mint a kapitalizmus magyarországi uralmát – megsemmisítéssel fenyegette. Bebizonyosodott, hogy a valóságban a lakosságnak csupán csekély hányada áll a rendszer mögött, nagy többsége egy sajátos helyzetben eltúrte azt, de más körülmények között megdöntésének harcosává válik. Ebben az időben

is újra bebizonyosodott a köztisztviselő réteg hűsége az ellenforradalmi rendszerhez. Felvetődhetett volna a gondolat, hogy amikor a munkásosztály, a dolgozó parasztság és a kispolgárság nagyobb része változást követel, akkor az ellenforradalmi rendszer uralkodó osztályai a nagybirtok és a nagytőke – még fokozott mértékben a köztisztviselői bázisra építsék politikájukat. Ez mégsem látszott lehetségesnek, mert bár egy bizonyos társadalmi egyensúlyi helyzetben a köztisztviselő réteg döntő szerepre tehet szert, az alapvető termelő osztályok forradalmi jellegű fellépésekor egyedül a köztisztviselőkre – mint társadalmi bázisra – támaszkodva, nem lehet a rendszert fenntartani. Ezért épp egy ellenkező folyamat ment végbe – a totális fasizmus gömbösi kísérlete a rendszer társadalmi bázisát kívánta átalakítani. Megindult a bethleni leplezett fasiszta terrorról a nyílt terrorra való áttérés – amely szükségszerűen magával hozta a fasiszta tömegpárt és a bázis kiszélesítésének a gondolatát, s ennek következtében a széles körű szociális demagógiát. Nem a „magyar intelligencia uralmának visszaállítása,” a „középosztálynak a nemzet gerincévé tétele” volt már a jelszó, hanem az új miniszterelnök szájából az olasz és a német fasiszta vezérek szónoklataira emlékeztető szövegek, amelyek a társadalmi rétegek egységére, testvériségére apelláltak, az osztály helyébe a fajt állították, a magyarság egységére hivatkoztak, melyet legpregnansabban a „minden magyar testvér” jelszóval fejeztek ki. S közben megismétlődtek az 1920-as évek legelején már egyszer csődött vallott kísérletek a magyar munkásosztály közvetlen állami irányítása alatt történő szervezésére az olasz fasiszta korporációk mintájára, valamint a parasztság egyes rétegeinek a megnyerésére. Gömbös miniszterelnöksége első idejében a válság mélypontján – erélyesen félretette a bethleni koncepciót, s a tisztviselő elemek felhasználása mellett a féktelen demagógiával s az ezzel együttjáró terrorintézkedésekkel megkísérelte a rendszer szekerébe fogni a munkásosztály, a parasztság, és főleg a kispolgárság szélesebb rétegeit. S ezzel együtt megindult a régi tisztviselőgárda leváltása új, Gömböshöz és csoportjához hű, a totális fasiszta elképzeléseket támogató államapparátus létrehozása. Gömbös már nem a tisztviselőrétegre akart támaszkodni, hanem a totális fasizmus államapparátusának megbízható személyi állományát kialakítani, és egy szélesebb társadalmi bázisú fasiszta rendszert létrehozni, az olasz és a német példa alapján.⁴ Annál könnyebb volt az új köztisztviselő apparátus kialakítása – vagy legalábbis a köztisztviselő rétegen belül a jobboldalibb elemek előtérbe állítása –, mert a köztisztviselők 1919–20-ban háttérbe szorult, már akkor a nyílt terrort támogató része készen várt az őrsváltásra, Gömbös terveiben egy évtizedes álmuk megvalósulását látták. Gömbös mindenesetre erélyesen nekilátott a köztisztviselői pozíciók saját híveivel való betöltéséhez, s hogy ez nem sikerült nagyobb mértékben, azt elsősorban az idő akadályozta meg. A Gömbös-féle koncepció néhány év alatt megbukott, a vezér bukását a halála megelőzte, s ezzel az ellenforradalom urainak lehetővé vált, hogy a most már veszélytelen, halott Gömböst a nemzet nagyjai sorába hazudják. Nincsenek pontos adataink arról, hogy Gömbös miniszterelnökségének néhány esztendeje alatt a magyar államapparátus személyi állományán belül milyen mértékben változott meg a nyílt fasiszták és a bethleni elképzeléseket hordozók aránya. Bizonyosnak látszik

azonban, hogy e kor szomorú örökségének nem kis része van abban, hogy amikor a fasiszta nagyhatalmak leghűbb csatlósaként a magyar uralkodó osztályok egy szégyenletes és tragikus háborúba sodorták az országot, a régebben németellenes, vagy legalábbis a szó nacionalista értelmében „hazafias” magyar köztisztviselők között a német fasiszta szövetségnek oly sok lelkes híve akadt, s nem egy közülük a hazaárulásig szolgálta a hitleri Németország ügyét. Ide vezetett a magyar ellenforradalmi uralkodó osztályok 25 éves politikája, amelynek a fenntartásában a magyar köztisztviselő rétegnek oly kiemelkedő szerepe volt. Ezt a minden haladásra képtelen, még a feudalizmusban gyökerező magyar köztisztviselői apparátust az 1945-öt követő években a felszabadult magyar nép demokratikus rendszerének kellett szétzúznia, s létrehoznia Magyarország történetében először egy a nép érdekeit szolgáló, a népből származó demokratikus államapparátust.

I. A MAGYAR KÖZTISZTIVISELŐ RÉTEG ARCULATA

¹ Balázs Béla, *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth 1958. 31. l.

² Vö. Magyary Zoltán, *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból*. Stat. Közl. 80. k. I. sz.

³ A nyugat-európai államokban a polgári fejlődés következtében korán betört az állami hivatalokba is a polgárság. A déli, balkáni államokban a hosszú török megszállás alatt a nemzeti földbirtokos réteg megsemmisült, s ezek az országok a török iga lerázásakor a török földbirtokosokat elűzték. Így gazdag paraszti stb. elemekből a magyartól eltérő jellegű értelmiség és köztisztviselő réteg jött létre.

⁴ Révai József, *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Szikra 1955. 433–434. l.

⁵ Nagyon érdekes megfigyelni, hogy a különböző felfogású történészek, szociológusok, zsurnaliszták a magyar dzsentri hivatalnokréteg kialakulása és értékelése tekintetében ellenkező nézőpontjuk ellenére hasonló eredményre jutnak. Lippay Zoltán, a magyar dzsentri egyik késői képviselője *A magyar birtokos középosztály és a közélet* c. könyvében (Bp. 1919.) megállapítja: „A magyar közélet sohasem volt annyira dzsentri közélet, mint az alkotmány visszaállítása után közvetlenül következő időszakban.” (99. l.) Lippay igyekszik a dzsentri hazafias tettének feltüntetni a közhivatalok elfoglalását, mikor arról ír, hogy: „Modern államiságunk munkáskeretét távolról sem elégíthette ki, sem amit a honorácior osztály, még kevésbé amit a köznép nyújthatott. A szó szoros értelmében igaza volt a frá zisnak: a haza hívta a középbirtokos osztály akkori fiatalabb nemzedékét a közpályára.” (24. l.) Ugyanakkor Lippay azt is látja, hogy a dzsentri létérdekévé vált a közhivatal, „... kétségtelenül igaz, hogy 1867-től kezdve a dzsentri létfeltételével egyenes arányban állott, hogy mennyire képes a parlamentáris és bürokratikus élet terén ugyanazt a pozíciót elfoglalni, amelyet a rendi államszervezettel együtt feladott.” Ezt a Lippay által kölcsönös szükségletként leírt folyamatot a régi nemesi kúriák pusztulását sirató Gidófalvy István már tragédiának látja 1907-ben írott könyvében: „Ha végig nézünk a hivatalnokok névsorán, megdöbbenéssel láthatjuk, hogy legkevesebb 300 000 szerencsétlen ember tévesztett pályát a jogra való tódulás miatt. Ugyanennyi kúria maradt szerencsétlen nevelés miatt üresen.” (*A hivatalnokok*. Bp. 1907. 11. l.) „A birtokosok egy része hivatalnok lesz. Azok azután úrnak képzelik magukat. Hamis csillogás.” Lippay is kénytelen azonban meglátni valamit ebből a hamis csillogásból: „Szóval sem tisztán a leszármazásban, sem tisztán a standardban, hanem a kettőben együtt van meg a mai dzsentriség eszenciája. Itt egy különös keverék jött létre aviticizmusból és plutokratizmusból. Azok ugyanis, akik öröklött névvel, az országos vagy vármegyei történelemben feljegyzett fényes családi tradíciókkal dicsekedhettek, felöltöttek egy csomó csillogó, modern külsőséget, amely alkalmas arra, hogy a családi kiválóság múltját jelenleg ekskluszív, sui generis életmódban szemléltesse a kívülállással”. (35. l.) Ez a talmi csillogás azonban épp ennek a rétegnek a társadalom haladó törekvéseivel való szembefordulását jelenti: „a magyar középosztályban nincs törekvés, amely a középfokú gazdasági és szellemi kultúra modern célkitűzéseinek az általános haladást színvonalon tartani, szóval egészséges közéleti konszolidációt kialakítani képes lehetne.” (89. l.) Társadalmi anakronizmusnak tekinti a hivatalnok-dzsentrit. Makkai János, az úri világot megértéssel és bizonyos fokú szimpátiával

vizsgáló szociológus is így ír: „A közszolgálatot a régi világban a nemesség látta el s a kiegyezés korszakában a közmunka helyeit a kisenemesség szállotta meg. Ezért a köztisztviselői karban túlnyomórészt olyan családok telepedtek meg, amelyek a falu paraszti-kisnemesi életérzését hozták magukkal. Ez a paraszti-kisnemesi sajátos úri-ideál leginkább éppen a közszolgálat területén mutatkozik meg és itt válik általánosan használttá, mindennapivá Magyarországon. A paraszti-kisnemesi úri-ideál az élet legnagyobb adományának a hatalmat, a mások fölött való parancsolást látja. Távolságerzetű, lefelé inkább erőszakos, mint engedékeny, fölfelé inkább hajlóngó és szolgálékű, mint öntudatos.” (Makkai János, *Urambátyám országa*. Bp. [1941?] 209. l.) „Külön rendkívüli erényszámba megy a közigazgatási tisztviselők választásánál, ha elmondhatják róluk, hogy 'fogós emberek', akik akarataikat (illetve felülről jövő parancsot) mindig keresztül tudják vinni. Túljárnak a paraszt eszén, elnyomják az okoskodó elemeket, tartják az osztályszolidaritást, a vármege vezető tényezőivel...” (210. l.) A magyar dzsentri tisztviselők azonban a saját habitusukat erénynek látták. Mindaz, ami a sajátosan kóros magyar társadalmi fejlődés átkaként élt tovább, az ő szemükben nemes tradícióik folytatásának tűnt fel. Ezt tükrözi pl. dr. Erdős Bélának, a Közalkalmazottak Nemzeti Szövetsége főtítkárának 1920-ban tett nyilatkozata: „A földjét vesztett intelligens középbirtokos osztály gyermekei alkotják a tisztviselők zömét, s azoknak a nemzeti tradícióknak eredetét, melyek a magyar közszolgálati alkalmazottakat a nemzet létfenntartói között ez első helyre állítja, abban találjuk meg, hogy erkölcsi erőnket és magyar lelkületünket a föld, az ezeréves sok emlőjű anya hozta a világra.” (Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jan. 15–31. sz. *Tegnap és ma* c. cikk.)

Az ellenforradalmi politikus és író, Weis István már igyekszik leszámolni a dzsentri tisztviselői illúziókkal, mikor elfogadja Szekfű Gyula álláspontját: „A dzsentri hanyatlási tünet. A magyar dzsentri hanyatló, kimerült társadalmunk felemás, kimerült szülöttje”, s átveszi Lippay nézetét: „A hanyatló köznemesség utolsó kísérlete ez, hogy az anyagi romlásból mentse azt, ami menthető, azt amire jobb időkben keveset adott; a külső dísz és annak feltételét, az osztályöntudatot.” Weis levonja a következtetést: „Kétségtelenül illúzió volt a hivatalnokká vált középnemességnek az a törekvése, hogy képzelt előkelő világában hivatalt tölt be, míg azonban az úr öntudatlanul és természetesen a világ az, ami, addig a dzsentrinél az ösztönös viselkedés helyébe az osztály külső és belső életformáihoz való öntudatos ragaszkodás lépett.” (Weis István, *A mai magyar társadalom*. Bp. 1930. 109–110. l.) „A középosztály anyagi helyzetének romlásával szinte görcsösen kapaszkodott úri mivoltába és törekedett arra, hogy ennek a sáncnak a védelme alatt húzza meg magát, különítse el magát azoktól, akik a régi elhelyezkedéséből kiűzték és a helyére ültek. Nem számoltak azzal, hogy az úrnak nemcsak előnye a zavartalan légkör, a biztonságérzet, hanem szükséges létfeltétele is. Mihelyt ez megszűnik, akcióképtelenné válik, nem tarthatja meg a helyét. A középosztály uralkodása csakhamar előkelősködésbe fajult...” (108. l.)

Hogyan látta a dzsentri kérdést a parasztság? A legpregnánsabb feleletet Szabó Zoltán, *Cifra nyomorúság* c. munkája (Bp. 1938.) adja. A dzsentri tisztviselői talmi csillogása a paraszti kunyhók ablakából valóságos fényességnek, a hatalom árnyéka igazi hatalomnak tűnik. „Ha volt a királyságnak kora, melyben a hatalom alapja a földbirtok volt és volt kora, melyben a hatalom alapjává az uralom vált, akkor a nemesség életében is láthatunk két korszakot. Az első az évszázados korszak, a patrimonialis korszak volt. Ebben hatalmának alapja a birtok. A másik a bomlás kora már. Ebben hatalmának alapja a hatóság.” (173. l.) „A két kor között a váltás nem hozott a dzsentrikben szemléletváltozást. Csupán az úriság alapjának a fölcserélését jelentette s nem áttérést az úriságból egy másik életformába. A hivatalba, a közigazgatásba mint urak mentek be és urakként maradtak benne, a hivatal életüknek nem értelme lett, csak kerete.” (173. l.) „E réteg kedves kifejezése a 'középosztály' szó mellé a 'nemzetfenntartó' jelző. Hogy e jelző mennyire jogosult, s mennyire nem, azon alig lehet vita. Egy bizonyos: az államot sohasem azok tartják fenn, akik igazgatják és ügyeit intézik. Van ebben a szóban valami felszínes képzelgés, mintha az, aki az államból él, azt hinné, az állam azért állam, mert ő belőle él”. (189. l.) Szabó világosan látja a magyar hivatalnokdzsentri szűklátókörűségét, maradiságát: „E réteg belső gátlásokból táplált passzivitása egyik legkárosabb formában abban nyilvánult, hogy jórésze teljesen elfelejtkezett arról,

hogy Európában él. A nemesi hagyományok közül nem a nyugatra kóborló és mohón tanuló úrfiak, nem a deákok és a protestáns papok hagyományát vette át, hanem a „mezei emberekét”, akiknek típusát Kármán így rajzolta meg: „Nem tudja, mi történik faluján kívül, s azt hiszi, hogy megyéjének határdombjain túl már ott kezdődik a Fekete-tenger...” talán a jóra való restség, talán a semmihez sem hasonlítható külön magyar viszonyok, s talán az, hogy ez a réteg annyira el volt foglalva azzal az igyekezettel, hogy minél úribb legyen, hogy e mellett valóban kevés ideje maradhatott arra, hogy minél európaibb legyen.” (191–192. l.) Németh László már arról ír, hogy „... a mai magyar gazdaságon a tisztviselő-rend a legnagyobb csapás” (*A minőség forradalma*. Bp. 1940. 162. l.).

A polgári Nyugatban megjelent tanulmány szerzője, dr. Hesslein József sem értékeli másképp a magyar dzsentri tisztviselőréteget. „A polgári Magyarország megszületése, vagyis az 1848-as forradalom után is megtartotta azonban a magyar bürokrácia az ő feudális jellegét. A közhivatalokat Magyarországon még ma is hűbértartományként kezelik. Az állami hivatalokat ma is nobile officiumoknak tekintik és családi örökséget képeznek, vagy politikai szolgálatok jutalmazására adományozzák azokat... A magyar vármegye tisztikara ma is egy vagy két család tagjaiból alakul, szolgabíró, jegyzőt, polgármestert ma is a megye első földbirtokosa nevez ki. A minisztériumokban ma is megvannak a fizetéstelen állások, ami teljesen kizárja, hogy ezekre az állásokra mások, mint az ország nagyurainak gyermekei pályázhassanak. Más szóval a magyar közhivatalt sohasem tekintették kenyérkereső foglalkozásnak, hanem az államhatalom biztosítására szolgáló eszköznek” (*A köztisztviselő-probléma*. Nyugat 1917. 439. l.).

Ennek a folyamatnak a másik vetületét világítja meg a Magyar Szemle névtelen szerzője is, amikor megállapítja, hogy: „... a magyar középosztály csak részben emelkedett fel alulról. Jelentékeny része felülről csúszott le. Gondolok elsősorban a földbirtokos osztályból rekrutálódott hivatalnokai karra, amely ösztönösen menekült anyagi leromlása után az állam védőszárnyai alá.” (1932. máj. 36. l.)

E réteg még a mai napig is utolérhetetlen leírását találjuk meg Szekfű Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik* (Bp. 1934) c. könyvében. Szekfű gondolatmenetének mintegy összegezeként olvashatjuk egy helyütt a Századunkban: „A politikai hatalom a kiegyezés megkötése óta forma szerint ugyanazon társadalmi osztály kezében volt, az úgynevezett középosztályban. Ma már tudjuk minő lényeges változásokon ment át ennek összetétele. Amint a Deák Ferenc-féle művelt birtokosok befolyása mindinkább csökkent, azzal együtt csökkent ennek az uralkodó osztálynak politikai érzéke is. Hiszen másként nem megérthető, miért nem nézett szemébe ez a középosztály a nemzeti élet nagy problémáinak; a választójognak, a földkérdésnek, a nemzeti kérdésnek...” Ha Szekfűvel nem is lehet minden következtetésben egyet érteni, az bizonyos, hogy a dzsentri tisztviselőréteg jellegének megértését munkásságával nagyban elősegítette, a marxista történészek — közöttük Balázs Béla idézett munkája is — jelentős mértékben támaszkodik Szekfű dzsentri-leírására.

Rendkívül érdekes, hogy a magyar polgári történészek felfogásával azonos módon látja a dzsentri tisztviselőréteg kialakulását az osztrák történész is, Karl Renner, *Grundlagen und Entwicklungsziele der Österreich-Ungarischen Monarchie* c. könyvében. Arról ír, hogy a polgári államra való átrendezés lassan a dzsentrit is kiforgatta régi mivoltából. Az eredetileg egységes osztály három foglalkozási ágra szakadt. A mezőgazdálkodó dzsentri szellemileg, politikailag Grossbauer, akiben a származási gőg egy középszerű gabonatermelő minden nyomorúságával egyesül. A dzsentri hivatalnok, a kiképzett aktakörműlő a fegyelmi rend hálójába szorult. A tartományúr államszolgává süllyedt, aki most az ő kiirthatatlan seignoriális önérzetét az adminisztrációjának alávetett egész néppel érezteti.

A polgári szerzőknek azt az állítását, hogy a magyar közhivatalnoki kar, különösen a megyei és városi apparátusok zömét a dzsentri réteg leszármazottai alkották, alátámasztják a legújabb kutatások. Hanák Péter a Magyar Tudományos Akadémia történeti főbizottsága által megvitatott tanulmányában kimutatta, hogy pl. Somogyban 1867 és 1910 között 79 vezető személy (központi igazgatás és szolgabírók) közül 6 nagybirtokos, 11 középbirtokos, 26 volt középbirtokos, 23 nemesi értelmiségi, 13 polgári értelmiségi található. A nemesség tehát a megyei vezető állások 83,5%-át, ebből a volt középbirtokosok 33%-át foglalták el.

⁶ Szeckfű Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp. 1934. 246. l.

⁷ Még Szeckfű Gyula is (idézett művében) tévesen a „középosztály” — értsd köztisztviselők — uralmáról beszél. Ez a valóságban csupán az elnyomott társadalmi osztályok előtt látszott a hatalom valódi birtoklásának, úgy valahogyan, ahogy a közkatona szemében az őrmester a hatalom birtokosa.

⁸ L.: Gidófalvy István i. m. 1907. 43. l.

⁹ Szabó Zoltán i. m. 137. l.

¹⁰ Dr. Weis István belügyi államtitkár 1919 decemberében beismeri: „Nálunk már béke idején is kb. háromszor annyi volt a köztisztviselők száma, mint amennyi el tudta volna látni a közszükségletet. Tisza Kálmán jószándékából, de hihetetlenül szerencsétlen kézzel úgy akarta megmenteni a középosztályt, hogy fiait tisztviselő pályára terelte és derűre-borúra állította fel tényleges szükséglet nélkül az állásokat.” (Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. dec. 31. *Tisztviselők válsága* c. cikkből.) Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter hasonlóan nyilatkozik 1921 februárjában a parlamentben a takarékosági program tisztv. részének vitáján, amikor kijelenti: „Általános meggyőződésé vált, hogy állami adminisztrációnkat a tisztviselők egyharmadával el lehetett volna végezni.” (Pesti Hírlap 1921. febr. 15.)

¹¹ Ehelyütt csupán egyetlen részletet idézünk Weis, *A mai magyar társadalom* c. munkájából: „Tisza Kálmán ideje óta a kormányzat úgy törekedett a kérdés méregfogának a kihúzására, hogy derűre borúra, nem egyszer a tényleges szükségletet messze meghaladó méretben szervezte a tisztviselői állásokat és azokba 'mentette' a társadalom középső rétegeit. Így alakult ki az a helyzet, hogy a középosztály túlnyomó része tisztviselői, vagy legalább fix javadalmazású közszolgálati állásokba jutott...” A továbbiakban vö. Weis István i. m. 105–106. l.

¹² Hanák Péter, *Vázlatok a századelő magyar társadalmáról*. Történelmi Szemle 1962. 2. sz. 223. l.

¹³ Weis István i. m. 111. l.

¹⁴ L.: Laky Dezső, *A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai*. Stat. Közl. 67. k. 1. sz. 33. l. — Ezt a kérdést részletesen bemutatja Szabolcs Ottó, *Budapest tisztviselő-retegei az ellenforradalmi rendszer első évtizedében* c. munkája. (Akadémiai Kiadó 1963.)

¹⁵ Laky i. m. 39. l.

¹⁶ Ismét csupán néhány jellemző idézettel mutatjuk be a különböző felfogású szerzők álláspontját az úri tisztviselő-dzsentről. Már Lippay is látta e megmerevedett társadalom korszerűtlenségét. Szerinte már a középiskolában megkezdődik ez a — valóságban sokkal előbb már meglévő — társadalmi kiválasztódás: „A gyermek a középiskola osztályaiban megtalálja azt a modern társadalmi középosztályt kicsinyben, amelynek össze kellene találnia az erkölcsi és szellemi kiválóság jegyében, együtt kellene működnie a nemzeti és társadalmi életben. Hogy ez nem történik meg, hogy a legtöbb 'úrifű' érettségi után megrostálja a pajtásait, a felnőtt társadalomtól elcsúszott szempontok szerint válogatván ki közülük akiket szerinte a középosztályhoz tartozás megillet, arról a középiskola már semmit, vagy csak nagyon keveset tehet.” (68. l.) Igaza van nem magában a középiskolában, hanem abban a társadalomban kell keresni az okot, amelynek az ilyen középiskola is a terméke. Lippay kénytelen elítélő álláspontra jutni, amikor megállapítja: „Az eredeti középosztály marad ami volt, a maga differenciálatlanságában, dilettantizmusában, társadalmi exkluzivitásában, egészen a maga korszerűtlen és hibrid kultúrájában”. (71. l.) Farkas Geiza, *Az úri rend* c. könyvében (Bp. 1912.) az úr fogalmát már nem önmagából vezeti le, hanem azon viszonyként kezeli, ami végső soron az adott társadalmi rendszer képletét alkotja: „Kik hát az urak? Egy szellemes és mélyenszántó meghatározás szerint azok az emberek, akik a létező társadalmi rend fenntartásában másoknál nagyobb mértékben érzik magukat érdekelve és azért, ama rendért adott esetben nagyobb tevékenységre, áldozatokra, esetleg egész egyéniségük latbavetésére, életük kockáztatására is hajlandók.” Weis István ha nem minden elfoglaltságtól mentesen, de plasztikusan bemutatja az úri tisztviselőréteg differenciációját, s vonzókörét. „A vármegyeház körül csoportosulók magját a vármegyei tisztviselői kar, s azok családja alkotja; hátvédjük a környék közép- és nagybirtokos osztálya, amely rövid városi látogatása alkalmával csak velük érintkezik és amelynek neve, befolyása, költsége a város kereskedő

és iparos köreiben irigység, de tisztelet tárgya. Ebbe a körbe bejutni törekvése a város minden fölfelé menő irányzatot mutató lakosának. Ezt a vágyat kielégíteni azonban nem olyan könnyű dolog. A hatóságok vezetői (törvényszéki elnök, királyi ügyész, pénzügyigazgató, gazd. felügyelő) hacsak személyükben valami komikus vonás nincs, bebocsátást nyernek családostól, még abban az esetben is, ha erősen polgári hangzású nevet viselnek és bizonyos alkalmazkor plaztronjukon finom tűszúrások nyoma marad. A többi köztisztviselők közül csak azok csatlakozhatnak, akiknek vagy nagyon jó nevük, vagy nagyon jó modoruk és vagyonosak, vagy az illető megyében olyan összeköttetésük van, amely megnyitja számukra az ajtókat. Föltétlenül ehhez a körhöz tartoznak a lovasított tisztek, ide értve a gyalogsági törzstiszteket is; a főfegyvernem többi tisztjei azonban, rendkívüli kivételektől eltekintve, épp oly kevésbé lehetnek szívesen látott állandó vendégei az ehhez a körhöz tartozó családoknak, mint a középiskolai tanárok.” (A mai magyar társadalom 56. l.) Weis szerint az úri világ legalsó peremén a tanítók helyezkednek el. „A falusi intelligencia harmadik tagja: a tanító nem foglalja el azt a helyet a falu társadalmában, amely őt joggal megilletné.” (33–34. l.) „A tanító háttérbe szorulásának több oka van. Az egyik minden esetre az, hogy a vidéki vezető réteg a lelkeszt mindig elismerte egyenrangúnak, ha társadalmilag nem is érintkezett vele, újabban a jegyzői kar kiemelkedő tagjait is befogadják — arra azonban alig van eset, hogy a vidéki úri társaságnak a művelt és jómodorú tanító is tagja lehessen, hogy vacsorákra, vadászatokra meghívják, hogy vele szemben a társas érintkezés külső formáit illetőleg engedményeket tegyenek. Ez a felsőbb rétegből jövő előítélet, az érintkezésnek mindenki által észlelhető udvarias, de hideg és kissé lenéző módja megingatja a tanító helyzetét és arra kényszeríti, hogy társaságát műveltségben messze alatta álló körökben keresse.” (44. l.) S hogy ez mit jelent az ellenforradalmi magyar társadalom tagoltságában: „Egymás mellett él ez a két réteg, de egymással nem érintkezik.” (47. l.) Weis — nem is joggal — a „középosztályt” szinte azonosítja a köztisztviselőkkel. „A magyar középosztály kérdésének vizsgálatánál nem téveszthetjük tehát szem elől azt a különleges körülményt, hogy a középosztálykérdés nálunk elsősorban tisztviselőprobléma, mégpedig azért, mert a tisztviselői hivatás úri foglalkozásnak minősült, és ezenkívül csak igen kevés élethivatás kapta meg azt a bélyegyet. . .” (106. l.) Ennek káros következményeit a magyar köztisztviselők habitusára a köztisztviselőket az ellenforradalmi rendszer platformjáról bíráló Weis is kénytelen észrevenni: „Alapfogyatkozása az, amit a középosztály leírásánál már kiemeltünk; úrnak érzi és képzeletben magát, úri hagyományokat ápol, amelyek nem egy esetben fintorrá válnak, csupán visszásságaikban jelentkeznek. Minthogy nincs igazi önkormányzat, nincs polgári önérzet, a tisztviselők jelentős része a közönség urának érzi magát és — ha idejét idegeit őszintén és igazán a közönség szolgálatába bocsátja is — ez a tudattá sűrűsödő érzés az érintkezés módjában és a közönség kényelmi igényeinek figyelmen kívül hagyásában erősen visszatükröződik.” (223. l.)

Makkai János az úri világ csalóka látszatát valóságosnak fogadja el, amikor a közhatalom letéteményesei mögött nem látja meg a hatalom igazi birtokosait: „A magyar köztisztviselő kifejezetten ’úri réteg’. Tekintélyében csak a mágnás és a földbirtokos elem áll fölötte. Ám keresztény kapitalizmusunk gyöngö s így az ipar és kereskedelem nem fejlesztte ki a köztisztviselő felett álló, társadalmilag homogén pénzarisztokráciát. Aki így hazánkban állami szolgálatba kerül és mint egyetemet végzett ember, az úgynevezett ’fogalmazási szakban’ elhelyezkedik — nyomban vezető osztályú embernek ’úrnak’ és pedig megkülönböztetett úrnak érzi magát.” (I. m. 204. l.) „A mi társadalmi berendezkedésünk mellett a köztisztviselő és a közigazgatás szolgálja a középosztály előkelő rétegét teszi.” (208. l.) Makkai optikai csalódása teljessé válik, mikor arról ír, hogy: „Magyarországon a politikai élet vezetése túlnyomórészt a középosztály kezében van. A mágnásréteg előkelő pozíciókat tölt be ugyan és megkülönböztetett tiszteletnek örvend, de életérzése közéletünkben nem dominál. Ugyanazt a szerepet tölti be felülről, mint a kiscgazdaosztály és a munkásréteg alulról; kiegészíti a középosztályt, jelen van a törvényhozásban, az ország igazgatásában és a közvélemény formálásában, de erejét, hatását sokkal kevésbé érezteti, mint a középsők társadalmi. Magyarországot határozottan a középosztály vezeti és politikai életünk viselkedésmódját, illemrendszerét is az ő életérzése határozza meg. A közéleti illem ilyenformán főleg a középosztály hallgatólagos megegyezésén nyugszik. Ha szabályait nem tartjuk be, elsősorban ennek a rétegnek az

ítélkezését, haragját vonjuk magunkra, s ezzel együtt veszítjük el híveink és szövetségeseink bizalmát és becsülését, míg ellenfeleinknek újabb és újabb támadási lehetőséget nyújtunk.” (173—174. l.) Ebből a gondolkodásmódból azután már egyenesen következik az a megállapítás, hogy „az igazi úr az, akinek hatalom van a kezében”. (132. l.) Makkai úgy járt, mint aki a gombhoz készítette a kabátot. A középrétegeket — közöttük a dzsentri köztisztviselőket nem az alapvető rétegek között elhelyezkedőnek fogja fel, hanem megfordítja a dolgok természetes logikáját, s a középréteg körül állóknak tekinti csupán a társadalom alapvető osztályait és rétegeit. Így természetesen a középosztály még nevének értelmét is elveszti, s közbülső helyett központiá növekszik, s szemléletében a társadalom vezető erejévé torzul. Ettől az alapvető nézőponti tévedéstől eltekintve sok részletében szemléletesen, s a maga jellemző firtorait jól érzékeltetve rajzolja meg az úri dzsentri hivatalnokot, bár igyekszik hibáit is „megérteni” — ha nem is egyetérteni azzal — s az egyensúly érdekében hibái mellett gondosan ügyel erényei felsorolására is.

Máshogy látszik ez a kérdés a nép, elsősorban a parasztság szemszögéből nézve. Szabó Zoltán arról ír, hogy: „Egy nemzetnek azonnal vége lenne, ha csak középosztálya lenne, különösen, ha olyan lenne, olyan hivatali, s annyira a mások életének igazgatásából élő, mint a miénk.” (I. m. 190. l.) Szabó látja ennek a rétegnek a heterogén jellegét. „A vidéki értelmiség legfeltűnőbb tulajdonsága: széttagoltsága. Tagolódik elsősorban az egyesek származása szerint, láthatóan az apák osztálya, s láthatatlanul az apák fajtája szerint. Tagolódik a származási adottságokból adódó szemléleti különbségek szerint, a társasági úriemberi megítélés kasztronszerű különbözőzetesei szerint, ezen belül mint honorácior osztály, a hivatal rangja szerint. Mert a hivatalnak nálunk ugyanúgy van előkelősége, ahogy a családnak. Teszem azt: a vármegye ebből a szempontból sokkal magasabbrendű hivatal, mint a város-háza, a jegyzői iroda magasabbrendű, mint egy iskola igazgatói szobája és mind magasabbrendű egy magánvállalat irodaszobáinál. A középosztályban a hivatalok és állások sem fontosság, vagy nemzeti szerep szerint ítéletnek meg, hanem a hatalom mérve szerint és aszerint, hogy a hatalmi jellegben mennyire van közel a régi nemesi hatalomhoz... A tanár, bár ugyanannyi egyetemi esztendő végzett, mint a jogász, a vidéki értelmiség gondolkodása szerint korántsem olyan magasan álló férfiú, mint amaz. Minthogy a jogászműveltség régi nemesi hagyományokban gyökerezik, viszont a kultúra terjesztése nagyon kevésé gyökerezik ily hagyományokban.” (184—185. l.) S amíg Makkai szemében a „középosztály” az a centrum, amely köré a társadalom csoportosul, addig Szabó azt bizonyítja, hogy középosztály tulajdonképpen nincs is: „Ha mélyebben akarjuk vizsgálni az úri-középosztály-értelmiségi konglomerátum lényegét, szerepét és korában való állását, legjobb, ha szemléletét vesszük vizsgálat alá. Mikor magát e réteget vizsgáltuk, meg kellett állapítanunk, hogy középosztály mint osztály nincs is. Csak különféle nem egymáshoz tartozó, csak egymás mellé sorakozó elemek vannak... Mikor középosztályú szemléletről beszélünk, előre kell bocsátanunk, hogy egységesen ilyen szemlélet alig van. Csupán egy sereg ettől vagy attól származó uralkodó felfogás van, s ezek ugyanúgy indokolhatók a származás tényeivel, a szülő szabad jellegével, a szoros hivatali függés következményeivel, mint maga a réteg atomizáltsága, széttagoltsága.” (189. l.)

Tagadhatatlan, hogy Szabónak feltétlenül igaza van, amikor arról ír, hogy középosztály mint olyan nincsen. Nem eléggé látja azonban, hogy az úri társadalom büvös körébe tartozó embereket — heterogénségük ellenére — valamiféle közös hamis tudat tartja egybe, s választja el a nép nagy többségét kitevő „nem úri emberektől”. Az is egyoldalú állításnak tűnik, hogy csupán egy „felülről adott név burkában” egyesülnek. Az „úri” és „nem úri” társadalom merev elkülönülését alulról legalább annyira érezték, mint felülről, s a nem úri emberek is maguktól idegen közösségnek érezték az „urak” világát. Ezt éppen maga Szabó Zoltán is leírja az úrihivatalnok viszonylatában: „Viszonyuk a néphez sohasem lehetett igazán bensőséges, hiszen pályáik szerint tulajdonképpen a nép szolgálatára rendeltettek volna, de fölötteseik a nép kormányzását kívánták tőlük.” (1791. l.) Hanák álláspontja áll legközelebb az igazsághoz: „Mi kapcsolta össze az anyagi alapjaiban széthulló földbirtokos és hivatalnok dzsentrit s a körülötte keringő dzsentri középosztályelemeket? Korszakunkban elsődlegesen a tudat és életforma közössége.” (I. m. 223. l.)

¹⁷ Szekfű arról ír, hogy az „úr” sajátos magyar fogalma nem is fejezhető ki más nyelvekben. Nemcsak ez a kifejezés, hanem a „középosztály” és „dzsentri” is más értelmet vett a magyar viszonyok között. Amint nálunk a középosztály külföldi államoktól egész eltérő fejlődést vett és ez az elnevezés különleges tartalma takar, éppen úgy a dzsentri is nem azt a jelenséget fejezi ki, amelyre azt a szót hazájában megalkották. Makkai az amerikai és a magyar kistisztviselő szögesen ellentétes helyzetét mutatja be abban a társadalomban, amelynek keretei között él: Amerikában köztisztviselőnek nem a legjobb elemek mennek, hanem szinte csak azok, akik az üzleti és tudományos életben gyenge képességeik miatt nem tudnak elhelyezkedni és így lemaradnak a nagyobb előmenetelről. „Ha nem törekszel, elmehetsz majd állami tisztviselőnek. Az angolszász világban általában nem tartozik a nagy ambíciók közé hivatalnoknak lenni, s mások ügyeivel foglalatkoskodni. Más országokban a köztisztviselői pályának nincsen múltja (például Dél-Amerikában és Balkánon), és így e helyeken a közalkalmazott szintén nem kiemelkedő tényező a társadalomban. Németországban ezzel szemben e pályának múltja és a jelenben tisztessége van. Magyarországon pedig a régi nemesi ideálok következtében hosszú ideig csak a közszolgálatnak volt társadalmi becsülete.” (I. m. 207–208. l.)

¹⁸ Hanák i. m. 219. l. — Jellemző, hogy még a fináncnökések jelentős része is szükségét érezte, hogy kisebb-nagyobb földbirtokot vásároljon, hogy így is szalonképebb legyen abban az „úri társadalomban”, amely formálisan magába fogadta. A pénzügyi vállalkozások, bankok stb. is úgy tűntek elfogadhatóbbnak és befogadottabbnak, s bizonyos mértékig az úriság alapját képező vagyonnak, illetve vállalkozásnak, ha élen egy két történelmi nevet tudtak felmutatni. Alig található olyan jelentősebb vállalkozás, ahová ne kerestek volna lázasan — s természetesen ne találtak volna — busás honorárium ellenében jó csengésű névvel rendelkező arisztokratákat, akiknek semmi más teendőjük nem volt, mint nevükkel fémjelezték a fináncnokés vállalkozást, s annak igazi irányítóit és gazdáit.

¹⁹ Hanák uo.

²⁰ Kállai Gyula, *Értelmiség és demokrácia*. Bp. [1945] 2. l.

²¹ A táblázatot az 1910. és az 1920. évi népszámlálások adatai alapján állítottuk össze.

²² A háztulajdonosok foglalkozási megoszlása 1920-ban Budapesten:

Háztulajdonosok foglalkozása	Összesen	Háztulajdonosok foglalkozása	Összesen
A) Fizikai személyek			
<i>I. Őstermelés</i>	984 ebből	fővárosi tisztviselő	137
földbirtokos	531	igazságügy	357 ebből
földműves	218	ügyvéd	270
<i>II. Ipar — forgalom</i>	5587 ebből	közegészségügy	223 ebből
bányászat	12	orvos	168
ipar	2901 ebből	irodalom-művészet	125
ipari tisztviselő	207	egyéb értelmiségi	572
kereskedelem	1885 ebből	nyugdíjasok tőkések, járadékosok	845
önálló	1643 ebből	<i>IV. Véderő</i>	68
alkalmazott	242 ebből	<i>V. Napszámások</i>	144
tisztviselő	200	<i>VI. Vagyonukból élők</i>	4 647
közlekedés	789	<i>VII. Egyéb foglalkozásúak</i>	956
<i>III. Közszolgálat</i>	664 ebből	Fizikai személyek összesen:	14 558
állami tisztviselő	386	B) Jogi személyek	772

A ház és birtokviszonyoknál — a statisztikai felvételek módszerei miatt — kénytelenek voltunk egy kategóriához sorolni a közszolgálati alkalmazottakat a szabadfoglalkozásúakkal. Tehát az itt közölt birtokosok — a statisztikai táblázat „III. közszolgálat” címszó alatt sze-

replőknek is csak egy része köztisztviselő, s nem csekély része szabadfoglalkozású (pl. ügyvéd, orvos stb.). A táblázat így is tükrözi a köztisztviselői kar elszegényedését.

²³ Stat. Közl. 70. k. III. füzet 243. l.

²⁴ L.: a Magyar Statisztikai Évkönyvek 1920–1931. évi kötetiben.

²⁵ Laky i. m. 63. l. — A köztisztviselők eladósodásának mértékét megszabta az eladósodott és elszegényedett réteg hitelképessége. Amint a fenti statisztikából látható, a tartozás közel felének nagysága kb. egytől tíz hónapig terjedő fizetések összegét tette ki. Ha havi átlagkeresetnek 250–350 pengőt veszünk, a köztisztviselőknek (a tanerőket is beleszámítva) mintegy 14%-a volt 1–2 havi vagy kevesebb, s több mint ugyanannyi 2–10 havi fizetése erejéig eladósodva. 10 hónapi fizetésénél nagyobb összeggel már csak 2,7%-a tartozott. Hogy mennyire a hitelképesség szabott határt a további eladósodásnak — s nem a tisztviselőknél, akik szívesen vettek volna fel további kölcsönöket, ha kaptak volna —, azt mutatja a jobb anyagi viszonyok között levő és magasabb fizetést élvező bírók és ügyészek adósságainak mértéke. Míg a tisztviselők 13,9%-a adósságainak összege 500 P alatt volt, addig az ügyészek és bírák közül csupán 5,2%-nak volt ily kis összegű tartozása. Ezzel szemben míg a tisztviselőknek 17,4%-a, addig az ügyészek 26,6%-a tartozott 500–2500 P közötti összeggel. Még feltűnőbb az arány az 2500–5000 P közötti adósságok tekintetében. Míg a tisztviselők közül csupán 3,9%-nak, a bírák és ügyészek közül 9,7%-nak volt ily összegű tartozása. Ha a két réteg adósságainak mediánértékét nézzük, akkor is kiviláglik ez a különbség. Míg a tisztviselők tartozásainak mediánértéke 586, a bírák és ügyészeké kb. kétszerese, 1182.

²⁶ I. m. 66. l.

²⁷ Részletesebben I.: Stat. Közl. 58. k. III. füzet 155. l.

²⁸ Laky i. m. 44. l.

²⁹ Laky i. m. 45. l.

³⁰ Uo.

II. HOGYAN VETŐDÖTT FEL A TISZTVISELŐ- KÉRDÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

¹ A magyar polgári állam tisztviselői apparátusának kialakulása már az önkényuralom idején megkezdődött. Az 1867-es kiegyezés után fokozatosan kiépül a magyar bürokrácia is. 1870-ben csupán 9503 tisztviselője, 1543 tiszteletdíjasa, kezelője és díjnoka, továbbá 8735 hivatali altisztje van az országnak, 1899-ben a hivatalnokok száma már 36 845, a tiszteletdíjasok, kezelők, díjnokoké 8349, az altiszteké 66 202. 1909-re a tisztviselők száma 50 253-ra, a kezelők, díjnokok, tiszteletdíjasoké 11 395-re, az altiszteké 91 520-ra emelkedik. (I.: 1870–1940 között évenként részletezve: Hollós István, *A közzolgálati alkalmazottak nyugdíjkérdései és a megoldási lehetőségek*. Stat. Közl. 93. k. 2. sz. 12. l.) Hollós adatgazdagsága mellett is egyoldalúan értékeli a magyar állami tisztviselőlétszám emelkedésének okát és szükségességét: „Mínt hogy a fejlődést az előző századokban mesterségesen fojtották vissza, a gazdasági és kulturális fejlődés rohamos volt, és ezzel kapcsolatban a közigazgatás feladatköre is bővült és a létszámemelkedés is aránylag rövid időn belül következett be.” Szerinte a közlekedés, posta, kulturális hálózat kiépülése indokolja az állami tisztviselők számának ilyen arányú növekedését. A dualizmuskori tisztviselő túltermelés indokait Buday László már politikai-társadalmi okokkal magyarázza. Megállapítja: „Értelmiségi osztályunkban túltermelés mutatkozott már akkor is, amikor Magyarország politikai egységét semmi veszedelem nem fenyegette, s a közzolgálati pályák legalsó lépcsőfokára is egyre nehezebb volt fölkapaszkodni. De mert ugyanebben az időben, mint főntebb említettük a tisztviselő osztály már komolyabb anyagi nehézségekkel is küzdött, úgy vélték a két külön bajon segíteni, hogy egybekeverték az orvosszert; megnyitották a létszámzaporítás zsilipjeit, s hogy a tényleg szolgáló tisztviselőket magasabb fokra emelhesék, elhelyezték alattuk az újonnan kinevezetteknek újabb panaszokra jogosult rétegét.” (Buday László, *A megcsontított Magyarország*. Bp. 1921. 257. l.) Buday a múlt hibáinak többé-kevésbé helytálló felsorolása mellett hamis

következtetésre jut, amikor a hibák végső és fő forrásaként Trianont állítja be, s a sovíniszta-ellenforradalmi politika alátámasztására törekszik. Lényegében Budayval egyező véleményt alakított ki Weis István is. Weis a társadalmi okot az általa középosztályinak nevezett magyar dzsentri „történelmi intelligencia” megmentési kísérletét látja, ám a politikai okot elhallgatja, hogy Tisza István így bázisát, politikai híveinek a tábort akarta növelni. A Magyar Szemle-ben közölt *Még mindig a harmincévesek* c. tanulmány szerint „a szellemi túltermelés nem sajátosan hazai jelenség s hogy oka nem kizárólag a veszített háború okozta dekonjunkctúra, s nem a megszállott területekről való ideözönlés, mint azt általában állítani szokták... A szellemi túltermelés egy legalább is szélesztendő mozgalom természetes következménye.” (Magyar Szemle 1932. máj. 34. l.) A Magyar Szemle cikkírója helyesen látja a modern polgári államapparátus kiépítésével kapcsolatos diplomás szakemberszükséglet természetes növekedését, „a közművelődés fokozásának ereje indította” folyamatot, ugyanakkor lebecsüli a sajátos magyar tisztviselő-túltermelés társadalmi és politikai tényezőit.

² A fegyveres erő tagjai e szakomban nem szerepelnek. A közlekedési tisztviselők létszámának növekedését bizonyos fokig indokoltá teszi a vasútfejlődés üteme. Vö. Berend—Ránki, *Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában. 1900—1914.* Szikra 1955. 209. l.

³ L.: Laky Dezső, *A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai.* Stat. Közl. 67. k. 1. sz. 40. l. — Lényegében valamennyi jelentősebb forrásmunka a köztisztviselői apparátus háború alatti lényeges mértékű személyi átalakulásáról ír. Dr. Hoffmann szerint: „Már a háború alatt átforgalmódott az összetételük, amikor a hadbavonultak árván hagyott íróasztalai mellé a nők serege nyomult. Majd a megszállott területekről menekülők árasztják el fölös számban a leszerelt hadiüzemek miatt is megritkult munkahelyeket.” (Hoffmann Dezső, *A magántisztviselők szociális és gazdasági helyzete Budapesten.* Stat. Közl. 63. k. 4. sz. 6. l.) Buday László is ebben látja a köztisztviselő túltermelés további növekedésének egyik legjelentősebb forrását: „A háború a kisegítő alkalmazottak számának nagy növekedését hozta magával, a forradalmak a bürokratizmust újra csak növelték, úgy hogy Magyarország megcsönkítése az államtól kenyeret váró személyzetnek még soha nem tapasztalt óriási létszámát találta.” (Buday László i. m. 258. l.) Buday állításakor mintha elfeledkezett volna arról, hogy már 1919. augusztus első napjaiban a győzedelmeskedő ellenforradalom első rendeleteinek egyikében (későbbi fejezetben e kérdést részletesen bemutatjuk) valamennyi a Tanácsköztársaság alatt alkalmazott állami tisztviselőt elbocsátotta. Buday ezzel a tisztviselőkérdésért való felelősséget legalább részben a két forradalomra akarta áthárítani.

A Statisztikai Közlemények és tisztviselőréteg világháború alatti „felhígulásából” magyarázza a színvonal csökkenését. „A hivatalnoki pályákon az alkalmazottak képzettségét illetően az igények nagyon alászálltak. Ennek oka elsősorban a háború volt, amikor a hadbavonultak pótlására adatok nélkül alkalmazták a jelentkezőket.” (Stat. Közl. 88. k. 3—4. sz. 10. l. Fővárosi Adatok.) A Statisztikai Közlemények elemzése csupán azt nem tartotta szükségesnek megemlíteni, hogy nem a lakosság egészéből, hanem az úgynevezett „középrétegekből” alkalmazták „válogatás nélkül a jelentkezőket” a háború alatt. Így ez a kicserélődés a köztisztviselő apparátusnak nem más társadalmi osztályokból való felfrissülését, hanem a „középrétegek” viszonylag jobban képzett és közhivatalra alkalmasabb része helyett ugyanazon réteg kevésbé képzett egyedeivel való felhígulását jelentette.

⁴ Az adatokat Horvát-Szlavónia nélkül vettük. Horvát-Szlavóniával együtt az ország területe 1914-ben 325 411 km², lakosainak száma 20 886 487. Ha ezt az adatot használtuk volna, szemben a tisztviselők horvát-szlavóniai adataival együtt, az eltérés még nagyobb lett volna.

⁵ Munkánkban a közalkalmazottak különböző csoportjai szerepelnek. A különböző csoportok megjelenésének tisztázása érdekében az alábbiakban adjuk az egyes használt terminológiák meghatározását:

Közalkalmazottak: Az állami, önkormányzati, községi, államvasúti, állami vállalati és üzemi tisztviselők és segédszemélyzet, valamint az állami vállalatok és üzemek munkásai együttesen.

Állami alkalmazottak: Az állami hivatalok és üzemek tisztviselői, segédszemélyzete és munkásai együttesen.

Köztisztviselők: A közalkalmazottak közül a tisztviselői beosztásúak.

Állami tisztviselők: Az állami alkalmazottak közül a tisztviselői beosztásúak.

Államvasúti alkalmazottak: A MÁV tisztviselői, segédszemélyzete és munkásai.

Államvasúti tisztviselők: A MÁV tisztviselői.

Budapesti tisztviselők: A bp-i állami tisztviselők és a bp. Székesfőváros községi tisztviselői.

Székesfővárosi tisztviselők: Budapest Székesfőváros községi tisztviselői.

Valamennyi tisztviselői kategóriát a fegyveres testületek nélkül értjük.

⁶ A jelen kimutatásban nem szerepelnek a MÁV-nál szolgálatot teljesítő tisztviselők egyes kategóriái, amelyek már átmenetet képeznek a munkás és alkalmazott kategóriákba, s ezért az összehasonlító statisztikába nem vettettek fel. Hogy a nem teljesen 8 000 000 lakosú Magyarország arányaihoz képest 209 083 állami alkalmazott mennyire túlméretezett, azt látjuk, ha összehasonlítjuk más országok állami alkalmazottainak számával. Pl. 1920-ban a Magyarország lakosságának közel hússzorosát kitevő USA állami alkalmazottainak (civil executive branch) létszáma 691 116 fő (ez a szám 1930-ban 608 915-re csökken). A hatalmas gyarmatbirodalommal rendelkező Anglia közalkalmazottainak (civil service) száma 1928-ban mintegy 434 000. (Ebből csupán 117 000 a hivatalnok jellegű státus). Magasabb a létszám Franciaországban. 1921-ben az állami alkalmazottak száma 618 983, ebből 70 239 ideiglenes és kiegészítő alkalmazott, ezek nagy részét a háború alatt vették fel állami szolgálatba. 1920-ban Svájcban a szövetségi közigazgatási és üzemi alkalmazottak létszáma együtt 75 614, a kantonális és községi közigazgatási és üzemi alkalmazottaké 77 715 személy. Belgiumban 1920-ban prof. Bandhuin számítása szerint az állami polgári alkalmazottaknak 53 568, a községek és tartományok alkalmazottainak száma 26 274 fő. A kérdés bővebb tárgyalását lásd Magyar Zoltán, *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból* (Stat. Közl. 80. k. 1. sz.)

⁷ Zentay Dezső, *A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten*. Stat. Közl. 60. k. 4. sz. 72. 1.

⁸ A köztisztviselő kérdés az I. világháború után közalkalmazott kérdést is jelentett, hiszen az állami alkalmazottak létszámának csökkentését, az államháztartás egyensúlyának javítását mindig az alsó kategóriák kárára igyekeztek megoldani. Ezért a tisztviselőkérdés és a hivatali segédszemélyzet kérdése — bár abban az időben társadalmilag e két réteg élesen elvált egymástól, az egyikből a másikba való átmenetre nemigen volt meg a lehetőség — a létszám-apasztások szempontjából szorosan összefügg egymással.

⁹ Az állami üzemek munkássága számának nagyfokú csökkenését bizonyos mértékig indokolja az, hogy az állami gyárak (különösen vasgyárak) nem jelentéktelen része a szomszédos államok területére került. Ennek ellenére az itt bemutatott tisztviselő és állami üzemi munkáslétszám közötti arányeltolódás figyelmet érdemel.

¹⁰ Pl. Buday László, *A megcsonkított Magyarország* című sovíniszta szellemű könyvének 1921. évi kiadásában (259—260. l.) 18 518-ra becsüli a várható menekült köztisztviselők számát az alábbi részletezés szerint:

Állami tisztv. foglalk. megnev.	Cseh- szlovák területről	Román területről	Jugoszláv területről	Oszták területről	Fiuméből	Összesen
Állami tisztviselők . . .	1926	2843	525	155	105	5 554
Megyei tisztviselők . . .	915	1406	255	98	—	2 674
Bírók és ügyvédek . . .	493	854	210	43	9	1 609
Elemi isk. tanítók . . .	2121	2795	795	90	46	5 847
Polgári fiúisk. tanár . . .	185	198	82	26	16	507
Polgári leányisk. tanár . .	175	220	74	2	12	483
Középfiskolai tanár . . .	276	391	95	32	44	838
Keresk. isk. tanár . . .	65	14	27	6	14	126
Óvónők	345	408	98	25	4	880
Összesen:	6501	9129	2161	477	250	18 518

Az ellenforradalmi rendszer vezető politikusai a tisztviselő „menekülésekkért” a felelősséget igyekeztek teljes egészében a szomszédos országokra hárítani, ugyanakkor a tisztviselő túltermelést, még a valóságosnál is nagyobb mértékben a menekülésekkel magyarázni, s az ország bajainak egyik legfontosabb forrásául feltüntetni. Bethlen gróf pl. arról ír: „A háborús szenvedések, a forradalmi felfordulás, az idegen megszállások gazdaságilag tönkretették és kimerítették erőinket. Ehhez jött második okként az ország területi megcsonkítása, amely látszólag ugyanolyan terheket hagyott meg a csonka országon, mint amilyen a háború előtt volt. Ez csak látszólagos. Megcsonkítás folytán sokkal csekélyebb ennek az ereje is, mint a háború előtt volt. Elég ha rámutatok arra, hogy ezen a területen, sajnos, a magyar intelligencia tekintélyes része feleslegessé vált. A magyar intelligencia az egész régi Nagy-Magyarország területéről ide tömörült a csonka országba. Kénytelen volt ezt tenni, mert megélhetése a többi területen lehetetlenné vált.” (Bethlen István gróf beszéde „A demokráciáról, a felső tízezerről s az ország tekintélyének helyreállításáról 1924. február 10-én Kaposvárott”. Bethlen, *Beszédei és írásai*. I. k. Bp. 1933. 321. l.) Lényegében erről szolt Klebelsberg gr. kultuszminiszter is az indemnitásról szóló törvényjavaslat tárgyalásán 1924. január 29-én a képviselőházban tartott beszédében (Vö. Klebelsberg, *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. I. k. 403. l.) A nagy gazdasági válság idején az értelmiségi munkanélküliséget még mindig ezzel az indokkal magyarázzák. Például Kornis Gyula arról ír, hogy: „A részeire amputált országunkban fokozta a bajt az elcsatolt területekről ide özönlött szellemi munkásoknak nagy tartalék-hadserege. A közhivatalok ajtajai az intelligencia előtt bezárultak.” (Kornis Gyula, *A szellemi munka válsága*. Előadás a Társadalomtudományi Társulat 1930. febr. 14–17. és március 3–6-án tartott értekezletén.) Kornis — jellemzően — a nagy gazdasági válság alatti, a húszas évek tisztviselő munkanélküliségétől minőségileg különböző értelmiségi munkanélküliséget még mindig az 1918–20. évi menekülések közvetlen következményeinek szeretné feltüntetni, s ezzel az ellenforradalom 10 éves politikájának a kudarcát ezekre az „objektív okokra” igyekszik visszavezetni. Pedig amíg az 1920-as évekre a tisztviselő munkanélküliség, a 30-as évekre a pedagógus, orvos, ügyvéd, a tipikusan nem hivatalnok jellegű értelmiségi munkanélküliség volt a jellemző. (E kérdést részletesen l.: Szabolcs Ottó, *Munka nélküli diplomások a Horthy-rendszerben. 1919–1944*. Kossuth 1964.)

Sokkal szolidabb és realisabb képet fest e kérdéssel kapcsolatban a Statisztikai Szemle az 1930-as népszámlálás magyarázatakor. „Egyrészt a közületi feladatok körének tágulása, a magyar birodalmi tisztviselőréteg zömének a mai határmegyék közötti felhalmozódása, másrészt, az idősebb korcsoportok megnagyobbodása, az értelmiségi osztályt különösen sújtó kiutasítások a mozgatórugói a közszolgálati és a szabadfoglalkozásból élők, valamint a nyugdíjasok, tőkepénzesek stb. tábora megfigyelhető gyarapodásának.” (Statisztikai Szemle 1920. II. k. 8* l.)

¹¹ 77 239 BM rendelet valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének. L. Rendeletek Tára 1919. 1051.

¹² Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltséget állítottak fel Biharkeresztesen, Lökösházán Szegeden, Hidasnémetin, majd Szobon és Szombathelyen. A Központ Budapesten volt. Minden kirendeltség kéttagú volt, egyiket a belügyminiszter, másikat az OMH nevezte ki.

¹³ Feltétlenül be kellett bocsátani 1921. június 26. napjáig: „a) Azokat a családfőket, kiknek családja már magyar területen tartózkodott és azokat a családtagokat, kiknek család-fője már előbb beköltözött. b) A tanulókat és a főiskolai hallgatókat, akik tanulmányaik folytatása céljából költöztek be. c) Azokat a közszolgálati alkalmazottakat, akiknek számára előzetes alkalmazási rendelet adatott ki, feltéve, hogy beköltözésük nem állás elfoglalása céljából történt. Méltányos esetben bebocsáthatók voltak azok is, akiket a megszállt hatalmak katonai vagy polgári hatóságai kiutasítottak, vagy akiknek megszállt területen maradása lehetetlenné vált, akiknek beköltözése egyéni körülményeiknél fogva kívánatosnak mutatkozott.” (*Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. H. n. é. n. 16–17. l.)

¹⁴ 6135/1921. ME rendelet.

¹⁵ 8358/1921. ME rendelet. A Nyugat-Magyarországról jövőkre is kiterjesztették 9140/1921. ME rendelettel 1921. dec. 31-ig; 11 206/1921. ME rendelettel 1922. márc. 31-ig; a 3060/1922. ME rendelettel 1922. júl. 27-ig; az 5556/1922. ME rendelettel 1922. dec. 31-ig; az 1410/1922.

ME rendelettel 1923. júl. 30-ig; a 4090/1932. ME rendelettel 1923. dec. 31-ig; a 8380/1923. ME rendelettel 1924. jún. 30-ig folytatólagosan meghosszabbították.

¹⁶ *Jelentés az OMH négy évi működéséről.* 18. l.

¹⁷ KANSz 1923. május 13. A menekültek számát és összetételét jelölő adatok igen ellentmondóak. Az OMH adatai és a kormány hivatalos kimutatása között az eltérés viszont elenyésző, így a következőkben ezeket a számokat tekintjük elfogadhatónak.

¹⁸ *Jelentés az OMH négy évi működéséről.* 37. l.

¹⁹ OL PM Genfi X. k.

²⁰ Lásd részletezve a genfi szanalási tárgyalások anyagában (OL PM Genfi X-d-8.)

A nyugdíjasok számának és a nyugdíjterheknek az emelkedésére vonatkozó további részletes adatokat l.: Hollós István i. m.

²¹ Lásd részletezve a Magyar Statisztikai Közlemények 1930. II. kötetében az 1930. évi népszámlálás összehasonlító adatainál.

²² Uo. 40. l.

Bethlen István miniszterelnök a nemzetgyűlés 1925. március 23-án a genfi tárgyalásokról és a frankgyűről folytatott vitában elhangzott felszólalásában még többre teszi az állami nyugdíjasok számát, „... ennek a kis országnak nem 63 000, hanem 100 595 nyugdíjasa van...” (L.: Bethlen i. m. II. k. 94. l.) Másik beszédében azt mondta: „A nyugdíjnak olyan terhét viseljük, amelyhez hasonló sem Európában, sem az egész világon, egyik államban sem mutatkozott.” (I. m. II. k. 150. l.)

²³ A Nemzetek Szövetségéhez intézett valamennyi memorandumot l.: OL ME 1921-XXXVIII-186. sz.

²⁴ Átlagban egy tisztviselő családot négy személynek vettünk. A források majdnem kivétel nélkül — indokoltan — ezt a négyes szorzószámot használják.

²⁵ Hesslein József, *A köztisztviselő-probléma* Nyugat 1917. 439. l.

²⁶ Lippay arról ír, hogy: „A megyei szervezet nagyot hibbant már akkor, midőn a törvénykezést kicsatolták belőle. Lehet, hogy a modern igények elkerülhetlenné tették ezt, afelett itt nem vitatkozom. Különböen is jelentékenyebb fordulathat tartom, hogy a 80-as és 90-es évek során elmúlt a tisztviselők és a törvényhatósági bizottsági tagok csereforgalma. Elvettett esetben hozott a tisztújítás friss vármegyei anyagot, s ennél is ritkább eset volt, hogy tisztviselői tapasztalatokkal foglalt valaki helyet a törvényhatósági bizottsági tagok között.” (I. m. 76. l.) Hesslein 1917-ben ugyanakkor, mikor megállapítja, hogy a vármegyék tisztikara ma is egy—két családból alakul, már azt is észreveszi, hogy: „A polgárság ma már erősen ostromolja a közhivatalok bezárt kapuit.” (I. m. 439. l.) Weis István az ellenforradalmi rendszer első éveinek vármegyei apparátusát már kevésbé dzsentri jellegűnek találja. „Rendkívül tanulságos ebből a szempontból a Tiszti Címtár, különösen, ha összehasonlítjuk az adatokat és neveket a háború előtti utolsó Tiszti Címtárral és taláalomra előhúzzunk egyet a 90-es évekből. Meglepetéssel állapítjuk meg, hogy a gentry legsajátosabb területén, a vármegyei tisztviselői karban és az úgynevezett előkelő minisztériumok fogalmazói karában a régi nemesi családok mennyire tért vesztek. Míg a 90-es években a vezető tisztviselői állások betöltői túlnyomó, szinte kizáró többségben közülük kerültek ki, addig most inkább az alsóbb kategóriákban; a megyei segéd és kezelőszemélyzetben, útbiztosok körében találkozunk a legjobb történelmi nevek viselőivel.” (Weis, *A mai magyar társadalom*. Bp. 1930. 111. l.) Kétségtelenül volt némi változás a vármegyei apparátusban, Weis álláspontját azonban erősen túlzottnak találjuk.

²⁷ Vö. Németh László, *A minőség forradalma*. Bp. 1940. 8. l.

²⁸ Márkus Jenő, *Az intelligencia lelkigondozása.* (A másik ember felé c. kötetben. Szerk. Karácsony Sándor) Debrecen 1942.

²⁹ Vö. Weis István i. m. 212—213. l.

³⁰ A különböző főhatóságok tisztviselőinek létszámát az 1924. IV. tc. az 1925. évi 7000. ME rendelet mellékleteiben levő részletes kimutatások alapján állítottam össze. (OL PM Genfi I. dosszié 1/a.) Kimutatásunkban már a többszöri létszámcsökkenés utáni adatok szerepelnek. 1925 júliusában volt a legkisebb a miniszteriális tisztviselők létszáma az egész ellenforradalmi rendszer alatt.

Az állami alkalmazottak megoszlása tárcánként 1925. jan. 1-én

Előkelő		Kevésbé előkelő		Legkevésbé előkelő	
tárca	létszám	tárca	létszám	tárca	létszám
Kormányzóság	518	Pénzügy	15 570	Posta	14 686
Nemzetgyűlés	264	Keresk. ügy.	3 366	Postatakp.	1 082
Legfőbb áll. számvevő- szék	79	VKM	13 761	MÁV	31 125
Közig. bíróság	95	Összesen:	32 697	Áll. vasgyár	769
Orsz. Földbirtokrend. bíróság	123			Köszénbányászat	32
Miniszterelnökség	95			Összesen:	47 694
Belügyminisztérium	28 686				
Földművelésügyi m.	3 843				
Népjólét és munkaügy	2 707				
Igazságügy	8 752				
H. M.	4 887				
Erdőgazd. birtokok	220				
Mezőgazd. birtokok	205				
Selyemtenyésztés	88				
Összesen:	50 562			Mindössze:	130 953

³¹ Körülbelül hasonló az arány, ha az egyes tárcák összkalkalmazotti létszámát vizsgáljuk.

A táblázatban nem szerepelnek a dohányjövedék, az állami nyomda, az állami vasgyárak, a köszénbányászat és a MÁV munkásai. Ezekkel együtt az állami alkalmazottak létszáma 1925. január 1-én 173 381. — Részletezve: OL PM Genfi IX/2-i dosszié.

³² Az igazság kedvéért meg kell állapítani, hogy 1925-ben a korábban úrhoz nem méltó detektív beosztásban is nem lebecsülendő számú volt katonatiszt vagy hivatalnok található. Mikor a háború után a tisztikar leépítésére sor került, a megbízható tisztek egy része — más egzisztencia hiányában — kénytelen volt a feljárnlott detektív beosztással megelégedni, s azzal vígasztalni magát, hogy fontos politikai funkciót tölt be. Az ellenforradalom belügyi szerveinek pedig jó alkalom volt arra, hogy a detektívtestület kevésbé megbízható részétől megszabaduljanak, s helyükre volt katonatiszt híveiket tegyék.

³³ A táblázatot részletes elemzéssel l.: Zentay i. m. Stat. Közl. 1930. 60. k. 4. sz. 78. l.

³⁴ L.: i. m. 81. l.

³⁵ L.: i. m. 83. l.

³⁶ A jogászok közhivatali döntő szerepét biztosította az 1883. évi I. törvénycikk, amely az 1920-as években is érvényben volt. Mint Dalmady a Magyar Szemle 1929. májusi számában rámutat: „Ez az elavult és hibás minősítési törvény 3. és 5. §-ban egyszerűen kizárja a mérnököt és általában a szakembert a közigazgatási pályán való érvényesülésből, mert a fogalmazói szaknál való alkalmazásnál megkívánja a teljes jogi tanfolyam szabályszerű bevezését. Mindössze az 5. §. I. 4. pontjában annyit enged meg, hogy különleges szaktudást igénylő ügyek ellátására a minisztériumokban szakemberek is alkalmazhatók. (Magyar Szemle 1929. *Mérnökök és szakemberek a közigazgatásban.* 76. l.)

³⁷ L.: i. m. 85. l.

³⁸ Lásd megyénként és városonként részletezve: *A szellemi munkások összeírása 1928.* Stat. közl. 79. k. Bp. 1930. 64. l.

³⁹ A kérdésről részletesebben Szabolcs Ottó, *Budapest tisztviselőrétegei az ellenforradalmi rendszer első évtizedében.* Akadémiai Kiadó 1963.

⁴⁰ A táblázatot a genfi szanalási tárgyalásokra készült kimutatás alapján állítottam össze. L.: OL PM Genfi X/b. j. dosszié. — Ezek az adatok eredetileg annak a bizonyítására készültek, hogy 1920—25 között a magyar kormány sikeresen építette le államapparátusát, különösen a közigazgatási tisztviselői létszámot csökkentette. Az itt közölt létszám kb. 30 %-kal alacsonyabb a köztisztviselői apparátus 1920—21. évi létszámánál.

⁴¹ Inóczy, *A közép- és nagyvárosok útja a társadalomban*. Népszava 102. l.

⁴² Makkai János, *Urambátyám országa*. Bp. [1941?] 217—218. l.

⁴³ Hamvas József, *Budapest megújíthatósága*. 1921—1933. Bp. 1942. 10—11. l.

⁴⁴ Idézi Kiss György, *A budapesti várospolitikai 1873—1944*. Jogi Kiadó 1954. 224. l.

⁴⁵ Idézi Gárdonyi Albert, *Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből 1873—1923*. Bp. 1925. 156. l.

⁴⁶ L.: Kiss György i. m. 224. l.

⁴⁷ L.: Kiss György i. m. 222. l.

⁴⁸ Hamvas József i. m. 22. l.

⁴⁹ A székesfővárosi üzemek megvizsgálására alakított bizottság alakuló ülésén elhangzott beszédből. Idézi Hamvas József i. m. 26. l. Barcs és Hamvas egyaránt a liberális városvezetés hívei voltak. Ebből a szemszögből nem elfogultságtól mentesen, de tényeiben nem túlozva bírálták a Wolff-féle Keresztény Községi Párt vezetését. Wolffék erőszakos és egyoldalú vezetése miatt nem ütközött nehézségbe, hogy hibáikat felhasználva az uralkodó osztályokon belüli politikai küzdelem közben Bethlen csoportja 1922-ben „leleplezze és félreállítsa őket.”

⁵⁰ L.: Hamvas József i. m. 28. l.

⁵¹ A teljes fővárosi apparátust részletesen l.: Illyefalvi Lajos, *A székesfővárosi közigazgatási alkalmazottak*. Stat. Közl. 68. k. 4. sz.

⁵² Weis István i. m. 39. l.

⁵³ Uo. 59—60. l.

⁵⁴ Vö. Szabolcs Ottó i. m. 610—618. l. és Szabó Zoltán i. m. 77. l.

⁵⁵ Makkai i. m. 81. l.

⁵⁶ Uo. 79. l.

⁵⁷ Uo. 217. l.

⁵⁸ Németh László, *Az értelmiség hivatása*. Bp. 1940. 125—126. l. Népi Írók I. Egy kis szociológia. Németh László e tanulmányában épp a magyar „középosztály” rétegződésén belüli nagy különbségekre mutat rá. Munkája későbbi részében azt bizonyítja, hogy a magyar középosztály „osztályöntudata, hamis öntudat, valódi osztályérdek és osztályöntudat azonban tartósan mégsem keresztezheti egymást”. Németh ez „érdeket félreismerő öntudat” bomlásának jelét a népi irodalom feltűnésében látja.

⁵⁹ Az állami tisztviselők havi törzsfizetésének és lakáspénzének együttes összege 1914-ben:

Fizetési		Összeg pengőre átszámítva	Fizetési		Összeg pengőre átszámítva
osztály	fokozat		osztály	fokozat	
I.		4253,32	VIII.	1.	550,99
II.		2706,66		2.	513,32
III.		1994,99		3.	473,66
IV.	1.	1643,33	IX.	1.	405,99
	2.	1643,33		2.	376,99
V.	1.	1401,66		3.	347,99
	2.	1208,32	X.	1.	319,—
VI.	1.	966,66		2.	299,66
	2.	889,33	3.	280,33	
VII.	3.	811,99	XI.	1.	251,33
	1.	734,66		2.	231,99
	2.	676,66		3.	212,66
	3.	618,66			

⁶⁰ A fővárosi tisztviselők havi törzsfizetésének és lakáspénzének együttes összege 1914-ben pengőre átszámítva:

Végleges tisztviselők			Ideiglenes hivatalnokok		
fizetési		havi fizetés pengőre átszámítva	fizetési		havi fizetés pengőre átszámítva
osztály	fokozat		osztály	fokozat	
I.	1.	3100,77	I.		426,35
	2.	2810,07			
II.	1.	2093,02	II.		368,21
	2.	1998,22			
III.	1.	1950,38	III.		310,07
	2.	1453,87			
	3.	1353,33			
IV.	1.	1259,69	IV.		267,44
	2.	1162,79			
	3.	1063,33			
V.	1.	1007,74	V.		232,56
	2.	959,30			
	3.	908,67			
VI.	1.	852,71	VI.		197,67
	2.	813,95			
	3.	773,33			
VII.	1.	736,43	VII.		178,29
	2.	697,67			
	3.	658,91			
VIII.	1.	571,70	VIII.		155,03
	2.	542,63			
	3.	513,36			
IX.	1.	465,12	IX.		139,53
	2.	445,73			
	3.	426,35			
X.	1.	387,59	X.		116,28
	2.	368,21			
	3.	349,60			
XI.	1.	300,38			
	2.	281,—			
	3.	261,63			

⁶¹ L.: Illyefalvi Lajos, *Tíz év Budapest székesfőváros életéből a világháború után*. Bp. Székesfővárosi Stat. Hivatal 1930. 508—509. l. — Vö. Hoffmann Dezső: *A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Stat. Közl. 63. k. 4. sz.

⁶² L.: Illyefalvi i. m. 490—508. l. Ugyanezeket az adatokat közli Molnár Olga, *Budapest székesfőváros statisztikai lexikonja*. Bp. 1940. 143—165. oldalain.

⁶³ Illyefalvi i. m. 521. l. Egy munkáscsalád heti ételminőségére vonatkozó adatok nem mentesek az ellentmondástól. Illyefalvi adata elfogadhatónak látszik. Berend—Ránki, *Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában. 1910—1914*. c. könyve (Szikra 1955.) Szerényi József számításai alapján a heti minimális ételminőséglet 21,22—17,62 koronában szabta meg. L.: i. m. 333. l.

Áru	Az egész család szükséglete egy hónapra	Ára egységenként	Egy havi szükséglet ára pengőben	Jegyzet
A) Élelmiszerek				
Nullás liszt	4 kg	0,42	1,68	1. A megadott összegek pengőben értendők. Az átszámításnál a Magyar Statisztikai Évkönyvek adatait használtuk.
Főzőliszt	12 „	0,39	4,68	
Kenyerliszt	24 „	0,35	8,40	2. Az A, B, C pontokban felsorolt szükségleteket a KANSZ számításaiból vettem át.
Burgonya	40 „	0,10	4,00	
Cukor	4 „	1,02	4,08	3. A lakás címszó alatt 3 szoba összkomfortos lakás átlagárát tüntettem fel.
Zsír	4 „	2,05	8,20	
Só	4 „	0,31	1,24	4. Budapesti 3 szobás lakás átlagbére 1912-ben. Bp. Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve 1909–1912. kötete.
Tej	15 l	0,36	5,40	
Tojás	30 db	0,09	2,70	
Marhahús	8,5 kg	2,48	21,08	
Disznóhús	2 „	2,29	4,58	
Kolbásznemű . . .	4,5 „	2,54	11,43	
Hal	4 „	0,84	3,36	
Káposzta	4 „	0,31	1,24	
Hagyma	2 „	0,24	0,48	
Mák	0,5 „	1,46	0,73	
A) Összesen:			83,28	

B) Ruhanevek

Férfiruha	1/6 ruha	83,69	13,94	5. A havi 16 koronás, közepesnek tekintett háztartási alkalmazott bért vettem, s megszoroztam a többi árak pengőre átszámításánál használt szorzószámmal.
Női ruha	1/6 „	89,27	14,87	
Gyermekruha . . .	1/3 „	44,63	14,87	
Férfikabát	1/24 „	107,12	4,46	
Női kabát	1/24 „	111,59	4,64	
Gyermekkabát . . .	1/12 „	53,56	4,46	
Férfisapka	1/12 „	7,25	0,60	
Női sapka	1/12 „	11,59	0,96	
Gyermeksapka . . .	1/6 „	3,35	0,55	
Vászon	2 m	1,04	2,08	
Flanell	1/4 „	7,59	1,89	
Férfikézeltő	1 db	0,45	0,45	
Férfiharisnya . . .	1/4 pár	1,04	0,26	
Női harisnya	1/2 „	2,08	1,04	
Gyermekharisnya . .	1/2 „	0,56	0,28	
Férficipő	1/6 „	20,87	3,47	
Női cipő	1/6 „	17,85	2,97	
Gyermekcipő	1/3 „	8,93	2,97	
B) Összesen:			74,76	

Á r u	Az egész család szükséglete egy hónapra	Ára egységen- ként	Egy havi szükséglet ára pengőben	J e g y z e t
-------	---	--------------------------	---	---------------

C) Fűtés, világítás

Elektromos áram	130 Kw	0,07	9,10	
Szén	1,6 q	4,95	7,92	
Fa	1,7 „	2,86	4,86	
C) Összesen:			21,88	
A, B, C Összesen:			179,92	
D) Lakás, 3 szobás (Bp.), átlagbér			110,56	
E) Háztartási alkal- mazottak, havi kö- zepekes bér			17,85	
A, B, C, D, E Ösz- szesen:			308,33	

⁶⁵ A tisztviselőcsaládok megélhetési kimutatásai általában nem tartalmazzak a kulturális szükségletekre szolgáló kiadásokat, folyóiratok, színház, hangverseny stb.-re fordított összeget. Erre külön összeget mi sem vettünk fel. A kapott kép azt bizonyítja, hogy a tisztviselőknek általában éppen a legfogékonyabb, 20–30 éves korukban nemigen volt meg az anyagi lehetőségük a kulturálódás kiadásainak fedezésére.

⁶⁶ Eredeti összeállításokat kéziratban l.: FL I. üo. 8711, 1921. FANSSz memorandum melléklet. A FANSSz számításai és végösszegei hozzávetőlegesek.

⁶⁷ A kimutatásban a FANSSz nem tüntette fel a lakbért, azt a lakáspénz címen kapott fizetési kiegészítéssel egyenlő mértékűnek vette.

⁶⁸ Néhány fontosabb élelmiszer és fogyasztási cikk piaci ára Budapesten fillérekben:

Az áru megnevezése	1914	1915	1916	1917	1918
Marhahús, pecsenyének	266	566	1132	1389	2329
Sertéshús	200	450	781	880	1158
Disznósír	175	529	800	958	1377
Tej, fölözetlen	28	39	52	77	131
Vaj, elsőrendű	371	616	1021	1193	1945
Tojás, 100 db	850	1395	2422	4065	7600
Búzakenyér	41	55	52	59	141
Bor, új	92	107	205	431	778
Szappan	71	171	643	416	406
Tűzifa, m ³ , kemény	1189	1551	2233	3264	6365
Kőszén, q	472	591	715	1032	1541

Az élelmiszerek és fogyasztási cikkek évi átlagfogyasztását vettük, a középminőség alapulvételével, a Magyar Statisztikai Közlemények kötetei alapján.

⁶⁹ Már 1914-ben nehézséget okozott a köztisztviselőknek a megdrágult élelmiszerek beszerzése. Ezért beszerzési előleget bocsátottak a közalkalmazottak egyes csoportjainak a rendelkezésére (1914. évi 129 173/142. sz. körrendelet.) Az 1915. évi XXII. tc. 1. §-a értelmében „a közszolgálati alkalmazottaknak, a háború hosszú tartama folytán szükségessé vált segélyezésére 87 000 000 korona rendkívüli hitel bocsátatik a pénztári készletekből a kormány rendelkezésére”. A háborús segély összegét az 1916. január elsején megillető tényleges fizetés 20%-ában határozták meg, azzal a megkötéssel, hogy annak a tisztviselők esetében minimum 400 koronát, az altsztek esetében minimum 200 koronát el kell érni. A beszerzési előleget 1916. január 1-től 10 egyenlő havi részletben kellett visszafizetni. A rendelet megindokolta, hogy miért csupán ilyen módon segítenek a nehéz helyzetbe jutott köztisztviselőkön. „Bár a háború természetes következményeként a különböző fogyasztási cikkek árának fokozatos emelkedése állott be, s bár ez az állapot önként érthetőleg súlyosan nehezedett a meghatározott összegű illetményeikre utalt közszolgálati alkalmazottakra, a kormány mindeziéig mellőzendőnek vélte a közszolgálati alkalmazottak illetményeinek általános, habár ideiglenes javítását is. Mert bármennyire szívén hordja is a kormány a közszolgálati alkalmazottak sorsát, abból indul ki, hogy a haza léte érdekében folytatott háború terheiben mindenkinek osztozkodnia kell, s hogy a fogyasztásnak az a nagyméretű emelkedése, amellyel a hadviselés jár, csakis az itthonmaradottak takarékoságával ellensúlyozható ... A háborúnak minden várakozás ellenére való hosszú tartama azonban mind súlyosabban nehezdedvén az állami és azokkal egy tekintet alá eső alkalmazottakra, a kormány kötelelességűen foglalkozott az alkalmazottak anyagi helyzetének a javításával, mellőzni óhajtván e tekintetben az illetmények általános emelését, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen általános illetményemelések rendszerint újabb áremelkedéseket vonnak maguk után.” (Magyar Törvénytár 1915. 94—95. l.) A kormány tehát nyíltan ki is mondta, hogy a háború terheit áthárítja a bérből élő rétegekre, a hatalmas háborús kiadásokat az ő nyomorba taszításuk útján akarja pótolni, hogy a bérből élő rétegek koplalása árán folyik a háború, s ezen az áron próbálták a korona értékét tartani. A következő évek árstatisztikája világosan megmutatja, hogy milyen sikerrel.

Az így kiutalt beszerzési előlegek természetesen sohasem kerülhettek visszafizetésre, újabb és újabb halasztások követték egymást, egészen az adósság törléséig. A fizetési előleg összegét az áruk emelkedésével összehasonlítva látjuk, hogy az előleg kevés volt és rövid időre jelentett segítséget. 1915—1918 között egymást követik a segélyek, újabb beszerzési előlegek adását engedélyező rendeletek, ezek ellenére egyre nagyobbra nő a távolság az árak és bérek emelkedése között. Az 1915. évi 1000. PM sz. körrendelet az állami díjnokok részére állapít meg havi 10—30 korona segélyt. Az 1915. évi 1775. ME sz. rendelet a tényleges katonai szolgálatra bevonult közalkalmazottak illetményeit rendezi. (1915. 22 227. eln. sz. rendelet a vármegyei alkalmazottakra is kiterjeszti. Majd az 1915. évi 34. ME sz. rendelet, azt követőleg az 1915. évi 2096. ME sz. rendelet, majd ismét az 1916. évi 2477. ME sz. rendelet, azután az 1916. évi 4538. ME sz. rendelet módosítja.) Az 1915. évi 2973. ME sz. rendelet a „háromnál több gyermekkel bíró állami, vármegyei és államvasúti alkalmazottak részére a családi pótlékot helyettesítő rendkívüli évi segélyt engedélyez, melynek összege minden gyermek után a családi pótlékon kívül évi 100 korona”. Az 1916. évi 20 843. PM sz. vagy az 1916. évi 4000. PM sz. rendelet a vármegyei tisztviselők árvaínak, 1916. évi 146 400. PM sz. rendelet a községi jegyzőknek és segédjegyzőknek engedélyez segélyt. Az 1916. évi XXV. tc. alapján az újabb 1916. november 1-től 12 havi egyenlő részletben fizetendő segély progresszíve állapítandó meg az alábbi kulcs szerint:

Évi illetmény	Segély az illetmény %-ában
3200	35
2800—6000	30
7200-on felül	25

Ugyanakkor felhatalmazza a rendelet a kormányt újabb beszerzési előlegek nyújtására, melyet 1916-ban még további két beszerzési előleg követ. 1917-ben tovább folyósítják a beszerzési előlegeket. Az 1917. évi 500. PM sz. rendelet új kulcsot állapít meg, az egyedülálló alkalmazottak részére fizetése 50%-ának, a kettőnél több családtagot eltartó köztisztviselő részére fizetése 70%-ának megfelelő összeget állapít meg beszerzési előleg címén. Az 1916–17. évek folyamán a legkülönbözőbb részlegű vagy kisebb segélyeket folyósítják, legjelentősebb az 1917. évi IV. tc. alapján kiutalt, az alábbiakban részletezett újabb háborús segély:

Egy évi fizetés összege, K	Segély összege, K	Egyévi fizetés összege, K	Segély összege, K
1600	1500	3400—3600	2500
1600—1800	1600	3600—4000	2600
1800—2000	1700	4000—4400	2700
2000—2200	1800	4400—4800	2800
2200—2400	1900	4800—5400	2900
2400—2600	2000	5400—6000	3000
2600—2800	2100	6000—9600	a fiz. 50%-a
2800—3000	2200	9600-on felül	4800
3000—3200	2300		
3200—3400	2400		

1918 októberéig lényegében fenntartották az 1914–17 között megkezdett segélyezési formákat; folytatódik a háborús és egyéb segélyek, továbbá előlegek kiutalása. Lényegesebb segítséget nyújtott a Károlyi rezsim, de a köztisztviselők helyzetén gyökeres változást csak a Tanácsköztársaság hozott.

⁷⁰ 1919 júniusáig a világháborúban kialakult járandóságokat fizették a Forradalmi Kormányzótanács 1919. évi XV/a MTE sz. rendelete értelmében. A Forradalmi Kormányzótanács az 1919. évi március hó 25-én hozott határozata alapján a következőket rendeli: A közszolgálati alkalmazottak újabb háborús segélyéről szóló 1917. XV. tc. hatályának meghosszabbítása a közszolgálati alkalmazottak részére drágasági segélynek engedélyezése, valamint a közszolg. alkalmazottak családi pótlékának felemelése tárgyában 1918. évi dec. 29-én kibocsátott 6700. ME sz. rend. 1919. évi március hó végével lejáró hatályú rendelkezéseinek hatálya két hónappal, vagyis az 1919. évi ápr. és máj. hónapokra meghosszabbítatik. — Ennélfogva az érdekelt közszolgálati alkalmazottakat részesíteni kell az 1919. évi ápr. és máj. hónapokra is az 1917. XV. tc. alapján járó háborús segélyben, valamint az 1918. évi 6700. ME. sz. rendelet II—XII. pontjai szerint járó havi drágasági segélyben; az 1918. évi 5800. PM sz. az 1918. évi 8400. PM sz., illetőleg az 1919. évi 370. PM sz. körrendeletek alapján igénybevett beszerzési előlegek havi, félhavi vagy heti törlesztési részleteinek levonását pedig az 1919. évi ápr. és máj. hónapokban is fel kell függeszteni. L.: *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei*. Bp. 1919. 25. l.

⁷¹ 1919 júniusáig a közalkalmazottak a következő címeken kaptak segélyeket, pótlékokat és járandóságokat: Segélydíj (bér, zsold), személyi pótlék, segélypótlék, korpótlék, jogi pótlék, képesítési pótlék, szaktanulmányi pótlék, tiszteletdíj, működési, helyi, tisztii és családi pótlék, háborús segély, háborús pótlék, havi drágasági segély, lakáspénz, egyenruha és kenyér-átalány, jutalék, osztalék, eladási vagy beszerzési jutalék, irodaszer átalány, természetbeni javadalmozás stb.

⁷² *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei*. Bp. 1919. III. k. 14—15. l.

⁷³ I. m. 23. l.

⁷⁴ L.: Magyarországi Rendeletek Tára 1919. 639. l.

⁷⁵ Az ellenforradalmi kormány megengedte, hogy akik még nem vették fel a Tanácsköztár-

saság alatti magasabb fizetést, utólag felvehetik, mint erről az igazságügyminisztérium egyik miniszteri tanácsosa által az ítélőtábla elnökének 1919. augusztus hó 13-án írott sokszorosított levele tanúskodik:

„A folyó év augusztus hó 1-én alakult kormány a minisztertanácsnak folyó év augusztus hó 5-én tartott ülésén elhatározta, hogy a közszolgálati alkalmazottak részére a volt forradalmi kormányzótanács CXX. számú rendeletével engedélyezett munkabér rendezéseknek az 1919. évi április hó 15-től 1919. évi július hó 31-ig terjedő időszakra szóló végrehajtását megengedi és, hogy ennek folytán az érdekelt alkalmazottak részére az általuk régebben élvezett és a volt forradalmi kormányzótanácsnak idézett rendeletével megállapított illetmények közötti különbözözetek — amennyiben azok eddig még nem fizetettek volna ki — a fenti időtartamra még kifizethetők. Ezt a megállapodást a folyó évi augusztus hó 7-én alakult kormány is magáévá tette ... Az illetménykülönbözözetek utalványozása iránt magam fogok intézkedni.” FL Budapesti Itélőtábla elnöki 1917—1919. I. A. 54. (a levél a 37 786/1919. sz. ME rendelet alapján készült.)

⁷⁶ A korona romlása és vásárlóerejének csökkenése már a világháború alatt megkezdődött, hogy 1924-re elképesztő méretűvé fokozódjék.

A magyar korona zürichi középárfolyama:

1918. június	40,00	1922. június	0,575
1919. június	18,25	1923. június	0,081
1920. június	3,35	1924. június	0,00651
1921. június	2,34		

⁷⁷ Pl. egy ilyen hivatali „beszerző csoport” pénzügyi problémáját tartalmazza az FL-ben a Budapesti Itélőtábla elnöki 1917—1919. I. A. 94-ben található jelzés nélküli irat.

⁷⁸ A KANSz 1919. október 29-én memorandumban fordult a kormányhoz. A köztisztviselő családok létfenntartási szükségleteit hasonlítja össze fizetésük reálértékével, s megállapítja, hogy pl. a VII., VI. és az V. fizetési osztályok fizetése több ezer koronával a létminimum alatt marad. Fő érvül a köztisztviselőknek a rendszer fenntartásában betöltött szerepére s a köztisztviselők alsóbb rétegei forradalmasodásának veszélyére hivatkozik: „Ha most megállapítjuk azt a világos tényt, hogy a két számadat közötti különbség annál nagyobb, [Ti. a 4 tagú tisztviselőcsalád jövedelme és a fizetése közötti], minél kisebb javadalmazású s ehhez képest minél gyengébb anyagi s egyszersmint erkölcsi erejű a családfenntartó, s megállapítjuk továbbá azt a szintén nyilvánvaló tényt, hogy a túlnyomó többségét ezek a csekély javadalmazású tisztviselők, altisztek és egyéb közszolgálati alkalmazottak teszik: akkor teljes mivoltában Nagyméltóságod elé tártuk a mai helyzetet a benne rejlő mérhetetlen nagy veszedelemmel együtt! . . . Csak összehasonlításokat akartunk tenni annak a lesújtó tételnek kétségtelen igazolására, hogy a közszolgálati alkalmazottak további egzisztálása matematikai képtelenséggé válik a legrövidebb időn belül, ha a kormány célszerű módon, megfelelő mértékben és kellő határozottsággal segélyükre nem siet; már pedig a közszolgálati alkalmazottak immár formálisan is megszervezett hatalmas testületének gazdasági és ettől elválaszthatatlan erkölcsi összeomlása feltétlenül végzetes lenne, s elháríthatatlanul az ország teljes elbukását vonná maga után — holott megfordítva bizonyára a leghatalmasabb és legmegbízhatóbb támaszát képezhetné az ország megújulásának...” A terjedelmes memorandum kéri: „A kormány a támogatásban részesülő kereskedőknél a közszolgálati alkalmazottak részére megfizethető, jutányos árakat állapíttasson meg... a kormány a közszolgálati alkalmazottakat, mint fogyasztókat, a főbb fogyasztási cikkek beszerzése tekintetében a közvetítő kereskedelemnek lehetőleg teljes kizárása útján hozza közvetlen összeköttetésbe a termelőkkel... legalább egyes főbb élelmicikkek árát abban a mértékben szabja meg saját részéről az állam a közszolgálati alkalmazottakkal szemben, amint azok a közszolgálati alkalmazottak drágasági segélyének engedélyezésekor hatóságilag megállapítva voltak... Legalább az öt fő háztartási cikk, nevezetesen a liszt, zsír, burgonya, cukor és a tüzelőanyag beszerzése tekintetében a közszolgálati alkalmazottak részére biztosítson a kormány legalább egy évi szükségletet...” (Eredeti kérvényt l.: OL ME 1921. XXXVII. 186/1919-5950.)

⁷⁹ A minisztertanács 1919. évi november 24-i határozata értelmében a köztisztviselők fejenkénti természetbeni segélye:

Á r u	Fejenkénti adag	1 kg kedvezményes ára K-ban
Zsír	50 dkg	40,—
Tea	10 „	98,—
Aszaltszilva	20 „	20,—
Cukor	25 „	7,50
Rizs	15 „	18,—
Liszt, főző	30 „	1,20
„ nullás	30 „	1,96
„ kenyér	70 „	1,02
Tojás	2 db	darabonként: 3,—

Köles, árpakása, citrom, hagyma a raktáron levő készlet mennyiségétől függően.

A kedvezményes ellátás az első pillanattól kezdve nem ment zavartalanul, a megállapított mennyiségű élelmiszert legritkább esetben kapták meg a tisztviselők, gyakran csak papíron, maradtak az intézkedések. Már az első három hónapban jóval csekélyebb segítséget kaptak, mint amelyet a közölt minisztertanácsi határozat megállapított. 1919. október, november december hónapban a valóságban összesen csupán 4,8 kg liszthez, 90 dkg zsírhoz és 55 dkg cukorhoz jutottak hozzá fejenként e segélyezés keretében. (L.: Kelety Dénes MÁV Kormánybiztosnak, a KANSz elnökének nyilatkozata a tisztviselőkérdésről. 8 Órai Ujság, Az Est 1920. február 15-i számai.) Ugyanígy nem kapták meg egészében az 1919. december, 1920. január hónapokra megállapított mennyiségű élelmiszereket sem. Az élelmiszerek mennyiségének ilyen csökkenése, s az ellátás késedelme kiváltotta elégedetlenséget növelte, hogy sok köztisztviselő készpénz hiányában még az olcsó árak ellenére sem tudta gyorsan kiváltani a kedvezményes élelmiszereket, s hogy a késlekedés miatt az egyes élelmiszerekből kevesebb vagy egyáltalán semmi sem jutott.

⁸⁰ L.: 924/PM kormányleirat a KANSz-hoz. Közli a Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. márc. 15-i száma.

⁸¹ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. márc. 15. A kedvezményes ellátás fenti mennyiségét megállapító rendelet megtalálható a Budapesti Közlöny 1920. márc. 3-i számában.

⁸² L.: Szózat 1920. febr. 20.

⁸³ L.: Schnetzler előadása. Pesti Hirlap 1922. febr. 2.

⁸⁴ L.: KANSz közleménye. Pesti Hirlap 1922. febr. 10.

⁸⁵ L.: Nemzetgyűlés irományai. 342—243 k. 344. l.

⁸⁶ Bővebben l.: OL PM Genfi anyag. I. dosszié E. 1921-ben az MKFTÉSz annak ellenére, hogy a kormány a természetbeni ellátást biztosító rendeletet 2—3 hónaponként folyamatosan meghosszabbította, egyre kevésbé volt képes ellátni feladatát. 1921 áprilisában közlik, hogy a liszthiányra való tekintettel a megállapított adagnak legfeljebb felét tudják az új termésig biztosítani. Az amerikai szeretetszomagok és főzőlisztakció sem tudott lényegesen javítani a helyzeten. Úgy próbáltak némi javulást elérni, hogy a nyugdíjasokat kirekesztették az akcióból. Ez viszont nagy felháborodást váltott ki, s a rendelkezést kénytelenek voltak visszavonni. 1921 novemberében, hogy az ellátás állandóbbá tételének látszatát biztosítsák, a népjóléti miniszter tisztviselői vényfüzetet adott ki. Állandósultak a panaszok az élelmiszerek minősége ellen is. 1921 őszén a kiosztott liszt jelentős része fogyasztásra nem alkalmas. Megindult a rendőri vizsgálat, amely azzal zárult, hogy a „közalkalmazottak lisztje csak egyszer volt rossz”, s hozzátették azt az ígéretet, hogy a jövőben jó lisztet kapnak. (L.: Pesti Hirlap 1921. dec. 7.) Ez csak ígéret maradt, állandóan ismétlődnek a következő években is a hasonló panaszok. 1922 tavaszától kezdve a burgonyakiosztás több mint fél évig szünetelt, mert sajtóper kezdődött a Szabolcs megyei közigazgatás és a MKFTÉSz vezetősége között. (L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1922. máj. 22.) Többször kaptak a közalkalmazottak kedvez-

ményes áron tüzelőanyagot is. 1921 júliusában kezdődött meg az akció, majd 1921. szeptember 1-től már jelentékenyebb mennyiségű, 10 q szén és 5 q fa kiutalását határozták el minden közalkalmazott részére. (L.: 1921. évi 3300/PM sz. körrendelet.) Az elosztás az élelmiszeréhez hasonlóan történt. A köztisztviselők — különösen ismét a Pest környékiek — egy része sohasem jutott hozzá a tüzelőadagjához. A kormány a sok panasz hatására a meg nem kapott élelmiszer és tüzelőanyag helyett térítést ígér, de ez is egyre késett, mire megkapták, már alig ért valamit. Mindezek ellenére a kedvezményes tüzelőakció is többé-kevésbé folyamatosan tartott 1924 nyaráig. A kedvezményes ellátás nem jelentéktelen részét a gyakori ruha- és cipőakciók jelentették. Már a háború alatt volt ilyen akció, s az 1920—24-es években 5—6 alkalommal ismétlődött. 1920 februárjában az Eötvös téri ruharaktárt és ruhaüzemet a kormány átengedte a közalkalmazottaknak. Ugyanakkor a felszámolás alatt levő Népruházati Bizottság készletéből 5 000 000 korona értékű ruhaneműt kaptak. Ezzel kezdetét vette a természetbeni ruha és cipő kedvezményes ellátás négyéves rendszere. Már 1920 februárjában külföldről szöveteket rendeltek a „lerongyolódott köztisztviselők” számára. A sajtó hírt ad az akció bukásáról, mivel a szövetek drágák voltak, egy öltöny 5000 koronába került volna, a pénzügyminiszter 1500 korona hozzájárulást vállalt, a 3500 koronát pedig a köztisztviselők nem tudták volna megfizetni. (L.: Pesti Hirlap 1920. febr. 1.) 1920 őszén kedvezményes árú cipő került kiosztásra. (L.: 1920. évi 4700/PM sz. körrendelet.) 1921 tavaszán végre sikerült megszervezni a kedvezményes ruhaszövet akcióit is. A köztisztviselőknek személyenként egy rend ruhaszövetet juttatnak, eleinte 1000—1200 koronás áron, majd később, leszállítják 500—600 koronára. A következő ruhaszövet akció 1922 őszén a kormány rendelkezésére álló szövetanyag nem kellő mennyisége miatt elmaradt. Csak 1923 telén és 1924 tavaszán került sor ismét kedvezményes árú szövet kiosztására. 1924 májusában 3000 m angol szövetet importált az MKFTÉsz. Természetesen a szövetből csak a köztisztviselők kis részének jutott. Már az utalványért „nyomdai kiállítási díj” címén 2000 koronát kellett fizetni. A szövet minőség szerint méterenként 190 000—380 000 koronába került. A szövettel együtt osztottak harisnyákat is. A női harisnyákat 7700—59 000, a férfi harisnyákat 13 500—61 500, a gyermekharisnyákat 10 200—11 400 koronáért adták. Még ugyanez év őszén már szélesebb körű ruhaakcióra került sor, gyengébb minőségű szöveteket, olcsóbb áron osztottak. November 150 000 m szövet került kiosztásra kétféle minőségben. (L.: 1924. évi 7654/PM rendelet.) Az úgynevezett „A” szövetből 4 m 500 000, a „B” szövetből 4 m 420 000 koronába került. A köztisztviselők számára még a természetbeni ellátás megszüntetése után is ismét szerveztek kedvezményes ruhaakciókat 1925 novemberében.

A ruhaszövet akciónál gyakoribbak és sikeresebbek voltak a cipőakciók. 1920 őszén került sor először kedvezményes cipő kiosztására. (L.: 1920. évi 4700/PM sz. rendelet.) A második cipőosztás keretében 1921 őszén 20 000 pár cipőt — fele részben budapesti, fele részben vidéki tisztviselők kapták. A kész cipőt kb. 700 koronás, a csináltatottat kb. 1200 koronás áron adták. A harmadik kedvezményes cipőakciókat 1922 novemberében bonyolították le. A köztisztviselők részére kiosztott cipők ára: férficipő 6550—6850, női 6375—6610, gyermek 5390—5566 korona körül mozgott. A negyedik kedvezményes cipőakció kiküszöbölte az előző magas árakat, jóval olcsóbban kerültek a cipők kiosztásra. 1923 januárjában kész cipőket kb. 1500, mérték utáni cipőket 2900 koronás áron adtak. (L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1925. jan. 27.) A KANSz szerint az akció keretében Budapesten 15 000 pár, vidéken 10 000 pár cipőt vásároltak a közalkalmazottak. (L.: KANSz 1923. febr. 24.) Több, mint egy év múlva került sor a következő kedvezményes cipőakcióra 1924 januárjában, amikor is a kész cipőket egységesen már 80 000 koronás áron adták. (L.: 1924. évi 5055. PM rendelet KANSz 1924. jún. 8.) Ez az akció nem volt széles körű, de még ugyanebben az évben ősszel újabb 60 000 pár cipő került kiosztásra, az árai versenyt tartva a korona romlásával: férficipőnél 169 000, nőinél 159 000, gyermeknél 84 000 és 106 000 koronában állapították meg. (L.: KANSz 1924. okt. 28.)

Az MKFTÉsz élelmiszereken, ruhán és cipőn kívül a legkülönbözőbb termékek kedvezményes vagy kevésbé kedvezményes eladásával foglalkozott. Már 1920-ban árult fehérneműt, harisnyát, a későbbiek folyamán vászontól színházjegyig, vasúti jegytől a nyaralásig, a bútor-tól a varrógépig széles körű, nem egy esetben közönséges üzleti tevékenységgel foglalkozott.

⁸⁷ A kedvezményes áron kapott közszükségleti cikkek és egyéb szolgáltatások kedvezményének értéke 1924. május 1-én:

I.

Élelmiszer	Piaci ár			Kedvezményes ár		Kedvezmény értéke papirkoronában/a
	mennyiség, kg	egységár, K	összes ár, K	egységár, K	összes ár, K	
Tészta liszt	1	5 400	5 400			
Főzőliszt	3	5 200	15 600		5 800/b	44 000
Kenyérliszt	6	4 800	28 800			
Zsír	1	37 000	37 000	2500	2 500	34 000
Cukor	1	22 000	22 000	750	750	21 250
Só	1	4 600	4 600	250	250	4 350
Burgonya	10	3 100	31 000	210	2 100	28 400
Bab	1/3	8 800	2 933	730	243	2 640
I. összeg:			147 333		11 643	134 640

(A kedvezményes érték aranykoronában 8,48 K.)

II.

Tüzelőszerek	Piaci ár			Kedvezményes ár		Kedvezmény értéke papirkoronában
	mennyiség, q	egységár, K	összes ár, K	egységár, K	összes ár, K	
Szén	1/2	115 000	57 500	1 040	520	56 980
Fa	1/2	66 000	33 000	1 060	530	30 470
II. összeg:			90 500		1 050	87 450

(A kedvezményes érték aranykoronában 5,47 K.)

III.

Ruházat						
Szövet	1/3	165 000	55 000	37 500	12 500	42 500
Cipő	1/12	300 000	25 000	35 000	2 917	22 083
III. összeg:			80 000		15 417	64 583

(A kedvezményes érték aranykoronában 4,07 K.)

a) Egy korona 16 000 papirkorona.

b) A piaci ár és a május havi 44 000 K-ás váltság összeg különbözete. (Azoknál a közszükségleti cikkekénél, amelyeket az 1923/24. költségvetési évre egy mennyiségben 1923. VIII–XII. hónapokban kaptak, a május havi kedvezményes árat abban az arányban állapítottuk meg, amilyen arányban a leszállítás alkalmával a kedvezményes ár a piaci árhoz állott. Így: a) burgonya piaci ára 1923. X. 1-én 300 K, kedvezményes ára 20 K volt = 6,7%; b) bab piaci ára 1923. XII. 1-én 2400 K, kedvezményes ára 200 K volt = 8,3%; c) szén piaci ára 1923. VIII. 1-én 23 000 K, kedvezményes ára 200 K volt = 0,9%; d) fa piaci ára 1923. VIII. 1-én 11 900 K, kedvezményes ára 200 K volt = 1,7%.)

IV.

<i>Világítás</i>						
Villany	250 Kw	500	125 000	250	62 500	62 500
Gáz	125 m ³	1 600	200 000	800	100 000	100 000
IV. összeg:			325 000		162 500	162 500

(A kedvezményes érték aranykoronában 10,16 K.)

V.

Villamosvasút

V. összeg:	104/12 jegy	24 600	213 200	15 200	131 733	81 467
------------	----------------	--------	---------	--------	---------	--------

(A kedvezményes érték aranykoronában 5,09 K.)

VI.

Villamos gyermekjegy	104/12	14 000	121 333	7 000	60 667	60 666
----------------------	--------	--------	---------	-------	--------	--------

(A kedvezményes érték aranykoronában 3,79 K.)

A kedvezmények értéke aranykoronában 1924. május 1-én

	Családfő		Feleség		Gyermek	
	Budapest	vidék	Budapest	vidék	Budapest	vidék
I. összeg	8,48	8,48	8,48	8,48	8,48	8,48
II. „	5,47	5,47	5,47	5,47		
III. „	4,07	4,07				
IV. „	10,16					
V. „	5,09					
VI. „					3,79	
Budapest	33,27		13,95		12,27	
Vidék		18,02		13,95		8,48

Egy 4 tagú tisztviselőcsalád esetében tehát a kedvezmény összege Budapesten 71,76 vidéken 48,93 aranykorona.

A KANSz összeállítása az ideális állapotot vette mértékül, mikor a köztisztviselő a teljes kedvezményes ellátmányát megkapta. De amint az előzőekben már említettük, a természetbeni ellátás igénybevétele gyakran nehézségekbe ütközött, a tisztviselők jelentős hányada csak részben, mások egyáltalán nem tudtak hozzájutni. Ilyen körülmények között állandósultak a követelések, az elmaradt élelmiszerek és ruhaneműek utólagos kiadásáért, vagy a kedvezmény értékének megtérítéséért. Az e téren folytatott csatározások eredményeképpen a kormány 1922 szeptemberében rendelkezést adott ki, mely szerint az elmaradt természetbeni ellátás helyett 1921. január 1-től visszamenőlegesen készpénzváltást kell fizetni. (L.: Hivatalos Közlöny 1922. szept. 2.)

Megállapították a készpénzváltás visszamenőleges összegeit. A hónapok sorrendjében 1921 és 1922 első félévére a természetbeni ellátás teljes elmaradás esetén a megfelelő hónapokra az alábbi korona összegek fizetendők: 300, 290, 260, 240, 210, 180, 200, 320, 640, 300, 290, 280, 310, 300, 280, 320, 370. Együttesen a maximum 5410 koronát tehetett ki. (Magyar Köztisztviselők Lapja 1922. szept. 2.) Amennyiben ezt az összeget 1922 szeptemberében valóban

kifizették, az az akkori árak mellett nem 18 hónapi, hanem csak kb. 3 hónapi természetbeni ellátás összegének felelt meg. Így jelentősen károsodtak azok a tisztviselők, akik nem tudták megkapni a nekik járó természetbeni ellátást, még akkor is, ha 1922 szeptemberében utólag készpénz kárpótlást kaptak, hiszen ez a kárpótlás a tényleges veszteségüknek csupán mintegy 15–20%-át tette ki. Még nagyobb veszteséget szenvedtek azok, akik a kárpótlás összegét késve kapták.

A természetbeni ellátás a következő két évben is nehézségekbe ütközött, olyannyira, hogy a pénzügyminiszter 1922 októberében be akarta szüntetni a kedvezményes ellátás rendszerét. (Pesti Hirlap 1922. okt. 7.) A pénzügyminiszter erre vonatkozó nyilatkozata „kínos feltűnést keltett” (Uo.), s nagy felháborodás követte a közalkalmazottak között, de a társadalom polgári rétegeiben is. A felháborodás következtében a természetbeni ellátás megmarad, de annak nyílt beismerésével, hogy az erre vonatkozó rendeleteket a jövőben is csak részben tudják teljesíteni. Ezért állandósult a készpénzváltás, azok részére, akiknek nem jut természetbeni ellátmány. A készpénzváltás összegét havonta állapítják meg, 1922 szeptemberére 2000, októberre 2600, novemberre 3000 koronában. A készpénzváltás a korona romlásával párhuzamosan tovább emelkedett, 1923 márciusában 3400, áprilisban 4900, májusban 6800, júniusban 7800 koronára, hogy 1923 októberében elérje a 36 000 koronát. (A készpénzváltás összegét havonta közölte a Magyar Köztisztviselők Lapja.)

⁸⁸ A Föv. Tanács 113 331/1921. I. sz. határozata. (L.: FL I. üo.) 5917/1921.

⁸⁹ L.: uo.

⁹⁰ L.: FL. I. üo. 54 541/1921. és Bp. Székesföv. közgyűlési jegyzőkönyvei 1922. július 31-i ülése. 1922. évi jegyzőkönyvkötet 475. l. — Nem könnyen ment a főváros antiszociális, a közgazgatási tisztviselőket indokolatlan előnyhöz juttató intézkedés megváltoztatásának a kiharcolása sem. A FARHÁ-ból részletfizetésre való vásárlás elbírálására alakított bizottság 1922. május 1-i ülésén — mikor is 531 kérvény elintézéséről és 957 100 korona kiutalásáról számoltak be — még úgy döntöttek, hogy a tanítótság részére azonban hitelt nem engedélyezhet, mert a megszavazott összeg, „a tanítótság, ilyenképpen való segélyezésére nem elegendő”. Hogy miért épp a tanítótságra nem elegendő, erről nem szól a határozat. (L.: FL I. üo. 5917/1921.)

⁹¹ A fővárosi alkalmazottak csak csekély mértékben fizették vissza a FARHÁ-ból felvett hiteleket. Ezért 1923 májusától a hitelösszegeket mérsékeltek, egy évi fizetés helyett maximális 20 000 koronára. A FARHA kintlévősege ennek ellenére nőtt. 1923. július 27-ig 3 740 580 K hitelt és 832 900 K segélyt nyújtott, a törlesztés ezzel szemben eddig mindössze 891 700 K volt. Ennek ellenére a korona romlása miatt a hitelösszeget fokozatosan emelni kellett, 1923 júliusában 50 000, 1923 novemberében 100 000, 1924 januárjában 200 000, márciusban 300 000 koronára. (L.: FL I. üo. 5917/1921.)

⁹² L.: Balázs Béla, *A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza*. Bp. 1953. 325–326. l.

⁹³ A Magyar Köztisztviselők Lapja 1920 januárjában megállapította: „A tisztviselő-konyha akció nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az adagok kicsinyek, a minőség silány, mert csakis ebédet lehet kapni, nem jelent anyagilag sem elegendő segítséget.” (Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jan. 15–31. sz.) Konyhák tömege működött Budapesten a következő években. A Népszava szerint 1920 derekán a Fővárosi Népélelmezési Kirendeltség konyhái 10 000 embert látnak el naponta. (L.: Népszava 1920. jún. 3.) A „szegény középosztály számára” indított olcsó ebédakció keretében először négy, majd 1920 végére már 16 konyha működött a fővárosban. (Részletesen felsorolva l.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. nov. 30.) Az egyik polgári szerző hitelesnek látszó megállapítása szerint „1920-ban már 114 konyha kezdte meg a működését és e konyhákban 62 400 gyermek ebédelt.” (Gallina Frigyes, *Tíz év története Budapest életében*. Bp. 1930. 9–10. l.)

⁹⁴ L.: Balázs Béla i. m. 326. l.

⁹⁵ L.: Uo.

⁹⁶ L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.

⁹⁷ L.: 1918. évi 6700. ME sz. rendelet.

⁹⁸ A fővárosi tisztviselők a segélyek tekintetében hasonló helyzetben voltak, mint az állami tisztviselők, illetve a köztisztviselők többi rétegei. Évekig folyt a harcuk azért, hogy a fizetések

terén élvezett kiváltságos helyzetüket a segélyek területén is érvényre juttassák. A kiváltságos állapotot azonban csupán néhány kevésbé jelentős kedvezmény biztosította, míg 1923 júniusában sikerült 4 évre visszamenőlegesen kiharcolniuk a magasabb segélyezést, ha nem is az összes, de legalább a világháborúban részt vett fővárosi tisztviselők számára. (Részletesen l.: Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága hatáskörében az 1924. évben tartott tanácsülések jegyzőkönyvei. 61–62. l. 166. sz. döntés.) Ettől kezdve minden segély, családi pótlék stb. megadásánál az állami tisztviselőkkel egyenlő elbírálásban részesültek annak ellenére, hogy az 1912. évi LVIII. tc. alapján rendszerint magasabb volt a fizetésük. Rájuk is vonatkozott a háborús segélyekről szóló 1915. XII. tc., 1916. XXV. tc., 1917. XV. tc., 1918. évi 6700. ME sz. rendelet. Az 1917. IX. tc., 1918. évi 6700. ME és az 1920. évi 8900. ME sz. rendelet, mely a családi pótlék összegét megállapítja, jogosságát kiterjeszti, majd összegét felemeli, s az 1918. évi 6700. ME sz. rendelet, az 1919. évi 3988. ME sz. rendelet, valamint az 1920. évi 704. ME sz. rendelet, mely a havi drágasági segélyeket engedélyezi. Nemkülönbön az 1921. II. tc. 2. §-a, az ezt meghosszabbító 1921. évi XXXIV. tc. 2. §-a, majd az 1921. évi XLVI. tc. 1. §, mely a rendkívüli segélyt engedélyezi, meghosszabbítja, illetve összegét 100%-kal felemeli, egyben a rendkívüli segély szeptember havi összegének háromszorosát, egyszer s mindenkorra szóló beszerzési segélyként engedélyezi.

Hasonló elbírálásban részesültek ez időtől a fővárosi tisztviselők az államiakkal a havi drágasági segély, háborús segély, ruházati segély, kedvezményes áruellátás tekintetében is.

Az FSA 1919-ben 564 334 korona, 1920-ban 1 560 894 korona segélyt és segélykölcönt nyújtott. (Részletezve l.: FL I. üo. 739/1920.) A bevételekre jellemző, hogy a tisztii alapból 1920 májusában 300 000, augusztusában újabb 500 000, majd 1921 októberében ismét 300 000, 1922 májusában ismét 300 000 korona kölcsönt vett fel. Az FSA az 1923. évi költségvetés szerint 5 000 000 koronát, az 1924. évi költségvetés szerint 10 000 000 koronát, majd az 1925. évi szerint 20 000 aranykoronát kapott hozzájárulás címén. (Részletezve l.: uo.) Az FSA-tól ez években felvett segélykölcönszők döntő részét a fővárosi tisztviselők sohasem fizették vissza.

A fővárosi tanács tisztviselőinek kiváltságos helyzetét eleinte egyéni segélyezésekkel is igyekezett biztosítani. 1920–21-ben a tényleges vagy nyugdíjas tisztviselők kérvényezéssel 3–4 hónaponként 100–200 korona segélyt kaphattak. 1920 márciusában rendeletet hoznak arról, hogy segélyt kapnak azok a közalkalmazottak, akik március 1–18. között esedékessé vált illetményüket március 18-a után vették fel, hogy a pénz felülbélyegzése miatt az állami alkalmazottak ne károsodjanak. A tisztviselők ezzel egy időben fejenként 300 korona rendkívüli előleget kaptak. Erre a segélyre a főváros 2 500 000 koronát szavazott meg.

A legtöbb problémát az úgynevezett „rendkívüli segély” okozta, mely idővel rendszeressé vált és összegének megállapítása körül szinte havonta fellángolt a vita és küzdelem. (Az 1921. évi 2500. ME rendelet felhatalmazást ad a fővárosi tanácsnak a segély rendszeres folyósítására. L.: FL I. üo. 7349/1917. 118–121. l.) 1921. április, május, június hónapokra a segélyt az alábbi összegekben állapította meg a fővárosi tanács:

Beosztás	Fizetési osztály	Egy havi segély összege koronában
<i>Hivatalnokok</i>		
Polgármester		850
	I., II., III., IV.	600
	V., VI.	500
	VII., VIII., IX., X., XI.	400
Ideiglenes tisztv., díjnok, útmester		300
Altiszt, szolga		250
Hetibéres szolga, útkaparó		200

Beosztás	Fizetési osztály	Egy havi segély összege koronában
<i>Tanerők</i>		
Évi 8000 K-t meghaladó pótlék esetén		600
Évi 600—800 K-t meghaladó pótlék esetén		500
Évi 600 v. kevesebb K-t meghaladó pótlék esetén		400
Óradíjas		300
Altiszt, szolga		250
Napibéres hiv. szolga		200
<i>Kórházak</i>		
Igazgató		600
Orvos	IV.	500
Többi orvos, tisztviselő		400
Ideigl. hiv., díjnok		300
Főápoló, ápoló, altiszt		250
Napibéres szolga		200

Azok természetben kapták fizetésüket, azoknak a fenti segélynek csak 50%-a járt.

Amint a táblázatból látjuk, a rendkívüli segély mértéke a fizetéssel együtt emelkedett, ha nem is a fizetés mértékében. Az árak mindenkinek egyformán emelkedvén, a rendkívüli segély kevesebb segítséget jelentett a kistisztviselőknek, mint a magasabb beosztásúaknak.

1921 júniusában 6 hónapra meghosszabbították, majd 1922-ben folyamatosan ismét megszüntették a rendkívüli segélyt. A segély összegeket három hónaponként állapították meg. 1923 márciusától nemcsak a tényleges fővárosi alkalmazottak, de a nyugdíjasok és az özvegyeik is kaptak rendkívüli segélyt. (A BM 60 036/1923. III. b. leirata alapján a tanács 79 517 1923. I. határozata. Jóváhagyta a közgyűlés 1923. júl. 18-i rendkívüli ülésén l.: Bp. szfv. Törvényhatósági Biz. által az 1923. évben tartott közgyűlések jegyzőkönyve 427—428. l.) A rendkívüli segély összege 1922 decemberétől 1923. június 1-ig a következőképpen alakult:

Fővárosi végleges tisztviselőknél és alkalmazottaknál

Fizetési osztály	1922. dec. 1-től	1923. márc. 16-tól	1923. máj. 1-től
I/a.	27 500	46 000	75 000
III.	21 000	36 000	60 000
IV.	19 500	33 000	54 000
V.	16 500	28 000	46 000
VI.	16 000	26 000	43 000
VII.	14 000	23 000	38 000

*Fővárosi nyugdíjas alkalmazottaknál
100%-os nyugdíj esetén*

I/a.	41 400	67 500
III.	32 400	54 000
IV.	29 700	48 600
V.	25 200	41 400
VI.	23 850	38 700
VII.	20 700	34 200

Elhunyt fővárosi tisztviselők özvegyeinél

Fizetési Osztály	1922. dec. 1-től	1923. márc. 16-tól	1923. máj. 1-től
I/a.		20 700	33 750
III.		16 200	27 000
IV.		14 850	24 300
V.		12 600	20 700
VI.		11 925	19 350
VII.		10 350	17 100

Az eltelt két és fél esztendő alatt tehát a rendkívüli segély némileg demokratizálódott, kisebb lett a különbség az alsó és felső határa között. Ez a „demokratizálódás” fokozatos volt, már az 1921 augusztusától decemberéig megállapított havi összegeknél megmutatkozott, amikor is a polgármester 5200, az I., II., III., IV. fizetési osztályba tartozó hivatalnokok 3600., V., VI., VII. fizetési osztályban 3000, VII—XI. fizetési osztályban pedig 2400 koronát kaptak. Az 1923. év tavaszától kezdve a rendkívüli segély összegét havonta állapították meg. A demokratikusabb elosztás nem annyira valóság, inkább szemfényvesztés volt, a felháborodás leszerelésére. 1922-ben többször írtak arról az újságok, hogy az aktív miniszterek és a legmagasabb fizetésű hivatalnokok a jövőben nem fognak rendkívüli segélyt kapni. Ennek ellenére a miniszterek 1923 márciusában pl. 100 000 korona havi rendkívüli segélyt kaptak, a gyakornokok ugyanakkor 8000 koronát.

Az 1924. július 1-én életbe lépett általános fizetésrendezés eltörölte a különböző segélyeket és mellékjárandóságokat, a fizetésrendszert egyszerűsítette. Ennek ellenére a rendkívüli segély újraéledt a szanálási válság körülményei között, s még 1925 áprilisában arról ad hírt a Népszövetség magyarországi főbiztosa, hogy „ez az előirányzat magában foglalja a 2,5 millió aranykoronát tevő második részletét annak az összegnek, mely — a főbiztos hozzájárulásával — rendkívüli segélyképpen az állami alkalmazottaknak jut.” (L.: A Nemzetek Szövetsége Magyarországi Főbiztosának VII—XII. jelentése. 1925. ápr. 1-től 30-ig terjedő rész. 4. l.)

1925-ben ideiglenesen ismét rendszeressé vált a rendkívüli segély. Így ír erről a Nemzetek Szövetsége magyarországi főbiztosa: „Genfben két fontos határozatot hoztak, az állami alkalmazottak illetményeire és a magyar kormány beruházási kiadásai ügyében. Az elmúlt költségvetési év eredményeire vonatkozó becslések és a jövő pénzügyi évre szóló költségvetés tervezetének vizsgálata alapján elhatározták a februárban mintegy 95 000 állami alkalmazott részére engedélyezett, az alapfizetésük körülbelül 15%-át tevő ideiglenes segélynek az állandósítását, ami a költségvetésnek állandó megterhelést jelentett, évi mintegy 15 millió aranykorona kiadási többlettel.” (Uo. XII—XVIII. jelentés 1925. évi júl. 1—30. terjedő rész. 4. l.)

A rendkívüli segély összegeinek megállapítása, kifizetésének késedelme miatt sok volt a panasz, annak ellenére kétségtelen, hogy *a természetbeni ellátás mellett*, az infláció nehéz éveiben *a rendszeressé vált rendkívüli segély* jelentette a legjelentősebb segítséget a tisztviselők részére.

A rendszeressé vált másik segélyforma a hadviselt állami tisztviselők személyi pótléka volt. 1924-ben a fővárosi tanács határozatot hozott, hogy az állami tisztviselőkhez hasonlóan 4 évre visszamenő hatállyal „a világháborúban részt vett végleges állásban levő székesfővárosi közigazgatási és közkórházi tiszti és végleges állásban levő közoktatási alkalmazottak részére a világháborúban részt vett állami tisztviselők átmeneti személyi pótléka tárgyában hozott 5300/1922. ME sz. kormányrendeletben megállapított feltételek és módzatok mellett az 1919. évi január hó 1-től az 1923. évi június hó végéig terjedő időre a nyugdíjszerű ellátásnál is beszámítható átmeneti személyi pótlékot engedélyez.” (Bp. Székesfőváros törvényhatósági bizottsága hatáskörében [1920. VIII. tc.] az 1924. évben tartott tanácsülések jegyzőkönyvei 61—62. l. [166. sz. döntés.])

A megállapított személyi pótlék összege:

Végleges közigazgatási és közkórházi tiszti személyzetnél:

XI—X. fiz. oszt. évi	600 K
IX. fiz. oszt. évi	1000 K
VIII. fiz. oszt. évi	1200 K
VII. fiz. oszt. évi	1600 K
VI. fiz. oszt. évi	3600 K

Végleges közoktatási személyzetnél:

Polg. isk. tanítók számára rendszeresített VIII—IX. fiz. fokban évi	60 K
Elemi isk. tanítók számára rendszeresített V., VI., VII., VIII. fiz. fokban évi	60 K
Felsőker. és középisk. tanárok számára rendszeresített VI., VII. fiz. fokban	100 K
Polg. isk. tanárok rendsz. VI., VII. fiz. fokban	100 K
Elemi isk. tanítók rendsz. II., III., IV. fiz. fokban	100 K
Felsőker. és középisk. tanárok számára rendszeresített IV., V. fiz. fokban	120 K
Polg. isk. tanárok részére rendszeresített III., IV., V. fiz. fokban	120 K
Elemi isk. tanító részére rendszeresített I/a., I. fiz. fokban	120 K
Felsőker. és középisk. tanárok részére I., II., III. fiz. fokban	160 K
Polg. isk. tanárok részére rendszeresített I/a., I., II. fiz. fokban	160 K
Felsőker. és középisk. tanárok részére rendsz. I/a fiz. fokban	160 K

Amint látjuk a személyi pótlék rendszere olyan volt, hogy a kistisztviselők, akik legjobban rá lettek volna szorulva, aránytalanul kevesebbet kaptak. A „hadviseltség” kritériumát erősen kiszélesítették, a tisztviselők többsége kapta ezt a személyi pótlékot. A határozat többek között kimondja, hogy, hadviseltnek számít, aki

- a) a háború folyamán legalább 3 hónapon át teljesített tényleges szolgálatot, vagy
 b) tekintet nélkül teljesített szolgálatának időtartamára, harcban vett részt, vagy az ellenség elől megsebesült, vagy hadi viszontagságok, közöttük járványos betegség következtében a szolgálatra képtelenné vált” stb. (Uo. 1925. 499. l.)

Az 1919 óta állandósult előlegek jelentették a segélyezés újabb formáját. 1920 áprilisában megjelenik az 1920. évi 3255. ME sz. rendelet, mely a 2490. ME sz. rendeletben adott rendkívüli előlegek visszafizetését meghosszabbítja. Ettől kezdve a tisztviselők egyre-másra vették fel az előlegeket, a visszafizetésre pedig újabb és újabb határidő meghosszabbítást kaptak. Végeredményben a rendkívüli előleg többé-kevésbé rendszeres segélyforrássá vált, s nagy része sohasem került visszafizetésre. Olyannyira, hogy az előleg összegét progresszíven állapították meg. Pl. 1925 júliusától a fővárosi tisztviselők az alábbi progresszív kulcs szerint kapták az előleget:

Előleg kiutalási kulcs 1925. június 1-én

Fizetés		Előleg összege	Fizetés		Előleg összege
aranykorona	papírkorona	papírkorona	aranykorona	papírkorona	papírkorona
90	1 530 000	229 000	72	1 224 000	183 000
89	1 523 000	226 000	70	1 190 000	178 000
88	1 496 000	224 000	68	1 156 000	173 000
86	1 462 000	219 000	67	1 139 000	170 000
85	1 445 000	216 000	66	1 122 000	168 000
83	1 411 000	211 000	65	1 105 000	165 000
82	1 394 000	209 000	64	1 088 000	163 000
80	1 360 000	204 000	62	1 054 000	158 000
78	1 326 000	198 000	61	1 037 000	155 000
77	1 309 000	196 000	60	1 020 000	153 000
76	1 292 000	193 000	58	986 000	147 000
75	1 275 000	191 000	56	952 000	142 000
74	1 258 000	188 000	54	918 000	137 000
73	1 242 000	186 000	52	884 000	132 000

1919 óta rendszeressé váltak az évi karácsonyi segélyek is. A karácsonyi segélyek összegét az 152 191/1921. I. sz. f. v. tanácsi döntés óta évenként állapították meg, s az körülbelül egy havi fizetés összegének felelt meg. (L.: FL VII. üo. 109/1921.)

Apróbb-nagyobb segélyek és nyílt vagy burkolt segélyezési módok egész légiója állt a fővárosi tisztviselők segítségére, csak szemfülesnek kellett a tisztviselőnek lennie, s némi protekcióval rendelkeznie ahhoz, hogy fizetése többszörösét kitevő segély megszerzését is elérhesse, kijárhassa. Hol csomagot osztottak Vass miniszter akciója alkalmával, hol a MKFTÉSz osztott szét 3 786 800 korona segélyt a tisztviselők gyermekei számára, hol gyógyszerzt osztanak, hol közlekedési segélyt lehetett megállapíttatni. A Pénzintézeti Központtól kölcsönt lehetett kapni a tisztviselői kölcsönmozgalom keretében, de másutt is a legkülönbözőbb módon lehetett kölcsön vagy segély formájában pénzhez jutni. Ezt a képet még kiegészítik az időközönként megállapított egyszeri segélyek, vagy az időközönként kapható rendszeresen visszatérő beszerzési, drágasági segély-pótlék. Ezt 1921 szeptemberében megszavazta a Ház, a fővárosi tisztviselők azonban már 1920 augusztusa óta kapták, ha nem is teljesen rendszeresen. De külön adott időnként drágasági segélyt a FANSz, a Tanítók Nyugdíj-intézete stb. is. A beszerzési előlegek kiutalását 1921 szeptemberében jelentette be a népjóléti miniszter, azzal az ígérettel, hogy 200 000 000 koronát fordítanak a tisztviselők beteg családtagjainak segélyezésére is. (L.: Pesti Hirlap 1921. szept. 20.)

⁹⁹ L.: Magyar Szemle 1928. jan. 22. *A közszolgálat problémája.*

¹⁰⁰ Vö. Nyugat 1917. évf. 731—735.

¹⁰¹ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jan. 15—31. sz.

¹⁰² Horthy Miklós 1920. febr. 7-i nyilatkozata. Ebből a nagy szavakkal beígért segítségből annyi lett, „hogy a meglévő készletek igazságos elosztása” érdekében katonai szerveket osztottak be a polgári hatóságokhoz.

¹⁰³ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. márc. 1—15. sz.

¹⁰⁴ Népszava 1920. márc. 23.

¹⁰⁵ Uo. A cikk a továbbiakban élesen tiltakozik a közalkalmazottak további „sanyargatása” ellen.

¹⁰⁶ Közgazdasági Szemle 1921. 282. l. A cikk a köztisztviselői jövedelmeknél a közepesnek vélt IX. fizetési osztály tisztviselői jövedelmét vette alapul, négytagú családot tételezve fel. Magántisztviselőnél 1913-ban 300 koronás átlagfizetést tételezett fel.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ L.: FL I. üo. 8711/1921. FANSz memorandum melléklet. A költségvetés a lakbért nem számolja, azt egyenlőnek veszi a negyedévi lakáspénz értékével. Zsír, cukor, liszt, burgonya stb. nem szerepel a költségvetésben, azt egyenlőnek veszi a természetbeni ellátással.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ A táblázatot l. a 173. lapon.

¹¹¹ L.: Budapesti Közlöny 1923. jan. 31.

¹¹² KANSz 1923. szept. 30.

¹¹³ L.: Budapesti Közlöny 1923. szept. 29. 6920. sz. rendelet.

¹¹⁴ L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1922. okt. 6.

¹¹⁵ L.: Közgazdasági Figyelő 1923. 24. sz. Alapi Viktor számítása.

¹¹⁶ Ezt a számítást a KANSz állította össze. 1 aranykoronát 6122 papírkoronával vett egyenlőnek.

¹¹⁷ Az 1922. dec. 31-én lezárt Compass szerint köztisztviselők és nemzetgyűlési képviselők — a Compass a két kategóriát együtt veszi, s utólagos különválasztására nincs módunk — a következő budapesti vállalatok igazgatásában és felügyelőbizottságaiban vettek részt: 75 bankban és tak. pénztárban

- 1 ásványvállalatban
- 10 automobilgyárban
- 40 biztosító intézetben
- 12 bőr- és cipőgyárban
- 6 cukorgyárban (folytatása a 174. lapon)

A fővárosi tisztviselők fizetése és segélyei 1921 márciusában

Fizetési oszt.	Fizetési fok	Fizetés	Lakáspénz	Háborús segély	Drágasági segély	Lakáspénz közületi pótléka	Összesen
----------------	--------------	---------	-----------	----------------	------------------	----------------------------	----------

a) Végleges alkalmazottak

I.	1.	28 000	4000	4800	10 200	6480	53 480
	2.	25 000	4000	4800	10 200	6480	50 480
I/a.	1.	21 000	4000	4800	10 200	6480	46 480
	2.	19 000	4000	4800	10 200	6480	44 480
II.	1.	18 000	3600	4800	10 200	5832	42 432
	2.	16 000	3600	4800	10 200	5832	40 432
III.	1.	13 000	3000	4800	10 200	4860	35 860
	2.	12 000	3000	4800	10 200	4860	34 860
IV.	1.	10 000	3000	4800	10 200	4860	32 860
	2.	9 000	3000	4500	10 200	4860	31 560
V.	1.	8 000	2400	4000	10 200	3888	28 488
	2.	7 500	2400	3750	10 200	3888	27 738
VI.	1.	6 800	2000	3400	10 200	3240	25 640
	2.	6 400	2000	3200	10 200	3240	25 040
VII.	1.	6 000	1600	5000	10 200	2592	25 392
	2.	5 600	1600	3000	10 200	2592	22 992
	3.	5 200	1600	2900	10 200	2592	22 492
VIII.	1.	4 600	1300	2800	9 600	2106	20 406
	2.	4 300	1300	2700	9 600	2106	20 006
	3.	4 000	1300	2600	9 600	2106	19 606
IX.	1.	3 800	1000	2600	9 600	1620	18 620
	2.	3 600	1000	2500	9 600	1620	18 320
	3.	3 400	1000	2400	9 600	1620	18 020
X.	1.	3 000	1000	2200	9 600	1620	17 420
	2.	2 800	1000	2100	9 600	1620	17 120
	3.	2 600	1000	2000	9 600	1620	16 820
XI.	1.	2 400	900	1900	9 600	1458	16 258
	2.	2 200	900	1800	9 600	1458	15 958
	3.	2 000	900	1700	9 600	1458	15 658

b) Ideiglenes hivatalnokok

I.	3 600	1000	2500	8 400	1620	17 120
II.	3 240	1000	2400	8 400	1620	16 660
III.	3 000	800	2300	8 400	1296	15 796
IV.	2 700	800	2100	8 400	1296	15 296
V.	2 400	800	2000	8 400	1296	14 896
VI.	2 160	600	1800	8 400	972	13 932
VII.	1 800	600	1700	8 400	972	13 472
VIII.	1 440	480	1500	8 400	778	12 598
IX.	1 200	400	1200	8 400	648	11 848
X.	1 200	—	1200	8 400	—	10 800

(Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve XII. évf. 1913—20. 97. 1.)

- 52 élelmiszergyárban
- 50 építő, építőanyag és téglagyárban
- 62 faipari rt-ban
- 37 filmipari és mozi rt-ban
- 20 fürdő rt-ban
- 6 ingatlanforgalmi rt-ban
- 96 ker. és ipari rt-ban
- 23 olajipari rt-ban
- 23 kőszénbánya rt-ban
- 10 közlekedési rt-ban
- 7 nagyvasúti rt-ban
- 8 közúti vasúti rt-ban
- 11 malom rt-ban
- 55 mezőgazd. és állati termékértékesítő rt-ban
- 58 nyomdai, könyv és hírlapvállalatban
- 14 papír-, írószer, betűöntő rt-ban
- 3 raktárház és műhelytelep rt-ban
- 13 szállítási és utazási rt-ban
- 9 szállodai, penzió és kávéházi rt-ban
- 22 szeszipari rt-ban
- 51 textil, és kézműáru rt-ban
- 8 üveg és porcellán rt-ban
- 94 vas-, fém és gépipari rt-ban
- 54 vegyipari rt-ban
- 6 világítási rt-ban
- 26 villamossági rt-ban
- 45 különféle rt-ban
- 4 hitelszövetkezetben
- 26 ipari, kereskedelmi és egyéb szövetkezetben
- 4 gumiáru és orvosi műszer rt-ban.

¹¹⁸ Az 1896. évi 1196. sz. szolgálati szabályzat intézkedik az állami tisztviselők mellékfoglalkozásairól: „Az áll. tisztviselő nem vehet részt olyan vállalatban, amely természeténél, vagy az állami tisztviselő hivatalos állásához való vonatkozásainál fogva alapos okot szolgáltatna arra, hogy a tisztviselőre nézve hivatala ellátása tekintetében az elfoglaltság látszatának gyanúja is felmerülhet.” „Különösen pedig állami tisztviselő nem vehet részt személyes ténykedéssel pénzintézeteknél, közkereseti, betéti, és részvénytársaságnak, általában nyereségre irányított vállalatoknak sem alapításában, sem igazgatásában, nem viselhet azoknál elnöki, igazgatói, igazgatóválasztmányi vagy felügyelőbizottsági tagsági tiszteletet, vagy bármely olyan állást, amely állandó javadalmazásokkal, osztalékban való részesedéssel, jelenléti illetményekkel, vagy egyéb jutalmazásokkal van összefüggésben.”

¹¹⁹ Az 1922-es Compass alapján összeállította és ismertette a parlament 1923. július 2-i ülésén Gaál Gaszton. Gaál szerint 1922-ben az álláshalmazások rekordját az egyik egyetemi tanár tartotta, egyszerre 34 állása volt.

¹²⁰ Népszava 1920. márc. 19.

¹²¹ L.: Laky i. m. 53. l.

¹²² Ilyen tervek találhatók pl. a Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. ápr. 15., ápr. 30., máj. 31. sz.

¹²³ Még a mezőgazdasági kérdés tekintélyes kutatója, Kerék Mihály is ilyen javaslatot tesz *A magyar földkérdés* c. munkájában; a Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. évi ápr. 15-i sz. is hasonló megoldást javasol.

¹²⁴ L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. máj. 31.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ L.: Buday László i. m. 226. l.

¹²⁸ L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. május 31.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ L.: Buday László i. m. 260. l.

¹³¹ Példának bemutatunk néhányat a tisztviselő átképzésekből: 1920 áprilisában megkezdte működését a tisztviselők szövetkezete, mint erről a Magyar Köztisztviselők Lapja számot ad (1920. ápr. 15.). Az 1920. július 22-i országgyűlésen, a Teleki-kormány bemutatkozásakor gr. Bethlen István bejelentette, hogy a kormány a tisztviselői tanfolyamokat, átképzési és foglalkozási akciókat támogatni fogja, sőt maga a kormány is szándékszik ilyen akciókat indítani „azon tisztviselők részére, akik kiszorulnak a mai államhivatalok keretéből, s azoknak a menekülteknek a részére, akik a tőlünk elszakadt területekről jönnek haza, átképző tanfolyamokat szervezünk és fel fogunk állítani egy olyan organizációt, amely a maga erejével törekszik arra, hogy e tisztviselőknek az átképzés után tényleg munkaalkalmakat is tudjon adni.” (Gr. Bethlen, *Kormányprogram és bemutatkozás a nemzetgyűlésen*. Bethlen i. m. I. k. 162. l.) Megindul az átképző és foglalkoztató tanfolyamok tömege. 1920 októberében „a középosztály nyomorúságának enyhítése céljából” a MOVE „intelligens keresztény hölgyek részére” háromhónapos gép- és gyorsírói tanfolyamot rendez. (L.: Pesti Hirlap 1920. okt. 6.) 1922 tavaszán az Egyesített Villamos Rt. vezetősége egy sor diákot és értelmiségi munkanélkülit hajlandó alkalmazni villamosvezetőnek és ellenőrnek. 1922 júniusában az Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület háziipari tanfolyamot indít, ahol szövést, fonást, nyakkendőkészítést tanulnak a tisztviselők. 1922 júliusában a KANSz részvételével megalakult a Magyar Tisztviselők Háziipari Szövetkezete.

¹³² A menekült közalkalmazottak számára szervezett üzemek, intézmények, fontosabb szövetkezetek:

„A menekült iparosok és kereskedelmi alkalmazottak foglalkoztatása céljából, valamint a tisztviselők gyakorlati átképzése érdekében is szükségesnek mutatkozott oly vállalatok szervezése, melyek termelésükkel a menekültek részére kedvezményes beszerzési forrásul szolgálhassanak. Ezzel a számítással alakult meg Budapesten, az Új-lóversenytéren a menekültek Ipari és Kereskedelmi Üzeme, mely szerződötett szakmunkásokon kívül házilag is igen sok intelligens menekültnek adott foglalkozást és jelentékeny keresetet.” (Laky: i. m. 25. l.) Az üzem a következő iparágakra oszlott:

- I. Ruházati osztály (cipészet, fehérművarrás, ruhavarrás)
- II. Tömégáru osztály (játékkészítés, raffia-kötés)
- III. Műipari osztály (szabászat, goblein, lámpaernyőkészítés stb.)
- IV. Fuvarozási üzem
- V. Lakástisztító vállalat
- VI. Asztalos műhely
- VII. Bádogos műhely
- VIII. Géplakatos műhely.

Az üzem az OMH jelentése szerint kincstári rendeltetést is kapott. Ugyanaz a jelentés elismeri: „A mindinkább súlyosodó pénzügyi helyzet folyományaként a szükséges forgótőke hiánya miatt az üzem kellő eredményt el nem érhetvén, az egyes iparágak fokozatos beszüntetése után az üzem 1922. évi augusztus elsején felszámolt. Vidéken is próbálkoztak hasonló üzemek létrehozásával. Székesfehérváron raffiaüzem, Győrben cipőjavító, Székesfehérváron 4 1/2 holdon bolgár kertészet, Szegeden 100 holdas mezőgazdasági bérlet. Kecskeméten méhészetet hoztak létre. E vállalkozások 2–3 év alatt mind csődöt mondtak.”

De egyéb próbálkozások is voltak: Pl. a „Hölgybizottság” varrodái, amelyek „kizárólag intelligens menekült hölgyeket” foglalkoztattak, gr. Mikes Árminné vezetésével. A minisztertanács 1920. április 22-én megadta a felhatalmazást az OMH-nak átképző tanfolyamok rendezésére. Összesen 23 féle tanfolyamot hirdettek meg — de jellemző módon — az ipari és gazdasági szakmában alig 3–4 ágazat iránt mutatkozott érdeklődés, ellenben a bank és általános árukereskedelmi szakmákban folytatólagosan új tanfolyam ciklusok szervezése vált szükségesé. 76 kurzust szerveztek összesen, de csak 16-ra volt jelentkező. Az összesen 1094 jelentkező közül 576 a leszerelt, ill. tartalékos tiszt, 395 a közalkalmazott (a tartalékos tisztek nagy része is természetesen köztisztviselő). Jellemző az először megtartott 13 tanfolyam összetétele:

1. A Budapesti Kereskedelmi Akadémián június 6-án megindult háromhónapos első banktisztviselői tanfolyam, amelyre összesen 42 hallgatót vettek fel.
2. A VII. ker. Állami Felsőkereskedelmi Iskolában ugyancsak júniusban négyhónapos általános árukereskedelmi tanfolyam, melyre 43 hallgatót vettek fel.
3. Az Állami Mechanikai és Elektromos Ipari Szakiskolában június 6-án indult tanfolyam 42 hallgatóval.
4. Debrecenben a Felsőkereskedelmi Iskolában 4 hónapos állat- és húsipari, valamint mezőgazdasági terményértékesítő tanfolyam 53 hallgatóval indult.
5. Kecskeméten a Felsőkereskedelmi Iskolában június 13-tól 4 hónapos gyümölcs, zöldség, baromfi és tojáskereskedelmi tanfolyam indult 32 hallgatóval.
6. Budapesten általános szövetkezeti tisztviselői tanfolyam indult 96 résztvevővel.
7. Miskolcon június 18-án a Felsőkereskedelmi Iskolában 4 hónapos vas- és gépkereskedelmi, termény-, gyapjú- és borkereskedelmi tanfolyam indult 37 hallgatóval.
8. Győrött július 25-én 4 hónapos állat- és terménykereskedelmi, fuvarozási és szállítmányozási tanfolyam indult 33 hallgatóval.
9. A M. kir. Erjedéstani Állomáson szeptember 8-án szeszgyárvezetői tanfolyam indult.
10. A M. kir. Ampeológiai Intézetben szeptember 12-től szőlő- és borgazdasági tanfolyam indult.
11. A Budapesti Kereskedelmi Akadémián a második banktisztviselői tanfolyam indult 75 résztvevővel.
12. Budapesten indult a 9. kereskedelmi irányú tanfolyam 1922. februártól 31 hallgatóval.
13. Budapesten 1922 novemberében újabb általános kereskedelmi tanfolyam indult. Jelentkezett 54 hallgató.

Tehát a kereskedelmi, s a kereskedelmi tisztviselői pálya felé irányítják a menekült köztisztviselőket. Jellemző, hogy ez a réteg azt is mennyire csak szükségmegoldásnak tekintette, hogy az itt felsorolt tanfolyamokat a beiratkozott hallgatóknak mintegy 1/4 része végezte el csupán, a többi menetközben kimaradt.

A menekült köztisztviselők számára az elhelyezkedési cél továbbra is az állami hivatal maradt. Legfeljebb az ezen belül való átcsoportosítást tartották megoldásnak. 1921-ben adóügyi tanfolyamok egész sora nyílik a menekült köztisztviselők számára Budapesten, Székesfehérváron, Kaposvárott, Zalaegerszegen, Veszprémben, Szolnokon, Szegeden, Debrecenben, Miskolcon. Ezekre az érdeklődés igen nagy.

Az OMH jelentése hírt ad arról is, hogy egyes menekülteket a kormány is földhöz juttatott. A 700 jelentkező közül csupán 15 kap földet, azok viszont annál bővebben, összesen 766 kat. holdat.

¹³³ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. febr. 15—29.

¹³⁴ L.: uo. 1920. márc. 15., 1920. máj. 15.

¹³⁵ E könyv keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy részletesen bemutassuk a köztisztviselők mozgalmait helyzetük javításáért. E helyütt csupán az 1919. október—1923. június közötti próbálkozások közül soroljuk fel azokat, amelyeknek anyagát a sajtóban vagy a levéltárakban megtaláltuk.

Az egymást követő mozgalmak közül fontosabbak:

1919. okt. 29. A KANSz beadványa a kormányhoz a kedvezményes ellátás ügyében.

1920. március. A KANSz memoranduma a Nemzetgyűléshez.

1920. március. A MÁV nyug. tisztviselői élelmezési és bevásárlási forgótökét és a munkabírók számára földet kérnek.

1920. március. A Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége küldöttsége Budapest polgármesterénél. Követelik, hogy egyenlő elbánásban részesüljenek az állami tisztviselőkkel, a gázt, villanyt önköltségi áron kapják, kokszot kapjanak a Csévi-telepről, a városi étkezőbe ne csak ebédet, de vacsorát is kapjanak.

1920. április. Bírák, ügyészek, jegyzők követelik előléptetési éveik és fizetésük rendezését.

1920. május. A KANSz újabb memoranduma a kormányhoz a létszámcökkentés ügyében.

1921. július. A pénzügyi tisztviselők követelnek fizetésjavítást.

1921. szeptember. A KANSz népes gyűlést tart a régi városházán. A tagválasztmány elha-

tározásából memorandumot küld a kormányhoz fizetésjavítás ügyében. A memorandum bevezető mondata: „Szövetségünk nagyválasztmánya f. évi szeptember hó 1-én tartott ülésén a budapesti és vidéki csoportok képviselőinek egyértelmű elkeseredett panaszai alapján végső kétségbeeséssel azt volt kénytelen megállapítani, hogy a közszolgálati alkalmazottak helyzete most már végképp tarthatatlanná vált ...”

1921. szeptember. A KANSz újabb ülése a rendkívüli segély ügyében. Egyesek sztrájkot követelnek.

1921. szeptember. A törvényszéki jegyzők, joggyakornokok, titkárok memoranduma a pénzügyminiszterhez, melyben rendkívüli segélyt követelnek.

1921. szeptember. A KANSz küldöttsége a miniszterelnöknél.

1921. szeptember. Az Országos Középiskolai Tanárok Egyesületének és Nemzeti Szövetségének együttes ülése a tisztviselők nyomora ügyében. Összeállítják követeléseiket.

1921. október. Országos Tanárgyűlés. Vitaindító beszámoló a tanárok nyomoráról.

1921. december. A közalkalmazottak a „nyomor elleni” küzdelemre megkezdik a kerületenkénti szervezkedést. Először az I. kerületben szervezkednek.

1921. december. Az Állami Tanítók Országos Egyesülete kidolgozza követeléseit, küldöttségileg átnyújtja Vass kultuszminiszternek.

1922. január. A Polgári Iskolai Tanáregyesület rendkívüli ülése a pedagógusnyomor ügyében.

1922. március. A KANSz nyílt ülésen kidolgozza a tisztviselők követeléseit.

1922. március. A bírói és ügyési kar ülése és memoranduma.

1922. március. Bírósági titkárok, jegyzők, joggyakornokok ülése a fizetésjavítás ügyében. Ezt követőleg országos értekezlet.

1922. április. A KANSz I. országos tagértekezlete a Vigadóban. Annyi a résztvevő, hogy nem fér be mindenki. A meghívó hangja is éles. „A legrettenetesebb nélkülözésekkel évek óta küzdve — ernyedten, már-már egyensúlyvesztetten kell megállapítanunk, hogy így nem megy tovább! Hittel, türéssel, lemondással ... bízó reménységgel vártuk éveken keresztül, hogy a magyar nemzet lelkiismerete megmozdul, felébred és még a gondtalan vigadók is a fuldoklók megmentésére sietnek, már csak azért is, hogy az ő testi és anyagi gyarapodásuk a felfordulásban megakadó államrenddel meg ne zavartassék.

De, akik a nemzeti újjászületést látva, Krisztus tövis koszorúját választották — eltapostattak, s a vonagló tetemein keresztül fékevesztetten rohan a gazdtalan tömeg a Ma hitvány örömei után.

Vészthozó felhők terhesen úsznak az égen!

Aggodalmunkban, csüggedő fővel, még az utolsó erőnkkel is azt a fellegeken áttörő irányító sugarat keressük, amely a fergeteg feltámadását megakadályozhatja. Magasabb hatalom parancsa, hogy itt élned kell! Ehhez az erőt nemcsak a természetes életösztön hatalmas ereje adja meg, hanem az a csakis a latrok társadalmi rend felborulására spekulálók által vitatható tudat, hogy a mi létfenntartásunk biztosítása nemzeti létkérdés.

A magyar állam addig, amíg alkalmazottait becsületesen megfizetni nem tudja, nem részesíthet egyes társadalmi rétegeket különféle kedvezésekben. A társadalomnak egy része már a természetbeni ellátást dőngeti és a lelketlenek prédájaként vetne bennünket a csakis magukkal törődők elé. A természetbeni ellátás elvi alapján létszükségleteinket olyként kell biztosítani, hogy a kijáró pénzösszeg nemcsak ujjainkon való számoláshoz alkalmas számsort jelentsen, hanem a szükségleteknek tényleges előteremtését lehetővé is tegye. A gyökeres segítség halogatásának minden perce országos katasztrófára vezethet.

Tagtársak! Bajtársak! A magyar kormányral a tárgyalások megindultak. Nem kételkedünk abban, hogy minden hazafiasan gondolkodó és a keresztény erkölcsű világnézet alapján álló magyar közszolgálati alkalmazott felismeri kötelességét — és segítségünkre lesz. Nem a szenvedések szításával és tombolásával, nem a lázadó vérnek mesterséges forralásával, hanem szívvel, ésszel, erős akarattal, de mindenekelőtt szétféphetetlen egységgel érhetjük el csak célunkat.

A KANSz ilyen vértézettel vár benneteket az országos nagy értekezleten! Ilyen vértézettel jöjjetek, és a nemzet jobb jövődjébe vetett hitünkre és a lepergett ezer év történetének

tanulása nem hagy kétséget, hogy becsületes és hazafias céljainak kiküzdésére összetartva ...még feltámad!

Bp. 1922. ápr. 12-én.

A KANSz elnöki bizottsága.”

Néhány sor az elfogadott memorandum szövegéből:

„Nyomorunk olyan méreteket öltött, hogy a végsőkig jutott és már *szélsőséges irányzatokra is hajló* [kiemelés tőlem — Sz. O.] közszolgálati alkalmazottakat ígéretekkel és remény kel- tésével többé megnyugtanni nem lehet. De a közszolgálati alkalmazott megmentése az ország mindennemű közintézményeinek érdekében nem enged többé megalkuvást, tehát megélheté- sük föltétlen biztosítása elől kitérni a magyar nemzeti állam további fennmaradása szem- pontjából sem lehet. Éppen ezért a kormánynak minden mást megelőző halaszthatatlan köte- lessége az, hogy a természetbeni ellátás elvi alapjait fenntartva haladék nélkül folyósítson a KANSz által beigazolt szükségletek mértéke szerint a drágaság árával lépést tartó rend- kívülü segítséget az összes közszolgálati alkalmazott rétegnek igazságos mértékben.” — Majd így fejezi be: „...a szövetségben tömörült közszolgálati alkalmazottak méltán elvárják, hogy minden ügyük intézésével a KANSz, mint a közszolgálati alkalmazottak egységének képvise- lete meghallgatásra és megértésre találjon, és az önvédelmi harcot a magyar nemzeti állam érdekében is a legvégsőkig folytatni kell.”

1922. május. A Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége nagygyűlést tartott, hogy „demonstrálja nyomorúságos helyzetét”. Fizesjavitást követelnek.

1922. május. A postaüzemi és műszaki tisztviselők követelése a kormányhoz.

1922. július. A KANSz rendkívüli ülése: újabb segély követelése.

1922. augusztus. A Tanárok újabb ülése és követelések kidolgozása.

1922. augusztus. A KANSz memoranduma a kormányhoz.

1922. október. A KANSz ülése. Kisüzemi- és lakáspótlék követelés.

1922. november. Városi tisztviselők küldöttsége Kállay pénzügyminiszternél.

1922. november. Közjegyzők országos kongresszusa.

1922. november. A KANSz nagy segélyakciója. (Ez az akció megbukik. Ennek követke- zésében 1923 áprilisában a KANSz válságos helyzetbe jut. Kelety Dénes elnököt azzal vádolják, hogy az egész akció célja az volt, hogy a kormányt megbuktassák, s Kelety a kereskedelmi miniszteri székbe kerüljön. Az akciót a siker szempontjából a legrosszabbkor indították, amikor is az infláció mérséklődött, az árak alig emelkedtek 10—15%-kal. A sikertelen akció után szakadás állt be a KANSz-ban, Kelety távozott a KANSz éléről, a Magyar Köztiszt- viselők Lapja ezentúl nem a KANSz hivatalos lapjaként jelent meg.)

1922. december. Tisztviselő mozgalom a MÁV-nál az előléptetések ügyében.

1922. december. Tanítók küldöttsége a miniszterelnöknél.

1923. január. A KANSz követeli a rendkívüli segély 200%-os emelését.

1923. március. A KANSz ülésén nagy elkeseredés, a minisztertanács előnytelen döntése miatt.

1923. március. A KANSz követeléseiről memorandum a miniszterelnökhöz.

1923. március. Az Állami Tanítók Országos Egyesületének memorandumja követeléseikkel.

1923. március. A KANSz újabb tárgyalást akar a kormánnyal. (A botrányos Kelety-féle akció nehezíti a tárgyalásokat.)

1923. március. A MÁV alkalmazottak újabb fizetésjavítást követelnek.

1923. április. A KANSz küldöttségét fogadja gr. Bethlen.

1925. június. A TESz és KANSz együttes küldöttsége jún. 2-án járt a kormányzónál valamint gr. Bethlennél, és memorandumot adott át a tisztviselők követeléseiről. (Scitovszky Bélának, a parlament elnökének és Kállay pénzügyminiszternek is átadták a memoran- dumot.)

¹³⁶ A VÁOSz az egész ellenforradalmi rendszer alatt nem működhetett, csak a felszabadulás után 1945-ben szerveződött újjá.

¹³⁷ FL Bp. Ítéltábla elnöki iratok 1922. I/A—III. 3. 9308; 1922. IM VIII. sz. Az eredeti levél számos ceruzajavítással és megjegyzéssel.

¹³⁸ Ítéltábla elnöki iratok. 1922. I/A. III. 3. szám nélküli, eredeti sokszorosított példány.

III. LEÉPÍTÉSEK ÉS FIZETÉSRENDEZÉSI KÍSÉRLETEK

¹ A Tanácsköztársaság alatt meggyilkolt vagy meghurcolt kommunista pedagógusok életrajzát közli a *Kioltott Fáklyák* c. kötet (Tankönyvkiadó 1963.) Az úgynevezett „kommunista fegyelmi” pedagógusokra vonatkozó részét összefoglalóan közli Simon Gyula, *Fegyelmi eljárások pedagógusok és diákok ellen a Magyar Tanácsköztársaság bukása után* (Pedagógiai Szemle 1959. márc. 186–196. l.) és Szabolcs Ottó, *Pedagógusüldözések Budapesten a Tanácsköztársaság bukása után* (uo. 296–307. l.). A fegyelmi számos iratát közli Balogh—Szabolcs, *Pedagógusok a két világháború között*. Bp. (1963.). A kommunista pedagógusok meghurcolására, meggyilkolására és az igazságtalan ítéletekre vonatkozó számos példát közöl Kelen Jolán, *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900–1920.* c. kötet. (Kossuth 1958.)

² 1920–22. évi nemzetgyűlés nyomtatványai 49. sz. 335. l.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ A hivatalos vizsgáló bizottság megalakítására vonatkozó részletes határozat megtalálható a Fővárosi Közlöny 1919. okt. 24-i számában (707–709. l.). Ugyanez a határozat országos érvényűvé vált. L.: DÁL Kereskedő Társulati Polgári Fiúiskola iratai 726/1919. okt. 2. Eredeti, kézzel aláírt rendelkezés.

⁶ A névsorokat rendszerint a közvetlen munkatársak meghallgatásával állították össze. Joga volt azonban bárkinek fegyelmit kérni állami tisztviselő ellen a forradalmak alatti szereplése miatt, s a fegyelmit minden esetben lefolytatták. Így bárki bosszút állhatott haragosán feljelentéssel; ti. a meghurcoláson túl a fegyelmi lefolytatásnak ideje alatt csak harmad vagy fele fizetését kapta a közalkalmazott, s a rendszerint több hónapig tartó eljárás így nagy anyagi nehézségek elé állította.

⁷ Az egyes minisztériumok siettek összeállítani a felelősségvönás szempontjait, nehogy a „legkisebb bűnösök” is büntetlen maradhassanak. Pl. a vallás- és közoktatásügyi miniszter 179 639/919. sz. körrendelete értelmében 26 szempont alapján kellett minden iskolának jelentést tennie a pedagógusok Tanácsköztársaság alatti szerepléséről. (L.: DÁL MÁV Műhelytelepi Iskola iratai. 14/1920.)

⁸ Ilyen esetek iratait közli: Balogh—Szabolcs i. m. 81–93. l.

⁹ A fegyelmi bizottságokba a „Nemzeti Szövetségek” kijelölése alapján nevezték ki a „köztisztviselő képviselőit”. (L. pl. Fővárosi Közlöny idézett határozatát.)

¹⁰ A memorandum teljes szövegét l.: OL PM Halla Aurél iratai "A" dosszié. Eredeti tisztázat.

¹¹ OL VMK Elnöki 1919-4540. Eredeti tisztázat.

¹² OL Fk. biz. 1919–1926/77. Közli: Nemes Dezső, *Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921*. Szikra 1956. 113–114. l.

¹³ Hegedűs Lóránt Tomcsányi Vilmos igazságügyminiszterhez írott s idézett levelét lásd FL Bp. Ítéltábla Elnöki 1921. J. A. II. E. 4658. PM.

¹⁴ FL Bp. Ítéltábla elnöki iratai 1917–1919. J. A. 54, 4125. sz. eredeti levélből.

¹⁵ MMI Hadbíró: (13) osztály. 1919. 160 412. Eredeti tisztázat. Eredeti jelzése NB. MNHF. 1919-II-b-2056.

¹⁶ FL Bp. Ítéltábla elnöki iratai 1917–1919. J. A. 54. 30 805. sz.

¹⁷ A Népszava 1920. június 8-i száma részletesen beszámol az ügyről.

¹⁸ A politikai üldözésekben elől járt Budapest székesfőváros tanácsa. Az ellenforradalom hatalomra kerülése után a tanács első dolga a Tanácsköztársaságban részt vett tisztviselők és alkalmazottak megbüntetése volt. Az ismét Fővárosi Közlöny címen megjelenő hivatalos lap első számának első oldalán hozza a tanács határozatait a régi vezetők állásukba való visszahelyezéséről, a proletárdiktatúra alatt vezető állást betöltött tisztviselők azonnali elbocsátásáról és felelősségre vonásáról. A fővárosi tanács 96 114/1919. I. sz. határozata kimondja: „... mindazokat, akik a főváros bárminő hivatalánál, tanügyi és egyéb intézeténél

1919. évi március 21. óta alkalmazottak, alkalmaztatásuk semmis, helyükről azonnal eltávolítandók és részükre semminemű illetmény ki nem utalható. Ez a rendelkezés az egyes üzemeknél alkalmazott közönséges napszamosokra nem kötelező, de megokolt esetekben alkalmazható. Felhívja ezért a tanács az összes hivatalok, intézmények és vállalatok vezetőit, hogy ennek a rendelkezésnek haladéktalanul szerezzen érvényt. Amennyiben az ilyenképpen eltávolítottak által végzett teendők ellátására munkaerők alkalmazása mutatkozik szükségesnek, felhatalmazza a tanács a hivatalok, intézmények, üzemek és vállalatok vezetőit, hogy addig is, amíg e részben az illetékes szerv részéről intézkedés történik, az alkalmazások kérdésében, a szükséghez képest saját hatáskörükben intézkedjenek ...” (Fővárosi Közlöny 1919. aug. 15.) Ezzel egyidejűleg kiadta a második 96 115/1919. I. sz. határozatát: „A tanács folyó évi augusztus hó 7-én hozott 9114/1919. sz. határozatában kimondotta, hogy mindazok ellen a közigazgatási, ill. intézeti, üzemi és vállalati alkalmazottak ellen, akik a proletárdiktatúra alatt és ennek megbízásából megelőző alkalmaztatásuknál nagyobb hatáskörű vezető állást töltöttek be, akár a fővárosnál, akár másutt, vagy pedig a kommunista mozgalomban aktív részt vettek, a fegyelmi eljárás a felfüggesztésnek kimondása mellett azonnal megindítandó. Ennek folytán felhívom az összes városi hivatalok, intézmények és üzemek vezetőit, hogy mindazokról az alkalmazottakról, akik ellen véleményük szerint a fentebb említett okokból eljárásnak helye lehet, a tényállás tüzetes megjelölésével egyenként külön-külön tegyenek hozzá a lehető legrövidebb időn belül, de legkésőbb 8 nap leforgása alatt jelentést.” A Fővárosi Közlöny ugyanezen számában rendelkezés jelent meg, amely részletes felsorolás alapján az iskolaigazgatók kötelességévé teszi a jelentéstételt a tantestület minden, a kommün alatt valamilyen munkát vagy állást vállalt tagjáról. A rendelet kimondja a proletárdiktatúra alatt leváltott igazgatók azonnali visszahelyezését s épp ezekre a reakciós voltak miatt eltávolított és többségében bosszúra szomjazó igazgatókra bízta a bosszú-lista összeállítását „Felhívom az iskoláknak és tanfolyamoknak a tanács által megválasztott vagy kiküldött vezetői közül azokat, akik nem esnek a tanácsi határozat rendelkezése alá — nem kell magukat is fegyelmi alá vonni — a) hogy előbbi helyüket azonnal foglalják el... Mindazoknak, akiket a proletárdiktatúra bármely minőségben újonnan alkalmazott, adják tudomására, hogy alkalmazásuk a tanács határozata értelmében (c pont) semmis, helyüket azonnal el kell hagyniok, s a fővárostól sem előre, sem utólag semmiféle díjazásra igényük nincsen.” Tehát a régi, a Tanácsköztársaság alatt leváltott igazgatókra bízták az új, az őket felváltó iskolavezetők eltávolítását. Elképzelhető, hogy ezt milyen módon hajtották végre. S ezt nevezte Wolff Károly, a fővárosi tanács akkori diktátora a lelkek szabadságáért való harcnak, mikor a fővárosi törvényhatósági bizottság alakuló ülésén 1920. augusztus 11-én kijelentette: „Miután a lelkek szabadságáért akarunk harcolni, elsősorban súlyt fektetünk a székesfőváros tanügyére.” (L.: Hamvas József, *Budapest megújítása*. Bp. 1942. 27. l.)

A fenti rendelkezések alapján indultak mind a budapesti közigazgatásban, mind az intézményekben és az üzemekben a tömeges fegyelmi vizsgálatok.

A fővárosi tanács által 1919–20. évben a Tanácsköztársaság alatti magartásukért felelősségre vont közigazgatási alkalmazottak és pedagógusok száma a következőképpen alakult. (Budapest Székesfőváros 1920. évi egyik közgyűlési jegyzőkönyve szerint, 1920. évi k. 210. l.)

Közigazgatási szak:

végleges tisztviselő	130 személy ellen
ideiglenes tisztviselő	67 személy ellen
altisztó, tűzoltó	82 személy ellen
Összesen:	279 személy ellen

Tanügyi szak:

a) felfüggesztés kimondásával indult fegyelmi	337 személy ellen
b) előzetes vizsgálat indult	279 személy ellen
c) fegyelmi jelentés ment a VKM-be	71 személy ellen
Összesen:	687 személy ellen.

A fővárosi közigazgatási és tanügyi szakon tehát összesen 966 személy ellen indult fegyelmi

vizsgálat. Ezek az adatok a fővárosi tanács hivatalos adatai. A valóságban sokkal nagyobb a tanács által felelősségre vont és elbocsátott tisztviselők és pedagógusok száma. Erre mutat, hogy a Fővárosi Közlöny 1919. augusztus 15. és szeptember 5. között megjelent három száma név szerint felsorolva 418 községi pedagógus elbocsátásáról vagy felfüggesztéséről ad hírt. 1920. október 15-ig a felelősségre vont 279 fővárosi közigazgatási tisztviselő közül még mindig csak 214-nek az ügye fejeződött be. A 214 befejezett vizsgálat közül elbocsátással 109, pénzbüntetéssel 42, dorgálással 15, felmentéssel 48 végződött. (Vö. Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. okt. 15.)

¹⁹ Vö. Kiss György, *A budapesti várospolitikai 1873–1944*. Jogi Kiadó 1954. — *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900–1920*. Kossuth 1958. — Jóború Magda, *A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában*. Tankönyvkiadó 1963. — Balázs Béla, *A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza*. Művelt Nép 1953. A felfüggesztett és fegyelmi alá vont budapesti pedagógusok nagy számára utal Haller közoktatási miniszter 1920. évi nyilatkozata: „Elsősorban azt tekintem főfeladatomnak, hogy az iskolákat alaposan megtisztítsam a bolsevista elemektől. — Gondoskodni fogok róla, hogy egy tanférfit se kerülhessen vissza a katedrára, ha a vörös rémuralom előkészítésében vagy fenntartásában vétkes. Egyedül a fővárosban kb. 500 ügyet terjesztettek fel.” (Nemzetnevelés 1920. 1. sz.)

²⁰ A törvény hatásáról beszámol a Pesti Hírlap 1922. jún. 27. száma.

²¹ L.: FL Budapesti táblaelnöki reponenda 1920. (Szám nélkül.)

²² Uo.

²³ Uo. 1921.

²⁴ FL VII. üo. 10 933/1919.

²⁵ FL I. üo. 8733/1919.

²⁶ FL VII. üo. 10 908/1919.

²⁷ FL Budapesti táblaelnöki reponenda 1921. (Szám nélkül.)

²⁸ GyÁL Tanfelügyelőségi iratok 14. cs. 2653/1921. Az ítéletet 1921. jún. 18-án a VKM szigorú dorgálásra és az előléptetéstől való 5 évi eltiltásra enyhíti, mivel Láng Gyula a tisztségek formális ellátásán kívül semmit sem tett.

²⁹ GyÁL Közigazgatási bizottsági iratok 3132-1921.

³⁰ Uo. 1072/1922.

³¹ PÁL Tanfelügyelőségi iratok 3280/1922.

³² FL VII. üo. 3149/1919.

³³ Uo. 3980/1919.

³⁴ OL VKM elnöki 1560-1920. Eredeti. A rendelet végrehajtása már azért sem ütközött nehézségbe, mert az egyes tárcák ezeket a névsorokat „saját használatra” már előbb összeállították. Pl. a VKM már 1919. dec. 2-án elrendelte a kommunista vagy a proletárdiktatúrával rokonszenvezett tanítók országos összeírását. (L.: PÁL Tanfelügyelőségi iratok 932/1920. Másolat. Közli Balogh—Szabolcs i. m. 74—75. l.) Már 1919. nov. 8-án elrendelte a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kommunizmussal rokonszenvező népművelési megbízottak összeírását. (L.: PÁL Tanfelügyelőségi iratok 60/1919.) A rendeletet november 28-án kibővítette az óvónőkre is. (L.: PÁL Tanfelügyelőségi iratok 22/1919. sz.)

³⁵ Olyan kiváló tudósokat fosztottak meg ekkor kenyerüktől, s egy részüket munkalehetőségüktől is, mint pl. Plosz Sándor, Szladits Károly, Illés József, Grosmidt Béni, Pikler Gyula, Magyar Gyéza, Benedek Marcell, Király György, Alexits György, Molnár Gyéza, Fogarasi Béla, Asbóth Oszkár, Alexander Bernát, Beke Manó, Kövesligethy Radó, Révész Gyula, Schmieth József. A Tanácsköztársaság bukása után előzőtt és nevesebb pedagógusok teljes névsora megtalálható: Kelen Jolán, *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon* c. könyv 181. l.

³⁶ Gallina Frigyes, *Tíz év története Budapest életében*. Bp. 1930. 142. l.

³⁷ Ezt a folyamatot írja le szemléletesen Ács István a Szocializmusban megjelent tanulmányában. „Annyi bizonyos, hogy az ellenforradalomnak a zajosan csatlakozó közalkalmazottak aszisztálása mellett hallatlan elszántsággal végrehajtott létszámcökkentése [a kommunisták elleni fegyelmi — Sz. O.] gyilkosan alapos munka volt. Az állami, megyei és községi közalkalmazottak ezreit megfosztották kenyerüktől, börtönbe juttatták és az így

megüresedett állásokat másokkal töltötték be. Ezt is alaposan csinálták, annyira, hogy rövidesen kevés volt az állás. Szerveztek tehát új hivatalokat, és új állásokat.” (*Létszám-csökkenés az adminisztrációban*. Szocializmus 1923. 8. sz. 340. l.)

³⁸ Hivatalos Közlöny XXX. évf. 1922. 253. l.

³⁹ OL VKM VI-16-134 666. Másolat.

⁴⁰ Uo. Géppel írott fogalmazvány.

⁴¹ A Fővárosi Tanács pl. kimondotta: „Azokat kell elbocsátani, akik a proletárdiktatúra alatt nem megfelelő magatartást tanúsítottak, ha nem is ítélték állásvesztésre, vagy a kultusz-miniszter vissza is helyezte őket.” (Fővárosi Közlöny 1924. 22. sz.)

⁴² OL BM Elnöki 1926-5-4626.

⁴³ Pesti Hirlap 1922. júl. 7.

⁴⁴ A KANSz 1922. júl. 5-i nagy választmányi ülésének jegyzőkönyvéből. (Magyar Köztisztviselők Lapja 1922. júl. 8.)

⁴⁵ Pesti Hirlap 1923. márc. 15.

⁴⁶ Pesti Hirlap 1923. jún. 9.

⁴⁷ L.: Zentay Dezső, *A munkanélküliség alakulása szellemi pályák körében Budapesten*. Stat. Közl. 60. k. 4. sz. 91. l.

⁴⁸ Ács István még Zentaynál is lényegesen kevesebbre becsüli a B-listázások eredményét. „Ez [ti. a B-listázás — Sz. O.] programszerűen meg is történt, hullámai ma sem csöndesedtek le, csakhogy valahogy mégis hiba csúszott ebbe a műveletbe, mert az állami közalkalmazottak száma, amely az 1920—21. évi 177 013-ról 1921—22-re 209 083-ra emelkedett, 1922—23-ra 208 390-re csökkent, tehát összevissza csak 693 főnyi apadást mutat, holott ezzel szemben az 1921—22. évi létszámkimutatás adatai szerint 10 475 B-listás állami alkalmazottat, sőt még ennél is többet lehetett volna 1922. július havában elbocsátani. Ez azt jelenti, hogy visszatartották, másutt helyezték el a létszámapasztási állományba sorozott alkalmazottak 93—94%-át, vagy 693-nál többet távolítottak el, de *helyüket újra betöltötték* [kiemelés tőlem — Sz. O.] illetőleg a megszüntetett állások helyett esetleg másféle újakat szerveztek.” (Ács István i. m. 340. l.)

⁴⁹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1922. aug. 31. (Közig. és pol.)

⁵⁰ Uo.

⁵¹ L.: Nemzetgyűlés irományai 213—270. k. 425. l.

⁵² Pesti Hirlap 1923. márc. 1.

⁵³ OL PM Genfi tárgyalások iratai. I/D-B. Kategóriánként részletezve.

⁵⁴ L.: Nemzetgyűlés irományai uo.

⁵⁵ Győr megye Moson megyével, Komárom megye Esztergom megyével, Nógrád megye Hont megyével, Borsod megye Gömör és Kishont megyével, Szatmár megye Bodrog megyével, Szabolcs megye Ung megyével, Arad megye Torontál-Csanád megyével egyesült.

⁵⁶ Részletes adatokat l.: OL BM Elnöki 1926-5-4626-216-18.

⁵⁷ Részletesen l.: OL BM elnöki 1926-4624-431-32.

⁵⁸ Városenkénti részletezés: OL BM Elnöki 1926-5-4626-259.

⁵⁹ A nemzetgyűlés előtt 1923. évi aug. 31-én tartott beszédéből (Klebensberg, *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. Bp. 1927. 375—376. l.)

⁶⁰ Pesti Hirlap 1922. dec. 7.

⁶¹ L.: Nemzetgyűlés irományai 312—270. k. 425. l.

⁶² OL BM Elnöki 1926-5-4626-425.

⁶³ Uo. 1926-5-4626-422. d.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 1926-5-4626-443.

⁶⁶ L.: Pesti Hirlap 1922. aug. 11.

⁶⁷ L.: Pesti Hirlap 1923. febr. 27.

⁶⁸ L.: Belügyi Közlöny 1922. aug. 13.

Majd négy évvel később a kormánynak sikerült egy vele lojális szervezetbe tömöríteni a B-listázott tisztviselőket. 1926-ban megalakult a „B-listás közszolgálati Alkalmazottak Országos Egyesülete”. A kormány ettől kezdve csak ezt a szervezetet ismerte el és kimondta, hogy

„a B-listás közalkalmazottak egyedüli hivatalos szerve, mely az állásnélküli közszolgálati alkalmazottak érdekeit képviseli minden téren”. (Az ezzel kapcsolatos részletes utasítás: Hivatalos Közlöny 1926. 21. sz. 336. l.)

⁶⁹ L.: Pesti Hírlap 1922. dec. 15.

⁷⁰ Vö. Sz. Ormos Mária, *Az 1924. évi magyar államkölsön megszerzése*. Akadémiai Kiadó 1964.

⁷¹ OL PM memorandum iratok 4. sz. melléklet.

⁷² Részletesen l.: OL PM Genfi X-b/i.

⁷³ L.: Nemzetgyűlés irományai 373–423. k. 303. l. (A hivatalos francia–magyar szöveg a népszövetségi szerződésben.)

⁷⁴ L.: Uo.

⁷⁵ A Nemzetek Szövetsége Magyarországi Főbiztosának VII–XII. jelentése 1924. november 1-től 1925. április 30-ig. (Az 1924. december 1-től december 31-ig szóló rész 11–12. l.)

⁷⁶ A valóságban csak 4081-gyel, mert az állami költségvetésbe fel nem vett, de utólag alkalmazott 244 MÁV és 2 bányászati alkalmazott a kimutatásban nem szerepel.

⁷⁷ A Nemzetek Szövetsége Magyarországi Főbiztosának VII–XII. jelentése 1924. november 1-től 1925. április 30-ig. (Az 1924. dec. 1-től dec. 31-ig szóló rész 12. l.)

⁷⁸ A részletes tervezet l.: OL PM X/d. c.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ OL PM X/f-2. 59–60. b.

⁸¹ Uo.

⁸² Bethlen I. felszólalása a nemzetgyűlésen (Bethlen, *Beszédei és írásai*. II. k. 93. l.)

⁸³ Részletesen: OL PM Genfi I/D-B. Ezek az elbocsátások már rendszerint nyugdíjazás formájában történtek, egyre kevesebb a végkielégítés. Az 1924. IV. tc. alapján elbocsátott 35 535 személy közül csak 3212, közöttük 1783 tisztviselő kapott végkielégítést.

⁸⁴ További részletezése OL PM Genfi IX/2-i.

⁸⁵ Például: „Kormányzóság, földbirtokrendező bíróság, külügyi szolgálat, vámórség, folyamórség, új egyetemek stb.”

⁸⁶ Erre a folyamatra Taylor, a Népszövetség helyettes főbiztosa is felfigyelt, amint az a Bethlenhez 1925. febr. 23-án írott leveléből kiténik (OL PM XXV/B.).

⁸⁷ Az 1923. évi július hó 1-től 1928. évi július 30-ig foganatosított összes létszámapasztás részletes adatai megtalálhatók OL PM Szabóki Alajos államtitkár iratai. (284. k. 2. csomó I. 3.)

A Takarékosági Bizottság adatai: OL PM Genfi tárgyalásokra kiküldött pénzügyi bizottság iratai X. K. Bethlen miniszterelnöknek átadott iratok: d., e.

A „racionalizálás” részletes adatai megtalálhatók OL PM Imrédy Béla iratai (K 278) 1. csomó 6. dosszié 1931–33.

⁸⁸ Vö. Hollós István, *A közszolgálati alkalmazottak nyugdíjkérdése és a megoldási lehetőségek*. (Stat. Közl. 93. k. 2. szám.)

⁸⁹ A kifizetett nyugdíjak végösszege

1924–25. évben	104 002 246 ar.	K=120 642 605 P
1925–26. évben	129 620 831 ar.	K=150 360 164 P
1926–27. évben	129 536 956 ar.	K=150 262 869 P
1927–28. évben		171 083 838 P
1928–29. évben		206 049 340 P

⁹⁰ Erről a választásról Hamvas József, aki maga is fővárosi hivatalnok, így írt: „A közösség szinte fásultan vonult vissza a szavazástól, mintha nem akart volna részt venni a felelősségben. A tobzódó „alakulatok” és a választóközönség között olyan szakadást hasított a bizalmatlanság, hogy tompa közönnnyel nézte a polgárság is, mi történik.” Hamvas i. m. 23. l.

⁹¹ Idézi Gárdonyi Albert, *Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből 1877–1923*. Bp. 1925. 155–156. l.

⁹² Uo.

⁹³ Budapest Törvényhatósági Bizottsága által 1923. évben tartott közgyűlések jegyzőkönyve. 1923. október 15. 515. l.

- ⁹⁴ Uo. 720. l.
- ⁹⁵ A Bp. székesfőváros közgyűlése 1921. márc. 11-i ülésének határozatából. 1921. évi jegyzőkönyv 105. l.
- ⁹⁶ Részletesen l.: FL I. üo. 7091/1922.
- ⁹⁷ Vö. Kiss György i. m. 241. l.
- ⁹⁸ Részletesen l.: Illyefalvi, *Tíz év Budapest székesfőváros életéből a világháború után*. Székesfőv. Stat. Hivatal 1930. II. k. 440–441. l.
- ⁹⁹ Uo. 432. l.
- ¹⁰⁰ L.: KANSz 1924. nov. 2.
- ¹⁰¹ A főváros hivatalnokai karára vonatkozó adatok ellentmondóak. Mi a Statisztikai Közleményekben publikált adatokat használtuk fel. Az FL-ben a tanács I. elnöki üo. bizalmas anyagában található összehasonlító táblázat szerint már 1926. december 1-én 6146 a főv. tisztviselők száma.
- ¹⁰² Vö. Illyefalvi Lajos, *A székesfővárosi közigazgatási alkalmazottak*. Stat. Közl. 68. k. 4. sz. 4–9. l.
- ¹⁰³ Vö. Szabolcs Ottó, *Munka nélküli diplomások a Horthy-rendszerben. 1919–1944*. Kossuth 1964. 52–60. l.
- ¹⁰⁴ Vö. *A szellemi munkások összeírása 1928*. Bp. 1930. 5*–6*. l.
- ¹⁰⁵ A helyzet tarthatatlanságát Smidt Jeremiás a Népszövetség magyarországi főbiztosa is felismerte, amint azt az 1924. évi június havi jelentésében leírja: „Az állami alkalmazottak kérdése rendkívül nehéz és előreláthatóan az is marad. Ennek a kérdésnek a fontosságát mutatja az a tény, hogy az újjáépítési költségelőirányzat első időszakára 351,6 millió aranykoronával előirányzott egész évi kiadásból 210,8 millió aranykorona, vagyis körülbelül 60% személyi kiadásokra és nyugdíjakra esik. Ez az összeg még nem öleli fel az állami vállalatok alkalmazottainak illetményeit. Noha ilyen nagy ez a tétel, az állami alkalmazottak nincsenek jól fizetve, mivel számuk túl nagy, ami részben tradícióra, részben pedig arra vezethető vissza, hogy Magyarország szükségképpen kénytelen azokról az állami alkalmazottakról gondoskodni, akik a trianoni békeszerződés következtében elvesztett területekről inkább visszatértek Magyarországra, semhogy más állam polgáraivá váltak volna.” (A Nemzetek Szövetsége Magyarországi Főbiztosának II. jelentése 1924. június hó 1-től július hó 30-ig 4–5. l.)
- ¹⁰⁶ Uo. 5. l.
- ¹⁰⁷ A nagyker. indexszám alapján III. 31-én békebeli korona vásárlóereje: 21 176 papírkorona=21,45 aranykorona.
A létfenntartási indexszám alapján:
Dálnoki Kováts szerint egy békebeli korona vásárlóereje: 19 418 papírkorona=1,33 aranykorona.
A Pester Lloyd szerint a békebeli korona vásárlóereje: 19 286=1,32; Szakszervezeti Értesítő szerint 25 010=1,72.
- ¹⁰⁸ A KANSz összeállítása szerint 100 osztrák korona = 102 K-val, drágulás arányában kifejezve: Ausztriában 1:7/6, Magyarországon 1:4/3. A megélhetési viszonyok tehát Ausztriában 24/21-szer kedvezőbbek voltak, és így 100 osztrák koronával kereken 116 magyar koronát kell egyenlőnek tekinteni.
- ¹⁰⁹ Az MNB tisztviselőinek havi fizetéseként a nőtlen tisztviselők minimális fizetési vannak feltüntetve.
- ¹¹⁰ A fizetésrendezés után majd egy évvel a KANSz 1925. május 23-án tartott III. tagértekezlete hangot ad elégedetlenségüknek. „A harmadik tagértekeztet fájdalommal állapítja meg, hogy az átmeneti jellegű intézkedés [az 1925. áprilisi fizetésrendezés — Sz. O.], amely a közszolgálati alkalmazottak részére a Nemzetek Szövetsége Pénzügyi Bizottsága által is indokolt és kívánatosnak elismert gyors segítséget volt hivatott nyújtani amellet, hogy a szolgálati kategóriák egy részét a sokkalta mostohább viszonyok között tengődő közszolgálati nyugdíjasokkal, özvegyekkel és árvákkal együtt méltánytalan elbánás alá vonta, általában véve és messze mögötte maradt a jogos várakozásnak, mégpedig annak ellenére, hogy államháztartásunk egyensúlyának helyreállítását célzó pénzügyi és gazdasági intézkedések eredmé-

nyeiről nemcsak itthon hangzottak el illetékes nyilatkozatok, hanem a Népszövetség Tanácsa is kifejezést adott meglegedésének az újjáépítés végrehajtásában elért kiváló eredmények miatt.” (KANSz 1924. máj. 24.)

¹¹¹ Ezt mutatja pl. a nagykereskedelmi árak emelkedése, mely 1924. július 1-től december 1-ig — az aranykorona árfolyamának csökkenése mellett is—indexszámban 22 078 K-ról 23 466 K-ra emelkedett.

¹¹² A kézirat megtalálható OL PM Genfi X/o. 4/2. a.

¹¹³ OL PM Genfi XXXV/b. Eredeti.

¹¹⁴ A fővárosi tisztviselők fizetése hosszú évtizedeken keresztül jelentős mértékben magasabb volt az állami tisztviselők fizetésénél. 1924-re a helyzet megváltozott, az állami tisztviselők fizetése utolérte a fővárosi fizetéseket, sőt felsőbb kategóriákban felül is múlta azokat. Az 1924. július hó 1-i fizetésszabályozást a fővárosnál is végrehajtották, s eszerint a legalsó

A fővárosi közigazgatási és közkórházi személyzet fizetésrendezése

Fizetési		1924. július 1-től havi fizetés arany- koronában	1924. szeptember 1-től havi fizetés arany- koronában
osztály	fokozat		

A tényleges szolgálatban levő végleges közigazgatási és közkórházi tisztai személyzet

I.	1.	600	900
	2.	540	825
I/a.	1.	450	700
	2.	420	640
II.	1.	390	600
	2.	360	540
III.	1.	340	380
	2.	300	340
IV.	1.	290	300
	2.	280	290
V.	1.	270	280
	2.	260	260
VI.	1.	235	235
	2.	220	220
VII.	1.	200	200
	2.	190	190
	3.	180	180
VIII.	1.	160	160
	2.	150	150
	3.	140	140
IX.	1.	130	135
	2.	120	130
	3.	110	125
X.	1.	105	115
	2.	100	110
	3.	96	100
XI.	1.	92	95
	2.	88	90
	3.	84	86

Fizetési		1924. július 1-től havi fizetés arany- koronában	1924. szeptember 1-től havi fizetés arany- koronában
osztály	fokozat		

Ideiglenes hivatalnokok

I.	85	95
II.	82	92
III.	79	89
IV.	76	86
V.	73	83
VI.	70	80
VII.	67	77
VIII.	64	74
IX.	60	70
X.	55	65

Havidíjas hivatalnokok

19. évtől	78	88
16–18. évben	72	82
13–15. „	66	76
10–12. „	63	73
7–9 „	60	70
4–6. „	57	67
2–3. „	54	64
1. „	51	61

kategóriákban az államiakkal egyenlő, felsőbb kategóriákban az államiaknál alacsonyabb fizetéseket állapítottak meg. Természetesen a fizetések ily formában való rendezése kiváltotta a kiváltságos helyzethez szokott fővárosi tisztviselők elégedetlenségét. Különösen a magasabb fizetési osztályokba sorolt tisztviselők elégedetlenkedtek, s indították meg a harcot régi kiváltságos helyzetük biztosításáért. A harc nem maradt eredménytelen, 1924. szeptember hó 1-én ismét rendezték aranykoronában a fővárosi fizetéseket. Vö. Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottsága hatáskörében (1920. VIII. tc.) az 1924. évben tartott tanácskozások jegyzőkönyvei. 283–298. l.

A fővárosi tisztviselők tehát nem sokáig maradtak az államiakhoz képest rosszabb helyzetben, kb. 2 hónap alatt sikerült kivívniuk, hogy ismét — ha nem is a régi mértékben — kivételes fizetést élvezzenek. Különösen feltűnő, hogy míg az 1924. szeptemberi fizetésjavításkor a kis fizetésű tisztviselők fizetéseit alig vagy csak igen kis mértékben emelték, a fő-tisztviselők fizetése 40–50%-kal növekedett.

Az oktatászemélyzet fizetését és a különböző pótlékokat 1925. január 1-i hatállyal rendezte a főváros. A pedagógusokat 3 fizetési osztályba, s azon belül 15 fokozatba osztotta. A fizetéseket 86–340 aranykoronában állapították meg. Ugyanakkor szabályozták az óradíjakat, a nyugdíjba be nem számítható működési, kültelki és hadipótlék összegeit. Ezek az összegek nem oldották meg a fővárosi tisztviselők anyagi nehézségeit, bár ismét — ha kis mértékben is — kiváltságos helyzetbe jutottak állami kollégáikhoz képest, de fizetésük — a vezető tisztviselőktől eltekintve — így sem volt elegendő megélhetésükre.

¹¹⁵ L.: OL PM Genfi X/a 4–4. sz. melléklet.

¹¹⁶ KANSz 1925. nov. 15.

¹¹⁷ A mellékelt táblázatok: OL PM Genfi X/b. 9–3–11. sz. mellékletei.

¹¹⁸ Az államvasúti fizetési rendszer 1925-ben a rendezés után a valóságban még anti-demokratikusabb volt az államinál is. Formailag ugyan demokratikusabbnak látszik, hisz az államvasúti tisztviselők csak 9 kategóriába (fizetési osztály) voltak osztva. De ha az államiaknál csak az első kilenc fizetési osztályt nézzük, úgy az első világháború előttihez képest az arány 27,4% és 37,9% között mozog, s így az eltérés még az államvasútiaknál is kisebb. A valóságot megközelítőbb képet akkor nyerünk, ha az első kilenc állami fizetési osztályok javadalmainak arányszámait is viszonyítjuk az államvasúti fizetési osztályokhoz; így az eredmény: az államiaknál 27,4–73,2%, az államvasútiaknál 38,7–51,5% között mozog. Tehát a valóságban az államvasúti kistisztviselők az 1925-ös fizetésrendezés után az államiakhoz viszonyítva előnytelen helyzetbe kerültek.

¹¹⁹ Vö. Kádár Iván, *A munkásosztály helyzete Magyarországon a Horthy-rendszer idején*. Szikra 1956. 78. és köv. lapok.

¹²⁰ Illyefalvi Lajos átszámítása szerint. (*Tíz év Budapest Székesfőváros életéből a világháború után*. Bp. 1930. 512–517. l.) A fizetésbe a lakáspénz is bele van számítva.

¹²¹ Az 1926. évi fizetésrendezés még az államiaknál is feltűnően kedvezett a fővárosi tisztviselőknek, akiket lényegében kiváltságos helyzetükbe juttatta vissza még állami kollégáikhoz képest is. Világosan mutatja ezt az alábbi táblázat:

A véglegesített fővárosi tisztviselők fizetése 1924 és 1928 között

Fizetési		Havi fizetés				
osztály	fokozat	1924	1925	1926	1927	1928
I.	1.	1269,32	2103,14	2169,06	2401,00	2438,75
	2.	1169,85	1863,51	1928,42	2137,00	2174,75
II.	1.	866,55	1623,07	1687,78	1873,00	1910,75
	2.	786,97	1383,44	1447,15	1609,00	1646,75
III.	1.	570,34	1050,16	1113,70	1241,58	1276,33
	2.	517,28	895,41	960,87	1065,58	1100,33
	3.					1012,33

Fizetési		Havi fizetés				
osztály	fokozat	1924	1925	1926	1927	1928
IV.	1.	464,23	735,65	780,22	874,08	906,00
	2.	450,96	703,71	748,13	839,08	871,00
	3.					836,00
V.	1.	430,18	626,31	665,08	744,92	772,42
	2.	403,65	594,67	663,00	709,92	737,42
	3.					702,42
VI.	1.	365,63	521,98	556,21	624,42	649,08
	2.	345,73	498,02	532,15	591,42	622,08
	3.					596,08
VII.	1.	312,13	436,91	465,14	522,25	542,50
	2.	298,87	420,93	449,09	402,25	524,50
	3.	285,61	404,96	433,05	486,25	506,50
VIII.	1.	252,01	359,83	382,09	428,00	444,00
	2.	238,75	347,84	370,06	415,00	431,00
	3.	225,48	335,86	358,03	402,00	418,00
IX.	1.	211,33	310,70	327,11	395,00	411,00
	2.	204,70	298,72	315,08	382,00	398,00
	3.	198,07	286,74	303,05	368,00	384,00
X.	1.	184,80	266,77	283,00	328,83	340,42
	2.	187,11	254,79	272,97	314,83	326,42
	3.	164,95	242,80	258,93	300,83	312,42
XI.	1.	156,06	222,44	236,52	275,08	285,25
	2.	149,43	214,45	228,51	266,08	276,25
	3.	144,12	206,46	220,49	256,08	266,25

Az ideiglenes hivatalnokok fizetése

I.	—	—	—	—	—	—
II.	153,86	250,02	262,35	296,33	305,08	
III.	149,88	234,04	246,31	276,33	285,08	
IV.	144,57	222,06	234,22	266,33	275,08	
V.	141,92	212,48	222,25	256,33	265,08	
VI.	137,94	202,09	214,23	246,33	255,08	
VII.	131,75	190,59	201,19	230,17	245,08	
VIII.	123,79	174,61	185,15	210,17	225,08	
IX.	118,48	166,63	177,13	200,17	219,08	
X.	111,85	158,64	169,11	190,17	205,08	

¹²² Vö. Incze Miklós, *Az 1929—1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon*. Akadémiai Kiadó 1955.

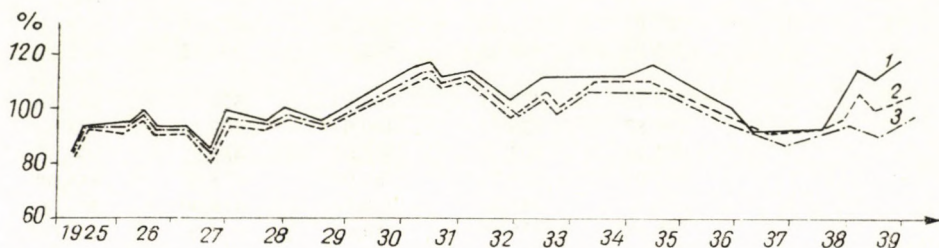
¹²³ Részletesen Dausz Gyula, *A székesfővárosi oktatók fizetésügye 1873—1933*. Bp. 1934. 54. és a köv. lapokon.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Gömbös nem csupán a szociális demagógia irányát változtatta meg, s a dolgozó rétegeket igyekezett félrevezetni és megnyerni, hanem elsősorban saját híveiből álló fasiszta államapparátust akart létrehozni. Ez a totális fasiszta beállítottságú köztisztviselő gárda osztály-

jellegét tekintve azonban nem hozott volna lényeges változást a magyar államapparátus összetételében. Hiszen Gömbös hívei is elsősorban a katonatisztek és államhivatalnokok jobboldali érzelmű részéből toborzódtak, az államapparátusban a bethleni gárda helyett a fehérterrorista, féltett, megsértett, törtető elemek, vagy az államhivatalba törekvő középosztálybeli, jobboldali kispolgári elemek kerültek volna előtérbe. Ez a folyamat Gömbös alatt erőteljesen meg is indult.

¹²⁶ A köztisztviselők életszínvonalának alakulását az ellenforradalmi rendszer 25 évében szemléletesen mutatja Matolcsy Mátyás (*Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924–1944*. Bp. 1944. 47. l.) alábbi kimutatása:

A köztisztviselők illetményeinek reálértéke 1929 = 100

- 1 = Budapesten szolgálatot teljesítő II. fiz. o.-ban levő altiszt illetményeinek reálértéke
 2 = Budapesten szolgálatot teljesítő X. fiz. o.-ban levő tisztv. illetményeinek reálértéke
 3 = Budapesten szolgálatot teljesítő VI. fiz. o.-ban levő tisztviselő illetményeinek reálértéke

IV. A KÖZTISZTVISELŐ RÉTEG POLITIKAI ARCULATA

¹ Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.

² Korányi Frigyes nemzetgyűlési beszédéből. Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. márc. 15.

³ Idézi a Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.

⁴ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jún. 15–30. sz. Dr. Erdős Béla (a KANSz főtitkára) cikkéből.

⁵ Az idézett cikk mellett számos hasonló beállítású cikket találunk. Ajtai József pénzügyi tanácsos pl. arról ír, hogy „a hivatalnoki kar megmozdult és az általános sztrájk bejelentésével követelte a Peidl-kormány kommunista tagjainak azonnal való távozását. Ugyanaznap délután erőszakkal eltávolították Peidlékat.” Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.

⁶ A Nemzetgyűlés 1920. febr. 25-i ülése.

⁷ Friedrich István miniszterelnök levele a köztisztviselőkhöz: „Üdvözlöm a magyar köztisztviselői kart. Üdvözlöm az új korszak hajnalán. Az erkölcsökben, nemzeti érzéseiben megújuló Magyarországot számít a magyar tisztviselői kar munkásságára, melynek a réteg főtámasza volt [kiemelés tőlem — Sz. O.]. — Még nagy út van előttünk, a megpróbáltatás kálváriájának még nincsen vége, de már tudjuk, merre kell haladnunk. Bízom továbbra is abban, hogy a tisztviselői kar méltó lesz tradícióihoz, s akkor sem az ország, sem a tisztviselői kar nem vesztet el. — Friedrich.” (Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.)

⁸ Andrássy Gyula gróf az alábbi kiáltványt intézi a sajtón keresztül a magyar köztisztviselőkhöz (l. Magyar Köztisztviselők Lapja uo.):

„Az elmúlt keserves években a legtöbbet a tisztviselők szenvedtek. A háború megnövelte munkájukat, egészen új természetű feladatok elé állította őket. S a nagy munkát tekintélyes részük nyomorogva, szegénységben végezte. A pénz értékének süllyedése őket érte elsősorban. A fizetésemelések korántsem feleltek meg a szükségletnek. S a háború utáni válságok,

forradalmak szintén kínossá és nehezzé tették a lelkiismeretes tisztviselő feladatát. Ha elhagyja állását, előzőnlük a szélhámósok és tudatlanok az állami gépezetet s mindent helyrehozhatatlanul tönkretesznek. Ha állásában marad a tisztviselő, törvénytelen rendeleteknek kell engedelmeskednie, s oly irányok eszközévé kell magát adnia, melyeket elítél. Alig kerülheti el az esküszegést, mert kötelességét mulasztja, ha cserbenhagyja hivatalát, és kötelességét mulasztja, ha engedelmeskedik az erőszaknak.

S a nehéz megpróbáltatások között a hivatalnoki kar zöme bevált. [Kiemelés tőlem — Sz. O.] Történtek rablások, elbuktak egyesek, *de a nagy többség megállta a helyét*, s hogyha van még valami rend az országban és egy olyan mag, amelynek kifejlődésétől várhatjuk az ország helyreállítását, azt talán leginkább a minden baj és szenvedés közben kötelességét teljesítő tisztviselőknek köszönhetjük.

Fogadja a tisztviselői kar érdemeiért a magyar társadalom hálijának és köszönetének kifejezését.

Andrássy Gyula"

⁹ L.: Nemes Dezső, *Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921.* I. k. Szikra 1956. 23. l.

¹⁰ Vö. Nemes Dezső, *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921.* Akadémiai Kiadó 1962. 44—45. l.

¹¹ Gárdonyi Albert, *Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből 1873—1923.* Bp. 1925. 154. l.

¹² Ránki György, *Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején.* Történelmi Szemle 1962. 3—4. sz. 359. l.

¹³ Uo. 359. l.

¹⁴ Nemes Dezső i. m. 127. l.

¹⁵ Horthy Miklós budapesti bevonulásához a köztisztviselő gárda asszisztált. Erre utal a miniszterelnök alábbi bizalmas körrendelete:

„Magyar Miniszterelnök.

5907/M. E. I.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Nemzeti hadseregünk Horthy tengernagy úr vezetése alatt folyó hó 16-án történő bevonulása alkalmával kívánatosnak látszik, hogy a tisztviselők, akik az országház térre jegyet már nem kaphattak, testületileg a bevonulási útvonalon helyezkedjenek el rendezők vezetése mellett. Van szerencsém ennél fogva Nagyméltóságodat tisztelettel kérni, hogy a vezetése alatt álló minisztérium, valamint alárendelt hatóságok tisztviselőihez ily értelmű felhívást intéznie és a rendezőket tájékoztatni méltóztassék arra nézve, hogy teendőikre vonatkozó részletes felvilágosításokat, illetve a szükséges jelvényeket a rendezőbizottság irodájában (Országház VII. kapu. pénzügyminiszteri szoba) fogják megkapni.

Budapest, 1919. évi november hó 12-én.

A miniszter rendeletéből:
dr. Gogolák sk.
miniszteri tanácsos.

(Eredeti sokszorosítás. L. FL Ítéletábla elnöki 1917—1919. I. A. 54. 9. I/a.)

¹⁶ Az intelligencia együttműködésének alapvető fontosságáról szól a parlamentben bukása után is. (L.: Pesti Hirlap 1921. febr. 15.)

¹⁷ Nemes Dezső i. m. 126—127. l.

¹⁸ Ránki György i. m. 359. l.

¹⁹ Vö. Nemes Dezső i. m. 59. l.

²⁰ Bethlen István gróf, *Beszédei és írásai.* I. k. Génius Könyvkiadó, Bp. 1933. 14. l.

²¹ Pl. az igazságügyminiszter körlevelet bocsátott ki az összes alárendelt hivatal és intézmény vezetőjéhez. A körlevél szövege: „Az ország súlyos helyzetében a magyar királyi kormánynak egyetlen törekvése az, hogy az országot megóvja a Károly király bejövetele után minden oldalról közvetlenül fenyegető végpusztulástól. Minden remény megvan arra, hogy a cél rövidesen elérhető. Elvárja a kormány a hazafias tisztviselői kartól, hogy e nehéz időben is egységesen minden felesleges izgalomtól mentesen végzi munkáját. Kérem Méltóságodat,

hogy a fentieket alárendelt igazságügyi hatóságai személyzetével haladéktalanul közölni szíveskedjék.

Budapest, 1921. évi október hó 25-én.”

(Eredeti levél a miniszter sajátkezű aláírásával, FL Ítéletábla elnöki. 1921. I. 7. II. E.)

²² Vö. Nemes Dezső i. m. 310. l.

²³ Erről számol be a Pesti Hírlap 1920. nov. 9-i és 10-i számában.

²⁴ Ács István, *Létszámcsökkentés az adminisztrációban*. Szocializmus 1923. aug. 339–40. l.

²⁵ Uo.

²⁶ OL Halla Aurél iratai. A KANSz memoranduma a létszámcsökkentéssel kapcsolatban a kormányhoz. Bp. 1920. jún. 20.

²⁷ C. A. Macartney, *A mai Magyarország*. Révai, Bp. é. n. 200. l.

²⁸ I. m. 201. l.

²⁹ I. m. 200. l.

³⁰ Gratz Gusztáv, *Forradalmak kora*. Bp. 1935. 203. l.

³¹ *A határban a halál kaszál*. Fejezetek Prónay Pál naplójából. Szerk. és bevezető tanulmánnyal ellátta Pamlényi Ervin, Szabó Ágnes. Kossuth 1963. 66–67. l.

³² *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. 17. l.

³³ A Nemzetgyűlés 5. ülése 1920. évi április hó 14-én. 431. l. Budaváry László interpellációja.

³⁴ I. m. 430. l.

³⁵ Függetlenség 1933. ápr. 20.

³⁶ A menekült tisztviselőkről már szóltunk. De ennek a rétegnek a nyomorát jellemzi, hogy a vagonlakásokon kívül igen sok menekült közalkalmazottat barakkokban, szükség-lakásokban helyeztek el nyomorúságos körülmények között. Az Országos Menekültügyi Hivatal jelentése szerint még 1924 júniusában Budapesten az Augusztá-barakktelepen 351 menekültlakás van, amelyben 1206-an, a Bocskay-telepen 253-an laknak. Ugyanakkor a Hernád utca 4. sz. alatti iskolában 178, a Peterdy utca 17–19. szám alatti iskolában 120, a Bécsi út 33–35. alatti iskolában 96, a Baross utca 62. sz. alatti iskolában 77 menekült volt elszállásolva. Néhány vidéki városban is nagyszámú menekült lakott évekig barakkokban, iskolákban. Például Pestszentlőrincen barakkszerű lakásban kb. 600, Győrött az ágyúgyárban 240, Kaposvárott a „szükség-lakástelepen” 51, Miskolcon „a menekült telepen” 480, Debrecenben a Nyulasi, Szélmotori és Bocskay téri lakótelepen 451, Szegeden a Huszár laktanya melletti barakktelepen 62 menekült, a Drase-palotában levő diákokthozonban pedig 230 menekült főiskolás hallgató volt elszállásolva. (Részletesen: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. 24–25. l.)

³⁷ Hasonlóra becsüli a menekültek arányát Laky Dezső is, mikor arról ír: „alig vétünk az igazság ellen, ha azt mondjuk, hogy a Budapesten szolgálatban álló közületi alkalmazottak három egyenlő számerejű tömegeből toborzódtak: a budapestiek mellett a vidéki, s az elszakított területbeli menekültek”. (Laky Dezső, *A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai*. Stat. Közl. 67. k. 1. sz. 21. l.) Hasonló eredményekre jutunk, ha a másfélszáz-ezernyi köztisztviselő létszámot összehasonlítjuk a menekült 48 790 közszolgálati családfeje számával. (L.: OL Genfi X/a. kötet.)

³⁸ Ránki György i. m. 362. l.

³⁹ Gróf Klebelsberg Kunó *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. 1916–1926. Athenaeum, Bp. 1927. 649. l.

⁴⁰ Vö. *A szellemi munkások összeírása 1928*. Athenaeum, Bp. 44–45. l.

⁴¹ Az értelmiségi ifjúság egy részének szélsőjobboldalra való tolodását mutatják a budapesti egyetemeken 1920-ban lejátszódott események: a jobboldali ifjúság terrorja. 1920 február elején Haller kultuszminiszter nyilatkozott, hogy az egyetemet március 16-án nyitják meg 4 hónapos szemeszterre. A beiratkozásokat, „mivel a tudományegyetemen újra visszaszűkült állapotok vannak”, már február 4-én be kellett szüntetni. Egész február és március folyamán nem tudtak a hallgatók beiratkozni, mindennaposak voltak a botrányos események, véres incidensek. Az egyetem kapuját karhatalom őrizte, mely nagyrészt az egyetemi ifjúság soraiból verbuválódott. Márc. 6-án a parlament előtt tüntettek. A tüntetést gyűlés előzte

meg a Gólyavárban, ahol szégyenletes incidens történt, mikor Ballagi rektor mérsékletre akarta inteni a jobboldali fiatalokat. Március elején az egyetem kapuinak őrségét a karhatalomtól az Ébredő Magyarok Egyesülete veszi át. Március 22-én megkezdődnek a beiratkozások. A lapok (Népszava, Magyar Nemzet stb.) arról írnak, hogy összesen 300 növendék iratkozott be, ezek „túlnyomó többsége a karhatalom tagjaiból áll”. Március 26-án, mivel a „karhatalom nehézkes igazoltatása miatt eddig nehéz volt beiratkozni”, meghosszabbítják a beiratkozást. Április 15-én megkezdik az előadásokat az egyetem összes fakultásain, de csak kb. 1500 hallgató számára, mivel kb. 3000 hallgatót kirekesztettek az egyetemről. Akik nem tudták megszerezni az öt karhatalmista szükséges ajánlását, azokat nem engedték beiratkozni. A lapok arról írnak, hogy az egyetemek elnéptelenedtek. Az I. világháború előtti létszámnak kb. 1/4 része jár egyetemre. A parlamentben 1920. ápr. 28-i ülésen elégedetlen emlékeztek meg az egyetemi ifjúság jobbratolódásáról. „Tavaly ilyenkor a bolsevizmus ellen itt Budapesten úgyszólván az egyetemi ifjúság köréből került ki mindenféle akció. Emlékezzünk arra, hogy az egyetemi ifjúságnak mily óriási érdemei vannak a keresztény irányú kormányzat megalakításában.” (Nemzetgyűlési Napló 1920. II. k. 366. l.) Az egyetemi terrorra jellemző, hogy 1920 februárjában a keresztény egyetemi nőhallgatók, hogy biztosítsák maguk részére a beiratkozás lehetőségét, elmentek kiültséggel a „fővezérséghez”, és felvételüket kérték segédszolgálatosi minőségben a karhatalomba, „mert híre járt, hogy csak ily módon lehet bejutni az egyetemre”. (Külön rendelettel fel is vették őket a karhatalomba.) — 1920 októberében a beiratkozásnál újra kezdődtek az igazoltatások és incidensek. Az egyetemre belépőket igazoltatják. Október 21-én ismét el kellett halasztani az előadásokat. — Az egyetemen éveken át sem szűnt meg a jobboldal terrorja. — (Vö. Szabolcs Ottó, *Adalékok az egyetemi ifjúság fehérterror alatti helyzetének történetéhez*. A Pécsi Pedagógiai Főiskola 1959—60. évkönyve.) Pécs 1960.

⁴² L. részletesen: Laky Dezső, *Az értelmiség válságának gazdasági és társadalmi háttere*. Bp. 1931. 37—39. l.

⁴³ A magyarországi egyetemi és főiskolai hallgatók megoszlását szüleik foglalkozása szerint az 1925—31 közötti évekre és karonként részletezve l. Magyar Stat. Közl. 88. k. I. füzet 20. l.

⁴⁴ Kovács Alajos, *Értelmiségünk nemzeti jellegének biztosítása*. H. n. é. n. 12. l.

⁴⁵ I. m. 13. l.

⁴⁶ I. m. 7. l.

⁴⁷ *Újra a numerus clausus*. Pesti Hírlap 1920. szept. 17.

⁴⁸ Kovács Alajos i. m. 5. l. Kovács Alajos a zsidó értelmiség háttérbe szorításának okát abban látja, hogy a menekült értelmiség majdnem kizárólag keresztény, a zsidó értelmiségiek közül pedig az 1918—20-as években sokan kitértek.

⁴⁹ Vö. Stat. Közl. 54. kötet. III. füzet, 77*-os oldal.

⁵⁰ Radics, *Értelmi proletáriátus*. Magyar Szemle I. évf. 1927. nov. sz. 298. l.

⁵¹ Erdei Ferenc, *A magyar értelmiség útja* (Új szellemi front). [1945] 33. l.

⁵² Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jan. 15—31. sz.

⁵³ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. nov. 15.

⁵⁴ Nemes Dezső i. m. 57. l.

⁵⁵ KANSz 1924. szept. 24.

⁵⁶ Pesti Hírlap 1921. aug. 18.

⁵⁷ Pesti Hírlap 1921. szept. 2.

⁵⁸ Pesti Hírlap 1921. szept. 15. A memorandumot szeptember 12-én átnyújtották a kormányoknak.

⁵⁹ Pesti Hírlap 1923. ápr. 23. A bizottságnak kb. 25 tagja volt, közöttük Homonnai Tivadar, Strausz István, Szakács Andor. A bizottság május 13-án a parlamentben megtartja első ülését. (L.: Pesti Hírlap 1923. máj. 13.)

⁶⁰ KANSz 1923. máj. 13.

⁶¹ Idézi a KANSz 1923. máj. 20.

⁶² L.: Pesti Hírlap 1923. máj. 24.

⁶³ L.: KANSz 1924. máj. 11.

- ⁶⁴ Uo.
- ⁶⁵ KANSz 1924. jún. 22.
- ⁶⁶ KANSz 1924. jún. 8.
- ⁶⁷ KANSz 1924. jún. 23.
- ⁶⁸ Bethlen István gróf, *Beszédei és írásai*. I. k. 23. l. A Magyar Jurista Klubban 1922. jan. 1-én elmondott beszéd.
- ⁶⁹ I. m. 167. l.
- ⁷⁰ I. m. 134. l.
- ⁷¹ I. m. 137. l.
- ⁷² I. m. 167. l.
- ⁷³ I. m. 158. l.
- ⁷⁴ I. m. 195. l.
- ⁷⁵ I. m. 196. l.
- ⁷⁶ I. m. 159. l.
- ⁷⁷ Vö. Balázs Béla, *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth 1958. 125. l.
- ⁷⁸ Kállay (Miklós) Nicholas, *Hungarian Premier, a personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War*. C. A. Macartney előszava. New York 1954. IX. 1.
- ⁷⁹ Bethlen i. m. I. k. 261. l. Beszéd a nemzetgyűlés 1922. július 31-i ülésén az indemnitás kapcsán a jogrendről, a radikalizmusról és a belpolitikai helyzetről.
- ⁸⁰ Klebelsberg Kunó i. m. 613. l. Államtikári kinevezése 10 éves évfordulója alkalmából 1924. jan. 12-én elhangzott beszéd.
- ⁸¹ Bethlen i. m. I. k. 314. l. Balassagyarmaton 1923. október 28-án tartott beszéd az ország helyzetéről, a kormány felelősségéről s az aktív külpolitikáról.
- ⁸² Vö. Bethlen i. m. I. k. 320. l. 1924. febr. 10-i kaposvári beszédével „A demokráciáról, a felső tízezerrel s az ország tekintélyének helyreállításáról”.
- ⁸³ I. m. 57. l. Bethlen felszólalása a nemzetgyűlés 1925. nov. 24-én, az 1925/26. évi költségvetés általános tárgyalásán.
- ⁸⁴ Még Szekfű Gyula is erről ír 1927-ben. Vö. *A magyar folyóirat problémája*. Magyar Szemle 1927. szept.—dec. sz.
- ⁸⁵ Vö. Pesti Hírlap 1922. febr. 6. — Klebelsberg i. m. 553. l., valamint 324. l.
- ⁸⁶ Klebelsberg i. m. 384. l. A nemzetgyűlés 1923. évi augusztus 31-i ülésén a kultusztárca és a tisztviselői létszámcsökkentésről tartott beszédéből.
- ⁸⁷ Uo. 407. l. A nemzetgyűlés 1924. évi jan. 29-én az indemnitásról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor tartott beszéde.
- ⁸⁸ Nemzeti Ujság 1924. aug. 23—24. l. még Klebelsberg i. m. 451. l.
- ⁸⁹ Klebelsberg i. m. 528. l. A nemzetgyűlés 1925. évi febr. 20-i ülésén a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetési vitáján tartott beszéde.
- ⁹⁰ Uo.
- ⁹¹ I. m. 545. l.
- ⁹² 1927. évi XIV. tc.
- ⁹³ Az 1927. évi XIV. tc. értelmében ösztöndíjban részesített közszolgálati alkalmazott gyermekek névsorát egyetemenként és iskolánként részletezve l. Hivatalos Közlöny 1928. 6. sz. 55—94. l.
- ⁹⁴ Klebelsberg i. m. 324. l. A magyar gyermektanulmányi kongresszuson 1926. febr. 2-án tartott beszéde.
- ⁹⁵ I. m. 325. l.
- ⁹⁶ Elsősorban Nemes Dezső, *Az ellenforradalom története Magyarországon* (Akadémiai Kiadó 1962.) c. munkájára gondolunk.
- ⁹⁷ Nemes Dezső i. m. 452. l.
- ⁹⁸ A szegediek egy részének a konszolidáció okaival és jellegével kapcsolatos nézetei legpregnansabban Prónay Pál naplójában tükröződnek.
- ⁹⁹ Az előbbiektől közé tartoznak pl. Prónay és Ostenburg, az utóbbiakhoz például Kozma Miklós.

¹⁰⁰ Nemzeti Ujság 1925. aug. 26.

¹⁰¹ Pesti Napló 1926. dec. 19.

¹⁰² Dunántúl 1925. máj. 28.

¹⁰³ Századok 1920. 321. l.

¹⁰⁴ Marx, *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*. Marx–Engels *Művei*. VIII. k. Kossuth 1962. 105. l.

¹⁰⁵ Vö. Szekfű Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp. 1934. 407–421. l.

¹⁰⁶ I. m. 411. l.

¹⁰⁷ Nemes Dezső i. m. 452. l.

¹⁰⁸ Az 1922-es választásokig a polgári sajtó szerint „közalkalmazott parlament” volt Magyarországon. Az 1922-es választások után a nemzetgyűlés összetétele a Pesti Hírlap szerint a következőképp alakult:

Nagybirtokos 24

Középbirtokos 18

Kisbirtokos 39

Üzemi igazgató 11

Állami alkalmazott 5

Nyugdíjas állami alkalmazott 11

Megyei alkalmazott 3

Nyugdíjas megyei alkalmazott 11

Nyugdíjas fővárosi alkalmazott 1

Nyugdíjas városi alkalmazott 3

Magánhivatalnok 6

Egyetemi tanár 4

Akadémiai tanár 1

Tanár, tanító 4

Női ker. isk. tanár 1

Pap 15

Volt pap 1

Katonatiszt 2

Ügyvéd 36

Bíró 3

Orvos 6

Gyógyszerész 1

Mérnök 3

Szövetkezeti igazgató 1

Volt miniszter 2

Író 2

Újságíró 6

Munkás 20

Mágnás 16 (Vö. Pesti Hírlap 1922. jún. 28.)

¹⁰⁹ Pesti Hírlap 1922. ápr. 11.

¹¹⁰ Jellemző, hogy az 1920-as években a magyar ellenforradalmi rendszer jellegének, valamint osztály- és tömegbázisának megítélése tekintetében még a KMP vezetői is, a legvilágosabbban látó kommunisták is ingadoztak. Vö. Szabó Ágnes, *A Kommunizmus Magyarországi Pártja az ellenforradalmi rendszer társadalmi viszonyairól (1919–1933.)*. (Történelmi Szemle 1962. 3–4. sz.)

¹¹¹ Magyar Szemle 1928. jan. 2. 12. l.

V. EGY PILLANTÁS ELŐRE

¹ Weis István, *A mai magyar társadalom*. Bp. 1930. 104—105. l.

² Balázs Béla úttörő jelentőségű könyvében még arról ír: „Az ellenforradalmi rendszer ingatag gazdasági viszonyai között a kormány még a középrétegek között sem tudott tartós és szilárd befolyásra szert tenni.” (Balázs Béla, *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth 1958. 125. l.) Ezt az álláspontot a történelemkutatás új eredményei túlhaladták, s bebizonyosodott, hogy az ellenforradalomnak jelentős bázisa volt épp a középrétegek, közöttük elsősorban a köztisztviselők és katonatisztek között. Ránki György álláspontját támasztják alá saját kutatásaim is. Ránki arról ír, hogy „A fasizmus társadalmi bázisának másik döntő tényezője a hivatalnoki kar, a közigazgatáshoz, rendőrséghez, bírósághoz benyomult dzsentri volt . . .” Ránki azonban leszűkíti az ellenforradalmi köztisztviselői réteget a dzsentri, gentroid származásúakra (Ránki György, *Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején*. Történelmi Szemle 1962. 3—4. sz. 359. l.) Ezt a befolyást azonban nem korlátozhatjuk a dzsentri származásúakra! A magyar köztisztviselő réteg jelentős része az ellenforradalom befolyása alatt állt az 1920-as években, s kiszolgálta a rendszert, annak bázisát alkotta.

³ E réteg történelmi múltját illetően mi is a retrográd elemeket tekintjük döntőnek. Mégis egyoldalú és summás az az álláspont, hogy „a magyar tisztviselő sohasem értette meg a kor szellemét. A magyar tisztviselő mindig konzervatív, sőt reakciós gondolkozású volt, a fejlődés törvényeivel mindig szembehelyezkedett, a reakciós politikának mindig szilárd támasztéku szolgált”. (Hesslein József, *A köztisztviselő-probléma*. Nyugat 1917. 438. l.)

⁴ Jellemző, hogy míg 1929-ben az összes bérből élő rétegek helyzete lényegesen romlott, s nagy munkanélküliség kezdett kibontakozni, a köztisztviselők munkanélkülisége már lényegében megszűnt, s a biztos pozíciókban levő közhivatalnokok fizetésének reálértéke lényegesen magasabb volt, mint bármikor az 1920-as években. A tömegek nagy felháborodása hatására azonban a kormány 1930—31-ben háromszor csökkenti a köztisztviselői fizetéseket. Elsősorban nem az ország nehéz gazdasági helyzete, hanem a nyomorgó néptömegek felháborodása kényszeríti e lépésre a kormányt. Ennek ellenére elgondolkoztató, hogy míg az egész bethleni idő alatt a köztisztviselők helyzetének javítása — más bérből élő rétegek rovására — volt napirenden, a következő kormányok már hozzá mertek nyúlni a köztisztviselők — a bérből élő rétegek közötti — kiváltságos fizetéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Debreceni Állami Levéltár, MÁV Műhelytelepi iskola iratai; Kereskedelmi Társulati Polgári Fiúiskola iratai.
- Fővárosi Levéltár, Az I. ügyosztály iratai; a VII. ügyosztály iratai (tanügyi iratok); Budapest táblaelnöki reponenda 1920—1926; Budapest ítélőtábla elnöki.
- Gyulai Állami Levéltár, Közigazgatási Bizottsági iratok; Tanfelügyelőségi iratok.
- Országos Levéltár, BM Elnöki 1926; PM Genfi anyag; PM Szabóki Alajos államtitkár iratai; PM X. ügyosztály iratai; PM Memorandum iratok; VKM Elnöki; VKM VI. ügyosztály iratai, valamint a minisztertanácsi jegyzőkönyvek megfelelő kötetei. Halla Aurél iratai.
- Pécsi Állami Levéltár, Tanfelügyelőségi iratok; Közigazgatási bizottsági iratok.

FELDOLGOZÁSOK

- Ács István, *Létszámcsökkenés az adminisztrációban*. Szocializmus 1923. 8. sz.
- Almády Géza, *A nyugdíjas közalkalmazottak ügye*. Bp. 1927.
- Andics Erzsébet, *Ellenforradalom és bethleni konszolidáció*. 3. kiad. Szikra 1949.
- Apponyi Albert gróf, *Társadalmi átalakulások*. (Cobden könyvtár 9.) 1922.
- Árfa Nagy János, *Az értelmiségi foglalkozású keresők száma Magyarországon 1890 óta*. Stat. Szle. 1935. 6. sz. 501—515. l.
- Az arisztokrácia válsága és jövője*. (Írták: Wesselényi Miklós, Asztalos János stb.) Auróra, Bp. 1942.
- Balázs Béla, *Intellektüel aggályoskodás*. Levá Fronta. Praga 1932.
- Balázs Béla, *A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza*. 1. 1919—1930. Szerk. —. Bp. 1953.
- Balázs Béla, *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Egy évszázad magyar történelmének néhány sajátosságáról. 1849—1945. Kossuth 1958.
- Balogh Sándor, *A bethleni konszolidáció és a magyar „neonacionalizmus”*. Történelmi Szemle 1962. 3—4. sz.
- Balogh Sándor, *Klebelsberg és a magyar „neonacionalizmus”*. Valóság 1959. 3. sz.
- Balogh Sándor—Szabolcs Ottó, *Pedagógusok a két világháború között*. (A Magyar Történelmi Társulat és a Hazafias Népfront könyvtára 6. sz.) Bp. 1963.
- Beamte, *Staat, Wirtschaft*. Berlin—Leipzig 1927.

- Berend Iván—Ránki György, *Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában. 1900—1914.* Szikra 1955.
- Bernády György, *Előterjesztés a magyar tisztviselők és ügyvédek eskütétele tárgyában.* Kosmos ny., Maros-Vásárhely 1920.
- Berzeviczy Albert, *A gentryről.* (Beszédek és tanulmányok. II. k.) Bp. 1905.
- Bethlen István gróf, *Beszédei és írásai.* I—II. k. Genius, Bp. 1933.
- Bohlen, Adolf, *Die Lebenshaltung der höheren Beamten.* Quelle—Meyer, Berlin—Leipzig 1932.
- Bresztovszky Ede, *A magánalkalmazottak szerepe a termelésben és a társadalomban.* Bp. 1934.
- Bresztovszky Ede, *Tisztviselőkérdés.* Szocializmus 1926. 3. sz.
- Brown, Alec, *The fate of the middle classes.* A. Gollanz, London 1936.
- Budapest Székesfőváros Statisztikai évkönyvei. 1920—1926.*
- Budapest Székesfőváros Közgyűlési jegyzőkönyvei. 1920—1926.*
- Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottsága hatáskörében az 1924. évben tartott tanácsülések jegyzőkönyvei.*
- Buday Dezső, *Magyarország honorácior osztályai.* Szociográfiai vázlat. (Eggenberger), Bp. 1916.
- Buday László, *A megcsönkített Magyarország.* Pantheon, Bp. 1921.
- Censor [Beksis Gusztáv], *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk.* Zilahi, Bp. 1884.
- Concha Győző, *A gentry.* Budapesti Szemle 1910.
- Concha Győző, *Die Gentry in Ungarn.* Ungarische Rundschau 1912.
- Csákvári Jágó, *A tisztviselői mozgalmak története (1867—1908).* Bp. 1909.
- Dános Árpád, *Az állami alkalmazottak, valamint azok özvegyeinek és árváinak ellátásáról.* Várnay és F. Bp. 1913.
- Dausz Gyula, *Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége oktatóosztályának 10 esztendeje. 1925—1935.* Szerk. Franklin, Bp. 1936.
- Dausz Gyula, *A székesfővárosi oktatók fizetésügye. 1873—1933.* Bp. 1934.
- Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához.* III. k. 1919 augusztusától 1929 őszéig. Összeáll. Balla Aladárné, Györffy Sándor, Szabó Ágnes. Szikra 1954.
- Eckhardt Sándor, *Úr és paraszt a magyar élet egységében.* Szerk. (Írták: Bálint Sándor, Keresztury Dezső stb.) Bp. 1941.
- Éhen Gyula, *A polgár.* Bp. 1905.
- Erdei Ferenc, *A magyar értelmiség útja.* (Új szellemi front c. kötetben.) Szikra [1945?]
- Erdei Ferenc, *Magyar város.* Athenaeum, Bp. 1939.
- Erekly István, *A magyar helyhatósági önkormányzat.* I—II. k. 1908.
- Escherich, George, *Der Bauer und der Landsfriede.* Die Tragödie des deutschen Mittelstandes. G. Stilke. Berlin 1923.
- Faragó László, *A magyar alkalmazotti szociálpolitika.* Bp. 1924.
- Farkas Geiza, *Az úri rend.* Eggenberger, Bp. 1912.
- Flaxmayer József, *Budapest közigazgatásának szervezete és alkalmazottai 1686—1873-ig.* Bp. 1936.
- A Forradalmi Kormányzótanács és népbiztosok rendeletei.* I—III. k. Bp. 1919.
- Gábor Andor, *Bécsi levelek.* Athenaeum, Bp. 1950.
- Gál Benő, *A munkások és az alkalmazottak életszínvonalának alakulása 1922-ben.* Szocializmus 1923. febr. sz.
- Gallina Frigyes, *Tíz év története Budapest életében.* (Hivatalos adatok alapján írta és összeáll.) Bp. 1930.
- Gárdonyi Albert, *Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből 1873—1923.* Bp. 1925.
- Gerloff, Wilhelm, *Die Beamtenbesoldung im modernen Staat.* Duncker—Humboldt, München—Leipzig 1932—1934.
- Gesztelyi Nagy [László], *Középosztályunk a gazdasági társadalom tükrében.* Magyar Szemle 1927. szept. sz.
- Gesztelyi Nagy László, *A jövő magyar intelligencia és a tanyakérdés.* H. n. é. n.
- Gidófalvy Elemér, *A községi tisztviselők és alkalmazottak illetményviszonyai az 1936. évben.* Bp. 1939.

- Gidófalvy István, *A hivatalnok*. Bp. 1907.
- Goldricker Károly, *Nyugdíjbiztosítás*. Szabad Lyceum kiad. 1919.
- Gratz Gusztáv, *Forradalmak kora*. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1935.
- Hajdú Tibor, *Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben*. Kossuth 1958.
- Hamvas József, *Budapest megújíthatósága. 1924—1933*. Kortörténeti vázlat. Bp. 1942.
- Hamvas József, *Budapest székesfőváros iskolaiügye 1920-tól 1938-ig*. Stat. Közl. 91. k. 3. sz.
- Hanák Péter, *Vázlatok a századelő magyar társadalmához*. Történeti Szemle 1962. 2. sz.
- A határban a halál kaszál*. Szerk. és bev: Pamlényi E., Szabó Ágnes. Kossuth 1963.
- Hegymegi Kis Pál, *A magyar közigazgatás demokratikus átszervezéséről*. Debrecen 1924.
- Hermann János, *A szellemi pályák munkanélkülisége*. Szociális Front kiad. Bp. 1936.
- Hesslein József, *A köztisztviselő-probléma*. A tisztviselőnyomor kérdését minden oldalról megvilágító tanulmány. Pallas, Bp. 1917.
- Hesslein József, *A köztisztviselő-probléma*. Nyugat 1917.
- Hofbauer Aladár—Hofbauer Dezső, *Az állami díjnok-özvegyek és árvák ellátása*. Lampel, Bp. 1917.
- Hoffmann Dezső, *Munkanélküliség a szellemi pályák körében*. Stat. Közl. 63. k. 1. sz.
- Hollós István, *A közszolgálati alkalmazottak nyugdíjkérdése és a megoldási lehetőségek*. Stat. Közl. 93. k. 2. sz.
- Horthy [Miklós], Nikolaus von, *Ein Leben für Ungarn*. Athenaeum, Bonn 1953.
- Horváth Kálmán, *A szanálás az életben*. Madách ny. Bp. 1931.
- Husztai József, *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. A Magyar Tudományos Akadémia kiad. 1942.
- Illyefalvi I. Lajos, *A közoktatásügy Budapesten a világháborút megelőző években*. Stat. Közl. 71. k. 3. sz.
- Illyefalvi I. Lajos, *A székesfővárosi közigazgatási alkalmazottak*. Stat. Közl. 68. k. 4. sz.
- Illyefalvi I. Lajos, *Tíz év Budapest székesfőváros életéből a világháború után*. 2. kiad. Székesfővárosi Statisztikai Hivatal, Bp. 1930.
- Incze Miklós, *Az 1929—33. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon*. Szerk — —. Akadémiai Kiadó 1955.
- Incze Miklós, *Válság és nyomor a Horthy-rendszerben. 1929—1933*. Művelt Nép 1952.
- Inóczy György, *A középrétegek útja a társadalomban*. (A társadalomtudomány és munkásság II. k.) Népszava é. n.
- Jelentés a közoktatásügyi Népbiztosság működéséről*. Pesti ny. Bp. 1919.
- Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. H. n. é. n.
- Jóború Magda, *A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában*. Tankönyvkiadó 1963.
- Kádár Iván, *A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején*. Összeáll. — —. Szikra 1956.
- Kahn H. Ottó, *Impressziók magyarországi utazásomról*. (Impressions from a Journey in Hungary.) New York 1923.
- Kállai Gyula, *Értelmiség és demokrácia*. (Új szellemi front c. kötetben.) Szikra 1945.
- Kállay [Miklós], Nicholas, *Hungarian Premier, a personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War*. Columbia University Press, New York 1954.
- Kampis János, *A tisztviselő-kérdés*. Bp. 1902.
- Karácsony Sándor, *A magyar középosztály lelki alkata és a középiskolai reform*. Exodus, Bp. 1939.
- Karsai Elek—Pamlényi Ervin, *A fehérterror*. Művelt Nép 1951.
- Kassai Géza, *Magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés*. Kossuth 1959.
- Kelen Jolán, *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon. 1900—1920*. A Tanácsköztársaság iskolapolitikája. Szerk — —. Kossuth 1958.
- Kioltott fáklýák*. Emlékezések a fehérterror pedagógus áldozatairól. Írta: L. Nagy Zsuzsa, Kelen Jolán stb. Tankönyvkiadó 1963.
- Kiss György, *A budapesti várospolitikai 1873—1944*. Jogi Kiadó 1954.
- Klebelsberg Kunó gróf, *Beszédei, cikkei és törvényjavaslati. 1916—1926*. Athenaeum, Bp. 1927.
- Klebelsberg Kunó, *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Bp. 1928.

- Klebensberg Kunó gróf, *Politikai hitvallása*. Athenaeum, Bp. 1935.
- Kornis Gyula, *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Összeáll. — — . Bp. 1927.
- Kornis Gyula, *Mi a középosztály?* Egyetemi Nyomda, Bp. 1926.
- Kornis Gyula, *A szellemi munka válsága*. Bp. 1931.
- Kovács Alajos, *Értelmiségünk nemzeti jellegének biztosítása*. H. n. é. n.
- Kozma Andor, *Az antisemitizmus lényege*. Budapesti Szemle 1901.
- Köves István, *Az értelmiség és a tömegek viszonya*. (Államtudományi doktori értekezés.) *Közszolgálati alkalmazottak általános helyzete*. A tényleges ——. (Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége.) Gépirásos példány az Országgyűlési Könyvtárban. Bp. 1931.
- Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetségének (KANSz) emlékirata a közszolgálati alkalmazottak helyzetének javítása tárgyában*. Pallas, Bp. 1927.
- Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetségének memoranduma*. Gépirásos példány az Országgyűlési Könyvtárban. Bp. 1932.
- Kürthy Sándor, *Merre? Két magyar sorsprobléma*. 1. Középosztályvédelem és szellemi telepítés. 2. Magyarság, germánság és szlávtság Középeurópában. Székely ny. Bp. 1937.
- Küstermeier, Rudolf, *Die Mittelschichten und ihr politischer Weg*. Protte, Potsdam 1933.
- Lackó Miklós, *Vázlat a szélsőjobboldali mozgalmak társadalmi hátteréről Magyarországon az 1930-as években*. Történelmi Szemle 1962. 3—4. sz.
- Lakatos Ernő, *A magyar politikai vezetőréteg. 1848—1918*. Élet, Bp. 1942.
- Laky Dezső, *Az értelmiség válságának gazdasági és társadalmi háttere*. Bp. 1931.
- Laky Dezső, *A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai*. Stat. Közl. 67. k. 1. sz.
- Láng Lajos, *A társadalmi deficit*. Kilián, Bp. 1881.
- Lippay Zoltán, *A magyar birtokos középosztály és a közélet*. Franklin, Bp. 1919.
- Losonczy Géza, *A középosztály válsága*. Szikra 1947.
- Luther, Friedrich, *Mittelstand und Reichsfinanzreform*. Leipzig 1918.
- Macartney, C. A., *A mai Magyarország*. Révai, Bp. é. n.
- A magyar értelmiség válsága*. Rajniss Ferenc, Trettina Jenő, Mandorff Emil, Acsay Tihamér előadásai. 2. kiad. Bp. 1931.
- Magyarország története*. II. k. Szerk. Pamlényi Ervin, Molnár Erik, Székely György. Gondolat 1964.
- Magyarországi Rendeletek Tára*. 1920—1926.
- Magyar tisztviselők országos egyesülete*. Jelentés. Bp. 1916.
- Magyary Zoltán, *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból*. Stat. Közl. 80. k. 1. sz.
- Magyary Zoltán, *A közigazgatás racionalizálása*. Bp. 1930.
- Majláth József, *Középosztály és társadalmi egyesülés*. Magyar Gazdaszövetség Kiadványai. Bp. 1900.
- Makkai János, *Urambátyám országa*. 2. kiad. Singer és Wolfner, Bp. [1941?]
- Märbach, Fritz, *Theorie des Mittelstandes*. A Francke, Bern 1942.
- Márkus Dezső, *Az államszolgálat reformkérdései*. Bürokratizmus, illetmények, végellátás, fegyelmi eljárás. Franklin, Bp. 1911.
- Márkus Jenő, *Az intelligencia lelkigondozása*. (A másik ember felé c. kötetben. Szerk. Karácsony Sándor.) Debrecen 1942.
- Marx, Karl, *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*. Marx—Engels Művei. VIII. k. Kossuth 1962.
- Mártonffy Károly, *A közszolgálat utánpótlása és a gyakorlati közigazgatási vizsgáról szóló törvény magyarázata*. Pécs—Bp. 1935.
- Matolcsy Mátyás, *Az életszínvonal alakulása Magyarországon. 1924—1944*. Pester Lloyd, Bp. 1944.
- Medriczky Andor, *A fővárosi tisztviselők illetményeinek alakulása*. Stat. Közl. 74. k. 2. sz.
- Mérnökök és szakemberek a közigazgatásban*. Magyar Szemle 1929.
- Mikecz Károly, *A nemzeti egység pénzügyi programja és a magyar középosztály*. Bp. 1935.

- Molnár Olga, *Budapest székesfőváros statisztikai lexikonja*. Szerk. — — . 3. kiad. Budapest Székesfőváros Stat. Hiv. Bp. 1940.
- Molnár Olga, *Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők körében*. Stat. Közl. 88. k. 4. sz.
- Móricz Miklós, *Budapest társadalomrajza*. Stat. Közl. 64. k. 2. sz.
- Müffelmann, Leo, *Die moderne Mittelstandsbewegung*. Leipzig—Berlin 1913.
- Münstermann Győző, *A középosztály önvédelme*. Kolozsvár 1904.
- Neményi Ambrus, *Bureaukrácia Magyarországon*. Pesti ny. Bp. 1902.
- Nemes Dezső, *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921*. Akadémiai Kiadó 1962.
- Nemes Dezső, *Az ellenforradalom hatalomrajtása és rémuralma Magyarországon 1919—1921*. Szerk. és bev. — — . (Iratok az ellenforradalom történetéhez I. k.) Szikra 1956.
- Nemes Dezső, *Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon. 1924—1926*. Bev. és szerk. — — . A forrásanyagot összeáll. és jegyzetekkel ellátta Karsai Elek. (Iratok az ellenforradalom történetéhez III. k.) Kossuth 1959.
- Nemes Dezső, *A fasiszta rendszer kiépítése és a népnomor Magyarországon 1921—1924*. Szerk. és bev. — — . (Iratok az ellenforradalom történetéhez II. k.) Szikra 1956.
- Németh László, *Az értelmiség hivatása*. Bp. 1940.
- Németh László, *A Medve-utcai polgári*. Bp. 1940.
- Németh László, *A minőség forradalma*. 1—4. Európa; Új enciklopédia felé; Magyar szellem; Mozgalom. Magyar Élet, Bp. 1940.
- A Nemzetek Szövetsége Magyarországi főbiztosának jelentései a Nemzetek Szövetsége tanácsához*. (Magyarország pénzügyi újjáépítése. I—XII.) Bp. 1924—1925.
- Nemzetgyűlés irományai*. Hiteles kiadás. 1920—1926. Bp. Pesti ny.
- Nemzetgyűlés kinevezett tisztviselőinek státusügye*. Pesti ny. Bp. 1920.
- Nemzetgyűlés Naplója*. Hiteles kiadás. 1920—1926. Bp. Athenaeum.
- Novák Károly, *Találkozásom a történelemmel*. Kossuth 1957.
- Ormos Mária, Sz., *Az 1924. évi magyar államkölcson megszerzése*. Akadémiai Kiadó 1964.
- Paikert Géza, *Az „állástalan diplomások” elhelyezési akciója*. Athenaeum, Bp. 1935.
- Pruzsinszky János, *50 esztendő a Magyar Köztisztviselők Orsz. Egyesületének életéből*. Bp. 1924.
- Radics, *Értelmi proletáriátus*. Magyar Szemle 1927. nov. sz.
- [Radisics] Radisits Elemér, *A magyar középosztály jövőjéről*. Pfeiffer, Bp. 1917.
- Radnóti József, *Pesti pénzoligarchiák*. Bp. 1929.
- Ránki György, *Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején*. Történelmi Szemle 1962. 3—4. sz.
- Ratkovszky Károly, *Tanulmányok a nyugdíjkérdéshez*. I—II. k. Bp. 1935., Pécs 1940.
- Rédei Jenő, *A magyar társadalom struktúrájának átalakulása a statisztikai adatok tükrében*. (Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből.) Akadémiai Kiadó 1955.
- Réti László, *A Bethlen—Peyer paktum*. 2. átdolg. kiad. Szikra 1956.
- Révai József, *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Szikra 1955.
- Richter Ágoston, *Hogyan segíthetünk anyagi áldozat nélkül is a nyomorgó diákifjúságon*. Diáksegélyező Biztosítási Iroda, Bp. 1926.
- Sávoly Lajos, *Felelősség a közszolgálatban*. Szerk. — — . Egri ny. 1934.
- Sávoly Lajos, *Miért jutott koldusbotra a magyar középosztály*. H. n. é. n.
- Schöbel, E., *Das Elend der Beamtenbesoldung*. Reformvorschläge. Neupädagogischer Verl. 1921.
- Simon Gyula, *Az 1924-es középiskolai reform néhány kérdése*. Pedagógiai Szemle 1959. 6. sz.
- Simon Gyula, *Fegyelmi eljárások pedagógusok és diákok ellen a Magyar Tanácsköztársaság bukása után*. Pedagógiai Szemle 1959. 3. sz.
- Simon Gyula, *Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából. (1919—1931.)* Összeáll. — — . Tankönyvkiadó 1959.
- Statusrendezés*. 1925. Állami ny. Bp. 1925.

- Sturtz, G., *Das Beamtenproblem nach dem Kriege insbesondere in Preussen*. 1918. Finanz u. Volkswirtsch. Zeitfragen. H. 53.
- Szabó Ágnes, *A Kommunisták Magyarországi Pártja az ellenforradalmi rendszer társadalmi viszonyairól (1919—1933.)* Történelmi Szemle 1962. 3—4. sz.
- Szabó Zoltán, *Cifra nyomorúság*. Cserépfalvi, Bp. 1938.
- Szabó Zoltán, *Magyarság és középosztály*. Kelet Népe 1939. ápr. sz. 207. l.
- Szabolcs Ottó, *Adalékok az egyetemi ifjúság fehérterror alatti helyzetének történetéhez*. (Pécsi Pedagógiai Főiskola 1959—1960. évkönyve) Pécs 1960.
- Szabolcs Ottó, *Állás nélküli pedagógusok a Horthy-rendszerben*. Pedagógiai Szemle 1964. 5. sz.
- Szabolcs Ottó, *Munka nélküli diplomások a Horthy-rendszerben. 1919—1944*. Kossuth 1964.
- Szabolcs Ottó, *Pedagógus B-listázások Magyarországon az ellenforradalmi rendszer éveiben*. Pedagógiai Szemle 1960. 7—8. sz.
- Szabolcs Ottó, *Pedagógusüldözések Budapesten a Tanácsköztársaság bukása után*. Pedagógiai Szemle 1959. 3. sz.
- Szandtner Pál, *A magyar főiskolai ifjúság válsága*. Szeged Városi Nyomda, Szeged 1926.
- Szakasits Árpád—Kertész Miklós, *Gazdasági föltámadásunk útja*. Szocializmus 1926. 7. sz.
- Szekeres János, *A szellemi és fizikai munka válsága Magyarországon*. Pesti ny. Bp. 1921.
- Szekfű Gyula *bíráta a középosztályról*. Századunk 1937. 1. sz.
- Szekfű Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*. Kir. Magy. Egyet. Nyomda, Bp. 1934.
- Szekfű Gyula, *A magyar folyóirat problémája*. Magyar Szemle 1927. szept.—dec.
- Szekfű Gyula, *A négy egyetem*. Magyar Szemle 1929. aug. sz.
- Szellemi munkások helyzete*. Athenaeum, Bp. 1923.
- Szellemi munkások helyzete Magyarországon*. M. Tud. Társ. Sajtóváll. Bp. 1923.
- A szellemi munkások összeírása 1928*. Athenaeum, Bp. 1930.
- Szemere Miklós, *Gentry*. Élet ny. Bp. 1912.
- Szilády Zoltán, *Vissza az anyaföldre*. A magyar középosztály megmentése. Sinylődő hivatalnoktársainak írta — — . Szent István Társ. Bp. 1921.
- Szűcsi [Bajza] József, *A gentry*. Turul 1910.
- Tamássy József, *A tisztviselőkérdés gyakorlati megoldása*. Révai Testv. Bp. 1925.
- Teleki Pál gróf, *Az igazi tisztviselő*. Jövő ny. Bp. 1941.
- Thirring Gusztáv, *Budapest főváros demografiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó ötven évben*. Stat. Közl. 70. k. 2. sz.
- Thirring Gusztáv, *Eltolódások a népesség foglalkozásában 1920 és 1930 köz.* Stat. Szle. 1935. 11. sz. 964. l.
- Tóth László, *A „Gentry”*. Fórum 1943.
- Tóth László, *A gentry társadalomtörténetéhez*. Franklin, Bp. 1939.
- Az új nyugdíjtörvény*. Összeáll. Grecsák Károly. Grill, Bp. 1913.
- Verebély Géza, *A keresztény középosztály nemzetgazdasági szerepe*. (Különlenyomat a Magyar Helikonból.) Bp. 1921.
- Veres Péter, *A parasztság és az értelmiség viszonya*. Válasz 1936. júl.—aug. sz.
- Wernicke, J. *Kapitalismus und Mittelstandspolitik*. G. Fischer, Jena 1907.
- Weis István, *Hazánk társadalomrajza*. Országos Közokt. Tanács, Bp. 1942.
- Weis István, *A közigazgatás szociális feladata*. Lampel, Bp. 1920.
- Weis István, *A magyar falu*. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1931.
- Weis István, *A magyar közigazgatás szervei*. H. n. é. n.
- Weis István, *A mai magyar társadalom*. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1930.
- Weis István, *A múlt és jövő közigazgatása*. Közigazgatásunk csődje. Bp. 1920.
- Wildner Ödön, *A Főváros közigazgatásának története a Kiegyezéstől a Milleneumig*. Stat. Közl. 91. k. 4. sz.
- Wolkan, Rudolf, *Der Staat und seine Beamten nach dem Kriege*. Braumüller, Wien—Leipzig 1917.
- Zentay Dezső, *A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten*. 1930. Stat. Közl. 60. k. 4. sz.

RÖVIDÍTÉSEK

BIOSz	Biztosító Intézetek Országos Szövetsége
BM	Belügyminisztérium
DÁL	Debreceni Állami Levéltár
ÉME	Ébredő Magyarok Egyesülete
FANSz	Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége
FARHA	Fővárosi Alkalmazottak Ruházati és Háztartási Áruraktára
FL	Fővárosi Levéltár (I. sz. Állami Levéltár)
FSA	Fővárosi Segélyalap
GYÁL	Gyulai Állami Levéltár
GyOSz	Gyáriparosok Országos Szövetsége
KANSz	Közalkalmazottak Nemzeti Szövetsége
KAOSz	Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége
ME	Miniszterelnökség
MKFTÉSz	Magyar Köztisztviselők Fogyasztási Termelő és Értékesítő Szövetkezete
MMI	Munkásmozgalmi Intézet
MNB	Magyar Nemzeti Bank
MOSz	Magánalkalmazottak Országos Szövetsége
MOVE	Magyar Országos Véderő Egyesület
MTHSz	Magyar Tisztviselők Háziipari Szövetkezete
OFB	Országos Földbirtokrendező Bizottság
OMGE	Országos Magyar Gazda Egyesület
OMH	Országos Menekültügyi Hivatal
OMKE	Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület
OL	Országos Levéltár
OTB	Országos Takarékosági Bizottság
PÁL	Pécsi Állami Levéltár
PM	Pénzügyminisztérium
PTOE	Pénzügyintézeti Tisztviselők Országos Egyesülete
Stat. Közl.	Statisztikai Közlemények
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa
Tan. ir.	Tanügyi iratok
TÉBE	Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete
TESz	Társadalmi Egyesületek Szövetsége
VÁOSz	Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Ács István 119, 181—182, 190
 Ajtai József 127, 188
 Ajtai Sándor 61
 Alapi Viktor 172
 Albert István 82
 Alexander Bernát 181
 Alexits György 181
 Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület 175
 államapparátus, államgépezet, jellege 8—9, 34, 40, 133—134, 137, 140—141, 145, 187—188, 193
 — kiépítése 8, 10, 140—141, 143, 145, 150
 — leépítése 84, 86—99, 182
 — létszáma 9, 28, 86, 90, 103, 122, 133—134, 141, 146, 190
 — összetétele 9—10, 40, 47, 140, 143—144, 187
 — protekcionizmusa 47, 55, 62
 — racionalizálása 87—94
 — szakértelme 40—41, 45—46, 155
 Állami Tanítók Országos Egyesülete 177—178
 állami tisztviselők, elhelyezkedési lehetősége 78, 84, 155
 — fizetése, jövedelme 27, 41—43, 49—50, 52, 54—57, 63—69, 105—106, 156, 170—172
 — gondolkodásmódja 9, 13, 35, 188
 — munkaideje, szabadságideje 20—22
 — munkastílusa 21
 — nyugdíja 20, 22, 50
 — összetétele 28—29, 42—43
 — rétegződése 10, 35, 44
 — száma 8—9, 23, 25—28, 32—33, 36—38, 42—43, 84, 86, 92—96
 — származása 7, 10—12, 35, 154
 — vagyoni viszonyai 18—20, 149
 altisztek I. hivatali segédszemélyzet
 Anday Károly 82
 Andrassy Gyula 116, 188—189
 antiszemitizmus 120—121, 123—127, 190—191
 árak, alakulása 53—54, 58—59, 65—68, 105—107, 109, 158, 160, 165—166
 —, egyéb 159, 166
 —, élelmiszer 59, 66, 107, 158—159, 166, 173
 —, ruhanemű 107, 158, 166
 Arbeiter Zeitung 80
 Asbóth Oszkár 181
 Az Est 163
 B-listázás I. köztisztviselői leépítések
 B-listás közalkalmazottak védő és önszegélyező egyesülete 91
 B-listázott közszolgálati Alkalmazottak Országos Egyesülete 182
 Balasy Antal dr. 85
 Balázs Béla 5, 61, 131, 143, 145, 167, 181, 192, 194
 Balkányi Kálmán 72
 Balogh Sándor 179, 181
 banktisztviselők, fizetése, jövedelme 50—51, 107, 186
 — rétegződése 50
 — származása 11
 bányászati tisztviselők 11—12
 Bárczy István 92
 Barcs Marcell 45, 156
 Baross Szövetség 72
 Batthyány Tivadar 92
 Beke Manó 181
 Békeelőkészítő Iroda 29
 Benedek Marcell 181
 Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltség 29, 122, 153
 Belügyminisztérium 89, 155
 Belügyi Közlöny 182
 Berend T. Iván 151, 157

- Bethlen István 29, 86–87, 91, 94, 105, 108, 118–119, 128–132, 134, 137, 139, 153–154, 175, 178, 183, 189, 192
- Bethlen Istvánné 60
- Bethlen-kormány 84, 103, 112, 130, 139
- Binger József dr. 75
- Bíró Sándor 82
- Bírósági Jegyzők Szabad Szakszervezete 80
- Body Tivadar 99–100
- Bornemissza Ferencné 81
- Brenner Alajos dr. 75
- Bud János 92
- Budapesti Áll. Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola 132
- Büntetőtörvényszék 79
 - Forradalmi Központi Munkás és Katonatanács 99
 - Itélőtábla 74, 162
 - Királyi Törvényszék 74
- Budapesti Közlöny 163, 172
- m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem 132
 - Orsz. m. kir. Képzőművészeti Főiskola 132
- Buday Barna 71
- Buday László 72, 150–152, 174–175
- Budaváry László 122, 190
- Czetler Jenő 71
- Csernoch János 60
- Csizmarik József 81
- Dalmady (?) 155
- Dálnoki Kováts Jenő 64, 184
- Darvas Béla 81
- Dausz Gyula 187
- debreceni Tisza István Tudományegyetem 132
- Dénes László 82
- Dietz Károly 90
- Dumtsa Antal dr. 81
- Dunajobbparti Gazdasági Hivatal 100
- Dunántúl 193
- dzsentrí, elhelyezkedési törekvései 9–11, 14, 34, 46, 123, 144, 151, 154, 194
- elszegényedése 155
 - hatalmi pozíciói 10, 16–17, 33–34, 194
 - kérdés irodalma 8, 10–11, 15, 44, 143–145, 148–149, 154
 - megoszlása 10
 - szellem 8–9, 13, 15, 33, 35–36, 44, 114–115, 120, 124, 126, 137, 143–145, 149, 154, 188–189, 194
- politikai állásfoglalása 13, 15–17, 115, 117–120
- Ébredő Magyarok Egyesülete 78, 191
- Egyesült Keresztény Liga 128
- egyetemek I. városok kezdőbetűi szerint
- egyetemi és főiskolai hallgatók 125, 132–133, 153, 175, 190–191
- Egységes Párt 128, 129
- Engel József dr. 81
- Erdei Ferenc 126, 191
- Erdőhegyi Lajos 128
- Erdős Béla dr. 127, 144, 188
- értelmiség, általában 36, 38, 40–41, 46, 119, 123, 125, 127, 131, 133, 141, 148, 150, 153, 175, 190–191
- , bölcsészek 41, 46
 - , ének- és zeneművészek 38, 40
 - , gyógyszerészek 36, 38–40, 193
 - , festők 38, 40, 149
 - , írók, hírlapírók 38, 124, 149, 193
 - , közgazdák 40–41, 46
 - , mérnökök 40–41, 46, 155, 193
 - , orvosok, állatorvosok 36, 38–41, 45–47, 70, 124, 149, 169, 193
 - , színészek 38–40, 124
 - , szobrászok 38, 40, 149
 - , tudósok 38
 - , ügyvédek, ügyészek, bírák 11, 22, 37, 40, 42–43, 45, 81, 124, 149–150, 153, 193
- Farkas Geiza 146
- fasizmus magyarországi sajátosságai 120, 123, 133–137, 139, 187, 194
- Fáy Gyula 59
- Feit Ábrahám 81
- Fenyő Miksa 92
- fizetések, állami 41, 49–50, 54–58, 63–65, 67
- , államvasúti 41, 57
 - , fővárosi 49–50, 53, 173
 - , magánalkalmazotti 49, 51, 56, 64
 - , munkás 50, 52, 56, 64
 - , egyéb 54–56, 64
 - , l. még köztisztviselők fizetése, jövedelme, magántisztviselők fizetése, jövedelme
- Fogarasi Béla 181
- Forradalmi Kormányzótanács 54–56, 161
- Földművelésügyi Minisztérium 85, 155
- földreform 129, 139
- Földreform Hivatal 104
- Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége 52–53, 65–66, 73–74, 80, 113, 159, 172

- Fővárosi Alkalmazottak Ruházati és Ház-
tartási Áruraktára 60, 176, 172
– Köz öny 179–182
– Néptélelmezési Kirendeltség 167
– Segélyalap 62, 168
- fővárosi tisztviselők, ellátása, segítése
60–62, 166–168
– fizetése, jövedelme 41, 46, 49–50, 57,
60, 62, 64–65, 68, 157, 167–168, 170,
173, 185–188
– gondolkodásmódja 13, 99
– „kommunista fegyelmik” 78, 80, 180–
182
– lakásviszonyai 20
– leépítése 84–85, 88–89, 100–102
– megélhetési normája 53, 188
– mellékjövedelme, mellékállása 49, 70,
167, 169–170
– munkaideje, szabadságideje 21–22
– nyugdíja 50
– összetétele 45–46, 101
– politikai csoportosulása 44, 74, 99,
183
– élete 44–45, 99, 180–181, 183
– rétegződése 12, 46
– szakszerűsége 45–46
– száma 11, 37–38, 46, 100–102, 153
– származása 11–12, 44
– vagyoni viszonyai 16–18, 20, 149
–, várospolitika, városháza 45, 60, 62, 99–
102, 183
- France, Anatole 80
Friedrich István 90–91, 116, 118, 188
Friedrich-kormány 57, 117–118
Függetlenség 122, 190
- Gaál Gaszton 128, 174
Gallina Frigyes 167, 181
Gárdonyi Albert 156, 183, 189
Gazdaszövetség 71
Gerbhard Károly dr. 75
Gerő Andor dr. 80
Gidófalvy István dr. 9, 143, 146
Gogolák (?) dr. 189
Gömbös Gyula 114, 117–118, 140, 187–188
Gratz Gusztáv 190
Greguserik Elek 81
Grosmidt Béni 181
Gyáripárosok Országos Szövetsége 71
- Halla Aurél 179, 190
Haller István 181, 190
Hajdú József dr. 80, 81
Hamvas József 45, 156, 180, 183
- Hanák Péter 11, 14–15, 34, 145, 148
Hegedűs Loránt 71, 79, 146, 179
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 136
Hegyeshalmi Lajos dr. 116
Herczeg Ferenc 80
Hesslein József dr. 34, 145, 154, 194
Hermann Miksa 128
hivatali segédszemélyzet, altisztek 11–13,
21, 25, 28, 47, 60, 67, 70, 74, 81, 85–89,
93–98, 101, 106, 111–112, 125, 150,
152, 160, 168–169
hivatalnokok I. köztisztviselők, magántiszt-
viselők
Hivatalos Közlöny 166
Hoffmann Dezső 151, 157
Hollós István 150, 154, 183
Homonnai Tivadar 191
Honvédelmi Minisztérium 82, 85, 155
Horthy Miklós 61, 63, 118, 133, 172, 189
Horthy Miklósné 60
Horthy-fasizmus 136
Horthy-rendszer 60
Huszár Károly 118, 189
Huszár-kormány 118
- igazságügyi tisztviselők, fizetése, jövedelme
74–75, 109–110, 127, 150
– „kommunista fegyelmik” 80–81
– leépítése 37, 93, 96
– mellékállása 70
– munkaideje, szabadságideje 20–22
– összetétele 124, 134
– rétegződése 41–43, 148
– száma 36, 42–43, 87, 96, 153
– származása 11–12, 41
– vagyoni viszonyai 149–150
- Igazságügyminisztérium 85, 104, 155
Illés József 181
Illyefalvi I. Lajos dr. 52, 156–157, 184, 186
Imrédy Béla 183
Incze Miklós 5, 187
Inóczy György 156
ínségakció 60–61
ipari tisztviselők, fizetése, jövedelme 50–51
– származása 11–12
– vagyoni viszonyai 149
irredentizmus I. területi követelések
iskolapolitika 131–133, 135, 146
- jobbágyság 7
Jóború Magda 181
Jogvédő Bizottság 137
jogvézetség, jogvézettek 36, 39–41, 45–
46, 124, 143, 155

- Kádár Iván 186
 Kállai Gyula 149
 Kállay Miklós 192
 Kállay Tibor 86—87, 89, 178
 Karácsony Sándor 154
 Kármán József 145
 Károlyi Mihály 61, 131
 Kelen Jolán 179, 181
 Kelety Dénes 163, 178
 Kerék Mihály 174
 Kereskedelmi Bank 71
 — Kamarák Országos Irodája 72
 kereskedelmi tisztviselők, fizetése, jövedelme 50, 57
 — származása 11—12
 — vagyoni viszonyai 149
 Kereskedelemügyi Minisztérium 85, 104
 Keresztény Községi Párt 45, 99—101, 156
 — Nemzeti Egyesülés Pártja 137
 — Nemzeti Gazdasági Párt 129
 — Szocialista Párt 128
 kiegyezés 7—8, 131, 143, 150
 Király György 181
 királypuccs 119, 130, 189
 Kirchner (?) dr. 79
 Kis (Kós) László dr. 75
 Kisatky István dr. 75
 kiszagdák, kiszagdatársadalom 129—131, 141, 147, 193
 Kiszagdapárt 137
 kispolgárság 10, 13, 15, 122—123, 129, 134, 140, 146
 Kiss György 101, 156, 181, 184
 Klebelsberg Kunó gr. 87—89, 91, 131—132, 135, 153, 182, 190, 192
 Kolokovics József dr. 75
 „kommunista fegyelmik” 74—75, 77—85, 87, 93, 100—101, 115, 179—182
 — I. még fővárosi tisztviselők
 konszolidáció I. szanálás
 Korányi Frigyes br. 59, 115—116, 188
 kormányzóság 104, 155
 Kornis Gyula 153
 Korodi Katona János 128
 korona árfolyama, értéke 54, 57, 77, 105—108, 166, 184, 185
 Kovács Alajos 125—126, 191
 Kovács György 81
 Kozma Miklós 192
 Kövesligethy Radó 181
 Közalkalmazottak Nemzeti Szövetsége 58—60, 68, 73—74, 78, 86, 102, 105—107, 109, 113, 119, 127, 144, 162—164, 173, 176—178, 184—186, 191—192
 közegészségügyi tisztviselők, segélyezése 168
 — száma 100—101
 — származása 11—12, 36
 — vagyoni viszonyai 149, 186
 középosztály, középrétegek 8, 22, 26, 48, 61, 116, 118, 121—122, 126—128, 130—132, 139—140, 144—149, 151, 156, 167, 194
 Közgazdasági Figyelő 172
 — Szemle 172
 Közigazgatási Biróság 104, 155
 Közkórházak Központi Gazdasági Hivatala 100
 közlekedési (MÁV, posta stb.) tisztviselők, fizetése, jövedelme 42—43, 57, 111—112, 186
 — leépítése 84—86, 91, 93
 — megoszlása 42—43
 — mellékfoglalkozása 70—71
 — mozgalma 176, 178
 — száma 41—43, 85, 150—152, 154
 — származása 11—12
 Központi Illetményhivatal 108—109
 köztisztviselői, fizetésrendezések 103—114, 128—129, 170
 — leépítések, általában 33, 45, 84, 100—103, 131, 175, 182—183
 — —, B-listázás, racionalizálás 22, 80, 83—93, 131, 182—183
 — —, 1924—25. évi 92—100, 102
 — mozgalmak 73—76, 90—92, 107, 127—129, 162, 176—178, 182, 184, 188, 190
 köztisztviselők, fizetése, jövedelme 33, 41—43, 48—49, 54—57, 63—69, 78—79, 87, 89, 92, 103—114, 128—129, 150, 156, 160—162, 167, 170, 172—173, 179, 185—186, 194
 — gondolkodásmódja, politikai állásfoglalása 9, 13, 15, 22, 31, 34, 44, 48, 83, 114, 116—117, 119—123, 127—134, 139—141, 144, 147—148, 162, 178, 188
 — gyermekeinek tanítása 131—133
 —, ideiglenes, kisegítő tisztviselők 27—28, 151
 — képzettsége, szakszerűsége 49, 84, 89, 152, 175
 — lakásviszonyai 20
 — leépítése 77, 89—98, 103, 155—156, 140
 — megélhetése 53, 59, 67—68, 73, 114, 158—161, 168, 174—175, 188
 — mellékjövedelme 49, 70, 172—174
 — munkaideje, szabadságideje 20—22, 92
 — nyugdíja 20—22, 89, 183
 — összetétele 9, 13, 15, 31, 34, 44, 124, 147—148, 180

- köztisztviselők rétegződése 33, 41, 143, 148
 – száma 22–23, 25, 27–28, 33, 37–38, 77, 84, 86–87, 90, 92–99, 134, 146, 150–152, 156, 180, 182, 184
 – származása 9–10, 12–13, 143–144, 146
 –, tervek a tisztviselőkérdés megoldására 71–72, 162, 175–178
 – vagyoni viszonyai 16–20, 149–150
 – l. még állami tisztviselők, fővárosi tisztviselők, igazságügyi tisztviselők, közegészségügyi tisztviselők, közlekedési tisztviselők, menekültek, vármegyei tisztviselők, városi, falusi, községi tisztviselők, véderő tisztviselői
- Krekker Kálmán 128
 „kultúrfölelénnyel” jelszava 135
 külföldi tisztviselők, száma 141, 152
 – összetétele 141, 149
- Külügyminisztérium 85, 104
- Laky Dezső 11, 21–22, 125, 146, 150–151, 174–175, 190–191
- Láng Gyula 81, 181
 leépítések l. köztisztviselői leépítések
- Legfőbb Számszék 104, 155
- Lendvai Béla 81
 létszámrapasztás 23, 84–103
- Liberális Blokk 92
- liberalizmus 124
- Lippay Zoltán 143, 146, 154
- Lipótvárosi Kör 119
- Macartney, C. A. 120–121, 131, 190, 192
 magántisztviselők, elhelyezkedése 73
 – fizetése, jövedelme 50, 52, 54–57, 64–65, 107, 173
 – megélhetési viszonyai 53
 – nyugdíjazása 22
 – rétegződése 50
 – származása 11, 48, 148
 – vagyoni viszonyai 16–17
 – l. még banktisztviselők, bányászati tisztviselők, ipari tisztviselők, kereskedelmi tisztviselők
- Magyar Jurista Klub 129, 192
 – Köztisztviselők Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete 59–60, 163–164, 172
 – Köztisztviselők Lapja 63, 67, 74, 115, 144, 146, 163–164, 167, 172, 174–176, 178, 181–182, 188, 191
 – Nemzet 191
 – Nemzeti Bank 107
 – Országos Véderő Egyesület 126, 175
- Statisztikai Évkönyvek 150
 – – Közlemények 73, 191
 – Szemle 126, 137, 151, 155, 172, 193
 – Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége 74
 – – Országos Szövetsége 86
 – Tisztviselők Háziipari Szövetkezete 175
 – Törvénytar 153, 160, 161
- Magyarság 74
- Magyary Géza 181
- Magyary Zoltán 143, 152
- Major Emilia 81
- Makkai János 44, 48, 143, 147–149, 156
- Márkus Jenő 154
- Marx Károly 136, 193
- Matolcsy Mátyás 188
- MÁV 35, 41, 94, 152, 155, 163, 176, 178
 mellékfoglalkozások 70–71
 mellékjövödelmek l. köztisztviselők mellékjövödelme
- menekültek, általában, befogadása 152–154, 190
 – –, létszáma 29–31, 120, 123, 125, 152, 190
 – –, megoszlása 29–30
 – –, menekülési helye 30
 –, köztisztviselők, átképzése 175–176
 – – elhelyezkedése 31–33, 86–87, 92, 120, 175–176
 – – gondolkodásmódja, politikai szereplése 31, 115, 117, 120, 122
 – – lakásvizonyai 31, 119, 122, 190
 – – létszáma 29–31, 38, 84, 87, 98, 151–153, 175
 – – megélhetési viszonyai 33, 120, 151, 153, 176
 – – megoszlása 29–30, 32
 – – mozzalma 84, 115
- Menekültek Ipari és Kereskedelmi Üzeme 175
- mérnökök l. értelmiség
- Mikes Árminné gr. 175
- Miniszterelnökség 85, 104, 154
- Mokcsay Zoltán 128
- Molnár Géza 181
- Molnár Olga 157
- Móricz Zsigmond 7
- munkabérek l. fizetések
- munkaidő l. köztisztviselők munkaideje, szabadságideje
- Munkásbiztosítási Felsőbírószág 94
- munkások, munkásosztály 11, 13, 15, 22, 28, 31, 45, 50, 54–55, 60–61, 63–65, 81, 88–89, 93, 95–98, 112–113, 116,

- 118, 123, 125, 130, 132, 134, 137, 140,
149, 152, 155, 193
Műegyetem 132
- nacionalizmus l. területi követelések
Nagyatádi Szabó István 59, 90
nagybirtokosok 118, 122, 135, 140–141,
143, 193
nagyfőkések, fináncfőkések 116, 118, 122,
125, 135, 140, 147–148, 193
Nemes Dezső 118–119, 127, 179,
189–193
nemesség, beáramlása a hivatalokba 8–10,
13–14, 34, 143–146
– elszegényedése 7–8, 10, 13
– felbomlása 7
– gondolkodásmódja 9, 13, 143–145
– száma 7
– tradíciója, társadalmi utóhatása 10, 13,
15, 35, 48, 136, 143–145, 148–149
Németh László 145, 154, 156
Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) 32–33,
92–94, 103, 108, 154, 170, 183–185
nemzetgyűlés 104, 155
Nemzetnevelés 181
Nemzeti Demokrata Párt 92
– Hadsereg 117, 133
– Újság 192–193
Népélelmezési Kirendeltség 100
Népgondozó Tanács 60
Népjóléti Központ 60, 100
– Minisztérium 85, 104, 155
Népruházási Bizottság 164
Népszava 63, 156, 167, 172, 174, 179, 191
Neues Pester Journal 116
numerus clausus 125, 191
- 8 Órai Újság 163
Nyugat 145, 172, 194
Nyugdíjas Katonatisztek Országos Szövet-
sége 113
nyugdíjasok, fizetése, jövedelme 90, 93, 103,
109, 113
– megélhetési költségvetése, köztisztvisel-
lőké 52–54, 57–59, 65–68, 107, 158,
162, 167, 184–185
– –, magántisztviselőké 55, 184
– –, munkásoké 52, 54–55, 57, 184
– –, menekült 32
– száma 31–32, 92–93, 98, 122, 154,
183
– származása 11, 193
– vagyoni viszonyai 149
nyugdíjterhek, állami 31–33, 89, 98, 122, 184
- Ormos Mária, Sz. 183
Országos Földbirtokrendező Biróság 94, 155
– Középiskolai Tanárok Egyesülete 177
– Magyar Gazda Egyesület 71
– – Kereskedelemügyi Egyesület 72
– Menekültügyi Hivatal 29–30, 61, 122,
153–154, 175–176, 190
– Statisztikai Hivatal 73
– Takarékosági Bizottság 94
orvosok l. értelmiség
Ostenburg (Moravek) Gyula 192
öszöntődj politikai 131–133, 135, 192
- Pamlényi Ervin 5, 190
parasztok, parasztság 8, 10–11, 13, 31, 46,
48, 64, 113, 116, 118, 123, 125, 129,
131, 133–134, 137, 139–140, 144
parlament, parlamentarizmus 136–137
pedagógusok 11, 21, 37, 39, 40, 44–45,
47–48, 56–57, 60, 69, 70, 73–74, 77,
80–89, 91, 93–96, 98–102, 109–110,
115, 117, 125, 132, 147–148, 153, 167–
168, 171, 180–181, 186, 193
Pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem 132
Peidl Gyula 57, 188
Peidl-kormány 56–57, 116, 119, 188
Pénzügyi Központ 18–19, 172
Pénzügyminisztérium 85
Pester Lloyd 184
Pesti Napló 74, 193
– Hírlap 146, 162–164, 167, 175, 181–
183, 190–191, 193
Pestvidéki Törvényszék 75
Petri Elek 81
Platthy György 128
Plosz Sándor 181
Pikler Gyula 181
Polgári Iskolai Tanáregyesület 176
Polgárok és Munkások Szövetsége 92
polgárság 10, 12–13, 15, 47, 123–124, 137,
147, 154, 167
posta, takarékpénztár 35–36, 41, 85, 150
Posta Központi Bélyegpénztár 94
Postatakarékpénztár 85
proletárdiktatúra 26, 54–57, 61, 64, 74, 77,
79–80, 82–85, 99–101, 115–116, 118,
129, 161, 179, 180–181
proletáriátus l. munkások, munkásosztály
Prohászka Ottokár 60, 125
Prónay Pál 117–118, 121, 190, 192
Puky Endre 128
- racionalizálás l. államapparátus leépítése,
köztisztviselői leépítések

- Radics (?) 191
Raffay Sándor 60
Rakovszky István 128
Ránki György 5, 123, 151, 157, 189–190, 194
Renaudel, Pierre 80
Renner, Karl 145
Révai József 143
Révész Gyula 181
revizionizmus I. területi követelések
Ripka Ferenc 100
- Salisbury lord 129
Schmieth József 181
Schnetzler Ferenc 59, 117, 163
Scitovszky Béla 178
segélyek, általában 57–58, 63, 65–70, 92, 103–104, 160–162, 168, 170–172
–, átmeneti 62, 170
–, beszerzési előleg 54, 62, 160–161, 168, 172
–, drágasági 57, 62, 161, 168, 173
–, élelmiszer 58–59, 61, 63, 67–68, 92, 164
–, egyéb 61–62, 170–172
–, háborús 62, 65, 160–161, 173
–, rendkívüli 62, 160, 168–170
–, ruhanemű 61, 164
–, tüzelő 164
- Simon Gyula 179
Sipőcz Jenő 99–101
Smidt, Jeremiás 93–94, 184
sovinizmus 32
stabilizáció I. szanálás
Statisztikai Hivatal 21, 73
– Közlemények 149–153, 157, 191,
– Szemle 153
Strausz István 191
- Szabadalmi Felsőbíróság 94
Szabadelvű Párt 44–45
szabadfoglalkozású értelmiség 28, 39, 108, 123–124, 126, 153
– I. még értelmiség
Szabó Ágnes 190, 193
Szabó Ervin 63
Szabó Géza, F. 128
Szabó Zoltán 9, 144, 146, 148
Szabóki Alajos 183
Szabolcs Ottó 146, 153, 155–156, 179–181, 184, 191
Szakács Andor 191
Szakács Kálmán 5
- Számvevőségi Tisztviselők Országos Egyesülete 72
szanálás 33, 86, 92, 112, 118, 129, 183–184
Szávay Gyula 72
Századunk 145, 193
Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 132
Szekfű Gyula 8, 144–146, 149, 192–193
Szentkirályi Béla 90
Szilády Zoltán 71
Szilágyi Lajos 91, 128
Szitár Ferenc dr. 75
Szladits Károly 181
Szociáldemokrata Párt 129
Szocializmus 181, 190
Szózat 128, 163
Szterényi József 157
- Tanácsköztársaság I. proletárdiktatúra
Tanítóegyesület Országos Szövetsége 91
Tanítók Nyugdíjintézete 172
– Segélyező Bizottsága 70
– és Tanárok Nemzeti Szövetsége 176, 178
Társadalomtudományi Társulat 153
Taylor, Amos 108, 183
Teleki Pál gr. 129–130
Teleki-kormány 175
Terézvárosi Kaszinó 119
természetbeni ellátás, általában 58–60, 65–69, 162–163, 166–167, 170, 178
–, egyéb 59, 164–166
–, élelmiszer 58–60, 63, 162–165, 173
–, tüzelő 164–165
–, készpénzváltás 166–167
területi követelések 120–124, 127, 135, 141, 150
Terstyánszky Kálmán 100
Tisza Kálmán 9, 146
Tiszti Címtár 154
tisztikar, katonatisztek 34, 36, 46, 60, 64–65, 87, 93–94, 96, 113, 115, 117–119, 125, 133–134, 147, 151, 155, 175, 193–194
tisztviselők I. köztisztviselők, magántisztviselők
tisztviselői túltermelés 40, 49, 72, 90, 92–95, 103, 122, 146, 151–153, 156, 175, 190, 194
tisztviselőkonyhák 61, 167
Tolnay Lajos 7
Tomcsányi Vilmos 179
történelmi intelligencia 121–122, 124–132, 134–137, 139–151, 189
Tronbauer Árpád dr. 75

- Ugron Gábor 92
 Új Nemzedék 74
 Ullmann Adolf 60
 úri életfelfogás 8—9, 13—14, 20, 33, 35—36,
 40—41, 44, 46—48, 52, 118, 123—124,
 136, 144, 146—149, 155
 ügyvédek l. értelmiség
- Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 36,
 82, 85, 89, 181
 vármegyei tisztviselők, fizetése, jövedelme
 57, 61, 161
 — gondolkodásmódja 13, 34, 44, 46—47,
 144
 — leépítése 84—85, 87—88
 — összetétele 35, 154
 — rétegződése 10, 35, 46—47, 147, 154
 — száma 37—38, 153, 193
 — származása 8, 10, 34, 145, 154
 Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége
 74, 178
 városi, falusi, községi tisztviselők, fizetése,
 jövedelme 57, 93, 106, 108
 — gondolkodásmódja 13, 46—47
 — leépítése 84—93
 — mozgalma 106
- összetétele 35
 — rétegződése 10, 46—47
 — száma 37—38, 93, 153
 — származása 8, 10—11, 44, 193
 várospolitikai l. fővárosi tisztviselők
 Váry Albert dr. 79
 vasgyárak 85
 Vass József 60—61, 172, 176
 Vass Lajos dr. 75
 Vázsonyi Vilmos 92, 116
 véderő tisztviselői 11—12
 Vörös Hadsereg 80, 82
 — Újság 115
- Weis István 144, 146, 151, 154, 156,
 194
 Wolff Károly 45, 99—100, 118, 128, 156
 180
 Wolff-párt 100, 156
- Zentay Dezső 36, 39, 152, 155, 182
 Zichy János gr. 129
 Zilahy-Kiss Jenő 101
- Zsilinszky Endre 128
 Zsirkay János 128

TARTALOM

Előszó	5
I. A magyar köztisztviselő réteg arculata	7
Eredete	7
Helye a magyar társadalomban	13
Elszegényedése	16
Kiváltságai	20
II. Hogyan vetődött fel a tisztviselőkérdés az I. világháború után	25
A köztisztviselők létszámának alakulása	25
A nyugdíjasok kérdése	31
A köztisztviselők rétegződése	33
A jövedelmek kérdése	49
A mellékállások kérdése	70
Tervek, kísérletek a tisztviselőkérdés megoldására	71
III. Leépítések és fizetésrendezési kísérletek	77
Megtorló intézkedések	77
A B-listázások	84
Az 1924. és 1925. évi leépítések	92
A fővárosi tisztviselők leépítése	99
Fizetésrendezési kísérletek	103
Az 1925. évi fizetésrendezés	108
IV. A köztisztviselő réteg politikai arculata	115
Az ellenforradalom és a köztisztviselők	115
A revizionizmus és antiszemitizmus	120
A bethleni koncepció	127
A magyar fasizmus néhány sajátossága	133
V. Egy pillantás előre	139
Jegyzetek	143
Felhasznált irodalom	195
Rövidítések	201
Név- és tárgymutató	203

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
A szerkesztésért felelős: Zrinszky Lászlóné
Műszaki szerkesztő: Waller Ferencné
A kézirat beérkezett: 1965. I. 18.
Terjedelem: 13,25 A/5 ív + 2 db melléklet
Példányszám: 550
65.60141 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

TÖRTÉNELMI ÚJDONSÁGOK

Juhász Gyula

A TELEKI-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA.
1939–1941.

368 oldal — 15×21 cm
Kötve 60,— Ft

Kanyar József

ELSIKKASZTOTT FÖLDREFORM,
MEGVALÓSULT FÖLDOSZTÁS
SOMOGYBAN (1920, 1945)

Értekezések a történelmi tudományok
köréből. Új sorozat 33.

166 oldal — 17 táblázat — 15×21 cm
Fűzve 20,— Ft

Sz. Ormos Mária

AZ 1924. ÉVI MAGYAR ÁLLAMKÖLCSÖN
MEGSZERZÉSE

Értekezések a történelmi tudományok
köréből. Új sorozat 32.

158 oldal — 15×21 cm
Fűzve 18,— Ft

Szilágyi János

MUNKÁSOSZTÁLYUNK ÁLTALÁNOS
MŰVELTSÉGI HELYZETE 1919–1945
KÖZÖTT

Értekezések a történelmi tudományok
köréből. Új sorozat 35.

135 oldal — 15×21 cm
Fűzve 15,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 45,— Ft